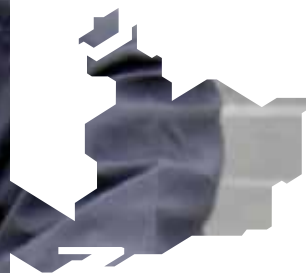

Família i relacions intergeneracionals: un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills i filles

IV Informe sobre la situació de la Infància,
l'Adolescència i la Família a Catalunya i Barcelona

Maig 2012

Família i relacions intergeneracionals: un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills

AJUNTAMENT DE BARCELONA
DIPUTACIÓ DE BARCELONA
UNIVERSITAT DE BARCELONA
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA

**Ajuntament
de Barcelona**

Observatori Social Barcelona

EQUIP DE TREBALL

Institut d'Infància i Món Urbà. CIIMU

Direcció

Carme Gómez-Granell i Pau Marí-Klose

Coordinació tècnica

Sandra Escapa

Autors:

Miquel Àngel Alegre, Fernando Antón, Albert F. Arcarons, Ricard Benito, Jordi Caïs, Sandra Escapa, Sergi Fàbregues, Lluís Flaquer, Luciano Maranzana, Marga Marí-Klose, Pau Marí-Klose, Àngel Martínez-Hernández, Julio Meneses, Jesús M. de Miguel, Josep Ma. Mominó, Sebastià Sarasa, Diego Torrente.

Anàlisis estadístiques, resums i revisió de textos:

Sandra Escapa, Albert Julià, Laia Sánchez Guerrero i Alba Lanau .

Edició:

Ajuntament de Barcelona
Institut d'Infància i Món Urbà. CIIMU

Coordinació de l'edició:

Observatori Social Barcelona. Departament de Recerca i Coneixement

Assessorament lingüístic:

Coral Romà

Disseny gràfic i maquetació:

Jordi Salvany

Impressió:

Primer Segona. Serveis de comunicació

DL: B.20344.2012

Primera edició: juny 2012

Tiratge: 600 exemplars

L'Informe que teniu a les mans, *Família i relacions intergeneracionals, un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills*, és el quart dels *Informes sobre la Situació de la Infància i la Família a Catalunya i Barcelona* que ha anat elaborant el Consorci Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) al llarg dels darrers deu anys. Per a l'Ajuntament de Barcelona, que va impulsar la creació del CIIMU i n'ocupa la presidència, és una satisfacció presentar aquest Informe.

En un moment difícil, no només per la crisi econòmica que està impactant molt especialment en les famílies joves amb infants, sinó també per una crisi de valors que afecta la majoria de les institucions, l'educació de les noves generacions és, sens dubte, un tema cabdal per al futur del nostre país.

Com afirmen els directors d'aquest Informe —en el qual ha treballat un equip molt nombrós de diverses universitats catalanes— i en contra del que afirmen moltes veus, *la institució familiar no està en crisi, ans al contrari, avui és més valorada que mai*. Però no és menys cert que la família necessita ajuda. Ajuda per poder educar els fills i les filles, per disposar del temps necessari i també del suport necessari per desenvolupar les habilitats parentals que requereix educar avui, en temps difícils, en temps complexos.

En aquest Informe no només es fa una radiografia de les relacions entre pares i fills. El seu major interès potser es troba en l'aportació de noves idees i suggeriments, de noves oportunitats que s'obren per millorar les polítiques de suport a la infància, l'adolescència i la família.

L'Ajuntament de Barcelona té la clara voluntat d'avançar en aquest camí, com ho demostra la creació en aquest mandat d'una nova Regidoria d'Infància, Família, Usos del Temps i Persones amb Discapacitat, que té la missió d'impulsar aquestes polítiques a la nostra ciutat.

Xavier Trias

Alcalde de Barcelona

Presentació

Avui les polítiques d'infància i família estan adquirint una importància creixent en tot el món desenvolupat. Existeixen raons poderoses que justifiquen aquest fet. Malgrat els indubtables avenços realitzats en el benestar de la infància i el reconeixement dels seus drets, l'extraordinària mutació que està afectant el mercat laboral i l'estructura i les relacions i els valors familiars està tenint conseqüències sobre el benestar dels infants, que es tradueixen en aspectes com l'increment de la pobresa infantil i la privació material, el baix rendiment escolar i l'abandonament escolar prematur o el creixement preocupant dels malestars emocionals i els trastorns psicològics.

Malgrat aquestes transformacions, la família continua sent avui la institució més valorada per la majoria de ciutadans i criar i educar els fills és una de les principals funcions que es continuen assignant a la família. A diferència del que s'afirma de vegades, la família d'avui es caracteritza per una preocupació creixent pel benestar dels fills i les filles i una més gran inversió emocional, sentimental i econòmica en la seva educació. Però també és cert que una de les inquietuds que expressen freqüentment pares i mares és la dificultat que tenen per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps (laborals, familiars, personals) en què es desenvolupa la seva vida quotidiana. Molts pares i mares se senten desorientats davant l'educació dels seus fills i filles. Ras i curt, cal reconèixer que «educar» ha esdevingut una tasca difícil en un context de complexitat social creixent.

Aquest *IV Informe sobre la Situació de la Infància i la Família a Catalunya i Barcelona* realitzat per l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) s'endinsa en l'anàlisi de les relacions intergeneracionals entre pares i fills i en la forma en què aquestes relacions poden esdevenir un factor d'esmoreïment o, per contra, d'increment dels nous riscos socials que amenacen les noves generacions. L'explotació del Panel de Famílies i Infància ha permès a un conjunt important d'investigadors i investigadores realitzar un recorregut, ple de noves dades i informacions i recomanacions, pels diferents àmbits i contextos en què conviuen, es relacionen o interaccionen progenitors i fills adolescents. Les conclusions de l'Informe constitueixen un resum excel·lent dels desafiaments a què s'enfronten les polítiques d'infància i família, i per tant també d'algunes vies per superar-los. Com conclouen els autors, els estils i les pràctiques educatives (capital social) de mares i pares són determinants en el desenvolupament individual i social dels seus fills i filles i contribueixen decisivament a prevenir problemes socials que es manifesten en la vida adulta en múltiples camps. El compromís parental resulta inviable quan mares i pares estan desbordats i no disposen del temps necessari en els moments que ho necessiten. Els progenitors han de saber el paper determinant que poden tenir en l'educació dels seus fills i filles, i trobar encoratjament, orientació i suport públic per exercir i, fins i tot, gaudir de manera responsable i efectiva les seves funcions parentals.

La creació de la Regidoria de Família, Infància, Usos del Temps i Discapacitats en aquest nou mandat respon al convenciment que la despesa pública

en infància i família ja no representa un cost social, sinó l'eix principal d'una inversió social productiva, orientada cap al futur. En el marc del nostre compromís, les polítiques d'usos del temps i de conciliació familiar i laboral són un eix vertebrador de primer ordre per promoure la parentalitat positiva i el benestar infantil.

Imma Rognoni

Regidora de Família

Sumari

Presentació	9
1. Introducció	11
1.1. Una realitat familiar	11
1.2. El capital social de les famílies i l'educació dels fills	13
1.3. Adolescència i relacions intergeneracionals	14
1.4. El Panel de Famílies i Infància	16
1.5. Continguts de l'Informe	20
1.6. Referències bibliogràfiques	21
2. Família, treball remunerat i dinàmiques de relació intergeneracional: temps i activitats compartides	22
2.1. Introducció	22
2.2. La família negociadora	23
2.3. Activitats compartides entre pares i fills	29
2.4. Relacions de confiança mútua entre pares i fills	36
2.5. Conclusions i recomanacions	42
2.6. Referències bibliogràfiques	47
3. Separats després del divorci? La implicació del pare no resident i el seu impacte en el benestar dels nois i noies	49
3.1. Introducció	49
3.2. Implicació del pare no resident i riscos educatius	52
3.3. Implicació del pare no resident i malestar emocional	56
3.4. Per què s'impliquen (o no) els pares després del divorci?	59
3.5. Conclusions i recomanacions	66
3.6. Referències bibliogràfiques	71
4. Efectes de l'escola bressol en el desenvolupament dels adolescents	75
4.1. Introducció	75
4.2. Els efectes de la preescolarització en la conducta dels adolescents	76
4.3. Les escoles infantils a Catalunya	77
4.4. Està associat el rendiment escolar a la preescolarització?	80
4.5. Els efectes de la preescolarització	81
4.6. Conclusions i recomanacions	93
4.7. Referències bibliogràfiques	96
5. Climes i (sobretot) cultures escolars: com s'expliquen i què permeten explicar	98
5.1. Introducció	98
5.2. Climes i cultures escolars: què expliquen. El cas del rendiment acadèmic	103

5.3. La formació dels grups culturals	116
5.4. Conclusions i recomanacions	121
5.5. Referències bibliogràfiques	125
6. Són realment les noies més exitoses que els nois? Família, classe social i gènere en la transició a la universitat	127
6.1. Introducció	127
6.2. Classe social com a factor fonamental	131
6.3. Què influeix més, el centre escolar o la família?	132
6.4. Per què la dona va més a la universitat?	134
6.5. La importància d'obtenir notes bones	136
6.6. Expectatives i desitjos d'èxit: el paper clau de la família	138
6.7. Camí de l'addicció, camí del fracàs escolar?	139
6.8. Quatre tipus de famílies	140
6.9. Factors explicatius de l'èxit	142
6.10. La dona continua estant discriminada	146
6.11. Conclusions i recomanacions	151
6.12. Referències bibliogràfiques	153
7. Anatomia social de les emocions: adolescència, estats d'ànim i salut mental	154
7.1. Introducció	154
7.2. Anatomia social de les emocions	156
7.3. Desafiliats o superats?	168
7.4. El bucle depressiu	169
7.5. Conclusions i recomanacions	175
7.6. Referències bibliogràfiques	180
8. Percepcions enganyoses del cos en l'adolescència: la influència de la família i el grup d'iguals	182
8.1. Introducció	182
8.2. L'estudi de la satisfacció amb el cos	182
8.3. El pes corporal com a problema públic	186
8.4. Realitat i percepció del cos dels i les adolescents	189
8.5. Hàbits i conductes perillosos per a la salut	191
8.6. Problemes de conducta: trencament de normes i relacions intergeneracionals	195
8.7. Per què se senten grassos si no ho són?	197
8.8. Conclusions i recomanacions	202
8.9. Referències bibliogràfiques	205
9. Ambients, família i conductes desordenades dels joves en l'espai públic	210
9.1. Introducció	210
9.2. Conductes desordenades	212
9.3. Efecte de l'entorn en les conductes	216

9.4. La importància de la relació pares-fills	220
9.5. La família com a correctora d'entorns negatius	224
9.6. Conclusions i recomanacions	229
9.7. Referències bibliogràfiques	233
10. Infància 2.0: desigualtats digitals, context familiar i rendiment acadèmic	235
10.1. Introducció	235
10.2. Joves, infants i Internet	238
10.3. Ús de la xarxa i rendiment acadèmic	246
10.4. Conclusions i recomanacions	252
10.5. Referències bibliogràfiques	256
11. Pobresa infantil: conseqüències en les condicions de vida i el rendiment escolar dels i les adolescents	260
11.1. Introducció	260
11.2. Els nivells de pobresa i els seus determinats	260
11.3. Característiques de les llars situades sota el llindar de pobresa	262
11.4. Mercat de treball, immigració i transferències públiques	266
11.5. Pobresa, rendiment escolar i aspiracions acadèmiques	269
11.6. Conclusions i recomanacions	275
11.7. Referències bibliogràfiques	278
12. L'exclusió residencial de famílies amb adolescents: radiografia i avaluació d'impactes	282
12.1. Introducció	282
12.2. L'exclusió residencial en el millor moment del mercat immobiliari	283
12.3. Exclusió residencial: impacte en les llars amb infants i adolescents	284
12.4. L'exclusió residencial i el desenvolupament dels i les adolescents	301
12.5. Conclusions i recomanacions	305
12.6. Referències bibliogràfiques	308
13. Conclusions: repensant les polítiques familiars	309
14. Currículums dels autors	317

1. Introducció

Família i relacions intergeneracionals: un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills és el títol que hem triat per al IV Informe sobre la situació de la infància, l'adolescència i la família de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU). Els tres Informes previs es van centrar a radiografiar les condicions de vida d'aquest sector de població en els seus diferents contextos. Sobre la base de metodologies quantitatives —basades fonamentalment en l'anàlisi de fonts secundàries— i qualitatives, vam fer un esforç per fer visibles les seves necessitats i els seus interessos, aprofundint en temes com la diversitat familiar i les noves pautes i dels nous models de relació entre pares i fills, les desigualtats socials i educatives, la vulnerabilitat i la pobresa infantil, les diferències per raons de gènere o de procedència, els nous estils de vida i hàbits de consum, els malestars emocionals en l'adolescència, les noves formes de participació infantil i juvenil, etc.

Aquest IV Informe comporta algunes novetats molt importants. En primer lloc, el fet que per primera vegada al nostre país podem disposar d'una eina nova, el Panel de Famílies i Infància (PFI), que ens dóna la possibilitat de treballar sobre dades innovadores i pròpies, és a dir, no provinents d'altres fonts o enquestes secundàries que no han estat fetes específicament per analitzar les condicions de vida de la infància i la família. En segon lloc, el fet que el Panel sigui una enquesta longitudinal ha permès entrevistar una mostra molt àmplia d'adolescents i les seves famílies al llarg de quatre anys consecutius; perquè això ens permet disposar de dades longitudinals i apropar-nos a la realitat d'aquests joves i les seves famílies, i descriure els canvis i les transformacions que s'han produït en les seves trajectòries vitals durant un temps prolongat. Finalment, el fet de disposar d'informació sobre els i les adolescents i els seus progenitors alhora, ens permet endinsar-nos en el tema de les relacions intergeneracionals, específicament les relacions entre els progenitors i els seus fills i filles. Un tema vinculat a la conciliació del temps familiar i laboral i als valors i l'educació de les noves generacions, que adquireix cada vegada més importància en la recerca internacional i les polítiques públiques i que ha de ser incorporat amb urgència a l'agenda política del nostre país.

1.1. Una nova realitat familiar

En les darreres dècades, a Catalunya la institució familiar ha patit una mutació extraordinària. Aquest canvi afecta dimensions múltiples, tant estructurals com de relació en les dinàmiques quotidianes de la vida familiar. Estan canviant aspectes tan importants com la morfologia de les famílies, les pautes de formació de les llars, la distribució de rols dins de les llars, les pautes de convivència dels membres de la parella, les relacions entre pares i fills, les pautes de criança i socialització de les noves generacions o les estratègies de cura de les persones dependents.

Tot i els canvis que afecten els models familiars, el que no ha variat és la importància de la institució familiar en el benestar de les persones. La família continua sent altament valorada per la majoria dels ciutadans com a suport fonamental a la satisfacció vital dels seus membres. D'altra banda, en temps de crisi econòmica, en què les institucions, el mercat laboral i l'Estat estan reduint els recursos de benestar necessaris, la família passa a ser considerada com l'última xarxa de protecció que tenen els individus. Sense aquesta xarxa augmentaria la vulnerabilitat de les persones en risc d'exclusió i s'incrementarien les dificultats de progressar. Al contrari del que afirmen algunes veus, la família ni està en crisi ni en vies de desaparició; ben al contrari, la seva importància és avui més manifesta que mai.

Però també és cert que com a resultat d'aquestes transformacions, una de les preocupacions que les famílies amb fills i filles menors d'edat (o altres persones dependents) expressen més sovint són les dificultats que tenen per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps en què es desenvolupa la seva vida quotidiana (treball remunerat i treball familiar de les persones adultes, escola dels infants, ús de transports, atencions als ascendents amb qui es viu o que viuen en una altra llar, manteniment de la llar, subministrament d'aliments i arranjaments domèstics, compres, visites mèdiques, ús d'altres serveis necessaris, necessitats de lleure i associació, etc.). Les seves vides són una cursa contínua contra el temps, per tal de poder organitzar i compartir temps i espais.

El temps dedicat per les mares i els pares —i altres adults— a atendre necessitats emocionals i afectives dels seus fills i filles, a inculcar valors i transmetre coneixements, a fer un seguiment dels seus estudis i les seves activitats d'oci o a incentivar comportaments apropiats és una inversió en el seu benestar present i futur. La quantitat i especialment la qualitat d'aquest temps és un dels determinants principals del benestar i del desenvolupament dels infants i adolescents i, per tant, de les seves oportunitats laborals i la seva capacitat productiva futura. Els dèficits en inversions familiars en temps dedicat als fills i filles afecten negativament la salut i el benestar dels infants i estan associats amb trastorns emocionals, problemes de conducta i dificultats educatives.

Entre els canvis profunds que està experimentant la família al llarg dels darrers cinquanta anys, potser el més important és el dels nous valors que donen sentit a les relacions familiars. Uns valors que estan també en relació amb els canvis de valors de la població en general. Les idees d'igualtat, llibertat i tolerància han impregnat la societat. Però, alhora, vivim en una societat amb un sentiment individualista creixent, una societat formada per persones que volen viure la vida a la seva manera i que relativitzen les normes i els dictats socials que en el passat pretenien dirigir-ne les eleccions i els comportaments. Una societat de l'abundància que indueix constantment a l'increment de la capacitat de consum i al benestar material. Una societat de consum que difon a escala global els valors del benestar i del plaer individual, en què s'ha revaloritzat el present en detriment del futur i en què la recerca de la felicitat —si pot ser per la via ràpida— s'ha convertit en la finalitat prioritària.

Criar i educar els fills és una de les funcions principals que els espanyols continuen assignant a la família. Però també han canviat les concepcions en relació amb la cura i la criança de la infància. Es considera majoritàriament que aquesta no pot continuar descansant en l'abandonament de l'activitat laboral per les dones. Però socialment creix la preocupació per l'educació de les noves generacions i la creença que molts dels problemes actuals d'infants i joves són deguts a una pèrdua creixent d'autoritat dels pares i les mares i també dels i les mestres, així com la desaparició progressiva de certs valors com el respecte, l'esforç, etc.

Certament, molts pares i mares se senten desorientats davant l'educació dels seus fills, però això no vol dir que es preocupin menys pels seus fills o que descuidin les seves responsabilitats parentals, ans al contrari. Avui les relacions entre pares i fills es caracteritzen per dos fets. En primer lloc, una major preocupació pel benestar dels fills i una inversió emocional, sentimental i econòmica més gran en els infants, que guanyen centralitat en la família. En segon lloc, un canvi en el model educatiu i de relació, pel qual s'abandonen formes d'autoritat patriarcals, representades en exclusiva per la llei del pare, en què s'assentava tradicionalment la família, en favor d'una major existència de diàleg, comunicació i consens. S'aspira a construir amb els fills un clima relacional basat en la confiança i en la comunicació, en què la interacció i la comunicació primeren sobre la jerarquia.

De fet, ens trobem en un moment de transició difícil per a moltes famílies amb infants i adolescents perquè la reconstrucció d'una nova autoritat parental compartida i democràtica, dins la llar no és fàcil en una societat tan complexa, en què han canviat els valors, han aparegut amb força nous agents socialitzadors, com el mercat i el consum, els mitjans de comunicació i Internet i es disposa de poc temps per a la relació quotidiana amb fills i filles. En un context de complexitat social creixent la tasca d'educar s'ha fet també cada vegada més complexa.

1.2. El capital social de les famílies i l'educació dels fills

Les relacions que establim amb altres persones configuren qui som i com som. La naturalesa i la qualitat dels vincles que tenim amb altres persones influeixen en tots els aspectes de la nostra vida, en qualsevol moment del cicle vital. Des dels primers anys de vida, la relació de l'infant amb els seus progenitors té efectes decisius en el seu desenvolupament cognitiu i personal. Les situacions de privació afectiva o d'estímul apropiats durant els anys de creixement es converteixen en un handicap que les persones arrossegueu al llarg de la seva vida i que influeix en els seus processos d'aprenentatge i integració social.

Molts estudis han mostrat els beneficis que reporta als fills el fet que les famílies dediquin temps de qualitat al seguiment de les seves activitats escolars i de les relacions amb els amics, a generar expectatives positives, etc. En una paraula, les famílies necessiten incrementar el seu *capital social* o, el que és el mateix, la seva capacitat d'establir relacions intergeneracionals i vincles

socials amb els seus fills, i això requereix també passar més temps de qualitat amb els infants.

La noció de *capital social* fa referència a un conjunt d'habilitats i capacitats parentals positives que engloben aspectes com l'estructura dels vincles familiars (per exemple, la convivència o no dels dos progenitors amb l'infant) i dels vincles que les famílies estableixen amb el seu entorn (la relació del pares amb els pares d'amics dels infants, la dels pares amb els agents educatius), la intensitat d'aquestes relacions (per exemple, el grau d'implicació dels progenitors en la vida dels infants), el sentit o el contingut de la relació (comunicació, control, suport, afecte, etc.), els rols i les normes que s'estableixen, el grau de comunicació entre els progenitors i els infants o la coresponsabilització en l'educació dels infants.

El grau d'implicació dels pares en l'educació dels seus fills i filles i la *qualitat* de les orientacions, les habilitats i els coneixements transmesos, és a dir, el que es coneix com a *capital social de les famílies*, tenen efectes decisius en el desenvolupament cognitiu, afectiu i social dels fills i les filles. L'empatia, el suport efectiu i el diàleg permet a pares i mares influir en la vida dels fills i orientar-los cap a direccions més saludables i productives i allunyar-los d'alguns riscos (fracàs escolar, comportament desordenat o vandàlic, consum de substàncies addictives) que poden marcar el seu futur. Les oportunitats en el cicle vital dels fills i les filles poden ser afavorides o limitades per aquest capital, ja que proporciona recursos per a aspectes vitals tan importants com l'assoliment i l'èxit acadèmic, les interaccions amb el grup d'iguals, els adults o el professorat, o l'accés a diferents oportunitats de progrés relacionades amb el mercat de treball.

1.3. Adolescència i relacions intergeneracionals

El final de la infància i l'adolescència són etapes del cicle vital de les persones en què aquestes es troben, de forma continuada, embarcades en processos de transició. Els processos de canvi accelerat són consubstancials a aquestes etapes. El canvi s'expressa de forma molt clara en el flux de transformacions físiques i de l'activitat hormonal, que es manifesta de manera molt destacada a la pubertat. Aquests canvis van acompanyats de transformacions no menys significatives en la vida psicològica i emocional dels i les adolescents, precipitades en part pels factors biològics mencionats i en part per la immersió dels i les adolescents en nous contextos socials, en què són convidats a participar en noves xarxes socials, a acceptar noves normes i a assumir noves responsabilitats, i en definitiva, a reconstituir la seva identitat. Aquest procés de maduració sovint és complex i no està exempt de contradiccions i riscos. En el curs d'aquesta transició, els i les adolescents sovint es troben navegant entre dues aigües. Són plenament adults per a certes coses, i no ho són per a moltes altres.

Analitzar l'adolescència passa necessàriament per reconèixer-ne la naturalesa fluida i transitòria, i apropar-se a l'objecte d'estudi amb eines que

permetin capturar els aspectes més dinàmics del fenomen. La recerca social avança en aquesta direcció. En els darrers anys, l'atenció s'ha focalitzat en els ritmes de maduració, els processos de transició, els punts d'inflexió, els problemes d'ajustament a noves situacions, la renegociació de rols i les identitats, el joc entre trajectòries personals (educatives, sentimentals, laborals) que no sempre avancen a la mateixa velocitat o en direccions paral·leles, etc. En altres paraules, els investigadors i les investigadores socials han pres consciència de la necessitat d'inscriure la vida d'infants i adolescents en el temps per entendre com són (transitòriament) les seves vides, com les viuen, en quines direccions les encaminen i a quins riscos s'enfronten.

Realitzar aquest esforç per capturar els aspectes més dinàmics de la vida de les persones no significa desatendre altres dimensions. La participació de les persones en xarxes informals, en institucions formals, en sistemes d'estratificació, configura com són i com arriben a ser, com viuen el present i quines expectatives tenen respecte al futur. L'adolescència és una cruïlla vital en la qual aquests factors sociològics tenen una importància cabdal. La infància ha emplaçat els individus en trajectòries relativament definides. Definides fonamentalment pel món dels adults, a la família i a l'escola, que són els principals àmbits de socialització infantil. En l'adolescència s'incrementa l'exposició dels individus a nous espais de sociabilitat que intensifiquen les oportunitats d'interacció intrageneracional (en el grup d'iguals, les relacions sentimentals, les noves tecnologies...) i en què les seves decisions personals adquireixen una rellevància inèdita a les seves vides.

Ara bé, aquesta exposició no ens pot fer oblidar *la influència destacada de la família sobre els i les adolescents*. L'adolescència és una etapa de reajustos i renegociació de relacions intergeneracionals dins la llar. En el curs d'aquests processos, els i les adolescents guanyen indubtablement espais de sobirania personal. Però això no significa que les relacions personals amb els progenitors o amb altres adults perdin importància. La recerca internacional (i el nostre estudi no n'és una excepció) evidencia sense cap gènere de dubte que les noves experiències relacionals que s'estableixen durant aquesta etapa amb persones adultes configuren de manera decisiva la vida dels i les adolescents. L'atenció sovint ha estat massa centrada en els aspectes més conflictius d'aquestes experiències, i s'ha descuidat en quina mesura l'activitat parental o de tutorització a l'escola i en els àmbits extraescolars continua exercint una influència decisiva sobre la vida dels i les adolescents.

Igual que en els tres informes anteriors elaborats per l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) sobre l'estat de la infància, l'adolescència i la família a Catalunya i Barcelona, aquest quart respon també a un treball multidisciplinari, elaborat per un grup d'especialistes integrat per sociòlegs, antropòlegs, psicòlegs i estudiosos dels processos educatius i de socialització, que s'apropen a la realitat de l'adolescència i les seves famílies, amb la mirada posada en aquestes premisses comunes. Però a diferència dels altres informes, que s'havien basat fonamentalment en informació i indicadors construïts a partir de l'anàlisi de fonts secundàries combinats amb metodologies qualitatives, aquest quart Informe presenta, com hem dit a l'inici d'aquesta introducció,

una novetat importantíssima. El punt de partença d'aquest treball és l'ús d'una nova eina metodològica, el Panel de Famílies i Infància, un estudi longitudinal, dissenyat i realitzat pel CIIMU, que permet per primera vegada al nostre país capturar informació dels mateixos individus (adolescents i progenitors) al llarg del temps, en diferents moments de la transició a la vida adulta. Una eina que contribueix a pal·liar la mancança històrica que hi ha al nostre país de dades i informació objectiva i rigorosa sobre les condicions de vida de la infància, l'adolescència i les famílies.

1.4. El Panel de Famílies i Infància

El Panel de Famílies i Infància (PFI) és una enquesta longitudinal que durant quatre anys consecutius va fer entrevistes als mateixos joves i a les seves famílies a tot Catalunya. L'estudi es va iniciar el 2006 amb la participació de 3.000 nois i noies de 13 a 16 anys i un adult de cada llar (normalment el pare o la mare). En onades successives s'han incorporat efectius de la cohort més jove a la mostra inicial (uns set-cents joves cada any aproximadament). Al començament del 2010 es va fer, així mateix, una entrevista al pare o la mare dels i les estudiants entrevistats en la primera onada (o, quan això no va ser possible, a una persona adulta que conviqués habitualment amb el o la menor). En total la mostra entrevistada al llarg del tres primers anys la formen 4.223 nois i noies. Per a un nivell de confiança del 95,5% (dos sigmes), i $P=Q$, l'error real és de $\pm 1,53$ per al conjunt de la mostra i en el supòsit de mostreig aleatori simple. Per a cada cohort, l'error és d'aproximadament $\pm 3,8$, amb els mateixos supòsits.

Composició de la mostra segons l'any de naixement i l'onada

1a onada 2006	2a onada 2007	3a onada 2008	2010
Adolescents + pares	Adolescents	Adolescents	Pares (telefònica)
1993	1994	1995	1993
1992	1993	1994	1992
1991	1992	1993	1991
1990	1991	1992	1990
	1990	1991	
		1990	

Les dades recopilades en un estudi panel ofereixen l'oportunitat d'observar com canvien al llarg del temps les condicions de vida, els comportaments, les percepcions i els valors de les persones entrevistades. Això obre un ventall ampli de possibilitats d'anàlisi. En primer lloc, les enquestes panel permeten estudiar la vinculació entre episodis vitals que s'han produït en la trajectòria biogràfica d'un mateix individu (o de la seva família) amb experiències que es produeixen amb posterioritat. Amb l'ajuda de tècniques estadístiques adequa-

des, resulta possible identificar factors causals que contribueixen a explicar els itineraris que segueixen els individus al llarg de la seva transició a l'adolescència i la vida adulta, les situacions que travessen i els «trànsits» entre condicions o estats que en jalonen les trajectòries (per exemple, escolarització o reescolarització, «començar» o «deixar» de consumir substàncies addictives, etc.). En segon lloc, els estudis de tipus panel permeten aconseguir informació sobre quant de temps romanen els individus en una situació determinada. La durada d'una situació (per exemple, l'atur o la pobresa) és, en si mateixa, una dada d'importància cabdal per entendre les repercussions personals i socials d'aquests fenòmens. Finalment, els estudis panel permeten avaluar l'efecte de les polítiques socials sobre la situació de les famílies, ja que en molts casos es disposa d'observacions sobre la condició en què els individus es troben abans i després que es produeixi la intervenció pública.

La utilització d'enquestes panel per produir informació sobre els àmbits de la infància i les famílies no és nova. Fa més de quaranta anys que aquest tipus d'estudis es duen a terme en països com els Estats Units i la Gran Bretanya. En els últims anys, s'ha generalitzat l'ús d'aquests estudis en altres països europeus. Durant els últims anys, l'equip del PFI hem estudiat a fons alguns d'aquests projectes amb l'objecte d'utilitzar-los com a model i guia en el disseny del nostre propi panel, sense oblidar mai que la realitat sociològica del nostre país presenta singularitats que reclamen aproximacions específiques.

a) Mostra

En total la mostra entrevistada al llarg del tres anys la formen 3.714 adolescents.¹ Per a un nivell de confiança del 95,5% (dos sigmes), i $P=Q$, l'error real és de $\pm 1,53$ per al conjunt de la mostra i en el supòsit de mostreig aleatori simple. Per cada cohort, l'error és d'aproximadament $\pm 3,8$, amb els mateixos supòsits.

Per seleccionar els efectius de la mostra es fa servir un procediment de mostreig polietàpic. Se seleccionen setanta centres que imparteixen educació secundària obligatòria (ESO) a tot el territori català. Dintre de cadascun d'aquests centres es capta els i les menors i se'ls administra l'enquesta, amb una selecció aleatòria simple de les unitats finals (estudiants que han acceptat participar en l'estudi).

El procediment seguit per seleccionar els centres d'ESO utilitza informació censal per construir estrats que agrupen la població catalana en funció de setanta indicadors sociodemogràfics. La unitat elemental sobre la qual es realitza l'estratificació és la secció censal en què resideixen les persones. Per construir els estrats, s'analitza la informació obtinguda a partir dels indicadors del cens mitjançant tècniques d'anàlisi multivariable, anàlisi factorial de components principals i de classificació automàtica (López i Lozares, 2007). L'objectiu de l'estratificació és classificar les seccions censals en estrats que les agrupin en conjunts de seccions tan homogènies com sigui possible des del punt de vista de la caracterització social, així com tan heterogènies com sigui possible entre si. Amb aquesta classificació s'obté un mapa de seccions de Catalunya que descriu la distribució sociodemogràfica de la població en «zones socials». La

1. A la segona onada, 119 adolescents (el 3,3% de la mostra que s'esperava fer: 3.655) no van realitzar la segona entrevista, ja fos perquè va ser impossible localitzar-los o perquè van declinar continuar col·laborant en l'estudi. A la tercera onada, 614 nois i noies no van realitzar la tercera entrevista (això suposa un 14,2% del total que s'esperava fer: 4.328). En relació amb el qüestionari als progenitors, el 2006 es van fer 2.925 entrevistes a progenitors (58 van rebutjar fer-la i 25 no van poder ser localitzats). El 2010 es van fer 2.685 entrevistes telefòniques a la mare o al pare dels adolescents, la resta van declinar seguir participant o va ser impossible localitzar-los.

selecció final de la mostra de centres escolars en què es realitza l'enquesta reflecteix una assignació de quotes a cada estrat en funció de la localització geogràfica del centre en aquestes «zones socials». Les taules següents mostren el resultat de la selecció realitzada tenint en compte tres característiques de la població de centres educatius d'ESO existents a Catalunya. Com pot observar-se, la mostra obtinguda (de setanta centres) reflecteix de manera bastant fidedigna els perfils que s'observen en l'univers mostral (963 centres) tant pel que fa a distribució per titularitat (pública/privada-concertada), com per distribució de centres educatius per grandària (en quatre categories) i distribució territorial (per vegueries).

	Titularitat dels centres educatius			
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència*	Percentatge*
Públic	483	50,1	36	51,4
Privat	480	49,9	34	48,6
Total	963	100	70	100

* Dades mostrals.

	Distribució dels centres educatius segons la grandària (nombre d'estudiants)			
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència*	Percentatge*
<=162	243	25,2	14	20,0
163-241	235	24,4	17	24,3
242-356	248	25,8	24	34,3
357+	237	24,6	15	21,4
Total	963	100	70	100

* Dades mostrals.

	Àmbit territorial dels centres educatius (vegueries)			
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència*	Percentatge*
Àmbit metropolità	658	68,3	47	67,1
Comarques gironines	72	7,5	5	7,1
Camp de Tarragona	65	6,7	4	5,7
Terres de l'Ebre	27	2,8	4	5,7
Àmbit de Ponent	60	6,3	3	4,3
Comarques centrals	68	7	6	8,6
Alt Pirineu i Aran	14	1,5	1	1,5
Total	964	100	70	100

* Dades mostrals.

b) Qüestionaris

Els qüestionaris administrats als nois i noies presenten un bloc de preguntes comunes i un conjunt de preguntes específiques adreçades als entrevistats i les entrevistades en funció del seu assoliment educatiu (ESO, batxillerat, cicle formatiu, nois i noies fora del sistema educatiu). Els qüestionaris administrats repeteixen bona part de les preguntes formulades d'una onada a l'altra, per tal d'obtenir una visió longitudinal que permeti copsar els canvis en les con-

dicions de vida, els comportaments i els valors dels nois i les noies, així com esdeveniments socials i vitals que influeixen sobre la seva trajectòria biogràfica (la finalització dels estudis reglats, un canvi de domicili, el divorci dels progenitors, etc.).

En la primera onada es van preparar dos tipus de qüestionaris per als adolescents: un de llarg i un de curt. El curt s'administrava a estudiants de primer i segon d'ESO, i el llarg a estudiants que cursaven tercer i quart. El qüestionari era exactament igual, amb l'excepció d'una bateria de preguntes que es van considerar inapropiades per l'edat dels i les joves que el responien (consum de drogues, relació amb els progenitors). En la segona i tercera onades va augmentar la diversitat de situacions dels i les joves entrevistats. Alguns van passar a batxillerat o cicles formatius (CCFF), altres van deixar els estudis; a més s'hi van incorporar noves cohorts, fet que va incrementar l'interval d'edats analitzades. Per copsar realitats diferenciades es va decidir fer cinc models diferents de qüestionari. Són els següents:

Curt: per als nous nois i noies de primer d'ESO (nascuts el 1994 a la segona onada i el 1995 a la tercera onada) que s'incorporen al PFI. Inclou preguntes com data i lloc de naixement, que es pregunten en altres qüestionaris (administrats a nois i noies que ja hi havien participat en onades anteriors). És el mateix qüestionari que es va subministrar en la primera onada i en la segona.

Llarg: per als que cursen des de segon fins a quart d'ESO (també per als repetidors de primer que ja participaven en el PFI en la segona onada). Incorpora preguntes noves en relació amb la primera i segona onades i està adaptat a estudiants d'ESO (notes i edat, per exemple) que ja han contestat al qüestionari del pfi altres anys.

Batxillerat: per a aquells que cursen batxillerat (primer o segon) en qualsevol de les seves modalitats. També incorpora noves preguntes en relació amb l'edat i les assignatures.

Cicles formatius: per a aquells que cursen CCFF o bé algun altre curs formatiu, com ara pont de transició al treball (PTT), programa de garantia social (PGS), cursos en acadèmies privades, etc. És exactament igual que el qüestionari de batxillerat, però amb l'apartat de notes en blanc perquè puguin descriure les assignatures concretes que fan.

Treballen o han deixat d'estudiar (i no treballen): per a aquells que han deixat d'estudiar i que principalment treballen, estan a l'atur (encara que facin algun curset, però majoritàriament es dediquin a treballar o buscar feina) i també per a aquells que estan en situació d'inactivitat i no estudien. En aquest qüestionari s'han tret totes les preguntes referents a l'escola i als hàbits d'estudi i s'ha posat més èmfasi en les qüestions laborals presents i futures.

En general, els qüestionaris a adolescents s'organitzen en blocs temàtics, que inclouen temes com la tipologia de la llar (amb qui viu); l'educació (clima a l'aula, itinerari educatiu, rendiment, companys i companyes de classe, perspectives de futur); amistats i temps lliure (activitats entre setmana i de cap de setmana, feina, hàbits de consum, ús de noves tecnologies, conductes de risc); autopercepció (a l'escola, amb els amics i amigues, estats d'ànim, del

cos); ús i percepció de l'espai on viu (barri i llar); relacions intergeneracionals (activitats amb els membres de la família, estils parentals, comunicació).

Pel que fa a les enquestes realitzades als progenitors o tutors legals, els blocs principals són: característiques de la llar (variables sociodemogràfiques dels membres de la llar); condicions de l'habitatge i percepció de l'entorn (tipus d'habitatge, equipaments); repartiment de les tasques domèstiques i cura dels infants; vincles intergeneracionals amb el pare o la mare absents; trajectòries i expectatives educatives de l'adolescent; salut i estils de vida de l'adolescent i els progenitors; clima familiar i pautes de comunicació intergeneracional; i situació econòmica i laboral de la llar.

1.5 Continguts de l'Informe

L'Informe que presentem inclou un conjunt de contribucions singulars. Els autors i autores són responsables de les hipòtesis que posen a prova, les anàlisis que realitzen i la interpretació dels resultats que obtenen. Tot i això, darrere de l'activitat individual que realitzen els autors, hi ha un esforç col·lectiu per definir temàtiques i línies de recerca que permetin aprofundir en el coneixement sobre la infància, l'adolescència i la família acumulat els darrers anys, aprofitant l'ús d'una eina tan singular com el Panel de Famílies i Infància. El primer objectiu és, per tant, oferir una nova mirada sobre assumptes i qüestions que, tot i que no han estat ignorats dins de les ciències socials del nostre país, havien rebut una atenció menor per la manca d'eines metodològiques adequades per estudiar-los. Qüestions com la precarietat residencial a la infància i els seus efectes (Fernando Antón), l'impacte de l'escolarització primerenca en el benestar i les trajectòries educatives (Sebastià Sarassa), el divorci i les conseqüències que té per al benestar dels i les adolescents (Marga Marí-Klose i Pau Marí-Klose), la influència dels espais públics sobre els comportaments incívics (Diego Torrente), l'efecte de les noves tecnologies en el rendiment educatiu (Josep Maria Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues), o les percepcions distorsionades sobre el propi cos en l'adolescència (Sandra Escapa i Luciano Maranzana), són en aquest Informe objecte d'un tractament fins ara inèdit al nostre país.

Aquest Informe aporta també nous enfocaments sobre qüestions que han estat tractades en informes anteriors del CIIMU. Així, en l'àmbit educatiu, Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito analitzen com es configuren les subcultures escolars en els centres educatius del nostre país i Jesús M. de Miguel i Albert Arcarons estudien les transicions educatives entre batxillerat i universitat, entroncant amb una vella preocupació dels estudis del CIIMU per les diferències de classe social i de gènere. En l'àmbit de la salut, Àngel Martínez dedica el seu capítol a fer una «anatomia social de les emocions» a partir dels indicadors «quantitatius» que proporciona el PFI, que enllaça directament i complementa les evidències de caire «qualitatiu» presentades en el III Informe del CIIMU. Jordi Caïs estudia les activitats conjuntes entre progenitors i fills i filles i com influeixen sobre comportaments i actituds d'aquests últims, en un

capítol que té un clar precedent en edicions prèvies pel que fa a l'anàlisi de la diversitat, les relacions familiars i els usos del temps en les llars catalanes. Per últim, Lluís Flaquer es concentra, una edició més, a analitzar les condicions de vida dels adolescents a les llars catalanes, radiografiant els perfils sociodemogràfics de la pobresa infantil. La principal novetat del seu treball en aquesta edició és l'atenció a les correlacions entre precarietat econòmica i fracàs escolar.

Per tant, el present Informe mostra una clara voluntat de consolidar la recerca social sobre la família, la infància, i l'adolescència a Catalunya, obrint, d'una banda, nous camps d'anàlisi, i de l'altra fonamentant sobre bases empíriques més sòlides tradicions de recerca que caracteritzen la trajectòria del CIIMU. En consonància amb edicions anteriors s'ha buscat deliberadament que les aportacions fetes no només contribuïssin a aprofundir el nostre coneixement científic, sinó que també poguessin orientar tant les accions de govern com la pràctica quotidiana d'agents socials i professionals que treballen en els àmbits que són objecte d'anàlisi. Bastir aquest pont entre la generació de coneixement i la formulació i el disseny de polítiques i iniciatives no és una tasca fàcil. Probablement ni tan sols no és una tasca que estiguin facultats per protagonitzar els especialistes acadèmics. No obstant això, els autors i les autores d'aquest informe fan un esforç per posar sobre la taula línies d'intervenció social que nodreixin programes d'actuació política o ciutadana informats per evidència científica.

1.6 Referències bibliogràfiques

LÓPEZ, P.; LOZARES, C. (2007). «Informe sobre la mostra del Panel de Famílies i Infància». Document intern del CIIMU.

2. Família, treball remunerat i dinàmiques de relació intergeneracional: temps i activitats compartides

Jordi Caïs

2.1. Introducció

El capítol analitza el temps que progenitors i fills passen junts i quin tipus d'activitats realitzen. Aquest temps que els pares dediquen als fills es pot considerar una inversió social important, ja que la quantitat i qualitat d'aquest temps compartit és una variable clau per definir el nivell de benestar i de desenvolupament socioeconòmic futur dels infants. Els estudis són concloents: el temps que els pares i mares dediquen als seus fills i filles i el tipus d'activitats que fan junts determinen en bona mesura les oportunitats vitals i la capacitat productiva futura d'aquests infants (Cooksey i Fondell, 1996; Yabiku, Axinn i Thorton, 1999).

El capítol està dividit en tres parts. A la primera es vol comprovar fins a quin punt són certes les noves teories al voltant del concepte de «família negociadora» que defensen que la creixent individualització de la societat o la incorporació de la dona al mercat laboral han produït canvis en la manera com es distribueixen els rols i les tasques en l'àmbit familiar. Es vol veure si aquests canvis tenen un efecte en el repartiment entre els cònjuges de les responsabilitats vers els fills i si aquest repartiment és objecte de negociació entre les parts. També es vol esbrinar com ha canviat la relació entre progenitors i fills i quines són les activitats que els progenitors i els fills realitzen junts.

La segona part està dedicada a investigar la influència de la feina dels pares i les mares en el temps que dediquen als fills. Això ens permetrà introduir-nos en un dels debats teòrics més importants que hi ha en sociologia de la família, que és la discussió sobre què és el que determina els rols i el temps que els cònjuges dediquen a realitzar les activitats de la llar. El debat es mou entre dues teories. La primera és que el repartiment desigual de les activitats domèstiques es deu a una estructura social diferenciada per gèneres i produïda per processos de socialització diferents per a nens i nenes (aproximació socioestructural). L'altra teoria (del capital humà) explica que la distribució diferent de les activitats de la llar entre els cònjuges es deu al fet que els membres de la família intenten maximitzar la utilitat total del seu temps, especialitzant-se en tasques (domèstiques o laborals) en què són més productius. És a dir, que els cònjuges intercanvien activitats domèstiques i laborals depenent de les seves opcions d'èxit en el mercat laboral.

Finalment, en la tercera i última part del capítol, es vol observar els canvis en les dinàmiques relacionals entre progenitors i fills derivats de l'aparició de la família negociadora. S'argumenta que la cultura negociadora de les normes i

el funcionament de la família no només modifica les responsabilitats familiars dels dos membres de la parella, sinó que afecta també les relacions intergeneracionals entre progenitors i fills. Disminueix l'autoritat parental i augmenten les dinàmiques de consens i diàleg a l'hora de decidir les activitats dels fills, tant a la llar com fora de casa. Volem veure si aquest canvi de model relacional intergeneracional en el si de la família ha fet incrementar els nivells de comunicació i de confiança entre progenitors i fills. També comprovarem fins a quin punt això pot ajudar a prevenir que els adolescents, que estan en una edat en què són molt dependents dels amics i amigues en la manera de comportar-se i a l'hora de prendre decisions, portin a terme actes violents, perillosos o incívics.

2.2. La família negociadora

- L'increment de més d'un 13% de la taxa d'ocupació femenina a Espanya en només vuit anys, i d'un 10% a Catalunya en el mateix període de temps, semblen indicar que estem vivint un canvi social profund i accelerat que afecta l'estructura, els rols i les dinàmiques de la família.

- A Catalunya la incorporació de la dona al mercat laboral encara és més massiva que al conjunt d'Espanya; l'any 2008 el 75% de les dones catalanes treballen fora de casa.

- La taxa d'incorporació laboral de les dones varia segons el nombre de fills (80% les que no en tenen, 70% les que tenen un fill, menys del 60% les que tenen dos fills i menys del 50% les que en tenen tres o més). Entre els homes, en canvi, es manté una taxa superior al 85%.

- En el 61% de famílies espanyoles amb parelles d'edats compreses entre els 25 i els 49 anys els dos cònjuges treballen.

- La figura de la dona exclusivament mestressa de casa i que dedica la vida a tenir cura de la casa, dels fills, dels pares i del marit està desapareixent. En la societat actual les aspiracions vitals de les dones han deixat de definir-se només en l'àmbit de la família.

- Els homes que estan en situació activa al mercat laboral dediquen de mitjana gairebé vuit hores setmanals a les feines de la llar.

- Tant si l'home de la casa està aturat com si no, les dones dediquen de mitjana gairebé vint-i-quatre hores setmanals a fer les feines de la llar.

- Al contrari del que es podria esperar amb l'aparició de la família negociadora i la incorporació de la dona al mercat de treball, no hi ha un impacte important en el repartiment de les feines domèstiques. Enguany la majoria de dones treballen fora de casa, però continuen assumint la major part de les feines de la llar.

En les tres últimes dècades, la família a Catalunya s'ha vist afectada per un canvi profund que ha influït en el temps i la manera com els pares i els fills passen el temps junts. Els models socials heretats del passat que definien l'estructura i els rols dels membres de la família han esdevingut obsolets. La

figura de la dona exclusivament mestressa de casa i que dedica la seva vida a tenir cura de la llar, dels fills, dels pares i del marit està desapareixent (Marí-Klose i Marí-Klose, 2006). Les circumstàncies socials i econòmiques en què es mou la família actual han canviat. A les generacions actuals se'ls exigeix dos sous perquè una família pugui sobreviure; i la dona, que no ha estat socialitzada per exercir el rol de mestressa de casa que se li suposava fa anys, té una formació igual o superior a la de l'home, que li ha permès incorporar-se al mercat de treball (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009). Apareixen dubtes morals sobre la legitimitat que les feines de la llar i la cura de les persones dependents hagin de recaure principalment en mans de les dones (Brullet i Torrabadella, 2004). Aquest conjunt de factors ha alterat les normes i expectatives de funcionament i de repartiment de rols en la família vigents fins fa poc (Meil, 2006). I a tot això, cal afegir-hi l'emergència de nous models familiars com és el cas de les famílies monoparentals i les famílies reconstituïdes (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006). Així doncs, per a moltes famílies, combinar les activitats professionals amb la cura dels fills s'ha convertit en un problema.

Un altre dels canvis socials que ha alterat profundament l'estructura i el funcionament de la família és el fenomen de la individualització creixent de la societat (Beck, 1986). Durant la segona meitat del segle xx, el pas d'una societat moderna a una de postmoderna ha implicat sobretot un augment de la individualitat de les persones. Hem passat de ser una societat força gregària, en què la persona es definia pel seu rol i la seva activitat, o per la pertinença a un grup, a ser una societat individualista en què es valora la singularitat, la capacitat de ser diferent, de ser un mateix.

A la institució social per excel·lència, que és la família, la individualització l'ha canviat profundament. Gerardo Meil (2006) ho resumeix molt bé dient que s'han posat els drets individuals per davant dels de la institució. El control social exercit sobre els comportaments i les obligacions dels diferents membres de la família s'ha alterat profundament en les últimes dècades. La individualització comporta un menor control social sobre els projectes de vida individuals en l'àmbit familiar. Ara hi ha més opcions per triar què es vol fer durant la vida, especialment per a les dones. Aquesta modificació del control social exercit sobre la vida familiar ha donat lloc a un espai social de llibertat individual a l'hora de definir els projectes de vida i les formes de conciliar i organitzar la vida en parella i en família. En la societat actual les aspiracions vitals de les dones han deixat de definir-se només en l'àmbit de la família. Passen d'un model de vida orientat al servei dels altres membres de la família, a afirmar-se en el seu dret de tenir també una carrera professional pròpia. La dona s'ha professionalitzat al mateix nivell que l'home, ja fa molts anys que l'escolarització és obligatòria fins als setze anys per a nois i noies, ja hi ha més dones que homes estudiant a la universitat. Tot això ha comportat que en les últimes dècades les dones s'hagin incorporat massivament al mercat de treball.

L'any 2008 Espanya tenia una taxa d'ocupació de més del 64%; una mica inferior a la taxa d'ocupació de França i superior a la de Bèlgica, Luxemburg, Itàlia o Grècia. Vuit anys abans, només Itàlia estava per sota d'Espanya. Catalunya, l'any 2000, ja partia d'unes xifres d'ocupació superiors a les de la

mitjana espanyola, i l'any 2008 la taxa d'ocupació catalana ja arribava quasi al 70% (quatre punts percentuals superiors a la de la Unió Europea), que és pràcticament el nivell d'Alemanya. Entre l'any 2000 i l'any 2008 Espanya va augmentar la seva taxa d'ocupació més de vuit punts percentuals, i Catalunya quasi sis. Són els increments més alts, i amb diferència, de tots els països de la Unió Europea. Els següents països que incrementen més la seva taxa d'ocupació són: Alemanya, Grècia i Itàlia, amb cinc punts percentuals. El que és més important destacar, però, és que aquest increment tan important de la taxa d'ocupació global a Espanya i a Catalunya es deu principalment a un increment molt fort de la taxa d'ocupació femenina, que, en vuit anys, passa de ser de poc més del 41% a Espanya i del 51% a Catalunya, fins a ser quasi el 55% a Espanya i el 62% a Catalunya. És un augment de tretze i de deu punts i mig, respectivament, que situa Espanya a menys de cinc punts de la mitjana de la Unió Europea, i Catalunya tres punts per sobre d'aquesta mitjana.

Els països escandinaus ja fa molt temps que van incorporar la dona al mercat de treball, i tenen un model d'estat de benestar molt igualitari per sexe. Tenen taxes d'ocupació femenines de més del 70%, i en alguns casos de més del 75%. Els països del centre i el nord d'Europa amb règims de protecció social de tipus continental o lliberal també fa força temps que van incorporar les dones al mercat laboral. Aquests països tenen taxes d'ocupació femenina de més del 65%, i en alguns casos de més del 70%. Espanya, i també Catalunya, igual que altres societats mediterrànies, pertanyen a un bloc aparentment compacte de països en què predominen actituds i orientacions favorables al que popularment s'anomena «familisme», entès com a sistema de benestar en què els problemes individuals dels integrants de la xarxa familiar (com ara la desocupació, la falta de recursos econòmics o d'habitatge, la malaltia o la discapacitat) tendeixen a ser definits com a «assumptes familiars». En aquest model la dona esdevé un element central, ja que exerceix la feina de gestionar els recursos de la família i té cura dels seus membres. Això ha fet que, tradicionalment, en els països familistes, les dones s'incorporessin al mercat laboral en menor mesura que en altres països. L'increment de més de tretze punts de la taxa d'ocupació femenina a Espanya en només vuit anys, i de deu punts a Catalunya en el mateix període de temps, sembla indicar que estem vivint un canvi social profund i accelerat que afecta l'estructura, els rols i les dinàmiques de la família. El fenomen esdevé fins i tot més interessant si es té en compte que aquesta pujada ràpida de la taxa d'ocupació femenina no s'ha produït de manera tan considerable en altres països mediterranis familistes, com ara Itàlia o Grècia, que encara no han arribat al 50% de la població femenina ocupada.

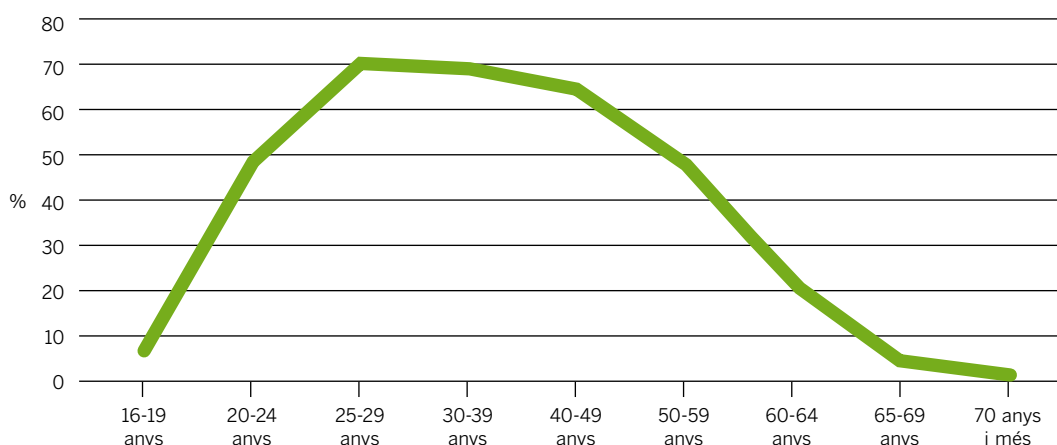
Hi ha diverses explicacions per a aquest creixement ràpid de la taxa d'ocupació femenina a Catalunya i Espanya. La primera està vinculada a la precarietat laboral. El model tradicional de família amb un sol sustentador està desapareixent. Per «arribar a final de mes» es fa necessari que treballin els dos cònjuges; especialment en el cas de les parelles joves (Marí-Klose *et al.*, 2008). La segona explicació està vinculada al fenomen migratori, que a Espanya ha estat molt ràpid i, a més, força femení; sobretot en els casos de la im-

migració procedent d'Amèrica Llatina i d'Europa de l'Est. Una part important de la immigració està formada per dones que treballen en feines domèstiques i tenen cura de persones grans dependents i infants. Aquest volum important de dones immigrants que ha vingut a buscar feina també eleva la taxa de dones en el mercat laboral. Finalment, la tercera explicació és un canvi en els models de socialització i en l'educació de les dones, que ha modificat les seves expectatives vitals dirigint-les cap al mercat de treball.

Al gràfic 1, que mostra la taxa d'ocupació femenina per edats a Espanya l'any 2008, s'observa de manera molt clara que l'entrada de la dona al mercat laboral és un tema generacional. Les generacions de dones de fins a 50 anys s'han incorporat al mercat de treball en proporcions iguals, o fins i tot superiors, a les dels països del centre i nord d'Europa. La taxa d'ocupació de les dones espanyoles d'entre 25 i 49 anys s'acosta al 65%, i ja és superior en cinc punts a la mitjana de la Unió Europea; i la taxa de dones d'entre 25 i 29 anys que estan incorporades al mercat laboral sobrepassa els setanta punts percentuals, com en els països escandinaus. A Catalunya la incorporació de la dona al mercat laboral encara és més massiva que al conjunt d'Espanya; l'any 2008 un 75% de les dones catalanes treballava fora de casa (INE, 2010). A Catalunya i Espanya, doncs, l'accés de la dona al mercat laboral ja es produeix al nivell dels països del centre i nord d'Europa. Globalment les xifres encara són més baixes que les d'aquests països perquè Catalunya i la resta d'Espanya arrosseguen taxes baixes de participació en el mercat laboral de les dones de més de 50 anys. Les dones de 60 anys en amunt són principalment mestresses de casa. Han treballat sempre a la llar, al servei dels membres de la família. Van ser socialitzades en aquest rol i són la figura clau en què s'han recolzat els règims de benestar basats en el familisme.

Cada cop hi ha més famílies en què els dos cònjuges tenen una feina remunerada. Les dades més recents ens indiquen que en el 61% de famílies espanyoles amb parelles d'edats compreses entre els 25 i els 49 anys els dos cònjuges treballen. A més, en un 44% d'aquestes parelles els dos cònjuges treballen a temps complet (INE, 2010). En el moment que la dona s'incorpora

Gràfic 1. Taxa d'ocupació femenina per edats. Espanya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de *Mujeres y hombres en España, 2010*, INE.

al mercat laboral en les mateixes condicions que la seva parella, la definició tradicional dels rols conjugals en funció del gènere perd legitimitat. El repartiment de responsabilitats, drets i obligacions familiars de cada un dels cònjuges passa a ser objecte de negociació entre les parts. Aquest canvi de model familiar que comporta la negociació dels rols dels membres de la família fa que autors com Meil (2006) parlin de l'aparició del concepte de família negociadora (de rols i activitats a la llar). Però per veure l'abast del canvi de model familiar, cal estudiar les dinàmiques de funcionament de la família negociadora en detall.

L'aparició de la família negociadora en un escenari amb menys pressió social, en què les dones tenen més opcions per triar què volen fer amb la seva vida, hauria de traduir-se en dinàmiques familiars més semblants a les que explica la teoria del capital humà: a igualtat d'hores de treball remunerat, igualtat d'hores de feina domèstica en ambdós conjugues. Però les dades indiquen una dinàmica diferent. Com es pot observar a la taula 1, la incorporació de la dona al mercat de treball no ha tingut un impacte important en el repartiment de les feines domèstiques. Actualment la majoria de dones treballa fora de casa, però continua assumint la major part de feines de la llar.

Les dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) mostren una generació de dones que ja s'ha incorporat al mercat de treball, però que dedica tres vegades més temps que els homes a fer feines de la llar. Els homes treballen vuit hores setmanals de mitjana en les feines de la llar, i les dones vint-i-tres. És veritat que en les llars on treballen ambdós cònjuges disminueixen les hores de treball domèstic de la dona i augmenten les de l'home si es compara amb llars on

Taula 1. Mitjana d'hores setmanals que es dediquen a fer feines de la llar. Catalunya

	Dona	Home
Mitjana d'hores	23,2	8,0
Situació laboral de la mare		
Treballa	20,5	8,4
Aturada	28,7	7,6
Inactiva	35,6	5,6
Situació laboral del pare		
Treballa	23,5	7,8
Aturat	23,5	13,8
Inactiu	30,0	9,9
Sustentador principal		
Mare	20,4	10,2
Pare	25,3	7,2
Iguals	19,8	9,2
Ingressos anuals de la llar (en €)		
< = 21.600	27,6	8,7
21.601-28.800	24,6	8,6
28.801-36.000	22,9	8,2
36.001-50.400	19,5	7,8
> 50.400	18,1	7,8

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància, 2006, CIIMU.

la dona és inactiva al mercat laboral. Però en cap cas el fet que home i dona treballin iguala les hores de treball domèstic de l'un i l'altra. Tot i treballar fora de casa, la dona dedica dues vegades i mitja més temps a les feines domèstiques que l'home. La dona que treballa fora de casa dedica unes vint hores i mitja a feines de la llar (per vuit i mitja del marit). La dona que està aturada hi dedica quasi vint-i-nou hores (per set i mitja del marit). I la dona inactiva al mercat laboral, la que és mestressa de casa, hi dedica trenta-cinc hores i mitja (per cinc i mitja del marit), que és quasi l'equivalent a una jornada laboral setmanal normal de quaranta hores.

De les quinze hores setmanals de diferència de treball a la llar que hi ha entre la dona que està incorporada al mercat laboral i la mestressa de casa, el marit només en cobreix tres. En cas que aquestes hores de feina es facin, és una altra persona qui les fa, possiblement una dona de fer feines contractada. Les dones de llars on s'ingressen anualment menys de 21.600 euros dediquen vint-i-set hores i mitja als treballs domèstics, mentre que les dones de llars on s'ingressen anualment més de 50.000 euros n'hi dediquen només divuit. La dona que treballa redueix el seu volum de treball domèstic, però aquestes hores que deixa de fer, si es fan, són assumides majoritàriament per les dones de fer feines i no pels marits. Una hipòtesi plausible és que la dona treballadora externalitza la feina de la llar en cas que la seva feina sigui més ben remunerada que la d'una dona de fer feines.

El nivell econòmic de la llar quasi no afecta la dedicació de l'home a les feines de la llar. La diferència de dedicació dels homes en els casos de famílies amb més de 50.000 euros l'any i de famílies amb menys de 21.600 euros és només d'una hora. Els homes de les famílies amb més ingressos dediquen quasi vuit hores setmanals a realitzar feines de la llar; una hora menys que els de les famílies més desfavorides econòmicament, que s'acosten a les nou hores setmanals de dedicació. La situació laboral del pare és més explicativa del temps que dedica a fer feines domèstiques que no pas el nivell econòmic de la llar. Els homes que estan en situació activa al mercat laboral dediquen quasi vuit hores setmanals a feines de la llar (per vint-i-tres i mitja que hi dediquen les dones). Però en cas que estiguin en situació d'atur dupliquen les hores de feina a la llar, que arriben a ser de quasi catorze. La feina que la dona fa a casa, però, no es veu afectada per la situació laboral de l'home. Estigui o no aturat l'home de la casa, la dona sempre dedica quasi vint-i-quatre hores setmanals a fer les feines de la llar. A l'hora de decidir qui fa les feines de la llar, és més determinant la socialització de gènere que no pas l'objectiu d'optimitzar l'eficiència de les activitats que es fan per afavorir el conjunt de la família.

Els nadons i els fills petits tenen un efecte important en les dinàmiques de treball de la mare. La taula 2, que ens mostra dades sobre el tipus de jornada laboral de parelles d'entre 25 i 49 anys amb i sense fills, ens indica que les dones sense fills s'incorporen més al mercat laboral. En les parelles sense fills, en el 80% de casos la dona treballa fora de casa, i en un 70% de casos és un treball a temps complet. En les parelles que tenen, almenys, un fill menor de sis anys treballa el 61% de les dones, però només el 38% a temps complet. Aquestes xifres, però, són altes si es compara amb els nivells d'ocupació fe-

Taula 2. Parelles d'entre 25 i 49 anys per tipus de jornada laboral i edat del fill menor d'edat (percentatges). Espanya, 2008

Tipus de jornada laboral	Totes les parelles	Parelles sense fills	Parelles amb fill/s de 6 anys o menys	Parelles amb fill/s de més de 6 anys
Home i dona a temps complet	44,4	63,4	38,0	41,6
Home a temps complet/dona a temps parcial	13,9	8,4	16,6	13,8
Home a temps complet/dona no treballa	30,2	15,7	34,7	32,7
Home a temps parcial/dona a temps complet	0,7	1,0	0,7	0,6
Home i dona a temps parcial	0,5	0,7	0,5	0,4
Home a temps parcial/dona no treballa	0,5	0,5	0,4	0,5
Home no treballa/dona a temps complet	4,1	5,6	3,2	4,4
Home no treballa/dona a temps parcial	1,5	1,1	1,5	1,5
Home i dona no treballen	4,3	3,7	4,3	4,5
Total	100	100	100	100

Font: elaboració pròpia a partir de *Mujeres y hombres en España, 2010*, INE.

menina de la majoria de països de la Unió Europea. La taxa del 61% de dones amb almenys un fill petit de menys de 6 anys que treballen és una mica més alta que la taxa mitjana d'ocupació femenina de la UE-15 i de la UE-27 que engloba les dones que tenen fills i les que no. En l'espai temporal d'una sola generació s'ha passat d'un extrem a l'altre; de l'excepcionalitat que una dona amb fills petits treballi, a que això sigui estadísticament el més freqüent.

També és força clar que la cura dels nadons i fills petits recau més en la dona que en l'home i que es produeix un procés d'especialització que, en molts casos, fa que la dona abandoni, totalment o en part, el treball fora de la llar, o decideixi endarrerir la seva entrada al mercat laboral. Segons el treball de l'INE *Mujeres y hombres en España 2010*, els homes d'entre 25 i 49 anys, tinguin fills o no, sempre presenten taxes d'incorporació al mercat laboral superiors al 85%. En canvi, la taxa d'ocupació de les dones es va reduint a mesura que s'incrementa el nombre de fills. El 80% de taxa d'ocupació de les dones sense fills passa a ser de menys del 70% per a les dones amb un sol fill, de menys del 60% per a les que tenen dos fills, i de menys del 50% per a les que en tenen tres o més.²

Però un cop els fills creixen i es converteixen en adolescents, les activitats de tenir cura dels fills ja no recauen de manera tan exclusiva en la dona, i les relacions estadístiques entre el treball de la dona i les activitats que aquesta comparteix amb els fills ja no són tan significatives. La realització d'activitats compartides entre pares/mares i fills/es adolescents està tant en mans de les mares com dels pares, i és força equitativa en el cas de les activitats d'oci i lleure, com es veurà en l'apartat següent.

2.3. Activitats compartides entre pares i fills

- Tot i que ha augmentat el temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral, ambdós pares dediquen avui més temps als seus fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors.

2. Les dones amb més fills tenen una participació més baixa al mercat de treball, molt probablement com a resultat de la seva dedicació a les tasques de cura dels fills. Però també s'ha de tenir en compte que les dones amb més fills solen tenir una edat més avançada, i possiblement pertanyin a altres cohorts en què els canvis de preferències i valors no s'havien produït de manera tant acusada i la dona no s'incorporava tant al mercat laboral.

- El 42% dels pares intervé en la cura dels fills, ja sigui sols o acompanyats de la mare.
- El 21% dels pares només intervé en les feines de la llar. El més habitual és que la mare s'encarregui d'aquestes activitats ella sola (un fet que es produeix en el 63% dels casos).
- Netejar, planxar i cuinar són feines que gairebé sempre fan les dones. L'única feina de la llar en què els pares participen força és anar a comprar, ho fan en el 40% dels casos.
- Els homes tenen cura dels fills quan estan malalts i els porten al metge en el 37% dels casos; els porten a l'escola en el 41% dels casos i van a parlar amb els seus professors quan fa falta gairebé tantes vegades com les mares (47% dels casos).
- Quan la mare treballa, té cura dels fills en el 51% dels casos i el pare en el 43,5%. Si la mare no treballa augmenta la seva responsabilitat exclusiva gairebé un 20% més (63%), i el pare disminueix la seva un 12%, i passa a participar en les activitats amb fills només en el 31% dels casos.
- En el 29% de casos els joves afirmen que han fet esport amb el pare durant l'últim mes; en canvi menys del 13% afirma que ha fet esport amb la mare.
- La mare activa en el mercat laboral ajuda els fills a fer els deures en el 36,5% de casos, en canvi la mare mestressa de casa ho fa en el 32,7% dels casos. Pel que fa a anar al cinema, al teatre o a concerts amb els fills, la mare que treballa fora de casa ho fa en el 43,1% del casos, i la que només treballa a casa ho fa lleugerament menys, en el 39,7% dels casos.
- S'observa que la raó de probabilitats que el pare assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills augmenta un 60% quan el pare i la mare són sustentadors principals conjuntament.
- A igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitats que un funcionari assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills és el doble que la d'un treballador autònom o d'un que té contracte indefinit, i tres vegades i mitja més gran que la d'un treballador amb contracte temporal.

Les famílies en què tots dos cònjuges treballen han esdevingut les més freqüents en les societats occidentals (Bianchi, Robinson i Milkie, 2006), i s'ha estès la sensació que cada cop es disposa de menys temps per passar en família (Hochschild, 1997; Bianchi, 2000; Roxburg, 2006). Existeix una opinió generalitzada que la conseqüència més evident de l'increment del temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral és una disminució del temps que passen amb els seus fills adolescents (Bianchi, 2000). Aquest aspecte podria ser preocupant, ja que hi ha diversos estudis que demostren que el temps que pares i mares passen amb els fills repercuteix positivament en el benestar dels fills en tots els àmbits (escolar, de comportament, etc.) (Bogensneider, 1997; Yabiku, Axinn i Thorton, 1999). Però en aquest cas la percepció popular és errònia, ja que, tot i la incorporació massiva de la dona al mercat laboral, el temps que ambdós pares passen amb

els seus fills ha augmentat als països occidentals de manera consistent durant les últimes dècades (Gauthier, Smeeding i Fustenberg, 2004).

Tot i que ha augmentat el temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral, ambdós dediquen avui més temps als seus fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors. Per respondre a aquesta paradoxa, freqüentment es suggereix que el treball té només un impacte petit en el temps que les mares i pares passen amb els seus fills adolescents. Això es deu a que els pares, i sobretot les mares, són molt gelosos del temps que passen amb els seus fills. Per a mares i pares aquest temps compartit té molt valor i tendeixen a protegir els espais, els horaris, i les activitats que realitzen amb fills i filles (Nock i Kingston, 1988; Bianchi, 2000). «Les parelles amb fills d'avui dia estan informades per noves ètiques de la cura i models del que vol dir ser “una bona mare” o “un bon pare”, que els comminen a estendre la responsabilitat parental més enllà dels espais i les activitats en què s’havia exercit tradicionalment. Tenir cura dels fills ja no vol dir “estar-s’hi” o “respondre diligentment” als requeriments d’atenció dels fills. El fet de compartir temps de qualitat amb els fills —embrancats en activitats interactives que requereixen una atenció intensiva— ha passat a adquirir un valor que en el passat no es reconeixia. Aquest valor és, en primer lloc, emocional. Es referma la idea que la tendresa i l’amor professats als fills poden contribuir a construir climes i a sustentar el tipus d’experiències idònies per assolir l’objectiu de l’autorealització. Aquesta convicció l’abracen fins i tot molts homes, que tradicionalment havien renunciat al contacte directe amb els fills. [...] En segon lloc, en el transcurs de les últimes dècades s’ha intensificat el temor davant dels riscos que amenacen la seguretat física dels infants. [...] Els pares d’avui acompanyen els seus fills a un nombre considerable d’activitats a les quals tradicionalment havien anat sols: a escola, a trobar-se amb els amics, a les activitats extraescolars. Si no ho fan, corren el risc de ser titllats d’irresponsables o negligents. [...] Un tercer element que ha influït en l’acostament dels pares als fills és el reconeixement del valor pedagògic de la implicació dels pares en la formació dels menors» (Marí-Klose *et al.*, 2010, p. 49-50).

El temps que pares i mares dediquen a realitzar activitats amb els seus fills adolescents no es pot considerar ben bé «feina de la llar» o «treball domèstic». Portar el fill o la filla a l’escola o a les revisions mèdiques, tot i ser activitats que es realitzen amb una certa rutina, implica un component emocional d’estar compartint un temps amb els fills que les fa diferents i potser més importants a ulls de qui les realitza, que altres activitats que es fan en benefici del conjunt de la família, com rentar la roba o planxar-la. La taula 3 (a la p. següent), que mostra qui s’ocupa principalment de les tasques de la llar i de les tasques de tenir cura dels fills, ens indica que la participació del pare en les tasques que impliquen passar una estona amb els fills és força més important que la seva participació en feines de la llar com netejar o cuinar. Tant els pares com les mares realitzarien activitats amb els fills quan fos necessari per tal de maximitzar la utilitat total en benefici del conjunt de la família.

La intervenció dels pares en les activitats que impliquen tenir cura dels fills és força més alta que en la realització de feines de la llar. Els pares interve-

Taula 3. Qui s'ocupa principalment de les tasques de la llar i de tenir cura dels infants (percentatges). Catalunya

	Total			Si la mare treballa			Si la mare no treballa ^(a)		
	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones
Feines de la llar	63,2	21,4	15,4	60,7	23,1	16,2	80,0	13,0	7,0
Netejar	60,5	14,7	24,8	56,6	15,1	28,3	83,0	8,2	8,8
Planxar	73,7	9,1	17,2	72,0	9,1	18,9	88,1	4,9	7,0
Comprar	51,6	39,9	8,5	49,8	42,0	8,2	65,3	28,5	6,2
Cuinar	66,9	24,1	9,0	64,5	26,2	9,3	83,5	10,6	5,9
Tenir cura dels infants	53,0	42,0	5,0	51,0	43,5	5,5	66,3	31,0	2,7
Quan estan malalts	56,7	37,7	5,6	54,2	39,3	6,5	72,4	25,8	1,8
Portar-los a l'escola	50,3	41,4	8,3	47,5	43,4	9,1	66,6	28,1	5,3
Parlar amb els professors	51,9	47,0	1,1	51,4	47,7	0,9	59,8	39,1	1,1

(a) Pot ser que la mare no treballi per atur o bé per inactivitat.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

nen en un 42% dels casos, ja sigui sols o acompanyats de la mare, en activitats que impliquen tenir cura dels fills. En canvi, en la realització de feines de la llar, els pares només hi intervenen en un 21% dels casos. El més habitual és que la mare s'encarregui d'aquestes activitats ella sola (un fet que es produeix en un 63% dels casos). Encara que, a vegades, rep ajuda d'una persona contractada o bé dels avis (això succeeix en un 15% dels casos). Netejar, planxar i cuinar són feines que quasi sempre realitzen les dones. L'única feina de la llar en què els pares participen força és anar a comprar, ho fan en un 40% dels casos. És l'única feina en què els homes participen en un grau comparable al de la seva participació en les activitats que impliquen tenir cura dels fills.

Els homes no interpreten que tenir cura dels fills sigui una feina de la llar. Estar amb els fills té un valor afegit, i es tendeix a compartir molt més amb la dona. Els homes tenen cura dels fills quan estan malalts i els porten al metge en un 37% dels casos; els porten a l'escola en un 41% dels casos i van a parlar amb els seus professors quan fa falta quasi tantes vegades com les mares (47% dels casos). D'entre les activitats de tenir cura dels fills, els pares participen més en les que consideren més importants i que es poden programar, com ara parlar i tenir reunions amb els professors dels fills, i no participen tant en activitats no programables com ara tenir cura dels fills quan estan malalts. La dona tendeix a sacrificar més la seva planificació laboral diària per tenir cura dels fills quan hi ha imprevistos.

Que la dona treballi o no fora de casa també té importància en el temps que es dedica als fills. Quan la mare treballa, té cura dels fills en un 51% dels casos i el pare en un 43,5%. Si la mare no treballa, la seva responsabilitat exclusiva augmenta quasi a un 20% més de casos (63%), la del pare disminueix un 12%, i passa a participar en les activitats amb fills només en un 31% dels casos. Cal tenir en compte, però, que aquest model de família tradicional en què el pare treballa i la mare es dedica exclusivament a les feines de la llar cada cop és més excepcional; en parelles de 25 a 49 anys no arriba a donar-se ni en una de cada tres. Per entendre que les activitats que es fan amb els fills

tenen un valor afegit que les fan diferents de les tasques de la llar, és interessant la dada que, en una de cada tres famílies on la mare és mestressa de casa, el pare potser deixa de fer les feines de la llar, però no renuncia a participar en les activitats que impliquen interacció amb els fills.

Fins ara hem analitzat el comportament d'homes i dones respecte a la realització de tasques d'interacció amb els seus fills que tenen un component d'obligatorietat. Tenir cura dels infants quan estan malalts, portar-los a l'escola i parlar del seu rendiment acadèmic amb els professors són activitats rutinàries de les que pares i mares no poden escapar-se. Però cal preguntar-se si el comportament dels pares i les mares és el mateix pel que fa a activitats de lleure, supervisió i educació dels fills, com jugar-hi o ajudar-los a fer els deures.

Per a la nostra recerca, dividim les activitats que realitzen els pares i les mares amb els seus fills en dos tipus utilitzant la tipologia de Robinson i Godbey (1999) i Bianchi *et al.* (2006). El primer tipus d'activitats són les rutinàries, que tenen en compte tenir cura diàriament dels fills. Exemples d'aquest tipus d'activitats són portar-los a l'escola o fer-los el menjar. El segon tipus són les activitats interactives, que tenen en compte el lleure, la supervisió i l'educació dels fills. Són activitats com anar al cinema, sortir d'excursió, jugar-hi o ajudar-los a fer els deures. Es considera que les activitats rutinàries són menys intensives i de naturalesa més obligatòria —en el sentit que no poden ser fàcilment ajornades o abandonades— i tenen un valor intrínsec més baix, tant per als pares com per als fills, respecte de les activitats interactives.

La taula 4 mostra que no hi ha gaires diferències en les activitats de tipus interactiu que els fills adolescents (entre 13 i 16 anys) van realitzar, tant amb el pare com amb la mare, durant el mes previ a ser enquestats. Això es deu al fet que hi ha activitats que les fa tota la família alhora. En activitats com anar d'excursió, anar al parc d'atraccions o visitar un museu, la participació dels pares i les mares és molt similar. Però no totes les activitats es fan sempre en família. Els pares fan més activitats relacionades amb l'esport que les mares; però aquestes van més a comprar o al cine i al teatre. La força de la socialització en el gènere es manifesta de manera clara en el fet que, sobretot, existeixen «activitats de nois», que fan més els pares amb els seus fills i

Taula 4. Activitats interactives que els fills realitzen amb la mare i amb el pare (percentatges). Catalunya

	Activitats amb la mare			Activitats amb el pare			Activitats amb la mare si no treballa ^(a)
	Total	Filles	Fills	Total	Filles	Fills	Total per a filles i fills
Ajudar a fer els deures	36,5	36,4	36,7	25,1	26,0	23,9	32,7
Fer esport	12,7	14,4	10,5	29,1	22,6	37,3	11,5
Visitar un museu	29,4	29,1	29,9	26,8	25,8	27,8	24,1
Cine, teatre o concert	43,1	45,0	40,6	36,4	34,1	39,5	39,7
Espectacle esportiu	22,7	21,4	24,5	41,4	32,7	52,5	15,5
Parc d'atraccions	44,2	43,0	45,7	42,4	40,5	44,8	42,0
Anar d'excursió	44,0	44,4	43,4	45,5	44,3	47,1	42,0

(a) Pot ser que la mare no treballi per atur o bé per inactivitat.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

«activitats de noies», que fan més les mares amb les seves filles. És cert que els pares, en general, fan més esport amb els seus fills i filles que les mares —en un 29% de casos els joves afirmen haver fet esport amb el pare durant l'últim mes; en canvi menys d'un 13% afirma haver fet esport amb la mare. Però les mares que han fet esport, n'han fet més amb les seves filles que amb els seus fills; i a la inversa, els pares que han fet esport n'han fet més amb els fills que amb les filles. Amb anar al cinema, al teatre o a concerts succeeix just el contrari: els pares hi van menys, però quan hi van, ho fan més amb els fills que amb les filles; en canvi les mares van més al cine o al teatre amb les filles que amb els fills.

Ajudar a fer els deures als fills i filles és una activitat especialment important per la transcendència que té en l'èxit escolar. La implicació de les mares en l'educació dels fills és més elevada. Les mares ajuden més els fills i filles a fer els deures que no els pares. Un de cada tres menors és ajudat per la mare, i només un de cada quatre pel pare. A més, la mare ajuda fills i filles per igual. En canvi, el pare tendeix a ajudar una mica més les filles que els fills. És, possiblement, una manera de compensar el fet que els processos de socialització en el gènere duen els pares a fer més activitats amb els fills adolescents que amb les filles. Si el pare fa més activitats esportives, i assisteix a més espectacles amb el fill, una manera de compensar-ho és implicar-se una mica més en els deures de la filla. Això ens porta a pensar que el recolzament de la mare en els deures és més constant i sistemàtic, i el del pare més puntual.

Les mares actives al mercat laboral realitzen algunes activitats interactives més amb els seus fills que les que es dediquen exclusivament a les feines de la llar. Però si es compara amb el que passava amb les activitats més rutinàries, la diferència no és gaire gran. La mare activa en el mercat laboral ajuda els seus fills a fer els deures en un 36,5% de casos, en canvi la mare mestressa de casa ho fa en un 32,7% dels casos. En el cas d'anar al cine, al teatre o a concerts amb els fills, la mare que treballa fora de casa ho fa en un 43,1% dels casos, i la que només treballa a casa ho fa lleugerament menys, en un 39,7% dels casos; i pel que fa a assistir a espectacles esportius o fer visites a museus, les mares actives al mercat laboral també ho fan de manera lleugerament més freqüent. Això ens indica que el fet que el pare o la mare treballin té un efecte diferent en aquestes activitats interactives entre pares progenitors i fills que en les activitats rutinàries, i que cal estudiar amb més profunditat la relació entre la feina que els pares i mares desenvolupen en el mercat laboral, i els seus efectes en el temps i les activitats que realitzen amb els seus fills i filles. És necessari determinar si les característiques del treball de pares i mares té efectes sobre el fet que es facin més o menys activitats interactives amb els fills i les filles.

Els estudis previs sobre l'efecte que té el treball dels pares i les mares en la quantitat d'activitats d'oci i cultura que fan amb els fills i les filles ens mostren dos punts de vista diferents. Hi ha autors que creuen que en aquest tipus d'activitats el treball dels dos cònjuges no té gaire efecte en el volum d'activitats (Robinson i Godbey, 1999; Bianchi *et al.*, 2006; Roeters i Van der Lippe, 2009). Consideren que, tant els pares com les mares, donen més valor a aquestes

activitats interactives amb els fills i les filles que a les rutinàries, i es reserven i protegeixen aquest temps de qualitat que passen amb fills i filles. El valor afegit que tenen aquestes activitats interactives provoca que el fet d'estar o no treballant al mercat laboral no estigui relacionat amb el tipus d'activitats interactives que es fan amb els fills i les filles, ni amb la seva intensitat. Altres autors (Becker, 1981; Greenhouse i Beutell, 1985) argumenten, just a la inversa, que és probable que el treball dels pares i les mares afecti més les activitats interactives que es fan amb els fills que no les activitats rutinàries. Això es deu al fet que les activitats rutinàries tenen un component d'obligatorietat que fa difícil que es puguin deixar de fer. Si el menor està malalt, necessàriament hi haurà d'haver algú que en tingui cura. En canvi, les activitats interactives, pel fet de ser educatives o de lleure, són més flexibles i poden ser ajornades o evitades més fàcilment.

Per veure quina és la influència que tenen les característiques del treball fet fora de casa en què s'assumeixin més o menys responsabilitats en les activitats de tenir cura dels fills, s'han creat dos models de regressió logística, un pel pare i l'altre per la mare. El model de regressió per la mare té una capacitat explicativa baixa, en canvi, pel pare sí que és prou explicatiu i el desenvolupem per etapes a la taula 5 (a la p. següent).

En el model 1 es mostren les variables de control: sexe, origen, nivell d'estudis del pare, nivell d'ingressos a la llar, i per últim l'edat del o la menor. Aquest primer model indica que, a igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat que un pare amb estudis universitaris assumeixi una part important de les feines de tenir cura dels fills és dues vegades i mitja més alta que la d'un pare amb estudis primaris. De manera similar, la raó de probabilitat que el pare d'una llar amb ingressos alts assumeixi una part important de les feines de tenir cura dels fills és dues vegades i mitja més alta que la d'un pare d'una llar d'ingressos baixos. En el model 2 es mostren dues de les variables vinculades al mercat laboral: les hores de treball del pare i de la mare. Les hores de treball del pare fan disminuir la probabilitat que el pare s'ocupi d'un volum important de les tasques de tenir cura dels fills, i les de treball de la mare la fan augmentar. Els efectes, però, tenen una intensitat molt petita. En el model 3 es mostra la variable «sustentador principal». S'observa que la raó de probabilitats que el pare assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills augmenta un 60% quan el pare i la mare són sustentadors principals conjuntament. Una responsabilitat laboral similar fora de la llar iguala les responsabilitats de feina dins de la llar, com a mínim pel que fa a tenir cura dels fills. Finalment, en el model 4 es mostra la variable dicotòmica tipus de contracte del pare. Els resultats indiquen que, a igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitats que un funcionari assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills és el doble que la d'un treballador autònom o d'un que té contracte indefinit, i tres vegades i mitja més gran que la d'un treballador amb contracte temporal. Així doncs, es constata que la seguretat contractual i tenir uns horaris fixos té relació amb el fet que l'home assumeixi feines diàries de tenir cura dels fills.

Taula 5. Factors que poden influir en el fet que el pare tingui cura del/s fill/s.^a Catalunya

	Model 1 (Raó de probabilitats)	Model 2 (Raó de probabilitats)	Model 3 (Raó de probabilitats)	Model 4 (Raó de probabilitats)
Variabls sociodemogràfiques				
Sexe				
Nen	1	1	1	1
Nena	1,068	1,089	1,094	1,083
Edat del o la menor	0,980	0,979	0,984	0,978
Origen				
Pare i mare autòctons	1	1	1	1
Pare, mare o ambdós immigrants	0,934	0,959	0,990	1,144
Nivell d'estudis del pare				
Universitaris	1	1	1	1
Secundaris	0,730 *	0,789 †	0,795	0,890
Primaris	0,393 ***	0,439 ***	0,454 ***	0,518 ***
Nivell d'ingressos de la llar				
Alt	1	1	1	1
Mitjà-alt	0,957	0,876	0,892	0,891
Mitjà-baix	0,716 *	0,669 *	0,693 *	0,704 *
Baix	0,407 ***	0,388 ***	0,397 ***	0,432 ***
Variabls vinculades al mercat laboral				
Hores de treball del pare		0,965 ***	0,967 ***	0,971 ***
Hores de treball de la mare		1,014 **	1,010 *	1,010 †
Sustentador principal				
Pare			1	1
Mare			1,116	1,166
Pare i mare conjuntament			1,583 ***	1,584 ***
Un altre			0,426	0,449
Tipus de contracte del pare				
Funcionari				1
Autònom				0,541 **
Indefinit				0,535 ***
Temporal				0,293 ***
Sense contracte				0,319
Altres situacions				1,117
R2 Nagelkerke	8,3%	11,4%	12,9%	14,2%
Nombre de casos	1.620	1.620	1.620	1.620

(a) Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: que el pare tingui cura dels fills.
Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

2.4. Relacions de confiança mútua entre pares i fills

- Només hi ha tres activitats en què la negociació entre pares i fills té certa importància: triar pel·lícules per anar al cine o bé programes de televisió (es negocia en el 36% de les famílies), determinar l'hora d'arribada a casa de l'adolescent quan surt sol o sola (es consensua en el 28% de les famílies), i l'hora d'anar a dormir (es negocia en el 20% de famílies).

- Decidir l'hora d'arribada dels fills a casa és l'últim reducte d'autoritat que els queda, als pares i les mares, ja que en una gran proporció de famílies

decideixen ells (68% de casos) i gairebé mai no ho fan els fills, que només ho fan en el 3,5% de les famílies enquestades.

- En el 42% de llars, pel que fa a l'ús de la consola de joc i Internet, i en el 40%, pel que fa a anar a dormir, decideixen els fills; en el 38% i el 39% de casos, els pares, i en la resta de llars es negocia.

- En les famílies en què el pare no ha acabat els estudis de primària, l'hora en què els fills han de tornar a casa després de sortir es decideix de manera consensuada entre pares i fills només en el 14% dels casos; en canvi en les famílies en què el pare té estudis universitaris s'acorda entre pares i fills en el 35% de casos.

- En el 44% de llars, l'adolescent atorga una autoritat similar als dos progenitors i es dirigeix indistintament al pare o la mare, però en el 32% dels casos recorre abans a la mare que al pare, que només va a buscar en el 8% d'ocasions.

- En el 44% de les famílies en què la mare és immigrant els adolescents van a parlar amb la mare, i només en el 9% l'autoritat de corregir les normes s'atorga al pare.

- El seguiment que el pare fa de les activitats escolars dels fills i dels amics és mitjà o alt en gairebé el 60% de les famílies, però sempre és més baix que el que fa la mare.

- En general, pares i mares són més autoritaris amb els fills que amb les filles; amb elles en més casos es prenen les decisions sobre les activitats de forma consensuada.

- Com més sovint parlen els fills i filles amb les seves mares, i com més informació de les seves activitats els transmeten, menys risc hi ha que acabin delinquant o realitzant activitats antisocials.

- Qualsevol tipus de seguiment, ja sigui de nivell baix, mitjà o alt, té un efecte positiu en la reducció de les probabilitats que el fill o la filla adolescent faci activitats perilloses o incíviques.

Ja hem vist al primer apartat del capítol que l'entrada de les dones al mercat laboral comporta un canvi de model familiar que implica una renegociació dels rols i de les activitats que realitzen els diferents membres de la família a la llar. L'efecte més important de l'aparició d'aquest model nou, que normalment s'anomena família negociadora, és que el repartiment de responsabilitats i d'obligacions familiars de cadascun dels dos cònjuges passa a ser un objecte de negociació. Aquesta negociació, com ja s'ha vist en els apartats anteriors, no és gaire efectiva i no dóna resultats gaire equitatius pel que fa al repartiment de tasques domèstiques, però sí que és força més efectiva pel que fa al repartiment de les activitats que fan els progenitors amb els fills. Aquesta cultura negociadora de les normes i el funcionament de la família es fa extensiva també a les relacions intergeneracionals entre pares i fills. L'autoritat del pare perd força, i s'introdueix el diàleg per pactar les activitats dels fills i filles a la llar i els graus de llibertat que poden assolir els fills quan estan fora de l'àmbit familiar. Tot això comporta un increment de confiança entre pares i fills.

Una bona manera de comprovar si l'autoritat paterna perd força i si es va introduint el diàleg per pactar, tant pel que fa a les activitats dels fills a la llar, com als graus de llibertat que poden assolir els fills quan estan fora de l'àmbit familiar, és preguntar als pares qui té l'última paraula sobre aquests temes potencialment conflictius. El primer que mostra la taula 6 sobre qui decideix a casa és que, en contra del que indica la lògica de funcionament de la família negociadora, en la relació entre pares i fills, la negociació no és el mecanisme que s'utilitza més sovint ni per decidir les normes de convivència a la llar, ni per decidir què poden fer els adolescents quan surten de casa. El més normal és que o bé decideixin els pares, o bé decideixin els fills, i que es negociï no és tan freqüent. Només hi ha tres activitats en què la negociació entre pares i fills té certa importància: triar pel·lícules per anar al cine o bé programes de televisió (es negocia en un 36% de les famílies), determinar l'hora d'arribada a casa de l'adolescent quan surt sol o sola (es consensua en un 28% de les famílies), i l'hora d'anar a dormir (es negocia en un 20% de famílies).

Sobre la vida social dels fills, a part de l'hora d'arribada a casa, els pares no exerceixen autoritat sobre gaires coses més. De fet, decidir l'hora d'arribada dels fills a casa és l'últim reducte d'autoritat que els queda, als pares i les mares, ja que en una gran proporció de famílies decideixen ells (68% de casos) i quasi mai els fills, que només ho fan en un 3,5% de les famílies enquestades. En tota la resta d'activitats analitzades és més freqüent que decideixin els fills que no pas els pares. En un 81% de famílies els pares no tenen cap capacitat decisòria sobre el tipus de roba que es posen els fills, o amb quins amics surten. Tot i la importància del temps d'estudi a la llar per assegurar l'èxit escolar, només en una de cada cinc llars els pares controlen el temps d'estudi dels fills. En dues de cada tres llars són només els fills els que decideixen el temps que pensen dedicar a estudiar. Pel que fa a les hores que els fills es passen jugant a la consola de joc o a Internet i l'hora d'anar al llit hi ha més famílies en què ho decideixen els fills que no pas famílies en què ho decideixen els pares. La diferència és petita però significativa. En un 42% de llars, pel que fa a l'ús de la consola de joc i Internet, i en un 40%, pel que fa a anar a dormir, decideixen els fills; en un 38% i 39% de casos els pares, i en la resta de llars es negocia.

En general, pares i mares són més autoritaris amb els fills que amb les filles, amb les quals en més casos es prenen les decisions sobre activitats de forma consensuada. En el cas dels nois, per exemple, els pares decideixen el

Taula 6. Qui decideix a casa (percentatge). Catalunya

	Pares	Fills	Consensuat
Hora d'arribada a casa	67,9	3,5	28,2
Amics i amigues amb qui surt	6,4	81,4	12,5
Roba que es posa	5,5	81,0	13,4
Temps d'estudi	19,9	65,7	14,1
Tipus i temps de TV i cinema	26,0	38,3	35,6
Consola de joc i Internet	38,0	42,1	19,9
Hora d'anar a dormir	39,4	40,3	20,3

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

temps d'estudi en un 28% de llars; el doble de llars que en el cas de les noies. També són força més autoritaris amb els nois que amb les noies pel que fa al temps d'ús de la consola de joc, d'Internet, i en l'hora d'anar a dormir. Només hi ha una situació en què els pares i mares controlen més les filles que els fills: en l'hora d'arribar a casa. Per altra banda, les famílies en què el pare, o la mare, o bé els dos cònjuges són d'origen immigrant són més autoritàries. En aquestes famílies es prenen menys decisions de manera consensuada. Cal destacar que els pares i mares immigrants intenten controlar més les activitats dels seus fills quan estan fora de la llar. En una de cada quatre llars amb progenitors immigrants els pares controlen amb quins amics surten els seus fills, en canvi en les famílies no immigrants aquest control es produeix en una de cada vint llars. També vigilen més l'hora d'arribada a casa i la roba que es posen els seus fills. Els pares o mares immigrants també són més autoritaris amb les activitats vinculades a les normes de convivència dins de la llar; exerceixen més poder de decisió en temes com el que es mira a la televisió, l'ús d'Internet i l'hora d'anar a dormir.

El nivell educatiu dels pares és el factor que més influeix en la presència de dinàmiques de negociació entre pares i fills. En les famílies on el pare no ha acabat els estudis de primària, l'hora en què els fills han de tornar a casa després de sortir es decideix de manera consensuada entre pares i fills només en un 14% dels casos; en canvi en famílies on el pare té estudis universitaris s'acorda entre pares i fills en un 35% dels casos. També, a major nivell cultural de les famílies, el temps que els fills han de dedicar a estudiar es consensua més que no s'imposa. Per altra banda, com més fills té una parella, més autoritària és amb el control de les activitats vinculades a la convivència a la llar.

També és important saber si la pèrdua d'autoritat paterna ha repercutit en un augment d'autoritat materna. Les dades del PFI ens indiquen que l'adolescent que ha incomplet les normes es dirigeix força més sovint a la mare que al pare. En un 44% de llars, l'adolescent atorga una autoritat similar als dos progenitors i es dirigeix indiferentment al pare o la mare, però en un 32% dels casos recorre abans a la mare que al pare, que només va a buscar en un 8% d'ocasions. I en les famílies on la mare és immigrant, la dona encara exerceix més autoritat; en un 44% d'aquestes llars els adolescents van a parlar amb la mare, i només en un 9% l'autoritat de corregir les normes s'atorga al pare. Així doncs, els pares no només han perdut gran part de la seva autoritat, la imposició de normes i l'educació dels fills, sinó que, la poca que els quedava, l'han cedit a les dones. Però també pot ser que els pares es desentenguin més que les mares a l'hora d'imposar normes i vigilar el comportament dels fills.

La taula 7 (a la p. següent) mostra els nivells de seguiment que les mares i els pares fan dels seus fills i filles adolescents.³ En temàtiques de tipus personal, com ara el dia a dia a l'escola, els amics i amigues i els nois o noies que els agraden, el seguiment que fan les mares és sempre força més alt que el que fan els pares. Els adolescents tenen més confiança en la seva mare que en el seu pare i parlen més sovint de temes personals amb ella. Només una de cada cinc mares fa un seguiment baix de les activitats dels seus fills a l'escola, la resta parla de temes escolars amb els seus fills i filles almenys dos o tres cops a la setmana,

3. Considerem que els pares realitzen un seguiment baix dels seus fills en un àmbit de la vida concret quan no parlen mai d'aquests temes amb ells o quan hi parlen molt poc, només una o dues vegades al mes. El seguiment dels pares és mitjà quan hi parlen un parell de vegades a la setmana. I el seguiment dels pares és alt quan hi parlen cada dia, o gairebé cada dia.

Taula 7. Freqüència amb què els adolescents parlen amb els seus pares de temes d'àmbit personal i d'àmbit general (percentatge). Catalunya

	Mare			Pare		
	Baix	Mitjà	Alt	Baix	Mitjà	Alt
Seguiment de temes personals						
Escola	22,1	35,3	42,6	40,3	33,4	26,3
Amistats	29,1	41,9	28,9	44,8	37,2	18,0
Parelles	75,8	14,1	10,2	87,1	8,0	4,9
Seguiment de temes generals						
Notícies en general	33,1	42,9	24,0	40,2	36,9	22,8
Notícies d'esports	55,6	27,6	16,8	37,3	31,7	31,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

i d'aquestes, més de la meitat manté comunicació diària. Les mares també parlen molt amb els fills i les filles dels amics i amigues amb què surten. En un 70% de famílies, les mares i els fills i filles parlen sovint o molt sovint de les activitats que els adolescents fan amb els amics. Els fills i filles, però, mantenen una certa intimitat pel que fa a temes sentimentals. Parlar amb la mare dels amics o amigues que agraden a l'adolescent és més difícil i es produeix amb menys freqüència. En tres de cada quatre famílies la comunicació entre mares i fills i filles sobre aquestes temàtiques de tipus sentimental és nul·la o gairebé nul·la. Amb el pare, però, encara hi ha menys confiança per parlar de qualsevol tema sentimental o personal. Només un 13% d'adolescents parla sovint amb el seu pare dels nois i noies que li agraden. El seguiment que el pare fa de les activitats escolars dels fills i dels amics és mitjà o alt en quasi un 60% de famílies, però sempre és més baix que el que fa la mare. Per parlar de temes personals, els adolescents tenen més confiança en les mares que en els pares. Però pel que fa a les converses sobre temàtiques generals, les tenen més o menys al mateix nivell amb cadascun dels seus progenitors, però amb un cert biaix de gènere, ja que es parla més de notícies en general amb la mare i es fa un seguiment més intensiu dels esports amb el pare.

En famílies on algun dels progenitors és immigrant, els nivells de confiança entre els pares i els fills són més baixos. En una de cada tres famílies les mares i els seus fills no parlen mai o quasi mai de l'escola o els amics. L'educació de la mare també és una variable explicativa interessant. Les mares amb estudis universitaris fan un seguiment significativament més intensiu dels temes escolars, i menys intensiu de les amistats i els amors dels seus fills i filles que les mares sense estudis o amb estudis de nivell de primària.

Si mirem les diferències de relació paternofilial depenent del sexe dels fills, segons les dades del PFI, la comunicació entre la filla i la mare en temes escolars és diària gairebé en més del 50% de casos, en canvi entre el fill i la mare la comunicació diària es produeix en poc més del 30% de les famílies. En un altre 30% de famílies la comunicació entre mare i fill sobre temes escolars és pràcticament nul·la. Aquest possiblement és un dels motius més importants del fet que el fracàs escolar masculí sigui força més elevat que el femení. En les temàtiques de tipus personal, com ara parlar d'amics o de sentiments, la proporció

de mares que parlen amb les filles és el doble que la de mares que parlen amb els fills. Amb els pares, tant els fills com les filles parlen poc d'aquests temes.

Finalment, volem comprovar fins a quin punt la confiança mútua entre pares i fills mitiga la realització d'activitats perilloses i incíviques entre els i les adolescents. Els resultats dels dos models de regressió lineal desenvolupats mostren que les variables que indiquen confiança entre pares i fills tenen un efecte estadísticament significatiu en què els fills adolescents no tinguin comportaments de risc o incívics (taula 8). En el model 1 es pot observar que,

Taula 8. Factors que poden influir en què fills i filles realitzin activitats incíviques.^a Catalunya

	Model 1 Coeficients estandarditzats	Model 2 Coeficients estandarditzats
Variabls sociodemogràfiques		
Sexe		
Nena	1	1
Nen	0,244 ***	0,237 ***
Edat del menor	0,309 ***	0,339 ***
Origen		
Pare i mare autòctons	1	1
Pare, mare o ambdós immigrants	-0,093 ***	-0,088 ***
Nivell d'estudis del pare		
Estudis universitaris	1	1
Estudis secundaris	0,053 *	0,058 *
Estudis primaris	0,092 ***	0,084 **
Nivell d'ingressos de la llar		
Alt	1	1
Mitjà-alt	0,018	0,025
Mitjà-baix	-0,028	-0,033
Baix	-0,062 *	-0,061 *
Biparentalitat o monoparentalitat		
Biparental	1	1
Monoparental	0,025	0,040 *
Variabls vinculades a interacció i confiança		
Nombre d'activitats que realitza amb el pare	-0,053 *	
Nombre d'activitats que realitza amb la mare	-0,068 **	
Seguiment personal del pare		
Nul		1
Baix		-0,084 **
Mitjà		-0,110 ***
Alt		-0,065 *
Seguiment personal de la mare		
Nul		1
Baix		-0,127 *
Mitjà		-0,182 *
Alt		-0,204 **
R ²	19,5%	19,1%
Nombre de casos	2.653	2.518

(a) Anàlisi de regressió lineal. Variable dependent: Que els fills i filles realitzin activitats incíviques.

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

a igualtat d'altres condicions, com més elevat sigui el nombre d'activitats de tipus interactiu que l'adolescent realitza tant amb el pare com amb la mare, menor és la probabilitat que tingui comportaments de risc o incívics. En el model 2 veiem que a igualtat de condicions, com més elevat sigui el seguiment personal que la mare fa del fill o filla adolescent, menor és la probabilitat que el fill o la filla tingui comportaments de risc o incívics. És a dir, com més sovint parlen els fills i filles amb les seves mares, i com més informació de les seves activitats els transmeten, menys risc hi ha que acabin delinquent o realitzant activitats antisocials.

En el cas del pare, l'efecte del seguiment del fill o la filla en la disminució de les probabilitats que aquest actuï de manera violenta, arriscada o incívica és menor i una mica diferent del de la mare. Qualsevol tipus de seguiment, ja sigui de nivell baix, mitjà o alt, té un efecte positiu en la reducció de les probabilitats que el fill o filla adolescent realitzi activitats perilloses o incíviques. És a dir, millor que tant el pare com la mare facin seguiment, que no pas que no en facin. Però, en el cas del pare, que aquest faci un seguiment molt intens i que obtingui informació dels fills amb freqüència casi diària sembla que dóna menys resultats que si manté una certa distància i parla amb els fills de temes personals més de tant en tant. A partir d'aquesta dada ens arrisquem a aventurar que una certa autoritat de la figura paterna és necessària. Sembla que la situació ideal que redueix més les probabilitats que els adolescents es comportin de manera perillosa o incívica és que la relació entre els fills i la mare sigui de molta confiança, i li transmetin informació sobre la seva vida ben sovint, i això li permeti fer un seguiment intens de les activitats dels fills. En canvi, el seguiment que facin els pares hauria de ser una mica més moderat i possiblement més autoritari. Per altra banda, a igualtat de condicions, com més activitats culturals, d'oci o d'estudi realitzin els adolescents tant amb el pare com amb la mare, menys probabilitat hi haurà que es comportin de manera socialment inadequada.

2.5. Conclusions i recomanacions

Les relacions intergeneracionals entre pares i fills es consideren molt importants per la seva rellevància en la formació dels infants i en el nivell d'èxit social i econòmic que aquests puguin assolir en el futur. No obstant això, sembla que cada vegada hi ha més entrebancs i dificultats perquè els pares i les mares dediquin temps als fills. **El temps per dedicar a la família és un bé escàs i preuat avui dia, sobretot si tenim en compte que el model familiar en què els dos cònjuges treballen ha esdevingut el més freqüent en les societats occidentals.** En l'última dècada, la taxa catalana i espanyola de treball femení en el mercat s'ha incrementat força (al voltant d'un 10%) —més del doble que la de qualsevol altre país de la UE-15— i això ha impulsat canvis importants en les dinàmiques de funcionament de les famílies. La incorporació de les dones al mercat de treball ha comportat una reestructuració dels rols i de les tasques en l'àmbit de la llar que es considera prou important per parlar de l'aparició

d'un nou model familiar: la família negociadora. En aquest nou model familiar les diverses tasques que es realitzen a la llar haurien d'estar distribuïdes més equitativament entre l'home i la dona que en el model antic, en què la majoria de dones eren mestresses de casa. Però aquesta equitat de gènere en les tasques de la llar no es compleix.

A Catalunya, igual que a la resta d'Espanya, a diferència del que succeeix a la majoria de països del centre i nord d'Europa, la incorporació de les dones al mercat laboral s'ha produït fonamentalment a través de jornades de treball a temps complet. Això ha fet que, per a les dones, compatibilitzar la jornada domèstica i de treball fora de casa esdevingui molt complicat. **La conciliació de la vida familiar i la vida laboral s'ha portat a terme a partir de sobrecarregar de feina la dona, en el que s'ha acabat anomenant la «doble jornada laboral».** Això es deu al fet que, tot i que la incorporació de les dones al mercat de treball ha fet que els homes dediquin més hores que abans a les feines de la llar, les dones sempre dediquen, com a mínim, el doble de temps a fer tasques com netejar, planxar o bé cuinar que els seus companys, independentment que els dos treballin fora de casa. És cert que hi ha una correlació positiva entre les hores de treball fora de casa de la dona i les hores de treball a la llar del seu company. A mesura que la dona dedica més temps al treball en el mercat laboral, l'home ho compensa dedicant més temps a les feines de la llar. Però en cap cas el temps que els homes dediquen a fer les tasques de la llar iguala el de les dones. Fins i tot en el cas que la dona tingui una feina i l'home estigui a l'atur, la dona dedica el doble de temps a les feines de la llar que l'home.

En aquestes condicions semblaria que, en les parelles en què treballen els dos cònjuges, les relacions entre pares i fills s'haurien de veure afectades per l'escassetat de temps. Però els estudis demostren que això no és cert, i que tot i que ha augmentat el temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral, **els pares i mares dediquen avui més temps als fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors.** Això es deu principalment a que **el pare cada cop s'implica més en activitats amb els fills, especialment amb els fills i filles adolescents.** La incorporació de les dones al mercat de treball i l'aparició de la família negociadora ha tingut un efecte molt més important en la participació dels homes en les tasques de tenir cura dels fills que en la seva participació en la realització de la resta de feines de la llar. Actualment, els homes dediquen quasi el mateix temps que les dones a fer activitats que comportin passar estones amb els seus fills i filles.

Aquesta elevada participació masculina en les activitats que es fan amb els fills és el que ha fet que, tot i la incorporació massiva de la dona al mercat laboral, el temps que ambdós progenitors passen amb els fills hagi augmentat durant les últimes dècades. Cal destacar la importància d'aquest fet, ja que la recerca és consistent en indicar que **el temps que els pares passen amb els fills repercuteix positivament en el benestar dels fills en tots els àmbits.** En el nostre estudi hem pogut veure que tant les activitats que fan els pares amb els fills com el seguiment patern de les activitats dels fills fora de la llar són factors determinants a l'hora de reduir les probabilitats que el fill o la filla adolescent realitzi activitats perilloses o incíviques. Hem vist que **les dinàmiques familiars**

derivades del model de família negociadora, d'una banda, han representat una disminució de l'autoritat paterna, però, d'altra banda, han permès augmentar la confiança entre pares i fills i ara hi ha més diàleg intergeneracional que abans. Avui dia, la majoria de decisions sobre la llibertat que poden assolir els fills en les seves activitats fora de la llar, i sobre diversos aspectes de la convivència diària es fan de manera consensuada o bé rauen directament en mans dels fills. Però, com a contrapartida, els fills expliquen aspectes de la seva vida diària als pares i realitzen més activitats amb els seus progenitors. I aquest augment de la confiança intergeneracional repercuteix molt positivament en el comportament dels fills quan no estan sota la tutela directa dels pares.

La nostra anàlisi demostra que les característiques de la feina que fan els pares i les mares fora de casa té una influència escassa en les activitats de tipus interactiu que realitzen amb els seus fills. Els progenitors donen més valor a aquestes activitats d'oci i educació que fan amb els fills que a les activitats rutinàries com anar a buscar els infants a l'escola; per tant, procuren reservar temps per poder fer aquest tipus d'activitats interactives amb els fills. Sembla que les famílies tenen cert nivell de consciència del benefici que els fills en treuen, de fer aquestes activitats conjuntes amb els pares. Si bé és cert que, a mesura que els fills creixen i passen a ser adolescents, cada cop necessiten obtenir més nivells d'autonomia respecte als pares i això repercuteix negativament en el nombre d'activitats que realitzen junts, tampoc no és menys cert que el model de família negociadora ha fet augmentar molt els nivells de confiança entre pares i fills i actualment es fan més activitats conjuntes entre pares i fills adolescents que dècades endarrere.

En famílies en què els dos cònjuges treballen i són sustentadors familiars conjuntament, la responsabilitat de tenir cura dels fills es comparteix de manera força equitativa. Però el nivell de responsabilitat que assumeix la mare no depèn gaire del nombre d'hores que treballa, ni de les seves pautes horàries, o bé del tipus de feina i la seguretat contractual; la mare respon sempre, i les dinàmiques del mercat laboral actual li ho permeten. En canvi, en el cas del pare, els factors vinculats a les característiques de la seva feina sí que són determinants per explicar el grau de responsabilitat en la cura rutinària i quotidiana dels fills que assumeix ell, i de rebot, la dona. La seguretat del contracte laboral que té el pare de família reverteix en millors condicions laborals, en una necessitat menor de fer esforços extra per excel·lir i guanyar-se una renovació, i en més possibilitats de negociar horaris adequats a les necessitats de la família, o bé de demanar baixes temporals per tenir cura d'un fill malalt sense haver d'assumir futures conseqüències negatives. Tal com argumenta Sennett (1998), les dinàmiques actuals del mercat de treball, com ara la necessitat de canviar freqüentment de feina, o el fet que el treballador hagi d'assumir la responsabilitat d'una formació continuada durant tota la vida laboral, poden perjudicar les relacions en el si de la família. **Les dinàmiques culturals en el mercat laboral impedeixen a molts pares assumir les responsabilitats de tenir cura dels fills, responsabilitats que d'altra manera sí que assumirien,** i així es crea una situació d'inequitat amb la dona, que les acaba assumint totes, independentment que també tingui problemes laborals.

Avui dia, els homes estan disposats a assumir responsabilitats en les activitats de tenir cura dels fills. Treballin o no les dones, els homes participen en la realització de més del 40% de les tasques de portar els fills a l'escola, parlar amb els professors o portar-los al metge, i quan dins la parella els dos membres són sustentadors al mateix nivell, l'home assumeix pràcticament tantes responsabilitats amb els fills com la dona. El nostre estudi indica que la majoria d'homes estan disposats a assumir les responsabilitats de tenir cura dels fills si la feina els ho permet. Però molts homes tenen en contra el fet que en una empresa és difícil encara acceptar que un home demani facilitats per conciliar la feina i les activitats de tenir cura dels fills. Només els homes amb feines més segures es plantegen la possibilitat de fer-ho. La conciliació de la feina i les obligacions familiars s'ha enfocat normalment a les dones, però cada cop és més rellevant també en el cas dels homes, que es mostren cada vegada més disposats a responsabilitzar-se de les tasques de tenir cura dels seus fills. Per tant, la precarietat laboral, el fet d'haver d'anar lluitant dia a dia per renovar un contracte o bé per buscar una feina nova va en contra d'un repartiment més equitatiu de les tasques de tenir cura dels fills.

Una manera efectiva d'acostar-nos a l'equitat de gènere en el temps que dediquen homes i dones a tenir cura dels fills, seria fomentar, a partir de mecanismes de conscienciació social, que els homes s'acullin als programes de conciliació de les activitats de la feina i de la família. Espanya té una llei de conciliació de la vida professional i familiar que promou la igualtat d'oportunitats i de tracte entre homes i dones, però els homes pràcticament no la fan servir. A mitjan anys noranta, la Unió Europea va promoure als estats membres la necessitat de desenvolupar polítiques que afavorissin la conciliació de les responsabilitats familiars i laborals, tant per a dones com per a homes. Espanya es va acollir a la petició de la Unió Europea i l'any 1999 va aprovar la Llei de conciliació de la vida familiar i laboral (39/1999). Aquesta llei volia donar resposta a dues directrius constitucionals: en primer lloc, la protecció social, econòmica i jurídica de la família; i en segon lloc, la promoció de les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en què s'integra siguin reals i efectives. Es recollia també la principal proposta de les directrius europees (Directiva del Consell 96/34/CE) que estableix el permís parental com un instrument per conciliar la vida professional i familiar, i promoure la igualtat d'oportunitats i de tracte entre homes i dones. Però la realitat és que el permís parental a Espanya quasi no el fan servir els homes (menys del 2% anual des que es va crear), i de fet, tampoc no és igualitari del tot entre homes i dones. El que la llei indica és que es permet que la mare transfereixi deu de les setze setmanes de permís de maternitat al pare (enfront de les quatre de la legislació prèvia), sempre que això no suposi un risc per a la seva salut. Per tant, és un dret de titularitat exclusivament femenina que la dona cedeix a l'home; això implica l'«assumpció» que les dones segueixen sent les principals responsables de tenir cura dels fills.

Que la dona és la persona que prioritàriament té cura dels fills en l'àmbit de la família és una convenció social que, encara avui dia, és difícil de trencar. **Tot i que el nostre estudi demostra que els homes cada vegada estan més**

disposats a tenir cura dels fills, només els que tenen feines més segures s'atreveixen a utilitzar mecanismes que els permetin conciliar la vida laboral i la vida familiar. Una manera de fomentar que els homes utilitzessin més sovint els drets que els ofereix la llei per conciliar la vida professional i familiar seria la instauració d'un permís retribuït exclusiu per als pares. Això ajudaria força a aconseguir una igualtat més real entre les obligacions i els drets dels homes i les dones, afavoriria l'aprenentatge i la socialització de les tasques reproductives que són considerades tradicionalment privatives de les dones.

Possiblement, però, **la manera més efectiva de fer que els homes participessin més en els mecanismes de conciliació de la vida laboral i la familiar seria flexibilitzar els horaris laborals** a partir de mecanismes com: que el treballador tingui un horari obert, o bé que es pugui acollir en cas de necessitat a períodes laborals amb jornada a temps parcial, o bé que s'ofereixin facilitats perquè el treballador pugui atendre emergències familiars i recuperar aquestes hores posteriorment. Segons la Comissió Europea (2010), a Espanya, l'any 2004, quasi un 85% dels homes i dones amb contracte en el mercat laboral tenien un horari laboral fix; només un 15% disposava de mecanismes de flexibilització de l'horari de treball. En països com Dinamarca o Suècia, el 60% dels treballadors i treballadores disposa de flexibilitat en l'horari laboral en països com Alemanya, Noruega o Finlàndia aquesta xifra arriba fins al 50% dels treballadors i treballadores, i a França, Itàlia, Holanda o Bèlgica és al voltant del 30%. És important constatar també que en tots aquests països, contràriament a la creença que són les dones les que intenten disposar de feines amb disponibilitats horàries flexibles, la diferència entre el percentatge d'homes i de dones amb mesures de flexibilitat en l'horari laboral és molt minsa, i en força casos és superior la flexibilitat horària dels homes que de les dones. Una bona regulació i fomentar els mecanismes de flexibilitat horària en el treball ajudaria que els homes poguessin conciliar la vida laboral i la vida familiar sense por de patir conseqüències laborals i socials negatives.

2.6. Referències bibliogràfiques

BECK, U. (1986). *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós.

BECKER, G. S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.

BIANCHI, S. M. (2000). «Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity?». *Demography*, núm. 31, p. 401-414.

BIANCHI, S. M.; ROBINSON, J. P.; MILKIE, M. A. (2006). *Changing rhythms of American family life*. Nova York: Russell Sage Foundation.

BOGENSCHNEIDER, K. (1997). «Parental involvement in adolescent schooling: A proximal process with transcontextual validity». *Journal of Marriage and Family*, núm. 57, p. 321-332.

BRULLET, C.; TORRABADILLA, L. (2004). «La infancia en las dinámicas de transformación familiar», a C. GÓMEZ-GRANELL et al. (eds.). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel, p. 37-61.

COOKSEY, E. C.; FONDELL, M. M. (1996). «Spending time with his kids: Effects of family structure on fathers' and children's lives». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 58, p. 693-707.

EUROPEAN COMMISSION (2010). *Flexible working time arrangements and gender equality: A comparative review of 30 European countries*. Luxemburg: European Communities.

EUROSTAT (2008). *The life of women and men in Europe: A statistical portrait*. Luxemburg: European Communities.

EUROSTAT (2010). *Employment in Europe, 2009*. Luxemburg: European Communities.

EUROSTAT (2010). *Statistics database*. Luxemburg: European Commission. Disponible a: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>

FLAQUER, LL.; ALMEDA, E.; NAVARRO, L. (2006). *Monoparentalitat i infància*. Barcelona: La Caixa.

GAUTHIER, A. H.; SMEEDING, T. M.; FUSTENBERG, F. F. (2004). «Are parents investing less time in children?: Trends in selected industrialized countries». *Population and development review*, núm. 30, p. 647-671.

GREENHAUS, J. H.; BEUTELL, N. J. (1985). «Sources of conflict between work and family roles». *Academy of Management Review*, núm. 10, p. 76-88.

HOCHSCHILD, A. (1997). *The time bind. When work becomes home and home becomes work*. Nova York: Metropolitan.

IGLESIAS DE USSEL, J.; MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; GONZÁLEZ BLASCO, P. (2009). *Matrimonios y parejas jóvenes. España 2009*. Madrid: Fundación SM.

INE (2010). *Encuesta de población activa, 2010*. Madrid: INE. Disponible a: http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t22/e308_mnu&file=inebase&N=&L=0

INE (2010). *Mujeres y hombres en España, 2010*. Madrid: INE.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M. (2006). *Edad del cambio: Jóvenes en los circuitos de solidaridad intergeneracional*. Madrid: CIS.

MARÍ-KLOSE, P. et al. (2008). *Informe de la inclusió social a Espanya*. Barcelona: Obra Social de la Caixa de Catalunya.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; VAQUERA, E.; ARGESSEANU, S. (2010). *Infància i futur: Noves realitats, nous reptes*. Barcelona: La Caixa.

MEIL, G. (2006). *Pares i fills a l'Espanya actual*. Barcelona: La Caixa.

NOCK, S. L.; KINGSTON, P. W. (1988). «Time with children: The impact of couples' work time commitments». *Social Forces*, núm. 67, p. 59-85.

ROBINSON, J. P.; GODBEY, G. (1999). *Time for life: The surprising ways Americans use their time*. University Park: Pennsylvania State University Press.

ROETERS, A.; VAN DER LIPPE, T. (2009). «Parental Work Demands and the Frequency of Child-Related Routine and Interactive Activities». *Journal of Marriage and Family*, núm. 71, p. 1193-1204.

ROXBURG, S. (2006). «The pressures among married men and women in the paid labor force». *Journal of Family Issues*, núm. 27, p. 529-553.

SENNETT, R. (1998). *La corrosión del carácter: Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.

YABIKU, S. T.; AXINN, W. G.; THORTON, A. (1999). «Family integration and children's self-esteem». *American Journal of Sociology*, núm. 104, p. 1494-1524.

3. Separats després del divorci? La implicació del pare no resident i el seu impacte en el benestar dels nois i noies

Marga Marí-Klose i Pau Marí-Klose

3.1. Introducció

La composició de les llars en què viuen infants i adolescents ha canviat radicalment en el nostre país. En un període relativament curt de temps hem estat testimonis de transformacions que afecten tant l'estructura familiar com les dinàmiques relacionals que s'hi produeixen. Sens dubte, un dels factors que ha contribuït a aquest canvi és l'augment de ruptures de parella. Segons dades de l'Idescat, el 1996 a Catalunya hi havia 197.100 famílies formades per un sol progenitor i un o més fills menors de 18 anys. El 2007 es comptabilitzaven 242.600 llars monoparentals. Aquest augment reflecteix l'increment en els últims anys de les ruptures de parella, tant les segellades per compromisos matrimonials com el creixent nombre d'unions consensuats. En una mica més de vuit de cada deu llars monoparentals, la persona de referència és una dona. En conseqüència, cada vegada són més els nois i noies que viuran part de la seva infància o adolescència en una llar encapçalada per una mare sola. Això significa, entre altres coses, que els pares no sempre viuran amb ells i que els adults amb qui conviuen no sempre seran els seus pares. Per a un nombre creixent de nens i nenes, el dia a dia transcorre en un nou escenari, marcat per la redefinició de les relacions amb els progenitors i, en ocasions, també amb membres nous de la família, com germanastres o padrastres/madrastres.

Amb l'augment de les taxes de divorci han emergit nous debats al voltant de la implicació del pare no resident en la vida dels seus fills i/o filles. Diverses reformes legislatives han procurat garantir el compromís patern després de la separació o el divorci.⁴ Més recentment, en algunes comunitats autònomes, com Aragó i Catalunya, s'opta de manera gairebé preferent per la guarda conjunta. Això suposa abandonar el principi general segons el qual la ruptura entre els progenitors significa automàticament que s'ha d'apartar els fills de l'un per encomanar-los individualment a l'altre, i s'introdueix com a norma que el divorci o la separació no n'altera les responsabilitats com a pares. A Catalunya, concretament, es va aprovar aquesta reforma el 14 de juliol de 2010 amb la Llei 25/2010 del Llibre Segon del Codi Civil Català relatiu a la persona i la família pel Règim de guarda conjunta, que va entrar en vigor l'1 de gener de 2011. Sota l'assumpció d'aquestes iniciatives polítiques i legislatives no només persisteix la idea que els pares tenen el dret (i el deure) de mantenir un contacte regular amb els fills, sinó també que en fer-ho es beneficia el menor. L'orientació d'aquestes iniciatives sembla concordar, en molts casos, amb els desitjos dels infants implicats. Així, segons dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) una

4. El 1989 la legislació penal incorpora el delictes d'impagament de pensions (Art. 487bis del Codi Penal). El 1996 es reforma aquest article i es redueix el període requerit per qualificar l'impagament com a delictes, que passa de tres mesos consecutius o sis no consecutius a dos mesos consecutius i quatre no consecutius.

mica més de la meitat dels adolescents (54,4%) els pares dels quals estan separats o divorciats manifesten que els agradaria passar més temps amb el pare/mare no resident.

Al nostre país disposem d'escassa evidència empírica sobre modificacions en les relacions intergeneracionals (això és, la relació dels fills i filles amb els seus pares) com a conseqüència de canvis en l'estructura familiar. Amb prou feines disposem de dades per avaluar com afectaran aquests canvis al seu benestar. El PFI (dades 2006), que recull informació tant dels progenitors com dels adolescents (13-16 anys), constitueix un instrument de primer ordre per identificar i radiografiar aquestes situacions, i orientar l'acció pública en aquest camp. La magnitud i significació creixents dels fenòmens de desestructuració familiar reclamen atenció política per la possible generació de noves formes de desigualtat associades a aquests canvis.

La ruptura familiar pot ser un episodi en la vida dels infants que desencadeni situacions adverses. Així, els conflictes que emergeixen en el curs del procés de dissolució de la parella fruit de disputes per béns patrimonials, el règim de custòdia, el pagament de les pensions de manutenció, etc. poden tenir efectes nocius en el seu benestar. Estudis realitzats fonamentalment al món anglosaxó han assenyalat que els nens i nenes que no resideixen amb el seu pare (en comparació amb aquells que resideixen amb els dos progenitors) afronten desavantatges econòmics i socials que incrementen el risc que tenguin de patir problemes de conducta, malestar i fracàs escolar (Amato, 2005; McLanahan i Sandefur, 1994). Per tant, no és tant la monoparentalitat *per se* la desencadenant de situacions de vulnerabilitat entre els infants, sinó més aviat les circumstàncies que experimenten els nens i nenes durant els processos de ruptura familiar, i les privacions econòmiques i d'atenció a què poden quedar exposats amb posterioritat.

Tot i això, l'evidència que el divorci i les experiències que implica siguin responsables d'aquests perjudicis no és conclouent. Alguns estudis assenyalen la importància de la dimensió temporal. En aquest cas, l'associació entre la interrupció de la convivència amb un dels progenitors i els indicadors de malestar infantil només és robusta quan aquesta interrupció es produeix en etapes primerenques de desenvolupament del menor, que és quan els costa més metabolitzar psicològicament aquesta experiència i no disposen de suport no familiar (Hetherington, Camara i Featherman, 1983). Altres estudis suggereixen que els efectes de les interrupcions de la convivència són especialment intensos en les etapes posteriors a l'experiència, però es mitiguen amb el pas del temps (McLanahan i Sandefur, 1994; Seltzer, 1991).

Alguns estudis longitudinals que permeten capturar els estats (psicològics, educatius, de conducta) dels infants i adolescents abans i després de la ruptura, suggereixen que les conseqüències del divorci són limitades, ja que els fills de pares que es divorcien ja tendien a presentar pitjors condicions abans de la ruptura (Cherlin, 1999; Elliot i Richards, 1991; Sun, 2001). Segons els resultats d'aquests treballs, caldria atribuir els suposats efectes del divorci a les situacions conflictives que experimenten anticipadament famílies intactes que acaben divorçant-se. És possible, fins i tot, que aquestes problemàtiques dels fills i les

filles hagin de considerar-se, en alguns casos, una causa del divorci més que la seva conseqüència. En qualsevol cas, si bé la magnitud de les implicacions del divorci com a episodi «estressant» en la vida dels infants no genera consensos en la recerca, existeixen raons de pes per pensar que criar-se en una llar monoparental pot tenir efectes negatius sobre el benestar del menor.

En la literatura sobre aquestes qüestions, les conseqüències de la ruptura familiar s'han calibrat fonamentalment en termes de reducció de recursos econòmics i risc de pobresa de la llar. La pèrdua d'un salari, les dificultats de participació al mercat laboral del progenitor custodi i, en molts casos, la reducció de les aportacions econòmiques del progenitor no resident (habitualment el pare) redunda en un deteriorament important de la capacitat financera d'aquestes llars. Els diners asseguren capacitat adquisitiva per cobrir necessitats bàsiques —menjar, allotjament, equipaments de la llar— i béns culturals. Està demostrat que els estats de carestia econòmica, especialment quan tenen un caràcter persistent, afecten negativament el desenvolupament social, psicològic i cognitiu dels nens i nenes. Quan un dels progenitors —habitualment el pare— abandona la llar on vivia amb el menor, les aportacions econòmiques que realitza solen reduir-se, amb independència de la seva capacitat econòmica (Hill, 1992). Aquesta reducció pot agreujar la situació financera de les llars monoparentals encapçalades per una mare sola. Així, segons les dades del PFI, aproximadament quatre de cada deu mares soles afirmen que no reben recursos econòmics de les seves exparelles. El 25% de les que reben aquests pagaments de mantenció afirmen, no obstant això, que es produeixen retards en el cobrament. El deteriorament de la situació econòmica dels fills i les filles com a conseqüència dels processos que comporta el divorci i la reconfiguració de les relacions econòmiques entre els membres de la família poden ser bastant importants.

No obstant això, les vulnerabilitats associades a les ruptures familiars no es limiten únicament a problemes de diners. Un altre dels recursos fonamentals que proporcionen els pares als fills és temps de dedicació. Diverses investigacions han acreditat que els canvis en l'estructura familiar repercuteixen negativament en el temps i l'atenció que els pares no residents dediquen als fills (McLanahan i Sandefur, 1994; King, 1994; Marí-Klose *et al.*, 2008). La legislació reconeix el dret del menor i del progenitor que abandona la llar a mantenir una relació directa i regular, i protegeix aquest dret a través d'un règim de visites. Malgrat això, les oportunitats per relacionar-se, compartir temps i activitats sovint disminueixen o queden en suspens. La sortida de la llar d'un dels progenitors provoca, en terminologia de Coleman (1988), un declivi del capital social de les famílies. Això és, una erosió de vincles beneficiosos per al menor —atès que a través d'aquests lligams paternofiliais es transmeten normes i expectatives, es vehicula informació o s'estipulen sancions. L'erosió d'aquests vincles és variable. Segons dades del PFI, un de cada quatre adolescents no ha vist mai el seu pare en l'últim any, mentre que un 5,8% el veu cada dia.

Els efectes del temps i els diners que els pares inverteixen en els seus fills estan interrelacionats. Els pares que mantenen vincles estrets amb els seus fills i filles són segurament aquells que també procuren pel seu benestar material.

D'aquí que alguns autors considerin que els pares no residents poden mitigar els efectes negatius de la ruptura familiar si es mantenen compromesos en el benestar i la cura dels seus fills i filles (Amato i Gilbreth, 1999; King i Heard, 1999). Un volum considerable d'evidència indica que la implicació, el suport i el seguiment que reben els nens i nenes dels dos progenitors estan associats a tot tipus de beneficis en relació amb la competència socioemocional, el benestar psicològic, la conducta, els resultats acadèmics, etc. De fet, en una publicació recent —basada en dades d'una mostra representativa de famílies a Espanya amb infants de 0 a 10 anys d'edat— hem evidenciat la importància d'aquesta implicació en el cas de les famílies biparentals: així, per exemple, observem que el risc de patir obesitat és gairebé dues vegades major quan el pare dedica temps insuficient al fill o la filla que quan el seu grau de compromís és intens. La magnitud de la bretxa en funció de la dedicació paterna és similar en examinar situacions de desafecció escolar (Marí-Klose *et al.*, 2010). És plausible pensar que els beneficis de la dedicació paterna no es produeixin només en situacions de convivència directa.

Conèixer fins a quin punt l'estructura i la composició de la llar condicionen l'accés a recursos de diferent tipus (de diners o de temps) només pot ser avaluat a la llum del coneixement sobre les relacions que s'estableixen entre llars quan es produeix una ruptura familiar. No obstant això, disposem d'un coneixement molt escàs sobre quins factors prediuen la implicació paterna després d'una separació o un divorci, malgrat que pressuposem la importància que té per al benestar del menor.

Per respondre a aquests interrogants, en el present capítol ens proposem abordar dues qüestions. D'una banda, el nostre objectiu serà calibrar l'efecte que té la ruptura de la parella sobre dues dimensions relacionades amb el benestar dels adolescents: l'educativa i la dels estats d'ànim. Es tracta d'esbrinar en quina mesura el progrés educatiu i la situació emocional dels adolescents es ressenten després de la ruptura de la relació dels progenitors, i determinar específicament l'impacte de la qualitat de la relació amb el pare no resident. D'altra banda, ens proposem identificar els factors que poden afeblir o reforçar els vincles paternofilials. Si assumim que la implicació paterna procura beneficis al menor, resulta rellevant conèixer quins factors poden afavorir (o bé obstaculitzar) aquesta relació després del divorci o la separació dels progenitors.

3.2. Implicació del pare no resident i riscos educatius

- El 13,5% dels adolescents de 13 a 16 anys viu en una llar monoparental, el 12,1% encapçalada per la mare i l'1,4% pel pare. El 6,6% conviu amb un dels progenitors i una nova parella d'aquests —5,7% la mare amb la parella i 0,9% el pare amb la parella.

- La monoparentalitat o la convivència amb un pare social (padrastra) comporta situacions de risc educatiu quan impliquen condicions adverses per al menor, com ara la precarietat econòmica o el dèficit d'atenció parental.

- La proporció d'adolescents que tenen una nota de suspens és deu punts percentuals més alta en una llar monoparental que en una biparental, i quinze punts més alta en una reconstituïda que en una biparental.
- El seguiment que el pare realitza de l'activitat escolar dels fills i filles influeix tant sobre els rendiments com en el risc d'haver de repetir curs i en les expectatives d'estudiar una carrera universitària.
- El risc d'haver de repetir curs és 2,7 vegades més baix en adolescents el pare (no resident) dels quals realitza un seguiment elevat de l'activitat escolar del fill o la filla que en els adolescents els pares dels quals es desentenen d'aquesta faceta o no mantenen contacte amb el fill o la filla.
- Existeix una associació entre l'edat en què es produeix la interrupció de la convivència i els resultats educatius. Com més avançada és aquesta, major és el risc per als resultats educatius i més baixes les expectatives d'estudiar una carrera universitària.

Monoparentalitat i vulnerabilitat solen presentar-se com a fenòmens que van junts. En aquest apartat es tracta de determinar quins mecanismes són els responsables d'aquesta possible associació estadística. Ens centrarem a identificar els factors que intensifiquen o esmoreeixen la vulnerabilitat educativa i emocional d'aquells adolescents que no conviuen amb ambdós progenitors, prestant especial atenció a l'efecte de la qualitat de la relació amb el pare no resident. Per a això calcularem els determinants dels resultats educatius i dels estats d'ànim introduint, en models d'anàlisis multivariant, factors sociodemogràfics (sexe de l'adolescent, lloc de naixement dels pares, nivell educatiu de la mare i nivell d'ingressos de la llar). També incloem una variable per prendre en consideració l'edat que tenia el menor quan va tenir lloc la interrupció de la convivència, i una variable que recull informació sobre la freqüència amb què es comunica l'adolescent amb el pare sobre diferents qüestions (escola i professorat, què fa amb amics/gues, coses que passen al món o surten a les notícies, esports, i nois i noies que li agraden) per tal de mesurar la implicació i el seguiment patern. A l'hora d'analitzar els resultats educatius hem optat per una petita variació de la variable acotant-la als aspectes relacionats amb l'educació.

Segons les dades que aporta la primera onada del PFI (2006) que analitzarem, el 13,5% dels adolescents de 13 a 16 anys viu en una llar monoparental —el 12,1% encapçalada per la mare i l'1,4% pel pare—, mentre que el 6,6% conviu amb un dels progenitors i una nova parella d'aquest —5,7% la mare amb la parella i 0,9% el pare amb la parella. Per aproximar-nos a l'estudi de la situació dels adolescents que no conviuen amb el pare biològic (i aquest no ha mort)⁵ disposem d'una mostra de 463 casos.

Els indicadors educatius han estat tradicionalment el terreny més fèrtil per detectar riscos i desavantatges en infants i adolescents que no viuen amb els dos progenitors. La majoria dels estudis realitzats posa en relleu que aquests infants i adolescents obtenen pitjors resultats educatius, tot i que la magnitud de l'efecte fluctua en funció d'altres factors que hi intervenen. L'objectiu de molts d'aquests treballs és identificar els mecanismes responsables d'aquesta

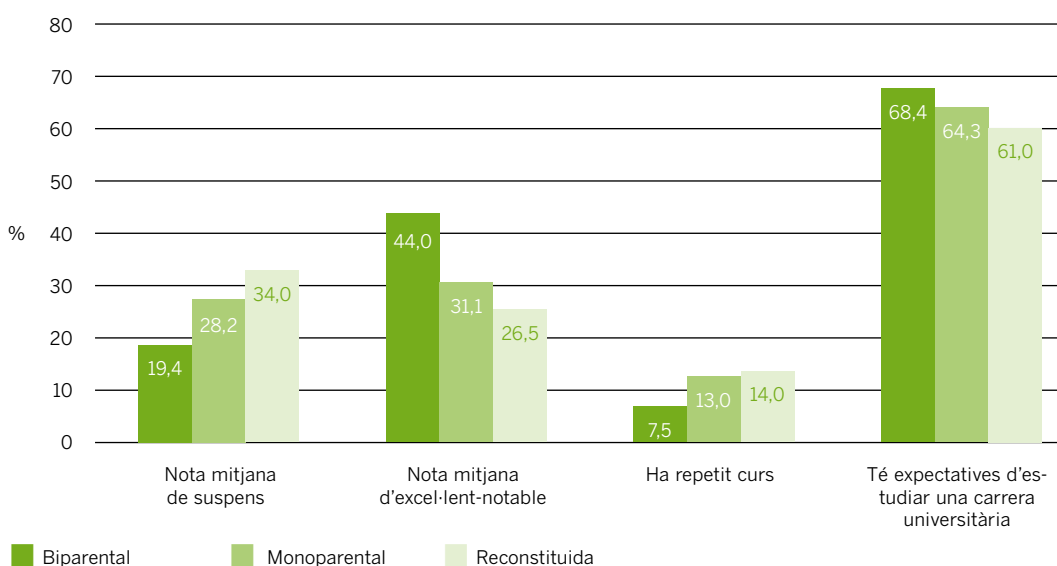
5. S'hi inclou no-més els adolescents que no resideixen amb el pare perquè s'ha produït un divorci, separació, o dissolució de la parella, exclouent els casos d'aquells el pare dels quals ha mort.

associació estadística. L'argument subjacent en aquests plantejaments és que la monoparentalitat o la convivència amb un pare social (padrastre), comporten situacions de risc educatiu quan impliquen condicions adverses per al menor, com pot ser la precarietat econòmica o el dèficit d'atenció parental. En aquest apartat explorarem la connexió entre estructura familiar i resultats educatius, rastrejant processos que poguessin estar contribuint a generar aquests riscos, amb especial atenció a l'efecte de la qualitat de la relació amb el pare no resident.

S'han analitzat tres dimensions educatives diferents: rendiments acadèmics, idoneïtat i expectatives educatives futures. Aquestes tres dimensions ens permeten aproximar-nos a aspectes menys estudiats de la realitat de l'èxit/fracàs educatiu, i que influeixen en el procés de «desafecció» progressiu que condueix a l'abandonament escolar prematur. Pel que fa als rendiments, n'analitzem les dues cares: d'una banda, la probabilitat que l'adolescent presenti una mitjana acadèmica equivalent a «suspens» en les assignatures troncal, i de l'altra, la probabilitat que la seva mitjana acadèmica durant el curs sigui de «notable o excel·lent». La idoneïtat equival a cursar el curs que li correspon per edat. Els estudiants que han repetit algun curs, ja sigui en l'educació secundària obligatòria o en l'educació primària no compleixen el requisit. Pel que es refereix a les expectatives educatives, el nostre interès radica a analitzar la probabilitat que l'estudiant estigui convençut que estudiarà una carrera universitària.

En el gràfic 2 representem com es distribueixen els diferents indicadors dels resultats educatius que analitzarem segons l'estructura de la llar en la qual viuen els adolescents. Tal com pot observar-se, els riscos educatius es concentren especialment en els adolescents que viuen en llars monoparentals o en famílies reconstituïdes. Així, la proporció d'adolescents que té una nota de suspens és deu punts percentuals més alta en una llar monoparental que en una biparental i quinze punts més alta en una reconstituïda que en una biparental. Així mateix,

Gràfic 2. Nota mitjana dels adolescents segons l'estructura de la llar. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

també és més baixa la proporció d'adolescents que viuen en llars monoparentals i reconstituïdes amb una nota mitjana alta, que entre els adolescents que viuen amb els dos progenitors. La proporció dels qui han repetit alguna vegada un curs és el doble entre les llars monoparentals i reconstituïdes que en les biparentals.

Els quatre models que es presenten a continuació estimen els riscos de tenir una nota mitjana de suspens, tenir una nota elevada, haver repetit curs i tenir expectatives d'estudiar una carrera universitària entre els adolescents que no conviuen amb el pare biològic (taula 9). L'objectiu és calibrar la importància del seguiment que realitza el pare no resident dins d'aquest col·lectiu a igualtat d'altres condicions.

Els resultats suggereixen que la intensitat d'aquest vincle és un factor de desigualtat educativa en aquests grups. El seguiment que el pare realitza de

Taula 9. Incidència en les notes mitjanes dels factors haver repetit curs alguna vegada i tenir expectatives d'estudiar una carrera universitària.^a Catalunya

	Nota mitjana de suspens	Nota mitjana de notable -excel·lent	Haver repetit curs alguna vegada	Tenir expectatives de cursar una carrera universitària
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Estructura de la llar				
Monoparental (encapçalada per la mare)	1	1	1	1
Reconstituïda (mare i parella)	1,61	0,68	1,31	0,7
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris	1	1	1	1
Secundaris	0,57 †	1,05	0,32**	2,09 **
Universitaris	0,47 †	3,04 **	0,11 **	4,10 ***
Sexe de l'adolescent				
Dona	1	1	1	1
Home	1,87 *	0,65 †	3,2**	0,61 *
País d'origen dels pares				
Espanya, UE-15, Amèrica del Nord	1	1	1	1
Altres països	2,02 *	0,30 **	4,79 ***	0,82
Nivell d'ingressos				
Primer quartil	2,79 †	0,58	1,21	0,56
Segon quartil	2,33	1,10	1,19	0,47
Tercer quartil	3,04 †	0,64	1,71	0,46
Quart quartil	1	1	1	1
Edat de l'infant en el moment de la separació	1,09 **	0,96	1,17 ***	0,91 **
Nivell de seguiment del pare de l'activitat escolar				
Sense seguiment	1	1	1	1
Baix	0,79	1,35	0,55	1,91 *
Mitjà	0,66	1,62	0,34 †	2,04 †
Alt	0,57	1,82 †	0,37 *	2,60 **
R2 Nagelkerke	11,8%	15,2%	26,9%	15,7%
Nombre de casos	(369)	(369)	(379)	(371)

(a) Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: nota mitjana de suspens, nota mitjana de notable-excel·lent, haver repetit curs alguna vegada, expectatives d'estudiar una carrera universitària.

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

l'activitat escolar dels fills i les filles influeix tant sobre els rendiments com en el risc d'haver repetit curs i les expectatives d'estudiar una carrera universitària. L'impacte és especialment robust en els dos últims indicadors. El risc d'haver repetit curs és 2,7 vegades més baix en els adolescents el pare (no resident) dels quals realitza un seguiment elevat de l'activitat escolar del fill que en els adolescents els pares dels quals es desentenien d'aquesta faceta o no mantenen contacte amb el fill. Quan existeix aquest elevat grau de seguiment, també augmenten clarament les expectatives que té l'adolescent de prosseguir els estudis a la universitat.

Els resultats de l'anàlisi no evidencien, no obstant això, diferències significatives per nivell d'ingressos, excepte en el risc d'obtenir nota mitjana de suspens. Els adolescents de famílies monoparentals i reconstituïdes que pertanyen als trams més baixos d'ingressos tendeixen a tenir una probabilitat més reduïda d'obtenir notes elevades, així com de tenir expectatives d'estudiar una carrera universitària, però els efectes no són estadísticament significatius.⁶

Existeix també una associació entre l'edat en què es produeix la interrupció de la convivència i els resultats educatius. Com més avançada és aquesta, major és el risc per als resultats educatius i més baixes les expectatives d'estudiar una carrera universitària. És difícil determinar estadísticament si aquest fenomen és atribuïble a l'edat en si (és a dir, al desenvolupament evolutiu del menor) o a la proximitat temporal a l'episodi del divorci. Des d'un punt de vista teòric ens inclinem a admetre la segona explicació, ja que la major part de la literatura tendeix a identificar les edats més primerenques, i no l'adolescència, com aquelles en què el divorci té efectes més intensos per al benestar emocional del menor.

3.3. Implicació del pare no resident i malestar emocional

- La relació entre divorci i estrès psicològic se sol associar a tres fenòmens: el conflicte familiar entre els excònjuges, les dificultats econòmiques que travessen les llars monoparentals i la desorganització familiar produïda ja sigui per canvis de residència, processos judicials o dèficits d'atenció dels progenitors.

- La implicació del pare no resident en llars monoparentals o reconstituïdes tendeix a procurar beneficis als adolescents, majors com més freqüent és el vincle.

- Els adolescents que mantenen nivells alts de comunicació amb el pare no resident tenen una probabilitat més baixa de sentir-se poc sovint o mai entusiasmats, feliços o amb molta energia.

A continuació analitzem els determinants de diferents sentiments de malestar entre els adolescents que no conviuen amb el pare (biològic). El divorci acostuma a convertir-se en un procés estressant per als implicats. Un nombre considerable d'estudis associa el divorci amb un major nivell d'estrès emocional entre els nois i noies. Segons alguns autors, aquests estats tendeixen a dissipar-se després dels primers mesos (Aseltine, 1996; Hetherington, Cox i

6. No obstant això, cal tenir en compte que la reduïda grandària de la mostra dificulta l'obtenció de resultats estadísticament significatius amb nivells de confiança convencionals. D'altra banda, existeix abundant evidència que acredita la importància dels ingressos com a variable que ajuda a explicar la diferència en els rendiments dels adolescents que viuen en llars monoparentals i biparentals (Marí-Klose et al., 2009; Marí-Klose i Marí-Klose, 2010).

Cox, 1982), encara que abunden també estudis que detecten efectes negatius transcorreguts diversos anys (Allison i Furstenberg, 1989; Amato i Keith, 1991; Furstenberg i Seltzer, 1986). La relació entre divorci i estrès psicològic se sol associar en la literatura a tres fenòmens: el conflicte familiar entre els excònjuges, les dificultats econòmiques que travessen les llars monoparentals i la desorganització familiar produïda ja sigui per canvis de residència, processos judicials o dèficits d'atenció dels progenitors. Tot i això, els resultats no són concloents. De fet, alguns autors assenyalen la possibilitat que el divorci pugui mitigar o «immunitzar» els fills i filles de símptomes depressius o d'estrès. Així, els menors sotmesos a situacions de conflicte constant a la llar poden adoptar actituds més distants pel que fa a la situació familiar.

Asetline, Gore i Colten (1994) observen en un estudi que la qualitat del vincle entre pares i fills està fortament associada a la salut mental dels adolescents en famílies que mantenen relacions relativament bones, però que aquesta associació desapareix quan es tracta de famílies sotmeses a conflictes constants. La separació dels progenitors en aquests casos pot constituir més aviat una font d'alleujament de les tensions viscudes a la llar. Hem d'apuntar encara una altra qüestió que s'esmenta en la literatura sobre aquests temes. Una de les limitacions principals que detecta la majoria dels estudis sobre l'adaptació dels infants i adolescents al divorci és l'absència de dades prèvies a la ruptura. Sense la disponibilitat d'aquesta informació no es pot descartar la possibilitat que l'associació entre divorci i malestar sigui espúria i que tant el malestar dels adolescents com el divorci tinguin causes comunes. Per tant, diversos investigadors reconeixen que els processos i les dinàmiques que ocorren en tot tipus de famílies són més importants que l'estructura familiar en relació amb el benestar dels infants i adolescents (Dunn *et al.*, 1998; Lansford *et al.*, 2001). Conscients d'aquestes limitacions, el nostre propòsit aquí és conèixer l'impacte que té la comunicació i el seguiment del pare no resident sobre diferents estats d'ànim dels adolescents que viuen en llars monoparentals o reconstituïdes.

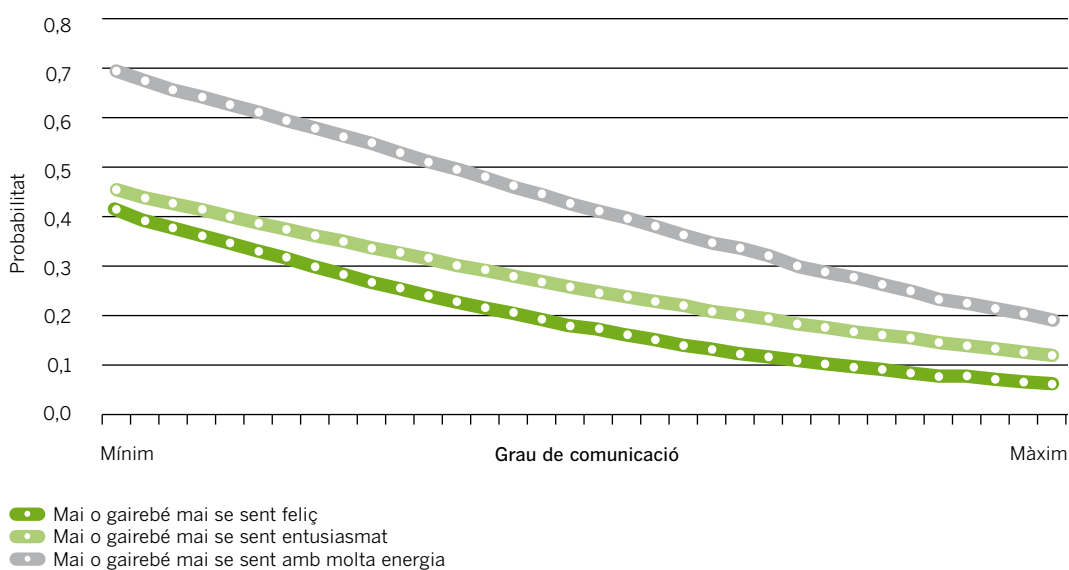
El PFI inclou preguntes que recullen la freqüència de diferents estats d'ànim dels adolescents. Ens centrem en tres: sentir-se amb molta energia, feliç, i entusiasmat. El nostre interès són els adolescents que reconeixen que poques vegades (alguna vegada o gairebé mai) o mai no tenen aquests estats d'ànim positius. Les dades del PFI evidencien que més de la meitat dels adolescents admeten sentir-se entusiasmats poques vegades o mai, un terç reconeixen sentir-se poques vegades o mai amb molta energia, i finalment un de cada quatre poc sovint o mai no se sent feliç. Els resultats indiquen que no existeixen diferències significatives d'aquests estats d'ànim en funció de l'estructura de la llar. Com hem esmentat anteriorment, els efectes sobre el benestar dels adolescents han d'atribuir-se més a dèficits d'atenció parental o privació de recursos econòmics, que a condicions intrínseques de l'estructura familiar.

L'objectiu de la nostra anàlisi és identificar les condicions que influeixen sobre els sentiments de descoratjament i malestar entre els adolescents que conviuen amb un sol progenitor, prestant especial atenció a l'impacte de la comunicació amb el pare no resident i controlant els factors socioeconòmics de la llar. A diferència de l'apartat anterior, en què mesurem la implicació paterna

considerant específicament el grau de comunicació sobre qüestions escolars, en aquesta ocasió incloem continguts addicionals de la comunicació intergeneracional: freqüència amb què es donen converses sobre el que l'adolescent fa amb els seus amics i amigues, sobre coses que passen al món o surten a les notícies, sobre esports, i sobre nois o noies que li agraden. Amb aquests elements hem construït un índex additiu en què els valors més alts representen una comunicació més freqüent.

L'especificació del model té una capacitat explicativa bastant més limitada que en els models sobre «riscos educatius». No s'observen efectes estadístics significatius de l'estructura familiar, ni de les condicions socioeconòmiques de la llar (com l'educació de la mare, el nivell d'ingressos de la llar o l'origen dels pares) sobre la probabilitat de tenir poc sovint estats d'ànims positius.⁷ L'única variable significativa per explicar els tres estats d'ànim és el nivell de comunicació de l'adolescent amb el pare no resident: els adolescents que mantenen nivells alts de comunicació amb el seu pare no resident tenen una probabilitat més baixa de sentir-se poc sovint o mai entusiasmats, feliços o amb molta energia (gràfic 3).

Gràfic 3. Probabilitat de sentir-se mai o gairebé mai entusiasmats, feliç o amb molta energia segons grau de comunicació amb el pare no resident. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

En resum, els resultats examinats en aquest apartat i l'anterior apunten en la mateixa direcció. La implicació del pare no resident en llars monoparentals o reconstituïdes tendeix a procurar beneficis als adolescents, majors com més freqüent és el vincle. Evidentment, ens referim a una associació estadística. La realitat presenta situacions molt diverses, que no encaixen exactament en la predicció estadística o se n'aparten significativament. És perfectament possible que alguns pares siguin una «mala influència» per als seus fills. Però l'existència d'aquestes situacions particulars no entra en contradicció amb l'evidència probabilística constatada aquí.

7. Els resultats de l'anàlisi de regressió logística no s'inclouen en aquest capítol.

3.4. Per què s'impliquen (o no) els pares després del divorci?

- Una mica més de la meitat dels adolescents que viuen en una llar monoparental o reconstituïda diu que els agradaria passar més temps amb el seu pare no resident.
- Els dèficits d'atenció dels pares no residents augmenten el risc de vulnerabilitat educativa i emocional (a igualtat de condicions socioeconòmiques).
- La proporció de pares que mantenen un contacte freqüent amb el seu fill és menor quan ells o les seves exparelles han iniciat una nova relació.
- Els fills (homes) semblen beneficiar-se més del contacte assidu amb el pare no resident que les filles. També passen de mitjana més dies de vacances junts: així les adolescents estan 13,6 dies amb el pare, mentre que ells se n'hi estan 16,2.
- Un de cada cinc adolescents que fa deu anys o més que no conviu amb el pare el veu setmanalment, mentre que entre els que fa menys de cinc anys que no hi conviu el 50% hi manté contacte amb aquesta freqüència.
- La proporció de pares no residents que visiten setmanalment els seus fills és el doble entre els qui tenen estudis universitaris que entre els qui tenen estudis primaris. De mitjana, també passen més dies junts per vacances: 20 enfront d'11,7 dies.
- Els pares no residents que paguen la pensió de manutenció dels seus fills tenen una raó de probabilitats 4,5 vegades més alta de veure els seus fills setmanalment que aquells que no els passen la pensió, i 3,5 vegades més alta de passar més de 15 dies de vacances amb ells.
- Tot i que durant els primers anys els pares no residents són més proclius a mantenir el contacte amb les filles, la vinculació amb aquestes s'erosiona de manera bastant més ràpida que la que mantenen amb els fills (homes).

El divorci pot alterar de forma considerable les relacions intergeneracionals. Després de la ruptura, el temps que passen junts pares/mares i fills es divideix entre els dos progenitors. El temps es converteix en objecte de negociació, a vegades de conflicte, i queda en la majoria dels casos estipulat per conveni. El model que ha predominat fins ara és que un dels progenitors (habitualment la mare) es converteixi en el cuidador primari, mentre l'altre és relegat a la figura de «pare visitant» o no resident. Una planificació característica per al menor implicat és la de passar caps de setmana alterns (incloent una o dues nits) i part de les vacances amb el progenitor no resident.

Segons les dades del PFI, una mica més de la meitat dels adolescents que viuen en una llar monoparental o reconstituïda reconeixen que els agradaria passar més temps amb el seu pare no resident. Per tant, sigui o no l'acordat, el temps intergeneracional compartit no sembla respondre a les necessitats de la majoria dels adolescents que han viscut la separació dels pares. De fet, una proporció considerable de menors perd el contacte amb el pare no resident o el veu de forma esporàdica. Així, per exemple, un de cada quatre reconeix no haver-lo vist en l'últim any.

Què fa que un progenitor no resident mantingui contacte regular amb els fills després d'una separació o divorci és una pregunta obligada amb conseqüències per a tots els membres de la família, però especialment per als adolescents. Menor dedicació de temps d'un dels progenitors suposa generalment menor seguiment i supervisió dels comportaments de l'infant. Si s'ha de jutjar pels resultats obtinguts en l'apartat anterior, aquests dèficits d'atenció dels pares no residents augmenten el risc de vulnerabilitat educativa i emocional (a igualtat de condicions socioeconòmiques). Per tant, ens enfrontem a situacions en què els adolescents poden acumular experiències de vulnerabilitat que redundin en una limitació de les seves oportunitats vitals futures. L'objectiu de la nostra anàlisi en aquest apartat és identificar les circumstàncies que poden contribuir a mantenir un contacte freqüent entre pare i fill/a després de la ruptura de la parella. És probable que no existeixi un únic factor o individu a qui atribuir la responsabilitat que això succeeixi. Les actituds, accions i interaccions de tots els membres de la família entren en joc a l'hora de configurar la qualitat i quantitat d'aquestes relacions.

Dins de la literatura especialitzada apareixen almenys tres perspectives sociològiques per explicar el contacte paternofilial després del divorci: 1) la paternitat social, 2) la implicació parental durant el matrimoni i 3) la que es basa en les condicions socioeconòmiques del pare. La denominada perspectiva de la paternitat social és deutora de la diferenciació que realitza l'antropòleg clàssic B. Malinowski (1930) entre paternitat biològica i paternitat social. En les societats que estudia, Malinowski observa que el progenitor (biològic) té un paper irrellevant i que la figura paterna és la definida per la institució del matrimoni, resultat per tant d'un contracte social. Seguint amb aquesta premissa, aquesta perspectiva parteix de la hipòtesi que si després de la separació o el divorci, els progenitors estableixen una nova relació de parella, la relació paternofilial s'altera. La dedicació del pare als seus fills (biològics) tendeix a decreixer a causa de les restriccions de temps i els compromisos que adquireix en formar una nova família. De la mateixa manera, alguns autors detecten que el contacte paternofilial es manté de forma més estreta si la mare no inicia una nova relació (Furstenberg *et al.*, 1983; Seltzer i Bianchi, 1988). En cas contrari, el contacte amb el pare se'n ressent (Tropf, 1984). És possible que els pares se sentin reemplaçats per la nova parella de la mare que, en assumir algunes de les funcions del pare no resident, acabin potencialment per convertir la implicació d'aquest últim en redundant o supèrflua.

La perspectiva de la paternitat social posa el focus d'atenció exclusivament en els esdeveniments que ocorren després del divorci. Enfront d'aquesta, un segon plantejament es basa en explicar la implicació parental postdivorci en funció de la implicació prèvia. Segons aquesta perspectiva, els fills constitueixen una forma de «capital marital específic» en el qual tots dos membres de la parella inverteixen durant el període de convivència (Becker, Landes i Michael, 1977). Durant aquest temps els pares estrenyen vincles amb la seva prole, els dediquen temps i esforç, i aprenen a entendre i respondre a les seves necessitats. Segons aquesta interpretació, basada en la racionalitat econòmica, quan es produeix un divorci les expectatives de retorn de la inversió (en temps i diners) que

realitza el progenitor no resident es redueixen. El pare absent perd en gran part la capacitat de supervisió sobre les pràctiques de socialització del fill o la filla i l'assignació de recursos de criança. En aquestes condicions, és raonable que el nivell d'implicació s'afebleixi. Per testar adequadament aquesta hipòtesi és necessari disposar de dades longitudinals, és a dir, conèixer la implicació dels pares abans i després de la separació. No obstant això, la majoria dels estudis adopten estratègies alternatives perquè no disposen d'aquest tipus d'informació. Així, algunes investigacions recullen testimoniatges retrospectius sobre el nivell d'implicació del pare en la vida dels fills abans de la ruptura matrimonial. Una aproximació indirecta utilitza l'edat del menor o la durada del matrimoni (Seltzer, 1991). S'assumeix que com major és el temps de convivència, la inversió realitzada en la seva educació també ho és i, en conseqüència, el grau de compromís després de la ruptura de la convivència es manté alt. Des d'aquesta perspectiva, el sexe de l'adolescent és un factor a prendre en consideració. Alguns autors detecten que, durant el matrimoni, el pare tendeix a establir vincles més estrets amb els fills que no pas amb les filles, i que el seu nivell de compromís amb la família és major en cas de tenir descendència masculina (Marí-Klose *et al.*, 2008). Aquesta diferència per gènere de la proximitat intergeneracional afecta també als contactes després del divorci.

Un tercer enfocament ha explicat la implicació paternal després del divorci a partir de les característiques socioeconòmiques del pare no resident. Una hipòtesi és que els pares no residents amb nivells més alts d'educació són més proclius a mantenir un contacte freqüent amb la seva prole que aquells amb menors recursos educatius (Furstenberg *et al.*, 1983). Sota aquesta hipòtesi hi ha la idea que els pares amb un elevat capital educatiu són més conscients dels beneficis per als seus fills que es deriven dels vincles que hi mantenen. En la mateixa línia, un nivell alt d'ingressos també s'ha associat de forma positiva amb el contacte paternofilial posterior al divorci. Preservar el contacte i la bona relació intergeneracional pot comportar costos econòmics per al progenitor no resident que els pares amb major nivell adquisitiu poden afrontar més fàcilment.

A més dels ja esmentats, es poden identificar altres factors que poden potencialment condicionar el nivell de contacte paternofilial després del divorci. Així, per exemple, el retard o la falta de pagament de la pensió de manutenció s'associa a un nivell baix de contacte (Furstenberg *et al.*, 1983; Seltzer i Bianchi, 1988), encara que no queda clara la direcció de la causalitat. No pagar la pensió pot ser una estratègia dels pares que entenen que la mare dificulta o posa traves al contacte, o bé la conseqüència d'això darrer pot ser que no es realitzi el pagament de la pensió. De la mateixa manera, s'ha considerat rellevant per explicar la intensitat del contacte paternofilial el nivell de conflicte existent entre els progenitors, però tal i com ocorria en el cas anterior, un dels desencadenants del conflicte pot ser precisament la falta d'implicació paternal.

A la taula 10 (a la p. següent) observem amb dades del PFI com es distribueixen les pautes de contacte entre progenitors no residents i fills en els diferents escenaris descrits en la literatura examinada. Els resultats indiquen que la paternitat social pot alterar les relacions del pare (biològic) amb el fill o la filla. La proporció de pares que mantenen un contacte freqüent amb el seu fill o la

Taula 10. Factors que condicionen el contacte entre pares no residents i fills i les filles (percentatges). Catalunya

	Freqüència de visites habituals			Mitjana de dies que passen junts a les vacances
	Un o més cops per setmana	Dos o tres cops al mes	Alguns cops a l'any o menys	
Situació de convivència dels excònjuges				
Mare viu:				
amb parella	19,8	34,5	45,7	15,4
sense parella	35,1	26,8	38,1	14,7
Pare viu:				
amb parella	29,7	36,1	34,2	15,1
sense parella	41,0	27,6	31,4	17,2
Sexe de l'adolescent				
Noia	26,9	30,1	42,9	13,6
Noi	36,0	26,3	37,7	16,2
Anys que ha conviscut amb el pare no resident				
De 0 a 4 anys	22,4	28,8	48,8	10,8
De 5 a 9 anys	27,1	34,1	38,8	18,3
10 anys o més	43,9	26,0	30,1	16,3
Nivell d'estudis del pare				
Primaris	26,3	26,3	47,5	11,7
Secundaris	36,7	34,5	28,8	17,8
Universitaris	40,0	31,7	28,3	20,0
Qualitat de la relació entre els excònjuges				
Molt bona o bona	46,4	33,1	20,5	19,8
Regular, dolenta o molt dolenta	30,8	35,6	33,7	18,2
No tenen relació	11,8	17,6	70,6	7,6
El pare passa la pensió				
Sí	38,6	37,7	23,7	19,1
No	15,9	15,2	69,0	7,9
Total	31,0	28,4	40,6	15,0

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

filla és menor quan ells o les seves exparelles han iniciat una nova relació. Així, la proporció de pares no residents que mantenen un contacte assidu (setmanalment) amb els seus fills és deu punts percentuals més baixa quan conviuen amb una nova parella que quan no ho fan. S'observa una diferència semblant en les proporcions quan és la mare la que conviu amb una altra parella.

Els factors que expliquen el contacte intergeneracional sobre la base de condicions prèvies a la ruptura, com el sexe de l'adolescent i els anys de convivència, són també rellevants. Els fills (homes) semblen beneficiar-se més del contacte assidu amb el seu pare no resident que les filles. També passen de mitjana més dies de vacances junts: així les adolescents s'estan 13,6 dies amb el seu pare, mentre que ells se n'hi estan 16,2. Els períodes més llargs de no convivència després del divorci també contribueixen al fet que la freqüència de contacte sigui més baixa: mentre un de cada cinc adolescents que fa deu anys o més que no conviu amb el pare el veu setmanalment, entre els que fa menys de cinc anys que no hi conviuen el 50% hi manté contacte amb aquesta freqüència. El temps transcorregut des de la separació també afecta clarament el temps que passen junts durant les vacances.

Com ens anticipa la literatura anglosaxona sobre aquestes qüestions, un altre factor rellevant per explicar la freqüència del contacte intergeneracional postdivorci és l'educació del pare. La proporció de pares que visiten setmanalment els fills és el doble entre els qui tenen estudis universitaris que entre els qui tenen estudis primaris. De mitjana, també passen més dies junts per vacances: 20 enfront d'11,7 dies. Finalment, cal assenyalar, que tant la bona qualitat de la relació entre els excònjuges com el compliment del pagament de la pensió de manutenció són elements associats amb el contacte assidu amb el o la menor (encara que desconeixem la direccionalitat de la relació).

Com que és probable que molts d'aquests factors estiguin interrelacionats, el següent pas serà identificar el pes que té cadascun d'ells a l'hora d'explicar el contacte entre el pare no resident i els seus fills i filles després del divorci o la separació. Per a això emprarem les dues modalitats de mesurar la freqüència de contacte intergeneracional després de la ruptura familiar que es pregunten en el PFI: la freqüència de contacte habitual i la de contacte en el període de vacances escolars (sobre la base del nombre de dies que passen junts durant aquest període). En el primer model s'estima la probabilitat que pare i fill o filla passin temps junts almenys una vegada a la setmana (enfront del fet de veure's amb menys freqüència). Considerem que el contacte freqüent és un indicador de la intensitat de la implicació parental en la cura de l'adolescent. Els pares que veuen els seus fills una o diverses vegades a la setmana, tendeixen a establir relacions diferents amb els seus fills que aquells que els veuen menys freqüentment. Tenir un contacte gairebé diari permet als pares que no conviuen amb els seus fills i filles establir-hi vincles emocionals més estrets, i mantenir nivells més alts de supervisió i control. En el segon model que apareix en la taula 11 (a la p. següent), s'estima la probabilitat que el pare no resident i el seu fill o filla passin junts més de quinze dies de vacances, dada que correspon a la mitjana de dies que passen els adolescents amb els seus pares en les vacances escolars.

Els resultats evidencien que a excepció de l'educació del pare i la presència de germans i germanes a la llar, la majoria dels factors assenyalats anteriorment tenen rellevància a l'hora d'explicar el contacte paternofilial després de la separació o el divorci.⁸ L'impacte és especialment robust en tres indicadors: el pagament de la pensió de manutenció, la qualitat de la relació dels excònjuges, el temps transcorregut des que van deixar de conviure pares i fills i el sexe d'aquests. A igualtat d'altres condicions, els pares no residents que paguen la pensió de manutenció dels fills tenen una raó de probabilitats 4,5 vegades més alta de veure els seus fills setmanalment que aquells que no els passen la pensió, i 3,5 vegades més alta de passar més de 15 dies de vacances amb ells. Potser existeixi certa bidireccionalitat entre aquests dos factors però en tot cas sembla que la inversió de diners i temps que fan els pares no residents en els seus fills estan estretament relacionats. El mateix cal dir respecte la qualitat de la relació que mantenen els progenitors. La raó de probabilitats de veure els fills setmanalment és 7 vegades menor quan els progenitors no mantenen relació que quan sí que la mantenen i és bona. És 2,4 vegades menor quan és dolenta o molt dolenta.

8. Els coeficients apunten en la direcció esperada, però no són estadísticament significatius a nivells convencionals de significació. Cal tenir en compte que la grandària de la mostra disponible és bastant petita, la qual cosa limita la possibilitat d'obtenir coeficients significatius.

Taula 11. Incidència dels factors en la freqüència de contacte amb el pare no resident (adolescents que viuen en una família monoparental o reconstituïda).^a Catalunya

	Veu el seu pare cada setmana	Passa més de 15 dies de vacances amb el seu pare
	Model 1	Model 2
Estructura de la llar		
Monoparental (encapçalada per la mare)	1	1
Reconstituïda (mare i parella)	0,819 *	1,207 *
Pare no resident viu:		
sol	1	1
amb una nova parella	0,881	1,219
amb una nova parella i fills	1,260	1,551
amb altres persones	2,703 *	1,831
Sexe de l'adolescent		
Noia	1	1
Noi	0,598	0,453
Anys transcorreguts sense viure amb el pare	0,805 ***	0,834 **
Interacció entre anys transcorreguts sense viure amb el pare i sexe de l'adolescent	1,177 *	1,166 *
Nivell d'estudis del pare		
Primaris	1	1
Secundaris	1,761	1,701
Universitaris	1,728	,843
Els membres de l'exparella mantenen una relació:		
Molt bona o bona	1	1
Regular, dolenta o molt dolenta	0,412 **	0,808
No tenen relació	0,143 ***	0,246 **
El pare passa la pensió de manutenció		
Sí	4,457 ***	3,441 ***
No	1	1
L'adolescent té germans o germanes		
Sí	0,861	0,640
No	1	1
R2 Nagelkerke	35,0%	25,4%
Nombre de casos	(275)	(261)

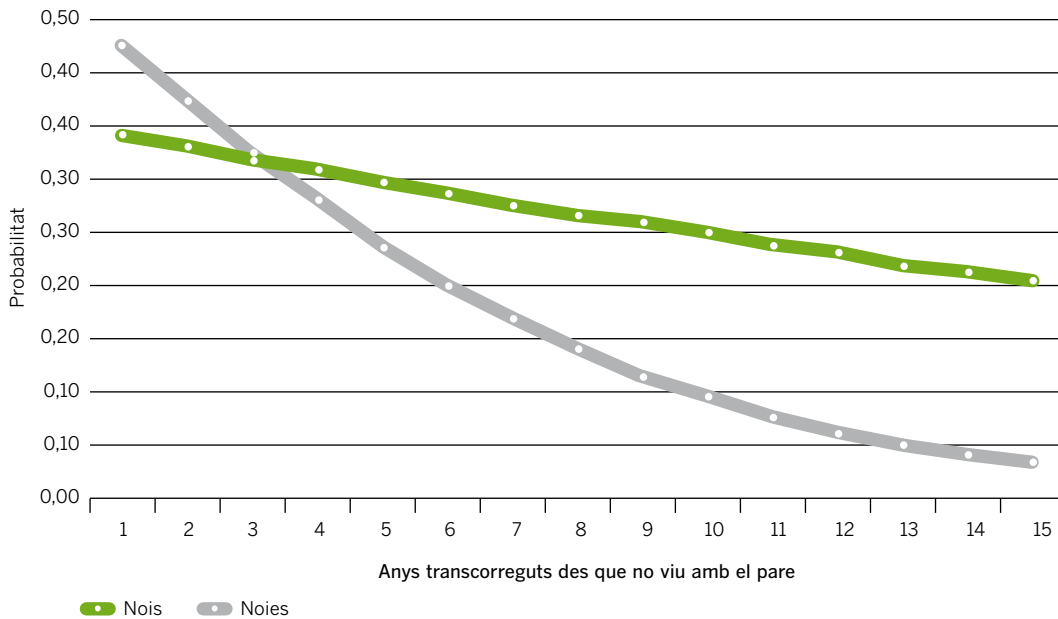
(a) Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: freqüència de contacte amb el pare no resident (adolescents que viuen en una família monoparental o reconstituïda).

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

El temps transcorregut des de la separació és un factor amb una influència altament significativa sobre la freqüència del contacte. Però, com pot observar-se al gràfic 4 (derivat de l'estimació del factor interactiu que apareix a la taula 11), el pas del temps afecta de forma desigual en la freqüència de contacte de nens i nenes amb els seu progenitor no resident. Tot i que durant els primers anys els pares són més proclius a mantenir el contacte amb les seves filles, la vinculació amb aquestes s'erosiona de manera bastant més ràpida que la que mantenen amb els fills (homes). A manca d'anàlisis més profundes sobre els aspectes de la relació que contribueixen a preservar-ne la fortalesa, és difícil dilucidar a què es deu aquest fet. És possible que reflecteixi una preferència del pare per participar en la socialització del seu fill en detriment de la de la filla,

Gràfic 4. Probabilitat de veure el pare cada setmana segons el sexe de l'adolescent i els anys transcorreguts des que no viu amb el pare. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

o avantatges comparatius en la seva capacitat per aconseguir-ho. En aquest sentit, és fàcil també imaginar que els pares trobin més senzill mantenir obertes vies de comunicació i contacte amb els seus fills adolescents que amb les seves filles. Els pares tendeixen a compartir més interessos i aficions amb els seus fills que amb les seves filles, i pot resultar-los més fàcil trobar activitats conjuntes que els motivin per preservar el contacte. D'altra banda, la psicologia evolutiva suggereix que durant l'adolescència, en tot tipus d'estructures familiars (biparentals i monoparentals), les noies tendeixen a distanciar-se del pare, mentre que el vincle amb la mare se'n ressent molt menys (Youniss i Smollar, 1985). Aquest procés de distanciament és menys intens entre els nois, que mantenen un elevat grau d'identificació amb el seu pare (Starrels, 1994).

Els resultats obtinguts en el segon model apunten en direccions semblants als descrits en el primer model (taula 11). Les principals variables explicatives influeixen de forma similar sobre la probabilitat que l'adolescent passi més de quinze dies amb el pare durant les vacances. Existeix una petita diferència que cal destacar. Els adolescents que viuen en una família reconstituïda (amb un padrastre) tendeixen a mantenir un contacte quotidià menys freqüent amb el pare que aquells que viuen només amb la mare. No obstant això, la durada de les vacances que passen amb ell és més perllongada. Les causes d'aquesta paradoxa són possiblement diverses. La presència de la nova parella de la mare allunya el pare biològic de la vida quotidiana dels fills. És possible que, en alguns casos, el pare social assumeixi part de les funcions que havia desenvolupat el pare biològic mentre convivia amb el fill i que, en aquesta situació, la implicació quotidiana d'aquest últim es faci més innecessària o redundant. També cal suposar que amb la irrupció de la nova figura masculina l'acostament del pare

biològic a la seva antiga família es dificulti davant l'aparició de noves traves. En el nou escenari, la mare pot mostrar-se menys procliu a tolerar la «intrusió» de la seva antiga parella en la seva nova vida familiar. En aquestes condicions, el període de vacances obre oportunitats d'interacció que no existeixen en altres moments, i adquireix més valor per al pare no resident.

3.5. Conclusions i recomanacions

Les relacions familiars tenen una influència cabdal en el benestar i les condicions de vida dels infants i adolescents. L'augment de noves modalitats familiars al nostre país convida a parar especial atenció als seus possibles efectes sobre el benestar d'aquests. La literatura anglosaxona ha acumulat ja un volum important d'investigacions que acrediten la relació entre experiències de monoparentalitat en la infància o adolescència i una varietat considerable de problemes emocionals, de comportament, i educatius (Amato i Gilbreth, 1999; Chapple, 2009). Al nostre país, la investigació sobre aquests efectes és encara escassa, tot i que els nostres esforços en els últims anys han anat dirigits a posar remei a aquesta mancança (Marí-Klose *et al.*, 2008; Marí-Klose *et al.*, 2010; Brullet *et al.*, 2011). Menor és encara el coneixement sobre els factors que fomenten o obstaculitzen el manteniment del vincle intergeneracional després de la interrupció de la convivència. Els resultats presentats en aquest capítol representen una primera aproximació, amb les dades del Panel de Famílies i Infància, als predictors del contacte entre pares no residents i fills i filles després del divorci o la ruptura de la parella.

Les nostres anàlisis contribueixen al debat sobre l'impacte de l'estructura familiar en el benestar dels adolescents i confirmen els resultats obtinguts en investigacions prèvies: la importància del capital social de les famílies i, en particular, de la relació amb el pare no resident. **Els adolescents que reben major atenció del pare no resident se'n beneficien més que els que reben una atenció baixa o nul·la.** L'impacte de l'estructura de la llar no és significatiu quan controlem per factors socials que concorren sovint quan es produeix la ruptura de la convivència entre el o la menor i un dels progenitors. Cal remarcar en aquest sentit que, a igualtat de condicions en la intensitat del vincle entre l'adolescent i el pare no resident, la influència dels recursos econòmics de la llar no representa un element crucial en el benestar educatiu i emocional del o la menor.

L'evidència obtinguda contribueix a posar en relleu el valor dels diferents compromisos que ha de mantenir el pare no resident respecte als fills. S'espera que els pares realitzin el pagament de les pensions de mantenció, i es presta una atenció menor als beneficis potencials d'altres recursos no econòmics. **Les conclusions aquí exposades tenen implicacions pràctiques per a les polítiques públiques, que justifiquen intervencions en situacions en què els pares tenen escassos recursos econòmics, o bé mantenen una implicació baixa en l'educació i benestar dels fills/es.**

Tenint en compte els beneficis del contacte paternofilial després del divorci, els resultats indiquen que els pares que mantenen un contacte freqüent amb els

fills són també aquells que s'ocupen de la seva pensió de manutenció. Es tracta segurament de dos factors que es retroalimenten, ja que tots dos reflecteixen els compromisos amb el benestar dels fills que adquireixen els progenitors després de la ruptura. La bona qualitat de la relació dels excònjuges és també un factor determinant en el manteniment del contacte paternofilial.

Finalment **cal destacar la importància del temps transcorregut com a factor cabdal per explicar la freqüència de contacte paternofilial**. El temps erosiona el vincle. A més, observem que ho fa de forma diferent en el contacte que manté el pare amb un fill i el pare amb una filla. És possible que tant els pares com les mares considerin que la figura paterna constitueix un model de referència per als fills (homes), i que per això contribueixin en major mesura al manteniment del contacte paternofilial. El que està per veure és si aquesta persistència del contacte en el temps té conseqüències diferencials per al benestar dels nois i les noies.

Si bé la investigació ofereix algunes respostes, també deixa noves preguntes a l'aire. Per exemple, és la implicació paterna la causa o bé la conseqüència del benestar en l'adolescència? Els resultats que s'han presentat aquí parteixen del pressupòsit que el benestar del menor és un efecte de la implicació paterna. No obstant això, la relació es podria donar al revés: que la implicació del pare sigui un efecte de determinades característiques dels nois i noies. És a dir, els pares mantenen una relació més estreta amb fills que obtenen bons resultats escolars i tenen una bona conducta. En aquest cas la implicació paterna és més una reacció a les característiques emocionals i de conducta del menor que no una acció que contribueix al benestar del menor. La nostra anàlisi utilitza informació sobre la realitat dels adolescents posterior a la interrupció de la convivència amb el progenitor no resident, sense que estiguem en condicions de controlar aspectes de la seva experiència anterior a aquesta interrupció. No hem tingut en consideració la qualitat de la relació paternofilial prèvia a la ruptura de la parella. Això impedeix conèixer en quina mesura les bretxes educatives o el malestar emocional detectat entre aquests adolescents s'arrossega d'experiències prèvies a la interrupció de la convivència. És possible que molts nois i noies hagin travessat escenaris adversos per al seu progrés educatiu o benestar emocional abans de la ruptura de la relació entre els progenitors si aquesta ruptura ha estat precedida, per exemple, per situacions conflictives, d'abús o negligència que han pogut afectar negativament el seu benestar. Cal disposar de dades longitudinals per poder arribar a conclusions més robustes sobre la relació entre divorci i vulnerabilitat en la infància.

El fet que el Panel de Famílies i Infància sigui una enquesta longitudinal permetrà solucionar aquest problema a mesura que els investigadors i les investigadores puguin disposar de successives edicions de l'enquesta, on quedin registrades noves interrupcions de la convivència. Fins ara, disposem de mostres excessivament petites per treballar de forma longitudinal en aquests temes. D'aquí la rellevància de tenir el compromís de les administracions públiques per sostenir eines d'anàlisi que permetin estudiar i entendre realitats canviants com les famílies i les relacions intergeneracionals.

En un dels últims informes publicats per l'OCDE sobre el benestar en la infància (2009, p. 126), s'assenyala que una bona política social requereix disposar del coneixement sobre la naturalesa precisa de la relació que existeix entre noves modalitats familiars i les condicions de vida en la infància. En la mesura que disposem d'aquest coneixement, els *policy makers* estaran en condicions d'adoptar mesures per abordar els problemes dels infants i adolescents associats a aquestes experiències. Les intervencions poden ser diverses, encara que poden distingir-se dues grans tradicions. **En països com els Estats Units s'ha apostat per contenir l'expansió de la monoparentalitat mitjançant mesures que busquen afavorir el matrimoni enfront de la cohabitació i prevenir el divorci i els embarassos fora del matrimoni.** Per contra, **en la majoria dels països de l'entorn europeu les iniciatives persegueixen reduir els desavantatges als quals s'enfronten les famílies monoparentals a través de la provisió de serveis i prestacions monetàries.** L'augment d'aquest tipus de famílies exigeix un coneixement més en profunditat de les conseqüències que pot implicar per als infants la vivència d'aquest tipus d'episodis. L'emergència de nous règims jurídics com la custòdia compartida afegeix encara major complexitat a aquesta realitat. **Sense eines adequades per diagnosticar el canvi familiar i els efectes de les diferents polítiques públiques, probablement moltes de les actuacions que es puguin adoptar no aconseguen plenament els objectius que es proposen.** Ens agradaria confiar que la visibilitat de les condicions que poden frenar o esmorteir situacions de vulnerabilitat en la infància, i l'acumulació d'evidència científica, puguin contribuir a orientar polítiques més efectives.

Els resultats que hem obtingut poden obrir noves vies d'intervenció per als *policy makers* i els agents socials que treballen amb famílies separades o divorciades. Tradicionalment, la principal iniciativa pública de protecció s'ha centrat a reduir el risc de pobresa procurant augmentar la renda de les llars encapçalades per un sol progenitor (habitualment la mare). En els últims anys aquest objectiu passa per fomentar la participació en el mercat de treball de les dones que encapçalen una llar monoparental. **Si bé reduir la pobresa infantil és sens dubte una mesura necessària que ha de romandre en l'agenda política, existeixen, com hem pogut comprovar, altres recursos no monetaris que contribueixen al benestar del menor, com ara el contacte amb el pare no resident.** A més, sabem que es produeix una associació positiva entre el contacte freqüent i el pagament de la pensió de manutenció, la qual cosa millora a la vegada el benestar material del menor (Seltzer, McLanahan i Hanson, 1998). Per aquest motiu **en els últims anys s'han contemplat diverses mesures per incentivar la implicació paterna, graduant, per exemple, les aportacions monetàries que realitzen els pares en funció del contacte que mantenen amb el seu fill o filla.** Així, a Noruega es va aprovar l'any 2001 una reforma encaminada a reconèixer el doble rol de cuidador i treballador tant de pares com de mares en casos de separació i divorci. En la nova disposició legal es contempla que la pensió de manutenció que paga el progenitor no resident (habitualment el pare) s'ajusta en funció de la intensitat del contacte que manté amb el seu fill o filla. **La idea subjacent a aquesta mesura és que el pare incorre en costos directes quan manté un contacte intens amb els seus fills i filles.** Si el contacte paternofamiliar

no es dedueix del pagament de la pensió, el pare acaba pagant el doble —fent-se càrrec dels costos directes i indirectes. De forma similar, encara que destinats exclusivament a la població amb menys recursos, als Estats Units des dels anys noranta s'implementen programes específics per promoure que pares separats/divorciats amb escassos recursos mantinguin una implicació alta en la cura dels seus fills. Diversos estudis havien detectat que els pares en situació de pobresa o desocupació tenien una probabilitat més alta de desvincular-se de les seves responsabilitats familiars (Harris i Manner, 1996; Danzinger i Radin, 1990). Els infants i adolescents que precisaven una major atenció eren, com a resultat d'això, els que menys la rebien. Com a resposta a aquesta situació, aquests programes es van dissenyar per ajudar els pares a superar els obstacles per mantenir el contacte amb els seus fills oferint-los espais de trobada, formació i assessorament.

Si bé les experiències no són necessàriament extrapolables, aporten informació que pot ser útil per dissenyar modalitats d'intervenció en les dinàmiques familiars postdivorci que puguin contribuir no només al manteniment del contacte paternofilial sinó a millorar-ne la qualitat.

Fomentar pràctiques de coresponsabilitat en un context de participació massiva de les dones en el mercat de treball i de progressiva acceptació pels homes de la legitimitat dels valors d'igualtat tant en l'àmbit domèstic com laboral, exigeix un replantejament i una adaptació tant en l'àmbit jurídic com en les polítiques socials. Canvis legislatius com la custòdia compartida impliquen noves pràctiques de coresponsabilitat en la cura del menor, que poden contribuir a reforçar el vincle de l'infant amb el progenitor que perdria la custòdia si aquesta fos única. De curt recorregut al nostre país, estan per veure encara els avantatges i inconvenients d'aquest tipus d'acord. Segons els seus defensors, la custòdia compartida afavoreix l'accés del menor a majors recursos (atès que incrementa les aportacions del progenitor que ara comparteix la custòdia), redueix les dificultats econòmiques i emocionals que implica educar un menor en solitari, i permet una millor adaptació del menor després del divorci (Johnston, 1995). Els autors que la qüestionen assenyalen principalment que la custòdia compartida pot fer augmentar les situacions d'estrès i malestar per al menor en aquells casos en què els progenitors tinguin conflictes no resolts (Shulman i Pitt, 1982). En bona mesura la investigació realitzada s'ha centrat en països amb cultures i tradicions jurídiques diferents de la nostra, amb dinàmiques de convivència familiar idiosincràtiques. Caldria començar a dissenyar metodologies per poder analitzar empíricament i de forma rigorosa els processos que condueixen a aquest tipus d'escenari i les dinàmiques que aquest inaugura en el context català.

Se sol dir que un divorci o una separació ho és per als pares però no per als fills. No obstant això, per mantenir el vincle intergeneracional resulta complicat prescindir del contacte entre els excònjuges. En cas de divorci la quantitat i qualitat de la relació intergeneracional està condicionada en bona mesura per la qualitat de la relació entre els excònjuges. Com demostren els nostres resultats, **un dels predictors del contacte paternofilial és la qualitat de la relació que mantenen els progenitors.** És previsible que una relació marcada per l'hostilitat

i el conflicte fins i tot pugui tenir conseqüències nocives per al noi o la noia (Amato, 1993). En aquest sentit, infants i adolescents es poden beneficiar de programes i accions que els permetin mantenir un contacte fluid després de la separació, però sempre que es pugui establir una relació cooperativa entre els excònjuges. **Per preservar una implicació alta dels dos progenitors en la cura dels fills després de la ruptura de la parella, és necessari fomentar un bon clima de relació entre ells.** Ja s'han documentat moltes experiències en què **els processos de mediació familiar redueixen el nivell d'hostilitat entre els progenitors durant i després del procés de divorci.** En alguns països es planteja fins i tot com un model d'intervenció obligada prèvia al procés de divorci (Emery, 1994). Incloure processos de mediació, o serveis d'assessorament, durant i després dels processos de ruptura de la parella pot facilitar arribar a compromisos per mantenir el contacte intergeneracional i fomentar models de cooperació entre els excònjuges. És possible fins i tot que aquest tipus de models d'intervenció faciliti els acords sobre la custòdia dels fills.

El que tenen en comú totes aquestes intervencions és l'objectiu d'esmoreir les implicacions negatives que el divorci o la separació dels cònjuges puguin tenir sobre el benestar i les oportunitats vitals del o la menor. L'evidència empírica examinada indica que **la implicació del pare no resident en llars monoparentals o reconstituïdes tendeix a procurar beneficis als adolescents, majors com més intens és el vincle.** Evidentment no totes les realitats particulars s'ajusten a aquest patró. Però evidències com aquestes constitueixen un marc sobre el qual treballar per **construir models d'intervenció que puguin ajudar a activar mecanismes per preservar les relacions paternofilials.**

3.6. Referències bibliogràfiques

ALLISON, P. D.; FURSTENBERG, Jr., F. (1989). «How Marital Dissolution Affects Children: Variations by Age and Sex». *Developmental Psychology*, núm. 25 (4), p. 540-549.

AMATO, P. (2005). «The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of the Next Generation». *Future of Children*, núm. 15, p. 75-96.

AMATO, P. R. (1993). «Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 55, p. 23-38.

AMATO, P. R.; KEITH, B. (1991). «Parental divorce and the well-being of children: A metaanalysis». *Psychological Bulletin*, núm. 110, p. 26-46.

AMATO, P.; GILBRETH, J. G. (1999). «Nonresident Fathers and Children's Well-Being: A Meta-Analysis». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 61, p. 557-573.

ASELTINE JR., R. H.; GORE, S.; COLTEN, M. E. (1994). «Depression and the Social Developmental Context of Adolescence». *Journal of Personality and Social Psychology*, núm. 67 (2), p. 252-263.

ASELTINE, R. H. (1996). «Pathways Linking Parental Divorce with Adolescent Depression». *Journal of Health and Social Behavior*, núm. 2(37), 133-148.

BECKER, G. S.; LANDES, E. M.; MICHAEL, R. T. (1977). «An economic analysis of marital stability». *Journal of Political Economy*, núm. 85, p. 1141-1187.

BRULLET, C.; MARÍ-KLOSE, M.; MARÍ-KLOSE, P.; MARANZANA, L. (2011). «Geografías de la paternidad no residente: ¿ausente o vinculado?». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 57(1), p. 83-103.

COLEMAN, J. S. (1988). «Social Capital in the Creation of Human Capital». *American Journal of Sociology*, núm. 94, p. 95-120.

CHAPPLE, S. (2009). «Child Well-being and Family Structure across the OECD: An Analysis». Draft Working Paper. París: OECD.

CHERLIN, A. (1999). «Going to Extremes: Family Structure, Children's Well-Being, and Social Science». *Demography*, núm. 36, p. 421-428.

DANZINGER, S. K.; RADIN, N. (1990). «Absent does not equal uninvolved: Predictors of fathering in teen mother families». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 52, p. 636-642.

DUNN, J.; DEATER-DECKARD, K.; PICKERING, K.; O'CONNOR, T. G.; GOLDING, J. I ALSPAC STUDY TEAM (1998). «Children's adjustment and prosocial behavior in step-, single, and nonstep-family settings: Findings from a community study». *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, núm. 39, p. 1083-1095.

ELLIOTT, B. J.; RICHARDS, M. P. M. (1991). «Children and divorce: Educational performance and behaviour before and after parental separation». *International Journal of Law and the Family*, núm. 5, p. 258-276.

EMERY, R. E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. Nova York: Guilford.

FURSTENBERG, F. F.; NORD, C. W.; PETERSON, J. L.; ZILL, N. (1983). «The life course of children of divorce: Marital disruption and parental contact». *American Sociological Review*, núm. 48, p. 656-668.

FURSTENBERG, F. F.; SELTZER, J. A. (1986). «Divorce and Child Development», a P. A. ADLER i P. ADLER GREENWICH (eds.). *Sociological Studies of Child Development*. CT: JAI Press, p. 137-160.

HARRIS, K. M.; MANNER, J. K. (1996). «Poverty, paternal involvement, and adolescent well-being». *Journal of Family Issues*, núm. 17(5), p. 614-640.

HETHERINGTON, E. M.; COX, M.; COX, R. (1982). «Effects of Divorce on Parents and Children», a M. E. LAMB (ed.). *Nontraditional Families: Parenting and Child Development*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, p. 233-288.

HETHERINGTON, E. M.; CAMARA, K. A.; FEATHERMAN, D. L. (1983). «Achievement and intellectual functioning of children from one-parent households», a J. SPENCE (ed.). *Achievement and achievement motives*. Nova York: W. H. Freeman, p. 205-284.

HILL, M. (1992). *The panel study of income dynamics*. Beverly Hills: Sage Publications.

JOHNSTON, J. R. (1995). «Research update: children's adjustment in sole custody compared to joint custody families and principles for custody decision making». *Fam Conciliation Courts Review*, núm. 33, p. 415-425.

KING, V. (1994). «Nonresident Father Involvement and Child Well-Being: Can Dads Make a Difference?». *Journal of Family Issues*, núm. 15, p. 78-96.

KING, V.; HEARD, H. E. (1999). «Nonresident Father Visitation, Parental Conflict, and Mother's Satisfaction: What's Best for Children?». *Journal of Marriage and Family*, núm. 61, p. 385-396.

LANSFORD, J. E.; CEBALLO, R.; ABBEY, A.; STEWART, A. J. (2001). «Does family structure matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather, and stepmother households». *Journal of Marriage and Family*, núm. 63, p. 840-851.

MALINOWSKI, B. (1930). «Parenthood, the basis of social structure», a L. COSER (ed.). *The family: Its structures and functions*. Nova York: St. Martin's, p. 51-63.

MARÍ-KLOSE, P.; BRULLET, C.; GÓMEZ-GRANELL, C.; ESCAPA, S. (2008). *Temps de les famílies*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; GRANADOS, F.; MARTÍNEZ, A. (2009). *Informe de la Inclusió Social a Espanya 2009*. Barcelona: Obra Social Caixa Catalunya.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; VAQUERA, E.; ARGESSEANU CUNNINGHAM, S. (2010). *Infància i futur: noves realitats, nous reptes*. Barcelona: Obra Social La Caixa.

MARÍ-KLOSE, M.; MARÍ-KLOSE, P. (2010) «Las nuevas modalidades familiares como contexto de transición a la vida adulta: el logro educativo en hogares monoparentales». *Revista de Estudios de Juventud*, núm. 90, p. 162-179.

McLANAHAN, S.; SANDEFUR, G. (1994). *Growing up with a single parent. What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

OECD (2009). *Doing better for children*. París: OECD.

SCHULMAN, J.; PITT, V. (1982). «Second thoughts on joint child custody: Analysis of legislation and its implications for women and children». *Golden Gate University Law Review*, núm. 12, p. 539-577.

SELTZER, J. A.; BIANCHI, S. M. (1988). «Children's contact with absent parents». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 50, p. 663-677.

SELTZER, J. A. (1991). «Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 53, p. 79-101.

SELTZER, J. A.; McLANAHAN, S. S.; HANSON, T. L. (1998). «Will child support enforcement increase father-child contact and parental conflict after separation?» a I. GARFINKEL, S. S. McLANAHAN, D. R. MEYER i J. A. SELTZER (eds.). *Fathers under fire: The revolution in child support enforcement*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 157-190.

STARRELS, M. E. (1994) «Gender differences in parent-child relations». *Journal of Family Issues*, núm. 15, p. 148-165.

SUN, Y. (2001). «Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: A longitudinal analysis». *Journal of Marriage and Family*, núm. 63, p. 697-713.

TROPP, W. D. (1984). «An exploratory examination of the effect of remarriage on child support and personal contacts». *Journal of Divorce*, núm. 7, p. 57-73.

YOUNISS, J.; SMOLLAR, J. (1985). *Adolescent Relations with Mothers, Fathers, and Friends*. Chicago: University of Chicago Press.

4. Efectes de l'escola bressol en el desenvolupament dels adolescents

Sebastià Sarasa Urdiola

4.1. Introducció

La creixent incorporació de la dona al mercat de treball com a norma social majoritària i la penalització que tenen les interrupcions de l'activitat laboral a causa de la maternitat en els ingressos del treball al llarg de la vida de les mares (Ruhm, 1998; Waldfogel, 1998) empenyen moltes famílies a escolaritzar els fills des dels primers mesos d'edat. Aquesta necessitat és imperiosa per a les famílies monoparentals, que ara són més abundants, com a resultat de la major inestabilitat de la família actual. A la majoria de països desenvolupats, entre un 10% i un 20% de les llars amb menors d'edat són monoparentals (Kenworthy, 2009) i a Catalunya un 13% dels menors de 18 anys vivia en llars monoparentals segons el Cens del 2001 (CIIMU, 2006), seguint una tendència creixent que segurament es deu haver accelerat amb la repuntada recent que ha tingut el nombre de divorcis a Espanya.

L'escolarització primerenca no només té avantatges per a les mares; com veurem a continuació amb més detall, des de diverses disciplines científiques hom atribueix a la preescolarització un efecte molt positiu en el desenvolupament dels individus i en la reducció de les desigualtats socials derivades de la influència negativa del context familiar en el baix rendiment educatiu dels menors que resideixen en llars d'estatus socioeconòmic baix. Per aquestes raons, l'avaluació dels efectes de la preescolarització és un camp de recerca nou que encara no ha tingut prou desenvolupament al nostre país. Aquest treball és un dels primers graons d'un camí que no ha fet més que començar. Sarasa i Sales (2008) ja van detectar, en un estudi retrospectiu sobre les condicions de vida a la infància d'individus exclosos severos de la ciutat de Barcelona, que l'escolarització abans dels 6 anys d'edat havia tingut efectes positius per reduir el fracàs escolar, però també van trobar indicis que una preescolarització de baixa qualitat podia augmentar el risc de drogodependència severa en l'edat adulta. Aquestes conclusions, però, estaven limitades per la manera com la mostra entrevistada havia estat seleccionada, ja que la manca d'un procés estrictament aleatori feia dubtar de la fiabilitat dels resultats. Ara, amb la mostra de noies i nois estudiants de l'ESO que ha elaborat el CIIMU, tenim una oportunitat d'avaluar millor els efectes de la preescolarització, tot i que una avaluació acurada exigiria un seguiment més continuat dels infants des que inicien l'escola bressol.

Aquest treball pretén avaluar l'impacte que ha tingut el sistema d'escoles bressol a Catalunya al llarg de la primera meitat dels anys noranta sobre el desenvolupament posterior dels adolescents que hi van ser preescolaritzats. L'avaluació és aproximada en tant que les dades disponibles són limitades. No

sabem res sobre la qualitat dels centres de preescolar als quals van assistir els adolescents entrevistats, ni sobre la intensitat de l'atenció rebuda (nombre d'hores diàries). Desconeixem també dades rellevants de la família de l'infant durant els primers anys de vida, algunes fonamentals com la situació laboral dels progenitors, el temps que dedicaven a educar els fills i les filles, i els ingressos de la llar.

La majoria d'estudis sobre els efectes de la preescolarització, especialment els realitzats als Estats Units, han focalitzat l'observació en el període de parvulari (3-4 anys d'edat). En el nostre cas, hem triat el període d'escola bressol (0 a 2 anys) per dos motius. El principal és que ens permet una observació més contrastada entre els que han estat i els que no han estat preescolaritzats, observació més difícil de realitzar a l'etapa de parvulari, atès que al nostre país, i a diferència dels Estats Units, la cobertura escolar dels 3 als 5 anys d'edat és quasi universal. L'altre motiu rau en què d'aquesta manera ens podem apropar a valorar els efectes de la preescolarització durant el primer any de vida, atès que, com explicarem més endavant, el risc que hi hagi resultats indesitjables de la preescolarització és més elevat quan aquesta es fa de manera molt primerenca.

4.2. Els efectes de la preescolarització en la conducta dels adolescents

- Diferents investigadors sostenen la idea que els efectes negatius de la preescolarització són atribuïbles només als centres de baixa qualitat.
- Hi ha evidències que la preescolarització de qualitat redueix el risc de tenir conductes delictives a la joventut.

A diferència de la creixent recerca empírica sobre els efectes de la preescolarització en el desenvolupament cognitiu, són pocs els estudis que han avaluat empíricament els efectes de la preescolarització en les habilitats socials i en els problemes conductuals dels menors d'edat (Magnuson i Waldfogel, 2005), malgrat que hi ha raons teòriques per pensar que hi poden haver efectes.

Alguns investigadors alerten sobre el risc que la preescolarització aboqui a una inculcació deficient de les normes de conducta en tant que no hi hauria unes normes consistents, ja que la família, amb normes pròpies, estaria substituïda intermitentment per contactes amb agents externs que inculcarien normes diferents. A més, des de la psicologia evolutiva, hom crida l'atenció sobre el risc de separar prematurament fills i les filles de les mares, de manera que els i les menors no desenvolupin apropiadament els sentiments de vinculació afectiva, amb conseqüències negatives sobre el seu futur comportament social, especialment sobre la seva capacitat d'autocontrol emocional. Alguns autors fixen en els primers 12 mesos d'edat el període crucial en el qual la vinculació entre mare i fill o filla corre més perill si són separats (Bowlby, 1973; Ainsworth *et al.*, 1978; Waldfogel, 2006). La conducta agressiva i l'ús freqüent

de la violència física serien una manifestació d'aquests problemes, en tant que el comportament agressiu és el resultat de la interacció entre els antecedents emocionals i cognitius de l'individu amb factors externs com la qualitat de la relació que l'infant ha tingut amb la mare (Loeber i Hay, 1997).

El seguiment d'una cohort d'infants efectuat per Magnuson, Ruhm i Waldfogel (2004) detecta que quan els individus preescolaritzats ingressen a l'escola obligatòria manifesten més problemes conductuals que els individus que van estar la primera infància amb els seus pares. No obstant això, les autores observen que aquests problemes queden circumscrits a l'escola, sense que tinguin repercussió en les conductes en altres àmbits socials com la família. Observen també que aquests problemes conductuals dels individus estan associats a factors possiblement relacionats amb la qualitat dels centres on van ser preescolaritzats.

La idea que els efectes negatius de la preescolarització són atribuïbles només als centres de baixa qualitat és sostinguda per diferents investigadors (Sylva, 1997; Siraj-Blatchford *et al.*, 2008) i hi ha evidències que la preescolarització de qualitat redueix el risc de tenir conductes delictives a la joventut (Yhosikawa, 1994; Currie i Thomas, 1995). És més, Figlio i Roth (2009) troben que la preescolarització en centres públics de l'estat de Florida redueix els problemes de disciplina i emocionals entre els i les estudiants provinents de barris desfavorits, però no té cap efecte significatiu en els i les estudiants residents en barris més acomodats, indicant que si els centres són de qualitat no només la preescolarització no té efectes negatius, sinó que fins i tot els té positius en els fills i filles de famílies amb pocs recursos i que viuen en barris amb problemes socials acumulats.

4.3. Les escoles infantils a Catalunya

- Catalunya ha desenvolupat en els darrers vint anys una xarxa d'escoles bressol que permet donar serveis a una proporció d'infants superior a la de la mitjana espanyola. Des del 1989 hi ha hagut un creixement sostingut fins arribar a una escolarització propera al 55% l'any 2008.

- Els municipis més grans, que a la vegada operen en el seu territori com a nuclis centrals, són els que tenen més cobertura d'escoles bressol, i els més petits, perifèrics i pobres, són els que menys en tenen.

- Un 88% de l'oferta d'escoles bressol és proveïda a parts iguals entre les administracions públiques i la iniciativa privada, i el 12% restant és oferta privada subvencionada pel sector públic.

- El cost que han de sufragar les famílies per dur els seus fills a les escoles bressol públiques ronda el 25% del cost total, però l'oferta pública és tan escadussera que menys d'un 50% dels infants escolaritzats abans dels 3 anys ho estan en centres públics.

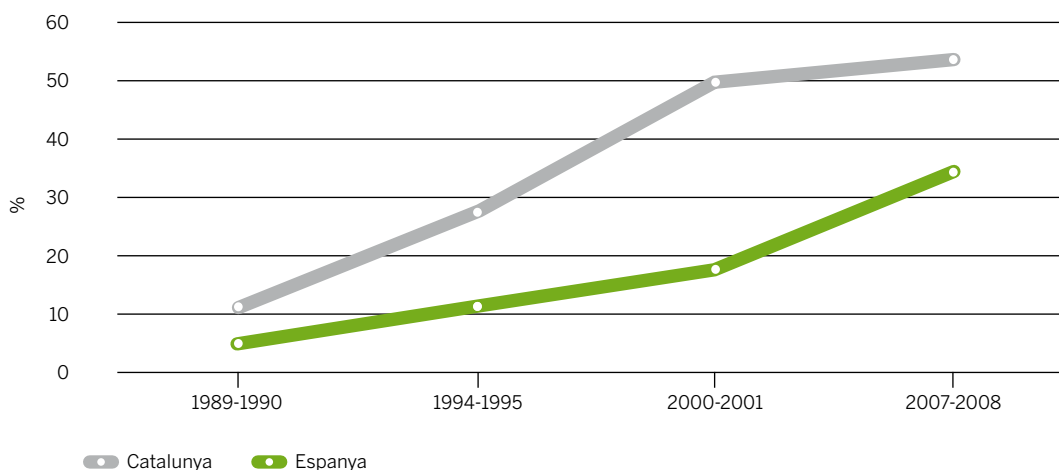
- Tot i el cost relativament elevat que tenen les escoles infantils per a les famílies, no està clar que la qualitat dels serveis proveïts a Catalunya sigui equivalent a la dels països on l'educació infantil ha estat més desenvolupada.

L'educació dels infants de 0 a 2 anys ha ocupat un lloc significatiu en la història del moviment pedagògic català. La necessitat d'iniciar l'educació en aquest període del cicle vital ja va ser reconeguda en el Decret de l'Escola Nova Unificada aprovat per la Generalitat l'any 1936, i va constituir, a partir dels anys seixanta del segle xx, un dels eixos d'actuació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat. En temps més recents, la rellevància que la societat civil catalana atorga a aquesta etapa de l'educació infantil ha estat manifestada amb la Iniciativa Popular acceptada pel Parlament de Catalunya l'any 2002, que canalitzà la reivindicació popular en favor d'una educació garantida als menors de 3 anys i la provisió dels serveis adients, tot rebutjant la idea de les «guarderies» com a serveis assistencials de mera custòdia per a les mares amb obligacions laborals i manca de recursos.

No és estrany doncs que Catalunya hagi desenvolupat en els darrers vint anys una xarxa d'escoles bressol que permet donar serveis a una proporció d'infants superior a la de la mitjana espanyola. Considerant les ràtios d'escolarització dels infants de 2 anys d'edat, en el gràfic 5 podem observar el creixement sostingut que ha existit des del 1989, fins arribar a una escolarització propera al 55% l'any 2008.

Aquesta ràtio de cobertura situa Catalunya a un nivell d'escolarització infantil similar al que tenen alguns països del nord d'Europa, com podem observar a la taula 12, però aquesta xifra agregada oculta una distribució molt desigual entre estrats socials i en el territori. González i Vidal (2005) han analitzat les causes d'aquesta desigualtat i conclouen que entre els factors territorials, la grandària dels municipis condiciona els recursos dels governs locals per subvencionar els serveis, així com la demanda solvent potencial que pugui atraure el mercat per oferir els serveis. Els municipis més grans, que a la vegada operen en el seu territori com a nuclis centrals, són els que tenen més cobertura d'escoles bressol, i els més petits, perifèrics i pobres, els que menys en tenen. Però en els municipis de dimensions mitjanes l'oferta d'escoles bressol està molt condicionada pels recursos de poder polític que tenen les dones de classe treba-

Gràfic 5. Taxes d'escolarització als 2 anys d'edat. Espanya i Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat.

Taula 12. Cobertura de les escoles bressol. Proporció de nens de 0 a 2 anys escolaritzats (percentatge)

Dinamarca	63
Suècia	45
Noruega	42
Finlàndia	26
Holanda	54
França	43
Bèlgica	42
Regne Unit	40
Alemanya	14
Àustria	10
Itàlia	29
Espanya	34
Catalunya ^(a)	55
Portugal	44

(a) IDESCAT, dades 2008.

Fonts: elaboració pròpia a partir de dades de OECD Family Database, 2005, i Idescat, 2008.

lladora, ja que essent municipis amb menor demanda solvent per a una oferta mercantil, han de ser els serveis públics els que cobreixin aquesta mancança. I la propensió dels governs locals a assumir aquesta funció està significativament associada al volum de dones que ocupen càrrecs polítics en els municipis i a la proporció de ciutadans i ciutadanes que voten partits d'esquerra.

El resultat ha estat fins ara una oferta pública insuficient per cobrir la demanda potencial existent i una oferta privada que oscil·la entre les escoles a preus inassequibles per a la majoria de la població i les guarderies de dubtosa qualitat pedagògica. Un 88% de l'oferta d'escoles bressol és proveïda a parts iguals entre les administracions públiques i la iniciativa privada, i el 12% restant és oferta privada subvencionada pel sector públic.⁹ El cost que han de sufragar les famílies per dur els seus fills i filles a les escoles bressol públiques ronda el 25% del cost total, però l'oferta pública és tan escadussera que menys d'un 50% dels infants escolaritzats abans dels 3 anys ho estan en centres públics segons l'informe extraordinari del Síndic de Greuges (2007) sobre *L'escolarització de 0 a 3 anys a Catalunya*. Les escoles infantils públiques ofereixen places a preus molt dispars depenent de si són de titularitat municipal o de la Generalitat; és freqüent que escoles infantils municipals cobrin entre 250 i 300 euros mensuals per plaça, amb menjador inclòs, un cost que representa quasi una quarta part del salari brut d'un/a treballador/a sense estudis i d'entre 30 i 39 anys d'edat.¹⁰

Tot i el cost relativament elevat que tenen les escoles infantils per a les famílies, no està clar que la qualitat dels serveis proveïts a Catalunya sigui equivalent a la dels països on l'educació infantil ha estat més desenvolupada. A la taula 13 (a la p. següent) observem que a Catalunya la normativa vigent (Decret 282/2006) fixa una ràtio d'infants per professionals que és més del doble de l'existent a Dinamarca, Finlàndia i el Regne Unit.¹¹ Ja hi ha hagut pronunciaments públics que denuncien l'incompliment d'aquesta normativa.¹²

9. Dades extretes del Mapa de llars d'infants 2004-2008 del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

10. Les estimacions realitzades per l'Idescat situen el guany brut anual d'un/a treballador/a sense estudis l'any 2006 un 30% inferior al guany mitjà. Entre els 30 i 39 anys d'edat, període en què és més probable tenir un fill de 0 a 3 anys d'edat, el guany mitjà brut d'un/a treballador/a era de 21.000 € i, en conseqüència, estimem un salari brut mitjà de 14.700 € per un/a treballador/a sense estudis. Una plaça d'escola infantil de 300 € mensuals representa 3.600 € anuals, un 24,5% del salari brut.

11. La ràtio ha estat calculada fixant una forquilla entre una escola amb tres grups, un per cada any d'edat, i una escola amb els mateixos grups més un addicional d'infants de 2 a 3 anys. Estem parlant de centres d'entre 41 i 61 infants, als quals la normativa vigent exigeix 1 professional per grup més 1 altre professional per cada tres grups.

12. L'any 2004 l'Associació de Mestres Rosa Sensat i la Xarxa Territorial d'Escoles Bressol denunciaren la massificació a les aules d'educació infantil com a conseqüència de l'incompliment de la normativa sobre les ràtios d'alumnes per professional.

Taula 13. Ràtio mitjana d'infants per professional

Dinamarca	3
Regne Unit	3,7
Finlàndia	4
Holanda	5
França	5,7
Suècia	6
Alemanya	7,5
Catalunya ^(a)	8 a 10
Espanya	13,7

(a) Per a Catalunya estimació pròpia a partir de normativa vigent.

Font: De Henau et al. (2007).

4.4. Està associat el rendiment escolar a la preescolarització?

- El rendiment escolar està associat positivament a la preescolarització, però també ho està a l'estatus educatiu dels pares.
- La nota mitjana de primer d'ESO dels joves que van ser escolaritzats dels 0 als 12 mesos d'edat és de 3,31 punts, mentre que la dels que van ser escolaritzats després dels 2 anys és de 3 punts (en un barem de 0 a 5 punts).
- La nota mitjana de primer d'ESO dels joves que tenen algun progenitor amb estudis universitaris és de 3,51 punts, mentre que els que tenen progenitors que no superen l'educació bàsica és de 2,88 punts (en una escala de 0 a 5 punts).
- Més del 85% dels fills d'universitaris han estat escolaritzats abans de complir els 3 anys d'edat, mentre que entre els fills de pares amb educació bàsica o inferior aquesta proporció no supera el 58%.

La sospita d'endogeneïtat entre les variables analitzades està sustentada en el fet que observem certa associació entre elles. Podem observar a les taules 14 i 15 com el rendiment escolar està associat positivament a la preescolarització, però també ho està a l'estatus educatiu dels pares, i totes dues variables correlacionen de manera que la probabilitat de preescolarització augmenta amb l'estatus educatiu dels pares.

La taula 16 mostra com més del 85% dels fills i les filles d'universitaris han estat escolaritzats abans de complir els 3 anys d'edat, una proporció que no supera el 58% entre els fills de pares amb educació bàsica o inferior. Així doncs estem davant un cas d'endogeneïtat potencial que impedeix mesurar

Taula 14. Nota mitjana segons l'edat d'inici de l'escolarització. Catalunya

	Edat d'escolarització		
	Dels 0 als 12 mesos	Entre 1 i 2 anys	Després dels 2 anys
Nota mitjana 1r d'ESO	3,31	3,23	3,01
Nota mitjana de matemàtiques en tots els cursos d'ESO	2,94	2,99	2,86
Nota mitjana de català en tots els cursos d'ESO	3,10	3,09	2,94
Nota mitjana de castellà en tots els cursos d'ESO	2,93	3,02	2,89

Nota: valors de les qualificacions: 5 'Excel·lent', 4 'Notable', 3 'Bé', 2 'Suficient' 1 'Insuficient'.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Taula 15. Notes mitjanes segons els estudis màxims aconseguits per qualsevol membre de la parella. Catalunya

	Estudis màxims aconseguits			
	Universitaris	Secundària postobligatòria	FP 1r i 2n cicle	Bàsica o menys
Nota mitjana 1r d'ESO	3,51	3,29	3,01	2,88
Nota mitjana en matemàtiques en tots els cursos d'ESO	3,33	2,95	2,73	2,66
Nota mitjana en català en tots els cursos d'ESO	3,42	3,07	2,81	2,76
Nota mitjana en castellà en tots els cursos d'ESO	3,32	2,98	2,74	2,74

Nota: valors de les qualificacions: 5 'Excel·lent', 4 'Notable', 3 'Bé', 2 'Suficient', 1 'Insuficient'.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Taula 16. Preescolarització segons el nivell d'instrucció màxim de la llar (percentatge). Catalunya

	Estudis màxims aconseguits			
	Universitaris	Secundària postobligatòria	FP 1r i 2n cicle	Bàsica o menys
Escolaritzats durant el primer any de vida	21,0	17,0	11,8	9,1
Escolaritzats durant el segon any de vida	64,7	60,6	57,1	48,4

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

acuradament l'efecte net de la preescolarització si no establim alguna mena de control dels factors que estan simultàniament associats al rendiment escolar i a la probabilitat de ser preescolaritzat.

4.5. Els efectes de la preescolarització

4.5.1. Els determinants de l'opció d'escolaritzar els fills abans dels 3 anys d'edat

- En societats on, com a Catalunya, l'oferta privada de preescolar és hegemònica, la qualitat general dels centres acostuma a ser inferior a l'existent en nacions on l'oferta pública és la dominant.
- Les famílies, amb independència de la qualitat de l'oferta, i de la renda disponible per pagar-la, prenen les decisions valorant altres factors, com ara el cost d'oportunitat, la disponibilitat de recursos alternatius i les preferències pel que fa al projecte de vida personal, en especial de les mares.

La decisió d'escolaritzar els fills a una edat tan primerenca com els primers dos anys de vida està condicionada per la qualitat dels serveis de preescolar, per les preferències de les famílies, i per les constriccions estructurals que limiten les opcions disponibles que tenen les llars. És d'esperar que si les famílies tenen possibilitat de dur els seus fills a una escola bressol o mantenir-los a casa, un factor important serà el judici que les famílies facin sobre la qualitat dels centres educatius. Hi ha indicis que la qualitat dels serveis de preescolar està molt lligada a la composició de l'oferta. En societats on, com a Catalunya, l'oferta privada de preescolar és hegemònica, la qualitat general dels centres acostuma a ser inferior a l'existent en nacions on l'oferta pública és la dominant (Noailly, Visser i Grout, 2007; Sosinsky, Lord i Zigler, 2007; Cleveland *et al.*, 2007). Podem suposar doncs que la qualitat mitjana dels serveis de preescolar a Catalunya no

ha de figurar entre les més altes del món desenvolupat. Desconeixem indicadors de qualitat de les escoles bressol a Catalunya, però prenent com a referent la ràtio d'infants per professional, ja hem vist a la taula 13 que les escoles infantils catalanes no estan en el rang superior de qualitat. A més, l'accés a Catalunya està en bona mesura condicionat per la renda disponible de les famílies, de manera que les famílies amb més d'un fill o una filla en edat preescolar tindran menys oportunitats d'escolaritzar-los atès el major cost que representa.

Les famílies, amb independència de la qualitat de l'oferta i de la renda disponible per pagar-la, prenen les decisions valorant altres factors, com ara el cost d'oportunitat, la disponibilitat de recursos alternatius i les preferències pel que fa al projecte de vida personal, en especial de les mares. El cost d'oportunitat el podem mesurar pel nivell d'estudis de la mare, en tant que aquest determina els ingressos potencials en el mercat de treball i, per tant, el cost a curt i llarg termini que ha de tenir el temps que la mare dedica al fill o una filla a expenses del treball remunerat. Els recursos alternatius són els aportats directament en temps per altres membres de la llar i familiars externs, en especial les àvies i els avis dels infants, que se'n poden fer càrrec mentre les mares treballen. Entre els casos més extrems de manca de recursos es troben les llars on hi ha hagut una separació o un divorci i les relacions entre els membres de la parella són conflictives o inexistents. És d'esperar que, en aquests casos, el progenitor a càrrec del menor, generalment la mare, es veurà més obligat a preescolaritzar el fill o filla.

Pel que fa a les preferències, és important tenir en consideració que la decisió que prenguin les llars on hi ha menors d'edat estan condicionades pels valors dels adults i, en aquest cas, són d'especial importància els valors envers els rols de gènere dins la família. Usualment els homes i les dones amb nivells més elevats d'instrucció són els que tenen una visió més igualitària de les relacions de gènere (Esping-Andersen, 2009) i, per tant, els menys propensos que la dona pagui en exclusiva els costos de la maternitat. De manera que és en aquestes llars instruïdes on més probable és l'activitat laboral femenina, la col·laboració del pare en l'educació dels fills i les filles, i la propensió a preescolaritzar els infants. No obstant això, el nivell d'instrucció recull a la vegada els valors culturals i els costos d'oportunitat, raó per la qual, en aquest estudi hem considerat, com a indicador dels valors de gènere, la ideologia política de les entrevistades que, amb independència dels estudis, mostra una relació significativa amb la propensió a preescolaritzar els fills. Així, esperem que siguin les mares políticament més conservadores les menys inclinades a preescolaritzar els fills.

4.5.2. Efectes de la preescolarització sobre el rendiment acadèmic

- La probabilitat que un infant sigui escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és, a Catalunya, més elevada entre les famílies en què la dona té major nivell educatiu, major nivell de renda i està més identificada amb els valors progressistes. Aquests factors són reforçats si la família és de parla catalana i el nombre de fills és reduït.

- Si el català és la llengua de parla familiar, la probabilitat d'haver estat preescolaritzat és un 81% superior. Si la família és benestant i disposa d'una

renda equivalent a la del 25% més ric de la població, la probabilitat augmenta un 37%, i si la família se situa entre el 25% més pobre del país la probabilitat disminueix un 23%.

- Amb independència de la llengua i la renda, si la mare té estudis bàsics la probabilitat d'haver estat escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és un 60% inferior a la que tenen els fills de mares universitàries, i si la mare es declara ideològicament situada a la dreta o apolítica, la probabilitat de preescolaritzar els fills és més d'un 40% inferior a la probabilitat que té de fer-ho una mare d'esquerres.

- Haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat fa augmentar la nota de primer curs d'ESO 1,65 punts de mitjana (en una escala de 0 a 5 punts) si l'estudiant és fill d'una mare amb estudis universitaris.

- L'efecte de l'escola bressol va minvant a mesura que els estudis de les mares són menors, i l'efecte en els fills de les mares menys instruïdes és d'1,27 punts d'augment en la nota mitjana.

- Les noies obtenen una nota 0,32 punts superior als nois, i els estudiants que han de romandre al carrer perquè no hi ha ningú a casa quan surten de l'escola obtenen una reducció en la nota mitjana de 0,23 punts per cada dia de la setmana que han d'estar en aquesta situació.

- Haver anat a l'escola bressol abans dels 3 anys d'edat té un efecte positiu en la transició al batxillerat, especialment entre els fills de famílies benestants.

- Els fills de mares universitàries que gaudeixen d'un nivell de renda elevat i que han anat a l'escola bressol tenen un 60% més de probabilitats de cursar primer de batxillerat que els també fills de mares universitàries riques però que no han estat preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat. Aquesta probabilitat és només un 43% més elevada si la comparem amb els fills de mares universitàries però que són pobres.

- Els fills de mares amb formació bàsica tenen un 22% més de probabilitats de cursar primer de batxillerat si han anat a l'escola bressol i si les seves famílies són riques, però la probabilitat decau fins a l'11% si les famílies són pobres.

A partir d'una anàlisi de regressió¹³ hem pogut observar els coeficients que tenen els diferents factors que hem identificat com a rellevants per explicar el rendiment acadèmic dels estudiants sense tenir encara en consideració si els estudiants van anar a l'escola bressol (vegeu la taula 17, a la p. següent). En primer lloc observem com el rendiment acadèmic de les noies és superior al dels nois, avantatge que és una mica més reduït en l'assignatura de matemàtiques. El rendiment és també menor quan les relacions que mantenen els pares biològics dels estudiants no són bones. No sabem del cert la qualitat de la relació que mantenen els pares quan conviuen junts, però sí que sabem com qualifiquen els entrevistats les relacions amb les seves parelles quan hi ha hagut una separació o un divorci.

Els fills de pares separats o divorciats no pateixen cap reducció en el rendiment escolar si aquesta separació està governada per unes relacions cor-

13. Anàlisi de regressió de mínims quadrats ordinaris.

Taula 17. Incidència dels factors explicatius en el rendiment acadèmic sense tenir en compte la preescolarització^(a)

Catalunya				
Factors explicatius	Matemàtiques Coeficient	Català Coeficient	Castellà Coeficient	Mitjana 1r curs ESO Coeficient
Curs	-0,05 *	0,00	-0,01	
Noia	0,14 **	0,49 ***	0,52 ***	0,35 ***
Estudis de la mare^(b)				
BUP, batxillerat, PREU, COU	-0,36 ***	-0,41 ***	-0,30 ***	-0,15
Formació professional	-0,49 ***	-0,47 ***	-0,48 ***	-0,38 ***
ESO, EGB, batxillerat elemental	-0,53 ***	-0,54 ***	-0,51 ***	-0,45 ***
Primària o menys	-0,68 ***	-0,71 ***	-0,50 ***	-0,47 ***
Altres titulacions	-0,75 ***	-0,78 ***	-0,70 ***	-0,41 *
Relació de parella^(c)				
Separats amb bona relació	-0,12	0,03	-0,03	-0,13
Separats amb relació dolenta	-0,35 **	-0,28 **	-0,19	-0,29 †
Separats sense relació	-0,33 *	-0,29 **	-0,23 †	-0,15
Renda disponible^(d)				
1r quartil	-0,17 *	-0,02	-0,08	-0,23 **
4art quartil	0,03	0,14 **	0,06	0,02
Català llengua familiar	0,22 ***	0,21 ***	0,11 †	0,23 ***
En acabar les classes				
La mare no és a casa	-0,03 *	-0,02	-0,03 **	-0,02
El pare no és a casa	0,00	0,00	0,00	0,00
Ha d'estar al carrer	-0,02	-0,12 **	-0,13 **	-0,15 †
Nombre de casos	2.487	2.476	2.492	745
R ²	0,14	0,17	0,18	0,31
Prob.>F	0,00	0,00	0,00	0,00

(a) Anàlisi de regressió Mínim Quadrats Ordinària, sense controlar si hi hagut preescolarització. Variables dependents: notes de matemàtiques, català i castellà a qualsevol curs de l'ESO i nota mitjana de totes les assignatures al primer curs d'ESO.

Categories de referència: (b) "Universitària"; (c) "No separada"; (d) "Quartils 2 i 3".

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

dials entre els progenitors; altra cosa és però quan la ruptura de la convivència comporta conflictes mal gestionats, o la ruptura radical de qualsevol mena de relació. En aquests casos, els fills en pateixen les conseqüències i l'impacte en el seu rendiment escolar sembla més intens en l'assignatura de matemàtiques. La capacitat dels pares per controlar com empren el temps els seus fills apareix també com un factor explicatiu del rendiment acadèmic, especialment el nombre de dies a la setmana que el menor ha de romandre al carrer en acabar les classes perquè no hi ha cap adult a la llar. El paper de la mare és especialment important, i no és gens significatiu el nombre de dies a la setmana que el pare no sigui a casa, però sí els que no hi sigui la mare. La funció de la mare en la incentivació que tenen els adolescents per estudiar es manifesta de manera clara quan analitzem el pes que té en el rendiment acadèmic dels fills l'estatus educatiu de pares i mares. Hem fet estimacions del model considerant l'estatus educatiu dels pares i els resultats són significatius, però l'efecte que té el nivell d'instrucció del pare és de menor intensitat que el de la mare, raó per la qual els models especificats contempen els estudis de les mares.

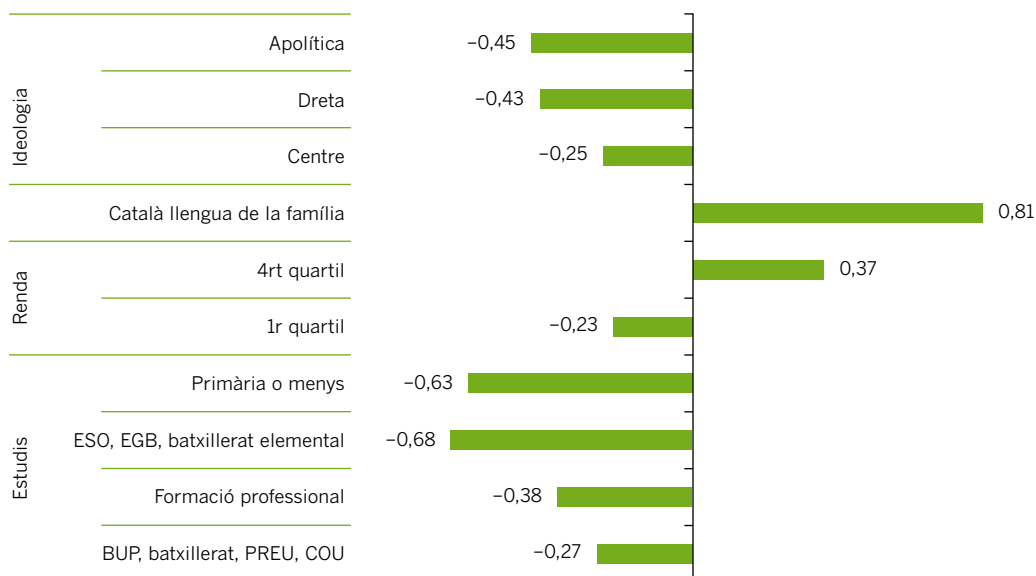
És important no menystenir l'elevada significació que té l'estatus educatiu de les mares en el rendiment educatiu dels fills i que ens ajuda a entendre millor la reproducció de l'herència de classe social. Les dades ens mostren que sigui quina sigui la variable considerada per mesurar el rendiment acadèmic, el rendiment dels estudiants empitjora de manera ostensible seguint el gradient de l'estatus educatiu de les mares. Els fills de mares que van assolir com a màxim una titulació de batxillerat, PREU o COU, tenen un rendiment en matemàtiques, llengua i mitjana al primer any de l'ESO inferior a l'obtingut pels fills de mares universitàries. Però encara el tenen pitjor els fills de mares que van estudiar formació professional, i així successivament a mesura que baixem els graus dels nivells d'instrucció materns. Aquest efecte és encara més potent que l'efecte de la renda disponible de les llars, que afecta només els extrems de la distribució, en què hi són més sensibles només els més pobres o els més rics. Una altra variable relacionada amb el rendiment acadèmic dels estudiants d'ESO és l'ús del català com a llengua de comunicació a la família. L'efecte era previsible en tant que és un fet conegut pels sociòlegs de l'educació que els estudiants amb llengua materna diferent de la llengua en la qual els estudis són impartits acostumen a tenir un rendiment inferior al dels estudiants per a qui coincideix la llengua materna i la dels estudis. Aquesta interpretació és consistent amb les nostres dades, en tant que l'avantatge relatiu dels catalanoparlants s'esvaeix quan hom considera els resultats en llengua castellana. Però no desapareix del tot, la qual cosa ens indica que el català com a llengua materna mesura quelcom més que la facilitat de comprensió lingüística de les matèries impartides a l'escola, possiblement és un indicador d'estatus social complementari dels indicadors de renda disponible i d'instrucció de les mares que ja hem comentat, o potser està recollint un menor capital cultural de les llars dels estudiants fills d'immigrants de parla castellana.

Un cop fetes aquestes estimacions, especifiquem ara un altre model en què introduïm la variable haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat, però per contenir el problema derivat de l'endogeneïtat, fem una estimació en dues etapes. Una primera que estima la probabilitat que un infant hagi estat preescolaritzat, i una segona en què, tenint en consideració aquesta probabilitat, es fa l'estimació de l'efecte que la preescolarització té en el rendiment escolar, descomptats altres factors que influeixen tant en la probabilitat de ser preescolaritzat com en el rendiment acadèmic.

Els resultats ens diuen que, tal com havíem pronosticat en l'apartat 4.5.1 d'aquest capítol, la probabilitat que un nen sigui escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és, a Catalunya, més elevada entre les famílies en què la dona té major nivell educatiu, major nivell de renda i està més identificada amb els valors progressistes. Aquests factors són reforçats si la família és de parla catalana i el nombre de fills és reduït. Per oferir una millor visualització d'aquestes dades, el gràfic 6 (a la p. següent) ens mostra les ràtios entre les probabilitats que han tingut els adolescents de ser escolaritzats abans dels 3 anys d'edat, prenent com a referència l'adolescent fill o filla d'una mare universitària, de renda mitjana, que es declara d'ideologia d'esquerres i que no té el català com a llengua de família.¹⁴ Amb les mateixes característiques, si a la llar el català és la llengua

14. Les ràtios són les odds-ratios estimades amb un model de regressió logística.

Gràfic 6. Ràtios entre probabilitats d'escolaritzar els fills abans dels 3 anys d'edat.^a Catalunya

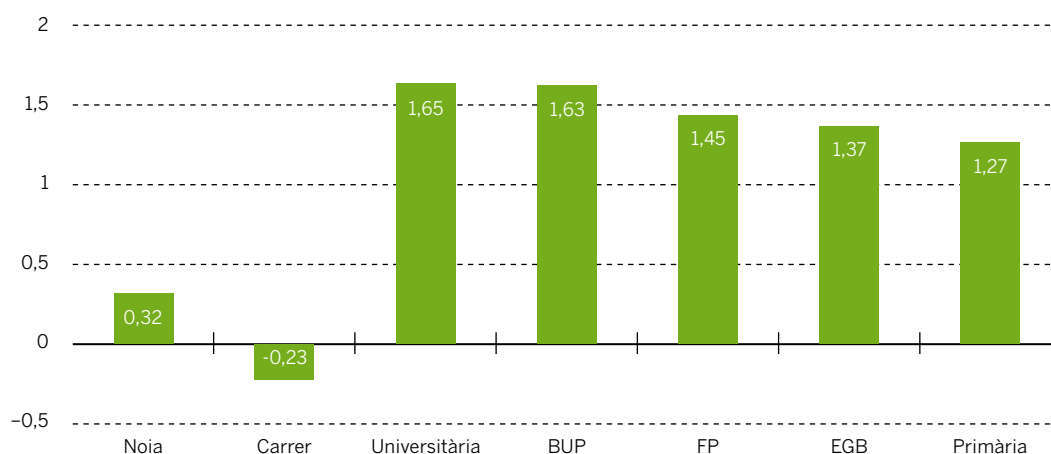
(a) Categoria de referència: mare universitària, de llengua castellana, renda mitjana i ideologia d'esquerres.
 Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

de parla familiar, la probabilitat d'haver estat preescolaritzat és un 81% superior. Si la família és benestant i disposa d'una renda equivalent a la del 25% més ric de la població, la probabilitat augmenta un 37%, i disminueix un 23% si la família se situa entre el 25% més pobre del país. Amb independència de la llengua i la renda, si la mare té estudis bàsics, la probabilitat d'haver estat escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és un 60% inferior a la que tenen els fills de mares universitàries, i si la mare es declara ideològicament situada a la dreta o apolítica, la probabilitat de preescolaritzar el fill és més d'un 40% inferior a la probabilitat que té una mare d'esquerres.

La segona etapa d'anàlisi, després d'haver controlat l'efecte endogeneïtat, ens indica l'efecte que ha tingut la preescolarització primerenca en el rendiment acadèmic dels estudiants d'ESO (vegeu la taula 7). Les dades mostren que haver estat escolaritzat abans dels 3 anys d'edat augmenta significativament la probabilitat de millorar la nota mitjana del primer curs d'ESO, especialment entre els fills de mares que van cursar estudis més enllà de l'ensenyament bàsic obligatori. Són els fills de mares que no van passar de l'EGB o titulació equivalent els qui, malgrat que surten beneficiats de la preescolarització, ho són en menor mesura. Per facilitar la comprensió de les dades, observem en el gràfic 7 l'efecte parcial de l'escola bressol en la nota mitjana del primer curs de l'ESO segons quin sigui el nivell d'estudis de la mare, i comparat amb els efectes parcials del sexe i de la manca de control patern.

Podem observar que haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat augmenta de mitjana la nota de primer curs d'ESO 1,65 punts (en una escala de 5 punts que va de l'1 = insuficient al 5 = excel·lent) si l'estudiant és fill o filla d'una mare amb estudis universitaris. L'efecte de l'escola bressol va min-

Gràfic 7. Efectes parcials de l'escola bressol en la nota mitjana de primer d'ESO comparats amb els efectes del sexe i la manca de control matern. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

vant a mesura que els estudis de les mares són menors, i l'efecte en els fills de les mares menys instruïdes és de 1,27 punts d'augment en la nota mitjana. Tot i que l'efecte positiu de l'escola bressol és menor per als fills de mares poc instruïdes, no deixa de ser molt elevat si el comparem amb l'efecte que té en la nota mitjana el fet de ser noia o de viure en una llar on els pares exerceixen poc control sobre els fills. Les noies obtenen una nota 0,32 punts superior als nois, i els estudiants que han de romandre al carrer perquè no hi ha ningú a casa quan surten de l'escola obtenen una reducció en la nota mitjana de 0,23 punts per cada dia que de la setmana que han d'estar en aquesta situació. Dit amb altres paraules, en igualtat de condicions, un noi fill de mare sense estudis que hagi d'estar els cinc dies de la setmana vagant pel carrer fins que alguna persona adulta arriba a casa, tindrà un rendiment escolar similar o una mica superior al d'un noi que torni directament de l'escola a casa seva si el primer va anar a l'escola bressol i el segon no hi va anar.

Si ara parem atenció als efectes que l'escola bressol hagi pogut tenir en els resultats que els estudiants obtenen en matemàtiques, llengua catalana i llengua castellana al llarg de tota l'ESO observem que aquests efectes han estat més heterogenis (vegeu la taula 18, a la p. següent). No observem un efecte que afecti tota la població preescolaritzada de manera sostinguda. El rendiment en aquestes tres matèries dels fills de mares amb nivells d'instrucció elevats no mostren cap sensibilitat a la preescolarització, però sí que es detecta una millora del rendiment entre els fills de mares que declaren «altres estudis», algunes d'elles dones estrangeres que asseguren que tenen estudis però que no han estat reconeguts al nostre país. Observem també un efecte positiu de la preescolarització en el rendiment en matemàtiques i català entre els fills de mares que van cursar estudis equivalents a la formació professional de primer o de segon cicle, però aquest efecte no és observable en les assignatures de llengua castellana.

Taula 18. Incidència de l'escola bressol i altres factors en els resultats dels adolescents en diferents assignatures al llarg de l'ESO.^(a) Catalunya

Catalunya				
Factors explicatius	Matemàtiques Coeficient	Català Coeficient	Castellà Coeficient	Mitjana 1r curs ESO Coeficient
Curs	-0,05 *	-	-0,01	-
Noia	0,13 *	0,48 ***	0,5 ***	0,32 ***
Estudis de la mare^(b)				
BUP, batxillerat, PREU, COU	-0,66 **	-0,60 **	-0,42 *	0,30
Formació professional	-0,82 ***	-0,68 ***	-0,61 **	0,01
ESO, EGB, batxillerat elemental	-0,66 **	-0,54 *	-0,53 *	0,42
Primària o menys	-0,85 **	-0,66 **	-0,55 *	0,23
Altres titulacions	-1,23 **	-1,18 ***	-1,15 ***	0,65
Escola bressol (EB)	0,12	0,74	0,53	1,65 **
Interaccions EB amb estudis de la mare				
EB*BUP	0,36	0,27	0,15	-0,32
EB*FP	0,43 *	0,38 *	0,23	-0,21
EB*EGB	0,13	0,22	0,13	-0,70 *
EB*primària	0,23	0,07	0,16	-0,61 †
EB*altres	0,66 †	0,72 *	0,78 *	-1,14 *
Relació de parella^(c)				
Separats amb bona relació	-0,18	-0,07	-0,09	-0,23
Separats amb relació dolenta	-0,30 *	-0,29 *	-0,17	-0,32 †
Separats sense relació	-0,33 *	-0,35 *	-0,24 †	-0,30
Renda disponible^(d)				
1r quartil	-0,02	0,09	0,07	-0,05
4rt quartil	-0,15	-0,06	-0,09	0,13
Interaccions EB amb renda disponible				
EB*1r quartil	-0,16	-0,08	-0,15	-0,16
EB*4rt quartil	0,19	0,18	0,13	-0,22
Català llengua familiar	0,17 †	0,11	-0,01	0,03
En acabar les classes				
La mare no és a casa	-0,03 *	-0,02	-0,03 *	-0,02
El pare no és a casa	-	-	-	-
Ha d'estar al carrer	-0,12 **	-0,13 **	-0,23 **	-0,23 **
Lambda	0,3	0,60 *	0,46	0,67 *
Nombre de casos	2.360	2.324	2.340	707
Wald Chi2 (113)	338	418	554	102
Prob.>chi2	0,000	0,000	0,000	0,000

(a) Anàlisi de la segona etapa de la regressió dels 'efectes tractament' d'iniciar l'escola bressol abans dels 3 anys d'edat. Variables dependents: notes de matemàtiques, català i castellà a qualsevol curs de l'ESO i nota mitjana de totes les assignatures al primer curs d'ESO.

Categories de referència: (b) "Universitària"; (c) "No separada"; (d) "Quartils 2 i 3".

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Els resultats obtinguts dels models estadístics estimats són difícils d'interpretar en tant que no és possible identificar una tendència clara pel que fa als efectes de la preescolarització en les notes obtingudes, d'una banda, en les matèries específiques de matemàtiques i llengua al llarg de tota l'ESO i, de l'altra, la nota mitjana que obtenen els estudiants el primer any que accedeixen a l'ensenyament secundari. Una explicació d'aquest impacte desigual podria venir

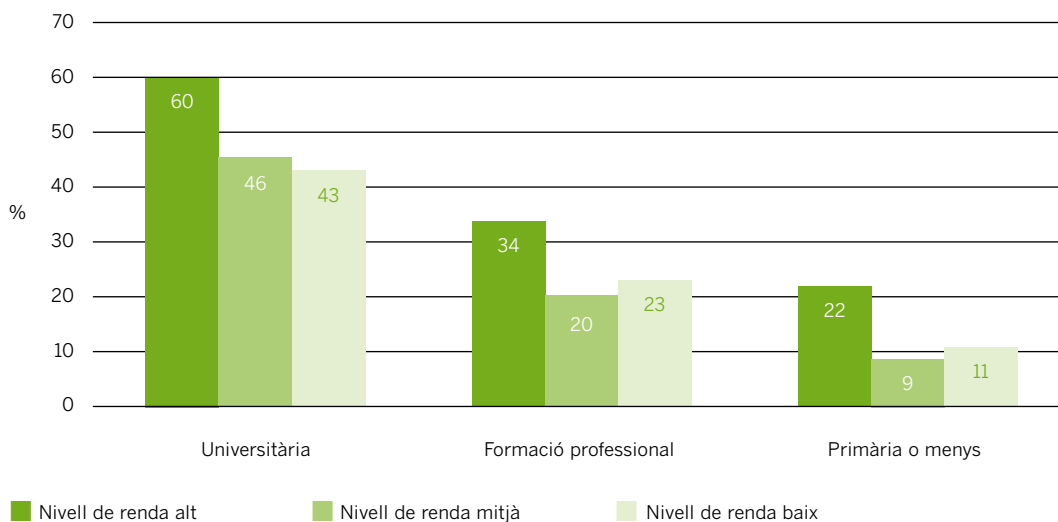
de la hipòtesi que prediu un esvaïment dels efectes de la preescolarització al llarg del temps; les nostres dades serien consistents amb aquesta predicció en tant que l'efecte de la preescolarització apareix clar en el primer any de l'ESO, i és més tènue després. Però per validar aquesta hipòtesi caldria estimar els efectes per separat a cada assignatura any per any i detectar si és versemblant que l'efecte en matemàtiques i llengua sigui tan intens el primer any com ho és per al conjunt d'assignatures.

D'acord amb Kauerz (2006), l'esvaïment de l'efecte de la preescolarització podria ser un artefacte estadístic resultat de l'heterogeneïtat de les proves de desenvolupament cognitiu que han fet servir els investigadors, però és més fàcil detectar l'efecte de la preescolarització quan observem la mobilitat educativa dels estudiants. Per aquesta raó, hem estimat també l'efecte de la preescolarització abans dels 3 anys d'edat en la probabilitat que un estudiant faci la transició al primer curs de batxillerat.

Els resultats¹⁵ ens diuen que haver anat a l'escola bressol abans dels 3 anys d'edat té un efecte positiu en la transició al batxillerat, especialment entre els fills de famílies benestants, ja que si bé no observem cap diferència significativa en l'efecte de la preescolarització entre estudiants amb mares de nivells d'instrucció diferents, sí que és significativa la renda disponible de les llars de manera que els avantatges de la preescolarització minven a mesura que la renda familiar es redueix.

Per il·lustrar millor l'efecte de l'escola bressol en la probabilitat de cursar primer de batxillerat podem observar en el gràfic 8 l'efecte parcial d'haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat. Prenent com a punt de referència els adolescents que viuen amb els seus pares biològics, no tenen cap altre germà i han obtingut unes notes en matemàtiques i llengües castellana i catalana al voltant de la nota mitjana de tots els estudiants que estaven a quart curs

Gràfic 8. Percentatge de variació en la probabilitat de fer primer de batxillerat si ha anat a l'escola bressol, segons el nivell de renda i els estudis de la mare. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

15. El lector interessat a llegir els resultats més detallats del model estadístic, pot accedir a la versió electrònica ampliada d'aquest informe.

de l'ESO, el gràfic ens mostra el percentatge d'augment que té haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat en la probabilitat que un adolescent d'aquestes característiques es matriculi a primer de batxillerat el curs següent. Els percentatges es mostren per estudis de la mare i pel nivell de renda de la llar.

És interessant observar com l'impacte desigual de la preescolarització es tradueix en què els fills de mares universitàries que gaudeixen d'un nivell de renda elevat i que van anar a escola bressol tenen un 60% més de probabilitats de cursar primer de batxillerat que els també fills de mares universitàries riques però que no van ser preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat. Aquesta probabilitat és només un 43% més elevada si la comparem amb fills de mares universitàries però que són pobres. La tendència vinculada a la renda es manté sigui quina sigui la instrucció de les mares. Així, els fills de mares amb formació bàsica tenen un 22% més de probabilitats de cursar primer de batxillerat si han anat a escola bressol si les seves famílies són riques, però la probabilitat decau fins a l'11% si les famílies són pobres.

4.5.3. Conductes de risc en l'adolescència i preescolarització

En aquest apartat analitzarem la relació que hi pugui haver entre la preescolarització primerenca i determinades conductes que anomenem de risc, en tant que són conductes que poden influir tant en el rendiment acadèmic dels estudiants com en les oportunitats futures d'inserció social i laboral. L'agressivitat i la violència en el comportament no facilita les relacions socials, i el consum freqüent d'alcohol i drogues durant l'adolescència pot esdevenir dependència severa si altres factors coincideixen amb el consum, iniciant així processos que poden dur l'individu cap a l'exclusió social. En tant que hem vist com algunes teories prediuen que una preescolarització de baixa qualitat pot incrementar el risc que l'individu desenvolupi conductes d'aquesta mena, en aquesta part del treball estimarem l'associació que hi pugui haver en la nostra mostra entre els individus que van ser escolaritzats abans dels 3 anys d'edat i la probabilitat de manifestar aquests tipus de conductes.

4.5.3.1. Efectes negatius de les conductes de risc en el rendiment acadèmic

- Tant la manca de control emocional com la freqüència elevada en el consum d'alcohol o de drogues tenen un efecte clarament negatiu en el rendiment escolar.
- Les conductes agressives són més freqüents com menor és el nivell d'instrucció de les mares.

Convé tenir en consideració que les conductes de risc esmentades i el rendiment acadèmic no són independents, ja que hi ha una associació entre conducta violenta i baix rendiment acadèmic, com també n'hi ha, encara que amb menor intensitat, entre el baix rendiment acadèmic i el consum freqüent d'alcohol i cànnabis. Per confirmar-ho, hem analitzat¹⁶ la relació de la nota mitjana del primer curs d'ESO sobre els indicadors de consum de drogues o alcohol, i sobre els

16. Mitjançant regressions lineals.

indicadors de manca de control emocional. Els resultats de les anàlisis, que no mostrem per no sobrecarregar el lector amb tantes dades, indiquen que tant la manca de control emocional com la freqüència elevada en el consum d'alcohol o drogues tenen un efecte clarament negatiu en el rendiment escolar.

Convé indicar, de pas, que tots dos problemes no es correlacionen entre ells¹⁷, cosa que indica probablement etiologies diferents. Fins a quin punt hi ha cap mena d'associació entre aquestes conductes i la preescolarització? L'anàlisi bivariant de la taula 19 no mostra cap relació significativa amb la preescolarització ni amb el nivell de renda de les famílies, però sí que hi ha una relació estadísticament significativa de la manca de control emocional amb els estudis de la mare. Les conductes agressives són més freqüents com menor és el nivell d'instrucció de les mares.

Taula 19. Relació bivariada dels indicadors de conductes de risc amb els estudis, el nivell de renda disponible de les llars i l'edat de preescolarització. Catalunya

Variables	Manca de control emocional	Consum d'alcohol i porros
Estudis dels pares		
Universitaris	1,31	0,19
Secundària postobligatòria	1,33	0,23
FP 1r i 2n cicle	1,35	0,19
Bàsica o menys	1,40	0,23
Renda disponible		
Quartil inferior de renda	1,38	0,22
Quartils intermedis de renda	1,34	0,21
Quartil superior de renda	1,33	0,22
Edat d'escolarització		
Escolaritzat durant el primer any de vida	1,36	0,24
Escolaritzat durant el segon any de vida	1,34	0,21
Escolaritzat després dels 2 anys	1,35	0,23

Nota: Indicadors= mitjanes dels valors que oscil·len entre 0 = cap problema i 5 = freqüència màxima.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Com que l'educació de les mares és un factor associat a la probabilitat de preescolarització, no podem assegurar amb certesa que no hi hagi cap relació entre la preescolarització i els problemes conductuals descrits. De nou, l'endogeneïtat és possible. No sembla, a partir d'aquesta anàlisi descriptiva, que hi hagi cap associació significativa entre el consum d'alcohol o drogues i l'estatus socioeconòmic, ni amb l'edat en què l'estudiant va ser escolaritzat per primer cop. No obstant això, en l'apartat següent provarem de confirmar aquesta manca de relació analitzant la incidència de múltiples factors.

4.5.3.2. Condicionants de les conductes de risc i efectes de la preescolarització

- Els comportaments agressius són més freqüents entre els nois, però van minvant a mesura que augmenta l'edat dels individus. Si bé la freqüència de consum d'alcohol i drogues és també més elevada entre els nois que entre les noies, el d'aquestes augmenta amb l'edat.

17. Coeficient de correlació de 0,20.

- El risc que els adolescents desenvolupin comportaments agressius és major entre els estudiants que han viscut el divorci o la separació dels pares quan aquests han estat incapaços de mantenir unes relacions cordials.
- El risc de comportament agressiu dels estudiants és més elevat entre les famílies amb més ingressos.
- No es detecta cap efecte negatiu de l'escolarització durant el primer any de vida, ans al contrari, el risc que semblen tenir els fills de famílies riques és esmorteït si l'individu ha estat escolaritzat durant el primer any de vida.
- És major la freqüència de consum d'alcohol i cànnabis en els fills de mares amb nivells baixos d'instrucció educativa.
- No observem cap efecte negatiu de la preescolarització durant el primer any de vida. En canvi, observem un efecte preventiu de la preescolarització en el consum d'alcohol i cànnabis.

Les anàlisis utilitzades per estimar els efectes de la preescolarització sobre els problemes conductuals i el risc de consum d'alcohol i drogues,¹⁸ ens donen una informació més precisa que té relació amb la freqüència amb què es donen els episodis esmentats en la vida dels adolescents entrevistats. Segons els resultats obtinguts, els comportaments agressius són més freqüents entre els nois, però van minvant a mesura que augmenta l'edat dels individus, mesurada pel curs d'ESO en què estan matriculats, una dada que és consistent amb les teories psicològiques que consideren la violència i el comportament agressiu com quelcom innat que es manifesta de manera més grollera en la primera infància i que va minvant a mesura que l'individu se socialitza i interioritza pautes de comportament civilitzat (Loeber i Hay, 1997). La freqüència de consum d'alcohol i drogues és també més elevada entre els nois que entre les noies, però a diferència dels comportaments agressius, la freqüència de consum augmenta amb l'edat a mesura que les adolescents comencen a iniciar la lenta transició cap a la vida adulta.

Els resultats del model que estima la probabilitat de comportament agressiu ens indiquen que aquest risc és major entre els estudiants que han viscut el divorci o la separació dels pares quan aquests han estat incapaços de mantenir unes relacions cordials. També és major quan els estudiants no tenen el control directe dels adults, i en especial de la mare, en acabar les classes. Pel que fa a l'estatus socioeconòmic de les famílies els resultats no són clars; si considerem el nivell d'instrucció de les mares no observem una pauta coherent com la que apareixia quan fèiem una anàlisi bivariada, ja que l'única dada estadísticament significativa és que tenen més risc de comportament agressiu els fills de mares amb titulacions mitjanes (FP, EGB, batxillerat elemental). D'altra banda, considerant la renda disponible de les llars, observem que, a igualtat d'estudis de les mares, el risc de comportament agressiu dels estudiants és més elevat entre les famílies més riques de la mostra. No trobem una explicació raonable a aquestes pautes d'estratificació del risc i bé podrien ser un resultat espuri, en qualsevol cas, però, el nostre model no detecta cap efecte negatiu de l'escolarització durant el primer any de vida, ans al contrari, el risc que semblen tenir els fills de famílies riques és esmorteït si l'individu ha estat escolaritzat durant el primer any de vida.

18. S'ha fet servir el model de regressió de Poisson, atès que una bona part dels individus mai no ha manifestat cap mena de conducta relacionada amb aquests dos fets. D'altra banda, dels que sí que han manifestat aquestes conductes, allò que en tenim és un recompte de freqüència, categoritzada en una escala de 5 posicions; per tant, tenim uns valors que es mouen en una escala reduïda en què la majoria dels individus puntuen 0 i cap d'ells no puntua negatiu. Estem doncs davant un cas típic de variable dependent per a la qual un model de regressió lineal no és recomanable. És millor alternativa modelar el comportament de la variable dependent amb una funció exponencial (Wooldridge, 2003).

Segons els resultats del model que estima la probabilitat que l'estudiant tingui una freqüència elevada de consum d'alcohol i cànnabis, hi ha una pauta d'estratificació social del consum que indica major freqüència de consum en els fills de mares amb nivells baixos d'instrucció educativa. Però no observem cap efecte negatiu de la preescolarització durant el primer any de vida. Fins i tot, en el cas dels fills de mares que no han informat de la seva titulació, o que tenen altres titulacions no recollides en l'esquema general, observem un efecte preventiu de la preescolarització respecte al consum de alcohol i cànnabis.

4.6. Conclusions i recomanacions

Les estimacions obtingudes dels efectes de l'escola bressol en el desenvolupament cognitiu i emocional dels adolescents no són homogènies. Els resultats depenen dels indicadors utilitzats per mesurar el desenvolupament dels individus, i de l'estrat social al qual pertanyen.

Les estimacions dels resultats que els estudiants obtenen al llarg de tot l'ESO en llengua i matemàtiques no són gaire significatives ni consistents amb la teoria existent. Els únics efectes estadísticament significatius es detecten entre els fills de mares amb formació professional. Els fills de mares amb baix nivell d'instrucció no són ni els més ni els menys beneficiats, com tampoc no ho són els fills de les mares universitàries. Atribuir això al fet que l'escola bressol compensa els dèficits cognitius que l'infant pugui tenir a casa seva, no és consistent amb el fet que aquests dèficits haurien de ser majors en les llars on les mares no han cursat estudis més enllà de l'ensenyament obligatori o menys fins i tot, i no és en aquestes llars on es veu cap efecte de l'escola bressol.

Les estimacions són més robustes i consistents amb la teoria quan s'analitzen els efectes en la nota mitjana del primer curs d'ESO i la probabilitat de fer la transició al primer de batxillerat. **En el cas de la nota mitjana d'ESO, les estimacions del nostre model indiquen un efecte molt positiu de l'escola bressol en el rendiment acadèmic, que no és homogeni entre estrats socials,** però que segueix una pauta coherent ja que l'efecte benèfic de la preescolarització és menor per als fills de mares que tenen estudis d'EGB o inferiors, amb independència del nivell de renda disponible de la llar. Quan s'analitza la probabilitat que tenen els estudiants de quart d'ESO de continuar els estudis en qualsevol modalitat de batxillerat, observem una pauta similar d'efecte positiu de la preescolarització però d'intensitat variable segons l'estrat social de la família. En aquest cas, la renda disponible de la llar sembla més significativa que els estudis de la mare, però confirma la pauta que **l'efecte de l'escola bressol és menor quan més baix és l'estrat social de la família de l'estudiant.**

L'heterogeneïtat observada entre estrats socials no és consistent amb la predicció derivada del treball de Magnuson, Ruhm i Waldfogel (2004) en què els efectes de la preescolarització són més positius entre els sectors socials més desfavorits, ans al contrari, en línia amb els resultats de Currie i Thomas (1995), **els estudiants provinents d'estrats social més baixos gaudeixen de**

millores amb la preescolarització, però més febles que les obtingudes pels estudiants de famílies amb major estatus socioeconòmic.

Podem suposar **tres hipòtesis** alternatives per explicar aquest fet. Una, que **la qualitat de les escoles bressol a Catalunya sigui heterogènia i l'accés a les de més qualitat estigui condicionat per l'estatus socioeconòmic de la família.** En aquest cas, les millores en el desenvolupament cognitiu dels infants variarien segons l'estatus social de les famílies i el nostre estudi hauria recollit aquesta desigualtat mantinguda en el temps. Una segona hipòtesi partiria del supòsit que **el resultat de l'escola bressol és el fruit de la interacció entre mestres, infants i família.** En aquest cas, fins i tot assumint que tots els infants gaudeixen d'escoles bressol de qualitat similar, la qualitat educativa de les famílies és heterogènia i mai no aconseguiríem resultats homogenis sense una intervenció complementària dels serveis socials i pedagògics en les famílies en què la privació relativa és més acusada. Una tercera possibilitat, d'acord amb les explicacions de Kauerz (2006), és que **estiguem detectant un esvaïment de l'efecte de la preescolarització entre els sectors més humils pel fet que els avantatges aconseguits amb la preescolarització es perden posteriorment en començar l'ensenyament obligatori en centres educatius de pitjor qualitat que els de les classes mitjanes.** En aquest cas, la qualitat i els resultats de les escoles bressol bé podrien ser homogenis i beneficiar per igual qualsevol infant amb independència de la classe social dels pares, però el nostre estudi estaria detectant el deteriorament derivat d'una estructura classista del sistema educatiu obligatori. Però **desconeixem dades fonamentals com ara la qualitat de les escoles bressol i la intensitat amb què hi van anar els individus,** cosa que fa realment difícil contestar les qüestions formulades i demana una recerca més específica, pendent de desenvolupar en el futur.

En qualsevol cas, **les nostres dades són consistents amb la hipòtesi que la preescolarització primerenca beneficia el desenvolupament cognitiu dels infants i que l'efecte positiu de l'escola bressol perdura en l'adolescència i influeix en la decisió que prenen els estudiants i les seves famílies a l'hora de triar la continuïtat o no dels estudis postobligatoris.** D'altra banda, **no hem trobat evidències que la preescolarització en el període més crític de l'infant, el primer any de vida, hagi tingut conseqüències negatives en el seu desenvolupament, mesurat per la propensió a tenir comportaments violents i a consumir substàncies que poden generar dependències.**

D'aquests resultats en podem extreure algunes recomanacions per a les autoritats públiques. La primera i més important és que **la preescolarització ha de continuar sent fomentada en tant que no només ajuda les famílies a conciliar la maternitat/paternitat amb l'ocupació remunerada, sinó que contribueix a un millor rendiment acadèmic dels fills quan són adolescents i aborden l'ensenyament reglat obligatori, i així es redueix el risc de fracàs escolar i de caure en situacions d'exclusió social.** Al mateix temps, aquesta política ajuda a millorar el capital humà de la futura força de treball. Cal dir, però, que la intensitat estimada de l'efecte de l'escola bressol amb aquestes dades, tant mesurat en la nota mitjana de primer d'ESO, com en la probabilitat de fer primer de batxillerat, és extremadament elevada. Hi ha casos en què augmenta

el rendiment acadèmic més d'un 50%, una xifra que sembla inversemblant i que potser ens indica que altres variables no controlades en els nostres models podrien estar esbiaixant a l'alça els resultats, raó per la qual hem de ser prudents amb aquestes estimacions.

La segona recomanació és que **cal tirar endavant un programa de recerca rigorosa que avaluï com es distribueix l'accés que tenen les famílies a escoles bressol i parvularis en funció de la qualitat dels centres.** L'experiència d'altres països ens ha ensenyat que la preescolarització pot ser un bon instrument per reduir l'efecte de l'herència de classe i per potenciar la mobilitat social ascendent dels individus nascuts en estrats socials humils; en definitiva, un bon instrument per reduir la desigualtat social. Però amb la poca informació que tenim al nostre país no és possible assegurar que aquest efecte tan positiu estigui passant a casa nostra. Més aviat les dades d'aquest treball semblen indicar que els infants de sectors humils no són els més beneficiats de l'escolarització primerenca. Cal contrastar amb millors dades si això és cert, i si ho és, cal esbrinar per què això passa a Catalunya i no en altres nacions avançades.

Un programa de recerca amb aquesta finalitat hauria de mesurar la qualitat pedagògica de les escoles bressol, la intensitat diària i la duració en el temps de l'assistència a escola amb indicadors de desenvolupament cognitiu i conductuals en moments cabdals del desenvolupament infantil, i especialment en els moments crítics de transició entre etapes educatives. Tenir indicadors de desenvolupament en el moment de finalitzar l'escola bressol, per exemple, ens permetria tenir major confiança en els resultats obtinguts, que no serien de cap manera atribuïbles a contaminacions posteriors del sistema educatiu obligatori. Poder establir quelcom semblant a grups experimentals i de control on **observar no només els efectes de l'escola bressol sinó dels programes d'educació de pares i mares seria també una bona estratègia.** Potser les nostres autoritats públiques farien bé de pensar una data indicativa en la qual el nostre país pogués gaudir d'un instrument de recerca tan potent com els panels d'infància que fan un seguiment d'una cohort demogràfica des del naixement. Països com els Estats Units, el Regne Unit, Dinamarca, Suècia, Austràlia i França entre altres ja en tenen, alguns des de fa molt de temps, i han demostrat l'enorme utilitat per conèixer i avaluar els efectes de les polítiques públiques en les oportunitats vitals de la ciutadania.

4.7. Referències bibliogràfiques

AINSWORTH, M. D. S.; BLEHAR, M. C.; WATERS, E.; WALL, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

BOWLBY, J. (1973). *Attachment and Loss*. Nova York: Basic Books.

CIIMU (2006). *La infancia en cifras*. Colección Observatorio de la Infancia, 2. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

CLEVELAND, G.; FORER, B.; HYATT, D.; JAPEL, C.; KRASHINSKY, M. (2007). *An Economic Perspective on the Current and Future Role of Nonprofit Provision of Early Learning and Childcare Services in Canada*. Toronto: Toronto University – HRSD.

CURRIE, J.; THOMAS, D. (1995). «Does Head Start Make a Difference?». *American Economic Review*, núm. 85, p. 341-364.

ESPING-ANDERSEN, G. (2009). *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Cambridge: Polity Press.

FIGLIO, D.; ROTH, J. (2009). «The Behavioral Consequences of Pre-kindergarten Participation for Disadvantaged Youth», a J. GRUBER (ed.). *The Problems of Disadvantaged Youth. An Economic Perspective*. Chicago: The University of Chicago Press.

GONZÁLEZ, M. J.; VIDAL, S. (2005). *Where do I leave my baby? Use and development of child care in Spain*. DEMOSOC Working Paper 2005/02. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

KAUERZ, K. (2006). *Ladders of Learning: Fighting Fade-Out by Advancing PK-3 Alignment*.

KENWORTHY, L. (2009). «Who Should Care for Under-Threes?» a J. GORNICK i M. MEYERS (eds.) *Gender Equality: Transforming Family Divisions of Labor*. Londres: Verso, p. 193-207.

LOEBER, R.; HAY, D. (1997). «Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood». *Annual Review of Psychology*, núm. 48, p. 371-410.

MAGNUSON, K. A.; RUHM, C.; WALDFOGEL, J. (2004). «Does Prekindergarten Improve School Preparation and Performance?». *Economics of Education Review*, núm. 26(1), p. 33-51.

MAGNUSON, K. A.; WALDFOGEL, J. (2005). «Early Childhood Care and Education: Effects on Ethnic and Racial Gaps in School Readiness». *The Future of Children*, núm. 15(1), p. 169-196.

NOAILLY, J.; VISSER, S.; GROUT, P. (2007). *The Impact of Market Forces on the Provision of Childcare: Insights from the 2005 Childcare Act in the Netherlands*.

CPB Memorandum 176. L'Haia: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis.

RUHM, C. (1998). «The economic consequences of parental leave mandates: Lessons from Europe». *Quarterly Journal of Economics*, núm. 113, p. 285-317.

SARASA, S.; SALES, A. (2008). *Itineraris i factors d'exclusió social*. Barcelona: Sindicatura de Greuges de Barcelona.

SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (2007). *L'escolarització de 0 a 3 anys a Catalunya*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.

SIRAJ-BLATCHFORD, I.; TAGGART, B.; SYLVA, K. ET AL. (2008). «Towards the transformation of practice in early childhood education: the effective provision of pre-school education (EPPE) project». *Cambridge Journal of Education*, vol. 38, núm. 1, p. 23-36.

SOSINKY, L.; LORD, H.; ZIGLER, E. (2007). «For-profit/non-profit differences in center-based child care quality: Results from the National Institute of Child Health and Human Development Study of Early Child Care and Youth Development». *Journal of Applied Developmental Psychology*, núm. 28(5), p. 390-410.

SYLVA, K. (1997). «The target child observation», a K. SYLVA i J. STEVENSON (eds.). *Child psychology portfolio: social behaviour and competence in childhood*. Windsor: NFER – Nelson.

WALDFOGEL, J. (1998). «The family gap for young women in the United States and Britain: Can maternity leave make a difference?». *Journal of Labor Economics* núm. 16, p. 505-545.

WALDFOGEL, J. (2006). *What Children Need*. Cambridge, M.A: Harvard University Press.

WOOLDRIDGE, J. (2003). *Introductory Econometrics. A Modern Approach*. Mason, Ohio: Thomson South-Western.

YOSHIKAWA, H. (1994). «Prevention as Cumulative Protection: Effects of Early Family Support and Education on Chronic Delinquency and its Risk». *Psychological Bulletin*, núm. 115, p. 28-54.

5. Climes i (sobretot) cultures escolars: com s'expliquen i què permeten explicar

Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito

5.1. Introducció

Aquest capítol centra la seva atenció en la problemàtica dels climes i les cultures escolars, tot fixant-se com a objectiu principal l'intent d'aproximar-se als sentits d'aquests conceptes en el marc del debat sobre els factors, individuals i de centre, que formen part del condicionament dels resultats educatius d'alumnes i escoles. Amb aquest propòsit repassarem els pros i contres de l'ús d'aquests constructes com a generadors de variables explicatives dels assoliments acadèmics dels estudiants, així com de les desigualtats de rendiment que es dibuixen entre col·lectius d'alumnes. Alhora, ens fixarem també en aquells altres factors que poden trobar-se a la base del fet que els alumnes tinguin unes o altres disposicions i actituds escolars. Les fonts d'informació principals per a l'elaboració d'aquest capítol es deriven del Panel de Famílies i Infància (PFI) del CIIMU.

5.1.1. Dels climes a les cultures escolars: de les percepcions a les disposicions

- L'abordatge del clima escolar ha anat tendint a focalitzar l'atenció sobre l'ambient disciplinari als centres.
- Mentre que l'aproximació al clima escolar s'adreçaria a les percepcions dels actors implicats sobre diferents aspectes de la institució (sobretot, problemes d'indisciplina), l'estudi de les cultures escolars s'hauria d'ocupar de les assumpcions, els valors i les actituds compartits per aquests mateixos actors.

El debat sobre els «climes escolars» ocupa una posició destacada en el marc d'aquella literatura acadèmica centrada en l'estudi dels factors escolars que, s'entén, poden incidir en les oportunitats educatives de l'alumnat. Així, en les darreres dècades, han proliferat moltes recerques i publicacions els continguts de les quals permeten assenyalar els principals punts d'ancoratge d'aquest debat: com definir el concepte de «clima escolar»? Com mesurar-lo? Com explicar-ne l'origen? Com analitzar-ne les conseqüències? Com relacionar-lo amb altres termes, més o menys afins, descriptius de les realitats dels centres escolars? A hores d'ara, no sembla que existeixi un consens extens pel que fa a les respostes que cal donar a aquests interrogants.

Pel que fa a la definició del concepte, un dels referents principals de la tradició de recerca preocupada per la qüestió del clima escolar el trobem en l'intent de clarificació que en va proposar Tagiuri (1968). D'acord amb aquest autor, el concepte de clima escolar hauria de comprendre quatre dimensions:

1) el medi físic, infraestructural, del centre; 2) les característiques socials dels individus i dels grups presents al centre; 3) les relacions socials que l'estructuren com a sistema; 4) la cultura —creences, valors, significats i estructures cognitives— dels diferents membres de la institució. En els darrers temps, la recerca ha tendit a moure's cap al que James i Jones (1974) van denominar l'aproximació de les mesures de percepció dels atributs de l'organització; una aproximació que, efectivament, emfasitza la naturalesa percebuda de les dimensions normatives i socials de l'organització escolar (Cohen, 2006).

Paral·lelament, l'abordatge del clima escolar ha anat tendint a focalitzar l'atenció sobre l'ambient disciplinari als centres. L'aproximació al concepte de clima prioritzada en el marc de bona part dels estudis internacionals a gran escala sobre competències educatives no és aliena a la producció d'aquest gir conceptual. Així, per exemple, en el marc del disseny i l'explotació de les dades del PISA, l'OCDE elabora fins a tres índexs estandarditzats relacionats amb les percepcions sobre el clima dels centres escolars participants en l'estudi. Un d'ells, l'índex de clima disciplinari de l'aula, recull les visions de l'alumnat sobre conductes disruptives experimentades en el marc de l'aula. Els altres dos índexs es construeixen a partir de les respostes dels directors i les directores dels centres a tot un seguit de qüestions relacionades amb l'ambient d'aprenentatge: l'índex de característiques del professorat que afecten el clima escolar, i l'índex de característiques de l'alumnat que afecten el clima escolar. Molt en la línia d'aquest darrer índex, un altre estudi internacional promogut per l'OCDE, el TALIS 2009, fa de les percepcions del professorat sobre el clima disciplinari a l'aula la seva principal mesura de clima escolar. Segons s'indica en el seu informe de resultats, la focalització en aquesta mesura es justifica atenent a l'alt nivell de coincidència que acostuma a haver-hi entre professorat, alumnat i observadors en la valoració del clima disciplinari (OCDE, 2009, p. 104). Així, l'índex de clima disciplinari de l'aula es construeix sobre les visions del professorat a propòsit del nivell de disruptivitat existent a les seves aules.

En aquest marc, alguns autors han evidenciat la necessitat d'atorgar un tractament específic a una de les dimensions que Tagiuri subsumeix en la definició de clima escolar: la «cultura escolar». Van Houtte (2005) estableix la distinció següent: mentre que l'aproximació al clima escolar s'adreçaria a les percepcions dels actors implicats sobre diferents aspectes de la institució (sobretot, problemes d'indisciplina), l'estudi de les cultures escolars s'hauria d'ocupar de les assumpcions, els valors i les actituds compartides per aquests mateixos actors.

En definitiva, els tipus de mesurament que la recerca educativa, sobretot els estudis de gran escala, ha estat prioritzant com a indicadors dels climes escolars parteixen d'un doble biaix. D'una banda, en el terreny substantiu, es focalitza l'atenció en un component molt parcial d'allò que anem definint com a cultures escolars; això és, aquelles conductes més visibles i manifestes, comportaments antinormatius que són considerats segons la seva disruptivitat. El segon biaix, de caràcter metodològic, l'hauríem de situar en la naturalesa perceptiva i interpretativa de les dades sobre les quals es basen aquestes mesures. Aquest segon biaix no tan sols afecta la credibilitat de les dades mateixes,

sinó que fa que sigui difícil interpretar les relacions que puguin aparèixer entre les mesures de clima escolar (individuals o de centre) i altres variables, tant si aquestes s'estableixen com a dependents (per exemple, rendiment acadèmic) o com a independents (per exemple, variables estructurals).

L'ús de variables de cultura escolar (disposicions i actituds escolars) semblaria que permet superar el doble biaix al qual ens estem referint. Per exemple, quan es tracta d'explicar i d'entendre els posicionaments educatius de diferents alumnes, sobretot té sentit treballar amb les realitats de la cultura escolar com a variables dependents, més que no pas situar les percepcions individuals sobre el clima escolar com a fenòmens per explicar. Alhora, acaba resultant més fàcilment interpretable la possible existència de relació significativa entre unes o altres variables independents (individuals o de centre) i unes o altres disposicions i actituds escolars —quedant sota control el possible efecte de variables de percepció sobre el clima—, més que no pas la presència eventual d'associacions significatives entre aquestes mateixes variables independents i determinades mesures de percepció sobre el clima escolar —quedant sota control el possible efecte de variables de cultura escolar. Quelcom similar succeeix quan les variables de percepció i de disposició són testades com a predictors d'altres variables dependents, posem per cas el rendiment acadèmic dels alumnes. Les possibles interpretacions d'un eventual efecte net de les variables de percepció sobre el rendiment podrien ser múltiples i, fins i tot, contradictòries.

L'agregació al nivell de centre de les variables individuals de cultura escolar permet superar, en certa mesura, aquesta segona limitació. No debades, ens trobem amb disposicions i pràctiques més o menys compartides, més o menys diverses, en tot cas realitats factuais que, sense mediacions interpretatives, ens acosten millor a la descripció de l'ambient real dels centres. En canvi, com en el cas dels climes escolars, cap intent d'identificació de les cultures pròpies dels centres no pot menystenir la naturalesa internament diversa d'aquestes mateixes cultures. En el cas de les percepcions sobre el clima escolar, les dissonàncies internes les podem trobar en les interpretacions que uns i altres col·lectius d'alumnes, uns i altres professors i membres de l'equip directiu poden reportar sobre un mateix fet referencial (per exemple, diferents problemes d'indisciplina). En el cas de les variables de cultura escolar, podem trobar heterogeneïtat en la mesura que uns i altres alumnes comparteixen una determinada pràctica o un determinat discurs, així com en la mesura que uns i altres professors o directius comparteixen una determinada actitud o praxi pedagògica. Es remet aleshores a l'argument defensat per diversos autors (Thrupp, 2001; Cervini, 2005) en el sentit que s'hauria de parlar, fonamentalment, de dues cultures amb presència significativa als centres, la cultura docent i la cultura de l'alumnat, dues cultures que, al seu torn, no deixen de ser internament heterogènies; fet que ens hauria de portar a parlar de subcultures del professorat, tant com de subcultures de l'alumnat.

Finalment, com s'han encarregat de demostrar molts d'estudis, en la construcció d'aquestes subcultures diferenciades (entre alumnes i entre professors), hi ha en joc tant l'efecte de la posició ocupada en el camp (institució), com la influència de l'extracció i la trajectòria social dels diferents individus. Diferents

disciplines de recerca, com la sociologia de l'educació o els denominats *cultural studies*, fa temps que s'ocupen d'aquesta qüestió, particularment posant l'atenció en els processos de formació i transformació de les cultures educatives dels i les alumnes. L'argument central que dona compte d'aquesta relació (posicions-disposicions) el trobem en el que Kerckhoff (1976) designa com a «enfocament de la socialització», eminentment centrat en la transcendència dels processos de socialització familiar en la transmissió de models, valors i actituds referits als sentits de l'escolarització. Basil Bernstein identificava, a mitjan anys setanta del segle xx, quatre grans tipologies de disposició escolar, en funció del posicionament dels i les alumnes entorn dels valors instrumentals (utilitat pràctica de les competències adquirides i valor de canvi de les acreditacions) i expressius (aprenentatges relacionats amb la maduració personal, amb la consciència ciutadana...) de l'escolarització: *adhesió* (identificació amb valors instrumentals i expressius); *acomodació* (identificació amb els valors instrumentals però no amb els expressius); *dissociació* (identificació amb els valors expressius, però no amb els instrumentals); *resistència* (rebuig dels valors instrumentals i expressius) (Bernstein, 1975). D'acord amb aquest autor, aquestes disposicions tenen una correspondència clara amb les posicions desiguals que les famílies ocupen en l'estructura social, una correspondència que convé interpretar a la llum de les distàncies o proximitats entre els codis de socialització familiar (més elaborats o més restringits) i els codis educatius (pedagogies visibles o invisibles). A partir d'aquí, el fet que el manteniment d'unes o altres disposicions i expectatives afavoreixi o inhibeixi l'obtenció d'uns o altres resultats escolars permet justificar aquells arguments que entenen l'escolarització com un instrument de selecció i reproducció sociocultural (Bourdieu i Passeron, 1970).

5.1.2. Cultures, composició i resultats escolars

- Si la composició social dels centres acaba tenint un impacte significatiu sobre els resultats dels seus estudiants és, precisament, per l'efecte dels processos i les xarxes de sociabilitat que tenen lloc en l'espai escolar, uns processos que necessàriament afecten la formació, reproducció o transformació de les disposicions escolars d'uns i altres grups d'alumnes.

Un dels motius, probablement el principal, que fa que ens preocupem per la problemàtica dels climes i les cultures escolars té a veure amb la seva incidència potencial sobre les oportunitats educatives de l'alumnat, més específicament sobre els seus resultats acadèmics. I és en aquest debat on cal situar un altre factor que la recerca educativa ha acostumat a incloure entre les característiques dels centres amb capacitat d'incidir en els assoliments acadèmics d'alumnes i escoles; ens referim a la composició social dels centres educatius.

En la seva anàlisi sobre els factors d'eficàcia escolar, Kreft (1993) recorda els que podem entendre com els dos enfocaments bàsics que, en la recerca educativa, han servit de referència a l'hora d'aproximar-se al sentit de les relacions entre aquestes variables. Així, d'una banda situaríem aquells estudis

sustentats en la tesi que les cultures docents (les disposicions, pràctiques i estratègies organitzatives i pedagògiques del centre) tenen el poder de modelar de forma significativa les cultures i subcultures de l'alumnat (disposicions i actituds dels estudiants respecte de l'escolarització), i és a partir d'aquí que s'aconsegueix incidir en les oportunitats d'aprenentatge i els resultats d'aquests darrers. En aquest marc, l'esperable efecte de les característiques d'extracció socioeconòmica i cultural dels i les alumnes sobre les seves disposicions educatives podria perfectament ser neutralitzat a través d'unes o altres polítiques de centre. Per contra, un segon paradigma no faria sinó emfatitzar que allò que fonamentalment permet explicar la generació d'unes o altres disposicions educatives entre l'alumnat, així com els resultats acadèmics en què aquestes diferents disposicions solen derivar, són fonamentalment les característiques socials dels i les alumnes i, de forma agregada, dels centres on assisteixen. Més encara, es defensa aleshores que les peculiaritats que acaben definint les cultures i subcultures docents presents a l'escola són també, en bona mesura, fruit de les realitats socials del seu alumnat.

La primera d'aquestes perspectives pren sobretot importància en el camp acadèmic durant els anys vuitanta, amb l'emergència de la School Effectiveness Research (SER). El seu missatge principal no és altre que les escoles, per elles mateixes, poden marcar la diferència (*schools can make a difference*) —i per tant ser efectives també a l'hora de reduir les distàncies entre els resultats dels seus alumnes— si aconsegueixen articular unes cultures docents basades en tot un seguit de processos pedagògics i organitzatius que s'ha constatat que són positius en aquest sentit (Teddlie i Reynolds, 2000), i que són, entre altres: una direcció dinàmica, amb capacitat de lideratge i centrada en el desenvolupament professional i pedagògic del seu cos docent; un clima de consens, cohesió i cooperació entre els professors; l'existència d'una atmosfera ordenada a les classes i a l'escola; l'orientació de la pràctica docent cap a l'èxit acadèmic (Scheerens i Bosker, 1997); la presència d'un clima d'ensenyament-aprenentatge positiu i motivador (Stringfield, 1994); d'unes expectatives clares i positives respecte de les actituds i potencialitats de l'alumnat; de l'extensió del valor instrumental atorgat a l'escolarització (Power, Higgins i Kohlberg, 1989); d'un elevat grau de disponibilitat mostrada pel docent en relació amb els seus alumnes (Moos, 1987); d'unes relacions intradepartamentals i interdepartamentals fluides, de la consistència entre discurs i pràctica docent (Yasumoto, Uekawa i Bidwell, 2001), etc. Segons l'enfocament de la SER, totes aquestes característiques relatives als processos interns del centre contribueixen a la generació d'una cultura institucional capaç d'incrementar les oportunitats d'èxit acadèmic dels seus alumnes, així com de reduir (àdhuc neutralitzar) la traducció en desigualtats escolars de les desigualtats que caracteritzen les extraccions socioeconòmiques i culturals dels alumnes.

Una de les principals crítiques a la tradició d'estudis d'efectivitat escolar és que, la majoria, no ha incorporat adequadament el pes de les diferents variables de composició escolar sobre els resultats dels alumnes, i ha establert una relació de causalitat massa directa entre processos institucionals i organitzatius, d'una banda, i resultats acadèmics, de l'altra (Slee, Weiner i Tomlinson,

1998; Thrupp, 1999). En gran mesura, aquesta crítica procedeix de la recerca centrada en l'abast de l'efecte composició, una tradició de recerca que té en les conclusions de l'influent informe Coleman (1966) un dels seus principals punts d'ancoratge. No debades, un dels seus arguments cabdals situava el perfil socioeconòmic i acadèmic del centre com l'únic factor pròpiament escolar que, més enllà de l'origen social de cada alumne (individualment), impactava significativament sobre els seus resultats escolars. A més, Coleman comprovava com l'efecte composició era de naturalesa «asimètrica», en tant que l'alumnat socialment menys afavorit era qui més es beneficiava d'assistir a escoles més avantatjades.

Si la composició social dels centres acaba tenint un impacte significatiu sobre els resultats dels seus estudiants és, precisament, per l'efecte dels processos i les xarxes de sociabilitat que tenen lloc en l'espai escolar, uns processos que necessàriament afecten la formació, reproducció o transformació de les disposicions escolars d'uns i altres grups d'alumnes. Com defensarem més endavant, val a dir que l'argument del «contagi cultural» —com a mecanisme a través del qual s'estén l'efecte de la composició escolar— no tan sols és aplicable a la producció i reproducció de disposicions antiescola. També es «contagien» disposicions i actituds proescolars, alhora que l'ocurrència d'aquests contagis no tan sols es vehicula en el marc de grups restringits i compactes. Finalment importa allò vist com a «normal», com a ordinari, com a habitual. I els sentits d'aquesta normalitat es fan visibles més enllà del nucli més reduït d'amistats més intenses. Aquests sentits, aquests «marcs de rellevància significatius» (Schütz, 1962), es fan propis a través de l'experiència social quotidiana de l'alumne, a través del coneixement més o menys mediatitzat d'allò que «típicament» fan i pensen aquells a qui hom creu assemblar-se, siguin o no coneguts directes. Parlem, doncs, de models generals interioritzats per mitjà de processos d'emmirallament no sempre conscients. És en aquest sentit que els mapes culturals de l'escola en el seu conjunt, amb la seva diversitat interna, incideixen significativament en el dibuix de les disposicions individuals dels seus membres. Si tornem a insistir en la realitat socialment condicionada d'aquestes disposicions individuals, aleshores queda clar que les possibilitats de «contagi» d'actituds escolars entre uns i altres alumnes, així com els efectes que aquests «contagis» puguin ocasionar sobre els resultats escolars, hauran de dependre necessàriament de les característiques de les composicions socials dels centres.

5.2. Climes i cultures escolars: què expliquen. El cas del rendiment acadèmic

5.2.1. El pes de les variables estructurals: capital instructiu, sexe i procedència

- Les noies tendeixen a obtenir, com a mitjana, un avantatge de 0,30 punts (en una escala de 0 a 4) en comparació amb els nois.
- Els alumnes autòctons acostumen a obtenir un avantatge de 0,58 punts respecte als estrangers.

- Els fills de pares amb estudis universitaris acostumen a obtenir un guany de 0,41 punts respecte als fills de pares amb estudis postobligatoris o menys.
- El pas d'un centre amb una proporció elevada de capitals universitaris a un centre amb una proporció mitjana d'aquest mateix perfil d'alumnat implica la pèrdua de 0,16 punts en la nota mitjana dels estudiants.
- El pas d'un centre amb una proporció elevada a un centre amb un percentatge baix de capital instructiu suposa una pèrdua de 0,25 punts.
- Més que compartir escola amb més o menys alumnes estrangers, allò que al nivell de centre influeix en el rendiment de l'alumne és la proporció d'altres alumnes fills de pares universitaris que hi assisteixen.

Indubtablement són molts i ben diversos els factors que poden incidir en l'explicació dels resultats escolars que els alumnes assoleixen en les diferents etapes de la trajectòria educativa. Aquelles variables que han demostrat que són més significatives a l'hora d'explicar les desigualtats de resultats existents entre diferents col·lectius d'estudiants i escoles tenen a veure amb les característiques individuals (personals i familiars) dels primers, més particularment amb aquells factors estructurals que van del capital socioeconòmic i educatiu de les famílies dels alumnes a variables com el sexe o la procedència. Així, per exemple, a Espanya, a igualtat d'altres condicions, les noies, els fills i les filles de mares universitàries i l'alumnat autòcton tendeixen a obtenir una puntuació mitjana superior en la majoria d'àrees competencials que els nois, els fills i les filles de mares no universitàries i l'alumnat estranger (particularment el de primera generació) (Marí-Klose *et al.*, 2009).

Pel que fa a Catalunya, els resultats obtinguts en un estudi en què han participat els autors del present capítol (Alegre *et al.*, 2010) apunten en una direcció similar. De forma general, queda clar que el capital instructiu familiar dels alumnes, juntament amb el sexe i la procedència, representen variables de primer ordre en l'explicació dels resultats i les expectatives formatives dels alumnes al llarg de les etapes secundàries obligatòria i postobligatòria. Més concretament, en el marc del darrer curs de l'ESO, es constata com: les noies tendeixen a obtenir, com a mitjana, un avantatge de 0,30 punts (en una escala de 0 a 4) respecte als nois; els alumnes autòctons, un avantatge de 0,58 punts respecte als estrangers; i els fills de pares amb estudis universitaris, un guany de 0,41 punts respecte als fills de pares amb estudis postobligatoris o menys. La sola consideració d'aquestes tres variables permet donar compte d'un 50% d'aquella part de la variància atribuïble a les diferències de notes mitjanes entre els centres. En aquesta mateixa recerca constatem, a més, l'existència d'un efecte significatiu de la composició escolar sobre el rendiment de l'alumnat en el darrer curs de la secundària obligatòria. En aquest punt s'observa com la composició «ètnica» (segons el volum d'alumnat estranger present al centre) perd la seva significativitat quan es controla per l'efecte de la composició «educativa» (volum d'alumnes amb famílies universitàries). Es dibuixa l'existència d'un efecte de composició asimètric, en què el rendiment de l'alumnat menys afavorit (fills de pares amb menor nivell d'instrucció) és el més sensible als canvis en les característiques de la població dels centres.

En resum, ha estat demostrat a bastament que tant les característiques individuals dels alumnes, com les dels centres en què s'escolaritzen, condicionen de forma significativa els patrons de rendiment educatiu. Els resultats obtinguts de l'anàlisi de les dades del PFI reforcen aquesta afirmació, alhora que connecten amb l'argumentari específic d'altres estudis com els esmentats anteriorment. Així, les dades mostrades a la taula 20, evidencien el pes explicatiu de les tres variables individuals incloses en els models: sexe, capital instructiu¹⁹ i procedència.²⁰ Quan els seus efectes es controlen entre ells (model 1), la predicció de l'impacte de cadascuna d'aquestes variables apuntaria en la direcció següent: les noies, com a mitjana, obtenen un avantatge de 0,29 punts per sobre dels nois; els alumnes amb pares universitaris, un guany de 0,39 punts per sobre dels fills de famílies no universitàries; els alumnes estrangers experimenten una pèrdua de 0,36 punts respecte dels autòctons.²¹

Pel que fa a l'efecte de la composició escolar, i tenint sota control l'efecte de les variables individuals considerades, les dades demostren la manca de signifi-

Taula 20. Influència dels factors estructurals en la nota mitjana.^a Catalunya

	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3
Constant γ_{00}	2,194 (0,036)	1,932 (0,040)	1,944 (0,049)	2,067 (0,061)
Efectes al nivell individual				
Sexe		0,287*** (0,037)	0,287*** (0,037)	0,286*** (0,037)
Capital instructiu		0,395*** (0,034)	0,396*** (0,040)	0,364*** (0,041)
Procedència		-0,358*** (0,073)	-0,334*** (0,075)	-0,325*** (0,075)
Efectes al nivell de centres				
Composició per procedència				
Concentració mitjana (vs. baixa)			0,040 (0,071)	0,079 (0,066)
Concentració alta (vs. baixa)			-0,113 (0,078)	-0,097 (0,072)
Composició per nivell d'instrucció				
Nivell mitjà (vs. nivell alt)				-0,160* (0,065)
Nivell baix (vs. nivell alt)				-0,245** (0,074)
Efectes aleatoris				
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,667 (0,021)	0,667 (0,021)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,030 (0,010)	0,021 (0,008)
Prop. variància atribuïda al centre (ρ)	6,4%			
Prop. var. explicada dins dels centres		4,3%	4,3%	3%
Prop. var. explicada entre els centres		40%	40%	58%

(a) Regressions multinivell: el pes de les variables estructurals. Variable depenent: Nota mitjana. Catalunya.

Nivell de significació: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

19. La variable de capital instructiu fa referència al nivell d'estudis més elevat dels pares dels alumnes i està integrada per dues categories: «pare i/o mare universitaris» i «pares no universitaris».

20. La variable de procedència fa referència al país de naixement dels pares dels alumnes i està integrada per dues categories: «pare i mare estrangers» i «pare i/o mare autòctons».

21. La nota mitjana fa referència al conjunt de notes assolides en les diferents assignatures cursades pels alumnes, en una escala de 0 a 4: a les qualificacions obtingudes en les diferents assignatures se'ls ha adjudicat els valors numèrics següents: Suspès (0), Aprovat (1), Bé (2), Notable (3), Excel·lent (4).

tivitat de la composició «ètnica» (variable que distingeix els centres en tres grups d'acord amb el percentatge d'alumnat estranger que acullen) (model 2). En canvi, la composició «educativa» dels centres (que diferencia tres categories de centres d'acord amb el pes de capitals universitaris que hi són presents) manté la seva significativitat i capacitat explicativa en el model ple (model 3). Més específicament: el pas d'un centre amb una proporció elevada de capitals universitaris a un centre amb una proporció mitjana d'aquest mateix perfil d'alumnat implica la pèrdua de 0,16 punts en la nota mitjana dels estudiants; mentre que el pas d'un centre amb una proporció elevada a un centre amb un percentatge baix d'aquest capital instructiu suposa una pèrdua de 0,25 punts. En resum, es corroboren els resultats obtinguts per Alegre *et al.* (2010) en l'estudi abans referit, en el sentit que, més que compartir escola amb més o menys alumnes estrangers, allò que al nivell de centre influeix en el rendiment de l'alumne és la proporció d'altres alumnes fills de pares universitaris que hi assisteixen.

5.2.2. El pes de les cultures escolars: disposicions i actituds escolars

- Es prefiguren quatre grups de cultures escolars, que anomenarem, respectivament, «adherits», «passius», «entremaliats» i «resistents».
- El grup dels «adherits» és, de molt, el més nombrós de la mostra (53,2%), i es caracteritza per una clara tendència a mantenir disposicions proescolars i a defugir conductes antinormatives.
- El grup dels «passius» (16,4%), si bé no presenta actituds d'indisciplina, tampoc no mostra unes disposicions marcadament proescolars.
- El grup dels «entremaliats» (20,4%) comparteix unes disposicions força properes a l'adhesió escolar, per bé que tan sols la meitat del grup declara que s'esforça per treure bones notes. En canvi, sí que sembla que presentin una clara tendència a mantenir actituds antinormatives.
- El dels «resistents» és el grup menys nombrós de la mostra (10%), i es tracta d'un col·lectiu en què predominen les disposicions antiescolars i les conductes o actituds antinormatives.
- El pas dels centres amb una proporció elevada d'alumnes «adherits» i «entremaliats» a centres amb una presència reduïda d'aquests col·lectius comporta un efecte negatiu significatiu sobre el rendiment dels alumnes (pèrdua de 0,14 punts).
- El perfil de capital instructiu de les poblacions d'un centre acaba important més que no pas el perfil de les cultures i subcultures escolars que s'hi troben presents.

En el territori escolar es fa evident l'existència d'un ampli ventall de dilemes i disjuntives, coordinades de referència al voltant de les quals es posicionen els alumnes: la valoració de la utilitat de la institució escolar, la dedicació a l'estudi, el rendiment acadèmic, les expectatives acadèmiques, la relació amb el professorat, la relació amb la resta de companys, etc. Totes elles plantegen disjuntives, incerteses, dilemes que nois i noies es veuen obligats a afrontar: valorar l'escolarització com una obligació sense sentit o fer-ho com una garan-

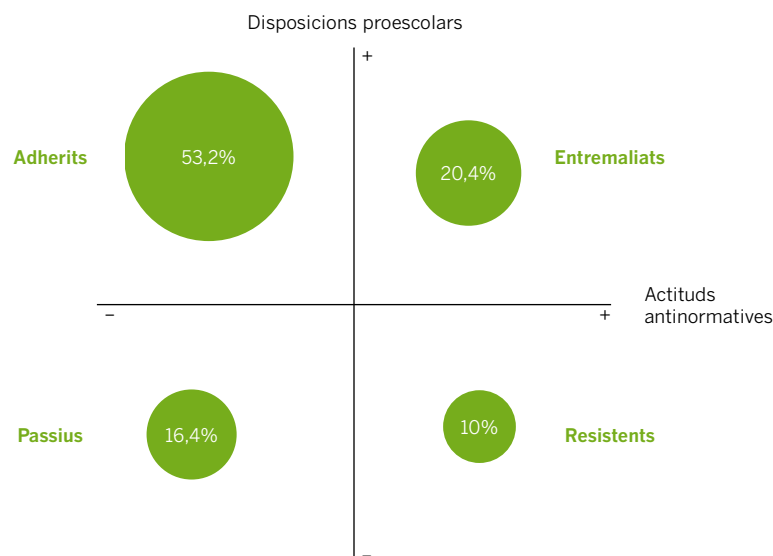
tia de promoció social; estar més o menys atent a les classes, invertir més o menys temps a estudiar; entendre d'una o altra manera què vol dir l'èxit (i el fracàs) acadèmic; aspirar a cursar estudis postobligatoris i universitaris o no fer-ho; relacionar-se amb l'autoritat docent amb més o menys respecte i confiança; optar per uns o altres lligams d'amistat, i mantenir unes o altres actituds respecte d'aquells que en queden fora; etc. Certament, no tots ells són dilemes aïllats entre si, amb resolucions totalment independents les unes de les altres. Sigui com sigui, l'agregació de les maneres com nois i noies, individualment, es disposen i actuen respecte a aquestes coordenades és allò que identifica les cultures i subcultures escolars de l'alumnat. En aquest apartat ens ocupem del sentit i l'abast d'algunes d'aquestes disposicions i actituds escolars.

Fixem, per tant, l'atenció a un doble nivell. D'una banda, ens referim als valors que els alumnes comparteixen respecte dels sentits i les utilitats de l'escolarització, als seus nivells d'adhesió, proximitat i motivació respecte a tot allò que hi ha implicat en el procés educatiu. És allò que hem designat com a disposicions escolars. Efectivament, les maneres d'aproximar-se a l'estudi de les disposicions escolars de l'alumnat, a les seves causes i a les seves possibles conseqüències poden ser molt diverses. En el marc d'aquest programa, s'ha tractat de capturar tot un seguit de disposicions (vers l'escolarització, en general, i vers matèries concretes d'estudi, en particular) a través del concepte de «moral de l'estudiant». Sota aquest epígraf es pregunta a l'estudiant a propòsit de les seves visions sobre el sentit i la utilitat dels continguts apresos a l'escola, sobre el seu interès en l'aprenentatge d'aquests continguts, sobre el nivell de competències que proporciona allò après, així com sobre en quina mesura gaudeixen del procés d'aprenentatge. Un segon nivell d'atenció caldria fixar-lo en les conductes i pràctiques concretes que els alumnes desenvolupen en el marc dels diferents entorns normatius que estructuraven el camp escolar. Parlaríem aquí d'actituds escolars.

Una tipologia de cultures escolars

Té poc sentit tractar de desentrellar el mecanisme explicatiu que hauria de connectar, de forma individual, cadascuna de les variables de cultura escolar considerades amb les probabilitats de major o menor rendiment acadèmic que porten associades. Per aquest motiu, optem per elaborar un exercici tipològic que ens ofereixi un mapa més comprensiu dels diferents patrons i grups «culturals» que es dibuixen i es diferencien entre els alumnes de la mostra. Finalment, es tracta d'identificar grups d'alumnes amb unes cultures escolars tan similars com sigui possible internament, i alhora tan diferents com sigui possible entre si (en relació amb les seves respostes als ítems de disposicions i actituds considerats). Des d'aquest punt de vista, cal advertir que els grups resultants no són totalment homogenis internament, ni absolutament heterogenis entre ells. Com a resultat d'aquesta anàlisi es prefiguren quatre grups de cultures escolars, que anomenarem, respectivament, «adherits», «passius», «entremaliats» i «resistents», i que, com anirem veient, basen la seva conformació en el posicionament que ocupen a l'entorn del creuament de les dues dimensions de cultura escolar considerades —disposicions i actituds (gràfic 9, a la p. següent).

Gràfic 9. Posicionament dels grups culturals en el creuament disposicions/actituds. Catalunya.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

El grup dels *adherits* és, de llarg, el més nombrós de la mostra (53,2%), i es caracteritza per una clara tendència a mantenir disposicions proescolars i a defugir conductes antinormatives. En efecte, en aquesta agrupació són majoria els alumnes que afirmen que pregunten al professor quan apareixen dubtes sobre allò explicat (100%), que s'esforcen per treure bones notes (93,6%) i que pensen que les coses apreses a l'escola són útils per al futur (100%). Al mateix temps, es troben en clara minoria aquells que afirmen haver-se saltat classes de forma injustificada en els darrers quinze dies (4%), haver-se pegat amb algun company al llarg del curs (5%) i haver estat expulsats de classe al llarg del curs (24%). Ens trobem, doncs, amb un grup els membres del qual comparteixen molt majoritàriament unes disposicions i unes actituds escolars que ens parlen de la seva afeció als diferents valors (instrumentals i expressius) i les diferents normativitats involucrades en el procés d'escolarització. Pel que fa a la seva composició, es tracta d'un grup marcadament feminitzat, i amb una certa sobrerepresentació d'alumnes amb pares universitaris i d'alumnes amb pare i/o mare autòctons (taula 21).

Taula 21. Perfil sociodemogràfic dels grups culturals identificats (percentatges). Catalunya

Tipologia de cultures escolars	Total	Sexe		Procedència		Capital instructiu familiar	
		Noi	Noia	Pare i mare estrangers	Pare i/o mare autòctons	Pare i mare no universitaris	Pare i/o mare universitaris
Adherits	53,2	41,8	62,0	51,8	56,6	47,3	53,9
Passius	16,4	14,3	18,0	16,3	17,0	17,9	16,4
Entremaliats	20,4	29,8	13,3	21,0	18,2	25,0	19,7
Resistent	10,0	14,2	6,8	10,8	8,2	9,8	10,0
Total	100	100	100	100	100	100	100

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

El grup dels *passius* aglutinaria un 16,4% del total d'alumnes de la mostra. Es tracta d'una agrupació els membres de la qual si bé no presenten actituds d'indisciplina, tampoc no mostren unes disposicions marcadament proescolars. Efectivament, el seu nivell de creença en la utilitat dels ensenyaments escolars es troba força per sota de la dels «adherits» i els «entremaliats» (un 64,4%, contra un 100% i un 95,6%, respectivament), mentre que la proporció d'alumnes d'aquest grup que afirmen que no pregunten dubtes és idèntic al dels «resistents» (vegeu més endavant). Alhora, la seva tendència a esforçar-se per treure bones notes és notable (un 83% dels alumnes d'aquest grup afirmen fer-ho), per bé que significativament per sota de la mostrada pels «adherits». Sigui com sigui, els integrants d'aquesta categoria es troben entre aquells que afirmen que tenen menys conductes disruptives: tan sols un 5,2% ha faltat injustificadament a classe durant els darrers quinze dies; únicament un 5,4% ha pegat algun company al llarg del curs; i un 20,9% ha estat expulsat en aquest mateix període. En conclusió, si bé es tractaria d'un grup els membres del qual no presenten evidències concretes d'actituds d'indisciplina, no per això deixen de compartir una certa disposició de relativització respecte dels valors i sentits de l'escolarització. En el seu si, estan lleugerament sobrerrepresentats els col·lectius següents: les noies, els capitals instructius elevats i els alumnes amb pare i mare estrangers.

El grup dels *entremaliats* representa un 20,4% del total d'alumnes de la mostra, i el seu perfil cultural és força més heterogeni que el dels «adherits». En termes generals, els alumnes que l'integren comparteixen unes disposicions força properes a l'adhesió escolar (un 96,1% pregunta dubtes a classe, i un 95,6% creu en la utilitat dels ensenyaments escolars), per bé que tan sols la meitat declara que s'esforça per treure bones notes. En canvi, sembla que presenten una clara tendència a tenir actituds antinormatives. En efecte, dels quatre grups identificats, en aquest és on trobem els percentatges més elevats d'alumnes que afirmen haver participat en baralles (56,7%) i haver estat expulsats de classe (91,2%) al llarg del curs. En resum, es tracta d'un col·lectiu d'alumnes que, si bé presenten problemes més o menys puntuals de disciplina, no sembla que qüestionin la seva creença en els sentits i valors de l'escolarització. És un grup fortament masculinitzat, i on estan lleugerament sobrerrepresentats els fills de famílies no universitàries i els alumnes amb pare i mare estrangers.

El dels *resistents* és el grup menys nombrós de la mostra (10%), i, sobre el mapa tipològic que anem dibuixant, es troba en l'extrem oposat al dels «adherits». És, per tant, un col·lectiu en què predominen les disposicions antiescolars i les conductes o actituds antinormatives. En efecte, en aquesta agrupació trobem les proporcions més elevades d'alumnes que no pregunten dubtes al professorat (73,6%), que no s'esforcen per treure bones notes (81,2%) i que menystenen la utilitat dels ensenyaments escolars (57,8%). Correlativament, es fa present en aquest grup una tendència evident al manteniment de comportaments indicatius de problemes de disciplina. És, juntament amb el dels «entremaliats», el grup on més elevats són els percentatges d'alumnes que afirmen haver faltat injustificadament a classe durant els darrers quinze dies (43,1%), haver-se pegat amb algun company (47%) i haver estat expulsats de classe durant el curs (88,3%). Ens trobem, en definitiva, amb un conjunt d'alumnes amb una

tendència evident cap a la desafecció escolar (en el terreny de les disposicions i en el de les actituds. Pel que fa a la composició, destacaríem el perfil fortament masculinitzat d'aquest grup, així com la lleugera infracapitalització (pes relatiu de l'alumnat amb menor capital instructiu familiar).

El pes dels grups culturals en joc

Un cop perfilats aquests quatre grups, substituïm les variables desagregades de cultura escolar abans incloses en el model per variables referents als diferents col·lectius identificats. Així, en el pla individual, observem com, prenent com a referència la pertinença al grup dels «adherits», el fet de pertànyer a la resta de grups identificats comporta un més que significatiu decrement en la predicció de valor de les notes mitjanes d'uns i altres alumnes (model 3 de la taula 22), un decrement que s'accentua a mesura que la categoria de referència va essent comparada, successivament, amb el grup de «passius» (que obtenen, com a mitjana, una nota mitjana 0,3 punts inferior a la dels «adherits»), amb els «entremaliats» (pèrdua de 0,6 punts) i, sobretot, amb els «resistents» (pèrdua de 0,8 punts). Aquests resultats permeten concloure que, efectivament, més enllà del sexe, el capital instructiu familiar i la procedència dels alumnes (variables l'efecte de les quals es troba sota control), les formes com aquests encaren el procés educatiu, això és, les seves cultures escolars, tenen un impacte net en el condicionament del seu rendiment acadèmic, i que particularment aquells alumnes que tenen actituds més antinormatives («entremaliats» i «resistents») són els qui acaben veient més perjudicades les seves oportunitats de rendiment.

És alhora interessant valorar l'efecte sobre el rendiment que pugui arribar a atribuir-se a l'agregació al nivell de centre del pes d'aquests grups subculturals. Aquesta visió ens l'ofereixen els models 4, 5 i 6 de la taula 22. Hem optat per testar la incidència de distintes agregacions de grups culturals, amb l'objectiu de diferenciar el possible efecte sobre el rendiment atribuïble al perfil de l'una o l'altra dimensió —disposicions i actituds— que distingeixen aquests mateixos grups. D'una banda es treballa amb tres categories de centre establertes en funció del percentatge d'alumnes «adherits» i «passius» que acullen (per tant, estudiants que comparteixen el manteniment d'actituds pronormatives); d'altra banda es categoritzen els centres d'acord amb la proporció d'alumnes «adherits» i «entremaliats» que escolaritzen (per tant, estudiants que comparteixen el manteniment de disposicions proescolars).

Així, el model 4 evidencia la no significativitat del pes de l'agregació al nivell de centre del percentatge d'alumnes «adherits» i «passius». En canvi, les dades del model 5 mostren com el pas de centres amb una elevada proporció d'alumnes «adherits» i «entremaliats» a centres amb una reduïda presència d'aquests col·lectius sí que comporta un efecte negatiu significatiu sobre el rendiment dels alumnes (pèrdua de 0,14 punts). Fins aquí tot semblaria indicar que, més que compartir centres amb alumnes més o menys disruptius (actituds), allò que genera oportunitats desiguals de rendiment és el fet de compartir centres amb alumnes més o menys motivats (disposicions). Ara bé, l'impacte d'aquesta variable de centre perd la seva significativitat en ser incorporat a l'anàlisi el pes de les variables de composició educativa treballades (model

Taula 22. Influència dels factors de cultura escolar en la nota mitjana.^a Catalunya

	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant γ_{00}	2,194 (0,036)	1,932 (0,040)	1,743 (0,076)	2,279 (0,043)	2,366 (0,056)	2,364 (0,057)	2,461 (0,064)
Efectes al nivell individual							
Sexe		0,287*** (0,037)	0,081* (0,038)	0,128*** (0,036)	0,131*** (0,036)	0,128*** (0,036)	0,129*** (0,036)
Capital instructiu		0,395*** (0,034)	0,362*** (0,038)	0,356*** (0,038)	0,354*** (0,038)	0,355*** (0,037)	0,328*** (0,039)
Procedència		-0,358*** (0,073)	-0,321*** (0,071)	-0,319*** (0,069)	-0,310*** (0,069)	-0,322*** (0,069)	-0,315*** (0,090)
Faltes injustificades			-0,234*** (0,051)				
Ha pegat companys			-0,126** (0,048)				
Expulsió de classe			-0,393*** (0,039)				
Consulta dubtes als professors			0,237*** (0,043)				
S'esforça per treure bones notes			0,319*** (0,044)				
Creu en la utilitat dels ensenyaments			0,145** (0,055)				
Clúster grups culturals							
Passius (vs. adherits)				-0,261*** (0,048)	-0,260*** (0,048)	-0,251*** (0,048)	-0,251*** (0,048)
Entremaliats (vs. adherits)				-0,594*** (0,046)	-0,586*** (0,047)	-0,593*** (0,046)	-0,588*** (0,046)
Resistents (vs. adherits)				-0,809*** (0,060)	-0,801*** (0,061)	-0,801*** (0,060)	-0,803*** (0,061)
Efectes al nivell de centres							
Composició adherits + passius							
Concentració mitjana (vs. elevada)					-0,148 (0,066)		
Concentració baixa (vs. elevada)					-0,123 (0,066)		
Composició adherits + entremaliats							
Concentració baixa (vs. elevada)						-0,113 (0,067)	-0,102 (0,065)
Concentració mitjana (vs. elevada)						-0,143* (0,066)	-0,125 (0,064)
Composició per nivell d'instrucció							
Nivell mitjà (vs. nivell alt)							-0,119 (0,062)
Nivell baix (vs. nivell alt)							-0,197** (0,068)
Efectes aleatoris							
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,558 (0,018)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,025 (0,008)	0,025 (0,008)	0,022 (0,007)	0,023 (0,008)	0,018 (0,007)
Prop. variància atribuïda al centre (p)	6,4%						
Prop. var. explicada dins dels centres	4,3%		6,6%	6,6%	6,9%	6,8%	7,3%
Prop. var. explicada entre els centres	40%		50%	50%	56%	54%	64%

(a) Regressions multinivell: el pes de les variables de cultura escolar. Variable depenent: Nota mitjana. Catalunya.

Nivell de significació: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

6). Pel que fa a aquestes darreres, continua essent rellevant la repercussió de canviar d'un centre de perfil educatiu alt a un centre de perfil educatiu baix (pèrdua de 0,2 punts). Això sí, la incorporació de les variables de composició educativa no altera la significativitat i capacitat explicativa sobre el rendiment atribuïble al fet individual de pertànyer a un o altre grup de cultura escolar.

En resum, quan es tracta d'avaluar la influència de les característiques de les composicions dels centres sobre el rendiment dels alumnes que hi assisteixen, podria concloure's que el perfil de capital instructiu de les seves poblacions acaba important més que no pas el perfil de les cultures i subcultures escolars que s'hi troben presents.

5.2.3. El pes del clima escolar: percepcions sobre els nivells d'indisciplina

- Ni les percepcions dels alumnes ni les visions dels directors no sembla que tinguin cap relació neta significativa amb el rendiment educatiu dels alumnes.

- Les dades del PFI apunten una certa tendència del professorat a sobredimensionar els problemes d'indisciplina dels centres; o, plantejat a la inversa, una tendència de l'alumnat a infradimensionar aquests mateixos problemes.

- Existeix una forta dissonància entre les visions dels directors i les dels alumnes: gairebé el 54% d'alumnes creu que a l'escola es produeixen poques campanes en centres el director dels quals opina que aquest és un problema seriós.

- El 51% d'estudiants minimitza la freqüència de petits robatoris en les escoles el director de les quals afirma que aquest és un problema freqüent.

- El 50,2% d'alumnes creu que els estudiants acostumen a fer cas al professorat en centres el director dels quals opina el contrari.

- Pel que fa als problemes de soroll i desordre a les classes, són proporcionalment més els alumnes que n'assenyalen la rellevància en centres el director dels quals relativitza aquests problemes (62,6%), que no pas els alumnes que minimitzen aquests problemes en centres el director dels quals els maximitza (31,3%).

Hem considerat interessant testar el pes que diferents variables de percepció relacionades amb els climes disciplinaris als centres poden arribar a tenir sobre les oportunitats de rendiment educatiu dels seus alumnes. Per a dur a terme aquest exercici, prenem com a base dues de les fonts d'informació proveïdes pel PFI: l'enquesta als alumnes i l'enquesta als directors dels centres participants en el Panel. Un exercici de contrast entre, d'una banda, l'efecte que pugui tenir sobre el rendiment allò que l'alumnat opina sobre el clima disciplinari, i d'altra banda, l'efecte atribuïble a allò que n'opinen els directors, efectivament, podria basar-se en la tesi de Stringfield (1994), segons la qual les valoracions que fan els alumnes sobre els climes escolars acostumen a ser més fiables que les del director (i també dels docents). Segons aquest autor, mentre que les valoracions d'aquests darrers solen estar influïdes per l'estatus socioeconòmic dels estudiants als quals s'adrecen, les percepcions dels mateixos estudiants sobre

la resta d'alumnes solen trobar-se menys condicionades per aquest factor, fet que hauria d'aproximar-les a un diagnòstic més realista.

Les percepcions dels alumnes: el pla individual

Pel que fa a les percepcions dels alumnes, ens fixem en les respostes que aquests aporten en ser preguntats sobre la freqüència amb què a classe es produeixen les situacions següents: els alumnes se salten classes de forma injustificada, els alumnes fumen al pati, els alumnes fumen porros al pati, els alumnes no fan cas del professorat, a les classes hi ha soroll i desordre, es produeixen petits robatoris. I tanmateix, ja en el nivell individual, i en trobar-se sota control l'efecte de les variables estructurals considerades, cap d'elles no apareix com a variable explicativa significativa del rendiment acadèmic dels alumnes (model 2 de la taula 23). Aquest fet treu sentit a la realització d'un exercici tipològic a l'estil del plantejat en l'apartat anterior (cultures escolars), alhora que limita la conveniència de plantejar l'agregació dels valors corresponents al nivell de centre, cosa que no faria sinó arrossegar i amplificar les limitacions d'uns valors individuals ja de per si difícils d'explicar.

Les percepcions dels directors: el pla de centre

Pel que fa a les percepcions dels directors sobre el clima disciplinari dels centres, parem atenció a les respostes que aquests proporcionen en relació amb dos àmbits d'opinió. En primer lloc, seleccionem aquelles preguntes que el qüestionari els proposa amb el propòsit d'identificar la major o menor presència al centre dels problemes d'indisciplina següents: absentisme, baralles o agressions entre estudiants, petits robatoris, vandalisme contra les instal·lacions del centre, consum de tabac dins del recinte escolar, consum d'alcohol dins del recinte escolar, consum de drogues dins del recinte escolar, insults o amenaces al professorat o al personal del centre, agressions físiques al professorat o al personal del centre. Doncs bé, segons s'observa en el model 3 de la taula 4, en trobar-se sota control les característiques individuals estructurals considerades, cap d'aquestes variables de percepció no es presenta com a factor explicatiu significatiu del rendiment acadèmic dels alumnes.

En segon lloc, considerem en quina mesura els directors afirmen que l'aprenentatge dels alumnes es troba entorpit pels factors següents: manca de respecte de l'alumnat envers el professorat, poca motivació de l'alumnat per continuar estudiant, consum de drogues o alcohol per l'alumnat, manca de disciplina (model 4 de la taula 23). En aquest cas, en controlar-se per l'efecte de les variables individuals estructurals, apareix com a significativa una de les quatre variables de percepció del clima considerades: la importància de la manca de motivació de l'alumnat com a factor que obstaculitza l'aprenentatge. Com més afirma el director que es tracta d'un problema seriós en el seu centre, més perjudicat apareix el rendiment acadèmic dels seus alumnes (pèrdua mitjana de 0,11 punts en la nota mitjana). La relació causa (manca de motivació percebuda) efecte (reducció del rendiment) que semblaria apuntar aquesta dada no deixaria de plantejar dubtes; certament, es tracta d'un argument típicament esgrimit per professors i directors com a justificació, *a posteriori*, dels mals resultats que

Taula 23. Influència dels factors de clima escolar en la nota mitjana.^a Catalunya

	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant γ_{00}	2,194	1,932	2,290	1,821	1,891	1,904	1,906
	(0,036)	(0,040)	(0,097)	(0,292)	(0,158)	(0,154)	(0,227)
Efectes al nivell individual							
Sexe		0,287***	0,273***	0,300***	0,297***	0,297***	0,320***
		(0,037)	(0,038)	(0,039)	(0,039)	(0,039)	(0,053)
Capital instructiu		0,395***	0,402***	0,398***	0,381***	0,363***	0,310***
		(0,034)	(0,040)	(0,043)	(0,043)	(0,043)	(0,059)
Procedència		-0,358***	-0,368***	-0,347***	-0,317***	-0,319***	-0,284**
		(0,073)	(0,075)	(0,080)	(0,078)	(0,077)	(0,106)
Percepció alumnes climes (sobre indisciplina alumnes)							
Alumnes falten a classe			-0,038				
			(0,028)				
Alumnes fumen			-0,035				
			(0,022)				
Alumnes fumen porros			-0,004				
			(0,025)				
Alumnes no fan cas a classe			-0,021				
			(0,030)				
Soroll i desordre a classe			-0,029				
			(0,027)				
Hi ha petits robatoris			-0,023				
			(0,026)				
Efectes al nivell de centres							
Percepció directors climes (sobre indisciplina alumnes)							
Absentisme				-0,037			
				(0,068)			
Baralles entre companys				-0,115			
				(0,088)			
Petits robatoris				0,142			
				(0,096)			
Vandalisme contra les instal·lacions				0,029			
				(0,076)			
Consum de tabac				0,048			
				(0,071)			
Consum d'alcohol				0,031			
				(0,244)			
Consum de drogues				-0,015			
				(0,095)			
Insults o amenaces al professorat				-0,018			
				(0,072)			
Agressions físiques al professorat				redund.			
Manca de respecte al professorat					0,055	0,067	
					(0,069)	(0,068)	
Poca motivació per estudiar					-0,111*	-0,056	
					(0,048)	(0,059)	
Consum de drogues o alcohol					0,097	0,063	
					(0,066)	(0,066)	
Manca de disciplina					0,032	0,013	
					(0,065)	(0,064)	
Percepció directors climes (sobre el professorat)							

Taula 23. (continuació). Influència dels factors de clima escolar en la nota mitjana.^a Catalunya

	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Percepció directors clímes (sobre el professorat)							
Treballa amb motivació							0,011 (0,143)
Treballa amb entusiasme							redund.
Orgullós de l'escola							0,219 (0,154)
Cooperatiu amb la direcció							-0,131 (0,186)
Capacitat de treball en equip							0,002 (0,143)
Expectatives respecte l'alumnat							-0,15 (0,092)
Composició per nivell d'instrucció							
Nivell mitjà (vs. nivell alt)						-0,100 (0,090)	
Nivell baix (vs. nivell alt)						-0,204* (0,094)	
Efectes aleatoris							
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,657 (0,021)	0,66 (0,022)	0,659 (0,022)	0,659 (0,022)	0,646 (0,030)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,032 (0,010)	0,027 (0,010)	0,025 (0,010)	0,022 (0,009)	0,042 (0,017)
Prop. variància atribuïda al centre (p)	6,4%						
Prop. var. explicada dins dels centres		4,3%	6,1%	6,5%	6,7%	6,9%	5,4%
Prop. var. explicada entre els centres		40%	36%	46%	50%	56%	16%

(a) Regressions Multinivell: el pes de les variables de clima escolar. Variable depenent: Nota mitjana. Catalunya.

Nivell de significació: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

obtenen els seus alumnes, un lloc comú que fa recaure aquests mals resultats en la suposada manca d'esforç de l'alumnat. Sigui com sigui, aquest factor perd la seva significativitat en ser incorporada a l'anàlisi (model 5 de la taula 23) la variable relativa a la composició educativa dels centres.

Límits i dissonàncies entre les percepcions dels alumnes i les dels directors

En definitiva, ni les percepcions dels alumnes (treballades en el pla individual) ni les visions dels directors (tractades com a variable de centre) no sembla que tinguin cap relació neta significativa amb el rendiment educatiu dels alumnes. I en canvi hem comprovat en el punt 5.2.2 com el fet individual de pertànyer a uns o altres grups culturals («adherits», «entremaliats», «passius» i «resistents»), grups que es categoritzen d'acord amb les disposicions i actituds que mantenen, sí que presenten un efecte net sobre el rendiment. Aquesta constatació semblaria reforçar la sospita que el caràcter perceptiu-interpretatiu de les variables de clima disciplinari les fa poc adients com a factors veritablement descriptius de la realitat i, per tant, potencialment explicatius dels resultats escolars; tant ens referim a les percepcions dels directors com a les percepcions de l'alumnat.

Les dades del PFI apunten una certa tendència del professorat a sobredimensionar els problemes d'indisciplina dels centres; o, plantejat a la inversa, una tendència de l'alumnat a infradimensionar aquests mateixos problemes. Així, proporcionalment acostumen a ser més els alumnes que neguen l'existència d'aquests problemes en centres el director dels quals n'afirma l'existència, que els alumnes que n'afirmen l'existència en centres el director dels quals en relativitza la presència. Destaca, per exemple, el gairebé 54% d'alumnes que creu que a l'escola es produeixen poques campanes en centres el director dels quals opina que aquest és un problema seriós; el 51% d'estudiants que minimitza la freqüència de petits robatoris en escoles el director de les quals afirma que aquest és un problema freqüent; o el 50,2% d'alumnes que pensa que els estudiants acostumen a fer cas del professorat en centres el director dels quals opina el contrari. Aquesta tendència es trenca en sotmetre a consideració els problemes de soroll i desordre a les classes: en aquest cas són proporcionalment més els alumnes que n'assenyalen la rellevància en centres el director dels quals els relativitza (62,6%), que no pas els alumnes que minimitzen el problema en centres el director dels quals el maximitza (31,3%). Sigui com sigui, es fa evident que les opinions de directors i alumnes al voltant de les mateixes variables relatives al clima disciplinari dels centres són força dissonants, motiu que, ben probablement, es troba a la base de la seva manca de solidesa com a factors explicatius d'uns o altres fenòmens (entre ells, el rendiment acadèmic).

Les percepcions dels directors: la «moral» del professorat

Ens movem en el terreny de les percepcions dels directors al voltant d'un aspecte que, no per excedir el focus de l'element disciplinari, deixa de relacionar-se amb les seves visions sobre el clima (en aquest cas, institucional) dels centres. Així, el model 6 de la taula 23 incorpora com a variables independents el sentit de les respostes que els directors enquestats proporcionen en relació amb els cinc ítems abans esmentats, i n'afegeix un darrer relatiu a la percepció dels directors sobre les expectatives que el professorat disposa en els seus alumnes. Les dades mostren clarament la manca de significativitat de totes sis variables quan es detrau l'efecte de les variables estructurals de nivell individual (taula 23), i que, de fet, fa innecessari esmerçar esforços en la possible construcció de mesures sintètiques basades en aquestes mateixes variables. En aquesta ocasió, la manca de consistència d'aquestes variables molt probablement tingui relació no tan sols amb els possibles biaixos interpretatius en què se sustenta la informació, sinó també, i en el cas que aquests biaixos no fossin prou rellevants, en l'habitual manca de relació neta entre aquelles realitats de procés (actituds i estratègies docents, en el pla pedagògic i organitzatiu) i el rendiment acadèmic.

5.3. La formació dels grups culturals

- Els nois tenen tres vegades més probabilitats de situar-se en els grups dels «entremaliats» i dels «resistents» que no pas les noies.

- Els fills i les filles de famílies no universitàries tenen pràcticament 1,5 vegades més probabilitats de situar-se en el grup de «resistents» que no pas els fills i les filles de famílies universitàries.
- Els alumnes amb pare i mare nascuts a l'estranger tenen 1,7 vegades més probabilitats de trobar-se en el grup dels «entremaliats» que no pas els alumnes amb pare i/o mare autòctons.
- Els alumnes amb amics que no s'ajuden a fer els deures tenen 2,3 vegades més probabilitats que els alumnes amb amics que sí que ho fan de situar-se en el grup dels «resistents».
- Els alumnes amb una majoria d'amics que pensen que no és important treure bones notes tenen 2,4 vegades més probabilitats de trobar-se entre els «resistents» que no pas aquells que tenen una majoria d'amics que sí que ho consideren important.
- Més enllà de les característiques estructurals dels alumnes i de les disposicions escolars dels seus amics, als contextos escolars infracapitalitzats, sobre la base d'aquests resultats, es tendeix a incrementar la probabilitat que els alumnes se situïn en el grup dels «entremaliats». Concretament, els alumnes escolaritzats en centres amb menor presència de famílies universitàries (menys d'un 20%) tenen 1,5 vegades més probabilitats que els alumnes escolaritzats en centres amb major densitat de famílies universitàries (més d'un 40%) de situar-se en el grup dels «entremaliats» que no pas en el grup dels «adherits».

En l'apartat 5.2 ha quedat palès el pes de les cultures escolars —tant al nivell individual com al nivell de centre— sobre el rendiment acadèmic dels alumnes. En aquest darrer apartat fem un gir analític i situem les cultures escolars com a variable dependent, amb l'objectiu de destriar quins són els principals factors estructurals i escolars que permeten explicar el posicionament de l'alumnat en unes o altres subcultures escolars. Deixem de banda, doncs, les anàlisis al voltant del rendiment acadèmic per focalitzar l'atenció en aquells factors explicatius del rendiment que al llarg del capítol s'han anat mostrant més transcendents: les cultures escolars. Lògicament, atesa la seva complexitat, tant el dispositiu metodològic com l'abast del capítol no ens permeten abordar de forma precisa i exhaustiva aquest objecte d'estudi. Tot i això, malgrat les seves limitacions, hem considerat pertinent elaborar les anàlisis estadístiques que es presenten a continuació, atès que, al nostre entendre, permeten complementar la mirada que al llarg del capítol hem anat traçant al voltant dels climes i les cultures escolars.

Per tal de realitzar aquest exercici, hem situat com a variable dependent la tipologia de cultures escolars exposada en el segon apartat (la classificació dels alumnes en quatre grups: els «adherits», els «passius», els «entremaliats» i els «resistents»). Els resultats que es presenten a la taula 24 assenyalen les diferències en les raons de probabilitat (*odd ratio*) que tenen els diferents alumnes d'ubicar-se en un o altre perfil de la tipologia en funció de diferents variables explicatives, tant al nivell individual com referents al grup d'iguals o al centre escolar. En el nivell individual, s'han incorporat les tres variables estructurals emprades en les anàlisis precedents: sexe, capital instructiu dels pares

Taula 24. Factors incidents en la pertinença als grups culturals.^a Catalunya

	Passiu			
	Odds ratio	Interval de confiança (95%)	Probabilitat associada	Odds ratio
Variables individuals				
Sexe				
Noi	1,216	0,940–1,574	0,136	3,290
Noia	Ref.			
Capital instructiu				
Pares no universitaris	0,026	0,781–1,347	0,856	1,181
Pare i/o mare universitaris	Ref.			Ref.
Procedència				
Pare i mare estrangers	1,308	0,818–2,092	0,263	1,664
Pare i/o mare autòctons	Ref.			Ref.
Variables referides als amics				
S'ajuden a fer els deures				
No	1,402	1,050–1,871	0,022	1,546
Sí	Ref.			Ref.
Pensen que és important treure bones notes				
No	1,612	1,144–2,272	0,006	1,308
Sí	Ref.			Ref.
Variables de centre				
Composició capital instructiu				
–20% pares universitaris	1,110	0,784–1,572	0,556	1,464
20% –40% pares universitaris	1,195	0,895–1,597	0,226	1,011
+40% pares universitaris	Ref.			Ref.

Nota: Regressions logístiques multinomials.

(a) Categoria de referència de la variable dependent: Adherits.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

i procedència dels pares. En un segon nivell, s'han incorporat dues variables referents a les disposicions escolars dels amics de l'escola: si s'ajuden a fer els deures i si pensen que és important treure bones notes. En un tercer nivell, s'ha incorporat a l'anàlisi la variable referent a la composició social del centre: concretament, a la densitat de famílies universitàries que s'hi escolaritzen. Pel que fa al pes de les variables estructurals al nivell individual, observem que tant el sexe com el capital instructiu i la procedència dels pares tenen un pes explicatiu estadísticament significatiu per al cas d'algun dels dos grups d'alumnes que presenten unes conductes escolars més antinormatives —«entremaliats» i «resistents»—, en relació amb el grup majoritari —«adherits». En canvi, per al cas dels alumnes «passius», aquestes variables estructurals no exerceixen una influència estadísticament significativa, en comparació, novament, amb els alumnes ubicats en el grup dels «adherits». Com es desprèn dels valors de les raons de probabilitat, de les tres variables estructurals és el sexe la que presenta una major capacitat explicativa: concretament, els nois tenen 3 vegades més probabilitats d'ubicar-se en els grups dels «entremaliats» (*odd-ratio* = 3,290) i dels «resistents» (*odd-ratio* = 2,967) que no pas les noies (en contrast amb el grup dels «adherits»), tenint sota control la incidència de la resta de variables.

Entremaliats			Resistents	
Interval de confiança (95%)	Probabilitat associada	Odds ratio	Interval de confiança (95%)	Probabilitat associada
2,572-4,209	0,000	2,967	2,147-4,100	0,000
Ref.		Ref.		
0,902-1,546	0,227	1,439	1,009-2,052	0,044
		Ref.		
1,077-2,570	0,022	1,176	0,633-2,185	0,607
		Ref.		
1,181-2,024	0,002	2,326	1,672-3,237	0,000
		Ref.		
0,929-1,841	1,124	2,430	1,664-3,549	0,000
		Ref.		
1,060-2,023	0,021	0,935	0,606-1,441	0,760
0,756-1,353	0,939	0,976	0,676-1,409	0,896
		Ref.		

Així doncs, sobre la base d'aquestes dades, el sexe se situaria com un factor explicatiu de primer ordre en relació amb l'eix de les conductes antinormatives, mentre que no exerciria una incidència significativa en l'eix de les disposicions proescolars —si més no, pel que fa a les diferències entre els dos grups amb posicions contrastades en aquest eix: «passius» i «adherits».

Pel que fa al capital instructiu familiar, la seva incidència és estadísticament significativa només per al cas del grup dels alumnes «resistents»: els fills i les filles de famílies no universitàries tenen pràcticament 1,5 vegades més probabilitats d'ubicar-se en aquest grup que no pas els fills i les filles de famílies universitàries (en contrast amb el grup dels «adherits»). En canvi, la incidència de la procedència se situa en el grup dels «entremaliats»: els alumnes amb pare i mare nascuts a l'estranger tenen 1,7 vegades més probabilitats de trobar-se ubicats en aquest grup que no pas els alumnes amb pare i/o mare autòctons (en contrast, novament, amb el grup dels «adherits»). La procedència dels pares, doncs, explica una part de les diferències en les probabilitats d'ubicar-se en el grup que contrasta amb el grup dels «adherits» per tenir més conductes antinormatives, mentre que el capital instructiu dels pares explica una part de les diferències en les probabilitats que els alumnes s'ubiquin en el grup que contrasta amb els «adherits» en tots dos eixos: és a dir, per menys disposicions proescolars i per més conductes antinormatives.

La incidència de les dues variables referents a les disposicions escolars dels amics presenta uns valors força similars per als grups dels «passius» i els «resistents». Concretament, els alumnes amb amics que no s'ajuden a fer els deures entre ells, si la resta de variables és sota control, tenen 1,4 vegades més probabilitats que els alumnes amb un grup d'iguals que sí que s'ajuda a fer els deures d'ubicar-se en el grup dels «passius» (en contrast amb el grup dels «adherits»). Una probabilitat similar d'ubicar-se en aquest grup la tenen els alumnes amb uns amics que —majoritàriament— no creuen que sigui important treure bones notes; concretament 1,6 vegades més que aquells alumnes els amics dels quals sí que ho consideren important. Si fixem l'atenció en l'altre grup que se situa a la part baixa de l'eix de les disposicions proescolars —és a dir, els «resistents»—, observem que els valors de les raons de probabilitat novament són similars per a les dues variables, però en aquest cas són sensiblement superiors als del grup dels «passius». Concretament, els alumnes amb amics que no s'ajuden a fer els deures tenen 2,3 vegades més probabilitats que els alumnes amb amics que sí que ho fan d'ubicar-se en el grup dels «resistents». Per la seva banda, els alumnes amb una majoria d'amics que pensen que no és important treure bones notes tenen 2,4 vegades més probabilitats de trobar-se ubicats entre els «resistents» que no pas aquells que tenen una majoria d'amics que sí que ho consideren important.

Pel que fa al grup dels «entremaliats», només el fet d'ajudar-se a fer els deures amb els amics té una incidència estadísticament significativa: els alumnes amb un grup d'iguals que no coopera en l'elaboració dels deures té 1,5 vegades més probabilitats de situar-se en el grup dels «entremaliats» que els alumnes que disposen d'aquest suport entre el seu nucli d'amics més proper (en contrast amb el grup dels «adherits»). El fet que una majoria dels amics consideri que és important obtenir bones notes no té, en aquest cas, una incidència significativa. Sintetitzant-ho, les dues variables referents a les disposicions escolars dels amics integrades en l'anàlisi, malgrat que influeixen en les probabilitats de trobar-se ubicat en tots tres grups —«passius», «entremaliats» i «resistents»— en comparació amb les probabilitats de trobar-se ubicat en la categoria de referència, tenen una incidència especialment destacable en el cas dels alumnes «resistents». Convé tenir present, com també apuntàvem en l'apartat 5.2 en relació amb les disposicions i conductes individuals dels alumnes, que aquestes variables —i les raons d'avantatge que s'hi troben associades— no han de ser interpretades de forma literal, sinó en tant que indicadors que miren d'aproximar-se a algunes de les dimensions que, de forma conjunta, configuren les disposicions i actituds majoritàries envers la institució escolar en el si dels grups d'iguals dels alumnes.

Pel que fa al tercer i darrer nivell d'anàlisi, les variables de centre, la composició social dels centres educatius es mostra estadísticament significativa, tenint sota control la resta de variables, per al cas dels alumnes «entremaliats». Concretament, els alumnes escolaritzats en centres amb menor presència de famílies universitàries (menys d'un 20%) tenen 1,5 vegades més probabilitats que els alumnes escolaritzats en centres amb major densitat de famílies universitàries (més d'un 40%) d'ubicar-se en el grup dels «entremaliats», en contrast amb el grup dels «adherits». Així doncs, més enllà de les característiques

estructurals dels alumnes i de les disposicions escolars dels seus amics, els contextos escolars infracapitalitzats, sobre la base d'aquests resultats, tendeixen a incrementar les probabilitats que els alumnes s'ubiquin en el grup dels «entremaliats».

5.4. Conclusions i recomanacions

Ens hem ocupat en aquest capítol d'avaluar el sentit i les potencialitats atribuïbles a l'ús dels conceptes de clima escolar i cultures escolars, situant-les, segons el cas, en el paper de variables independents i dependents, i de nivell individual i de centre, i sempre prenent les dades del PFI com a font d'informació principal. Ja en la introducció teòrica, i recolzant-nos en les conclusions de diversos estudis i recerques, avançàvem tot un seguit de cauteles al nostre entendre necessàries a l'hora de treballar amb les variables de clima escolar; unes cauteles que tenen a veure amb el doble biaix que acostumen a tenir les mesures que habitualment n'operativitzen el concepte: biaix substantiu (focalització en la problemàtica de la indisciplina) i biaix metodològic (naturalesa perceptiva-interpretativa de la informació de base).

Tot i les advertències formulades al voltant de la utilització d'aquestes variables —percepcions d'alumnes i directors referents al clima escolar dels centres—, hem testat l'efecte que algunes d'elles podien tenir sobre les oportunitats de rendiment acadèmic de l'alumnat. En aquest punt, podríem dir, els intents han resultat infructuosos. **Ni les percepcions dels alumnes sobre el clima disciplinari (treballades al nivell individual), ni tampoc les dels directors (treballades al nivell de centre) es mostren significatives en aquest sentit.** Com tampoc no ho són aquelles variables que recullen les percepcions dels directors a propòsit de les disposicions —nivell de motivació, entusiasme, orgull professional, capacitat cooperativa, etc.— dels seus cossos docents («moral del professorat»). Aquest reguitzell de resultats no faria sinó reforçar la sospita que els diferents constructes de clima escolar que comparteixen alumnes i directors acaben essent poc adients com a variables descriptives de la realitat i, en conseqüència, explicatives dels resultats escolars. De fet, i en referència a les visions sobre el clima disciplinari dels centres, **hem pogut evidenciar la presència d'un alt grau de dissonància entre les opinions de directors i alumnes en relació amb el diagnòstic que fan de la major o menor presència als centres de determinats problemes d'indisciplina.** Més concretament, apuntàvem la tendència del professorat a sobredimensionar-ne l'existència, o bé de l'alumnat a menystenir-ne la freqüència.

En canvi, la conceptualització de les cultures escolars, segons ha estat aquí operada, permet superar en bona mesura les limitacions dels biaixos atribuïts a les variables de percepció sobre els climes escolars. Així, quan es fa referència a les subcultures dels alumnes es prenen en consideració els diferents conjunts de disposicions i actituds que uns i altres col·lectius mantenen pel que fa a l'escolarització, no tan sols aquelles pràctiques de major o menor indisciplina; ahora, la informació en què es basen les seves mesures

parteix d'allò que pensen i fan els alumnes, no d'allò que pensen que pensen i fan altres alumnes. Aquesta naturalesa no mediada de les dades referents a la cultura escolar fa que la seva manipulació i l'explicació de les seves relacions amb altres variables dependents (per exemple, el rendiment), quan aquestes relacions són significatives, acabi tenint més sentit i consistència. Idealment, seria convenient disposar de mesures directes i agregables relatives també a les cultures del professorat. A la pràctica, la recerca educativa s'ha acostat a les disposicions i actituds del professorat també a través de les percepcions de terceres persones, en aquest cas de les direccions dels centres, mesures que aleshores passen a ser interpretades en clau de clima institucional dels centres.

Sigui com sigui, **hem pogut constatar que les variables de cultures escolars de l'alumnat funcionen i demostren una capacitat explicativa significativa sobre els resultats acadèmics dels estudiants.** Així, el fet individual de pertànyer a un o altre grup de cultura escolar («adherits», «entremaliats», «passius» i «resistents») té incidència en aquest sentit, fins i tot quan es controlen els efectes de les variables estructurals individuals i de centre seleccionades. En altres paraules, més enllà del sexe, el capital instructiu familiar i la procedència dels alumnes, **les formes com aquests encaren el procés educatiu, això és, les seves cultures escolars, tenen un impacte net sobre el seu rendiment acadèmic.** I si bé la composició escolar, perfilada en funció del nivell de concentració d'uns i altres grups culturals, perd la seva significativitat com a variable de centre en ser incorporada a l'anàlisi la composició «educativa» de l'escola, al nivell individual continua no sent indiferent el tipus de disposicions i actituds —més o menys proescolars, més o menys antinormatives— dels alumnes.

Ha estat la transcendència d'aquesta variable d'agrupació dels grups escolars, la seva capacitat explicativa dels resultats escolars, allò que ens ha portat a estendre l'anàlisi a l'intent d'explicació de les probabilitats que uns i altres alumnes acabin formant part d'aquests diferents grups. També en aquest punt les variables individuals estructurals mostren la seva consistència en l'explicació: **els nois tenen força més probabilitats que les noies de pertànyer als grups d'«entremaliats» i «resistents»; els fills de pares no universitaris, de pertànyer als «resistents»; i els alumnes d'origen estranger, de formar part dels «entremaliats».** També les característiques i els tipus de vinculacions amb els respectius grups d'iguals hi incideixen: el fet de compartir amb els amics determinades disposicions i pràctiques contribueix a allunyar els estudiants d'aquells grups la pertinença als quals acaba repercutint negativament sobre el rendiment. Finalment, també el perfil de la composició «educativa» del centre acaba incidint, en particular provocant que **els alumnes assistents a centres amb un perfil més baix de capital instructiu tinguin més probabilitat de caure en el posicionament dels «entremaliats».**

Al llarg de tot aquest recorregut, en cap dels models explicatius presentats, no han arribat a perdre ni significativitat ni poder explicatiu variables com el sexe, el capital instructiu familiar i la procedència (nivell individual), o la composició «educativa» de les escoles (nivell de centre). Els paràgrafs que segueixen, el contingut dels quals caldria llegir en clau propositiva, troben la seva principal base de justificació en la transcendència d'aquest darrer factor explicatiu.

Efectivament, en el terreny de la informació i la sensibilització, caldria insistir i difondre el missatge que **la composició social dels centres té un efecte pràcticament insignificant pel que fa al condicionament de les oportunitats de promoció i èxit educatius dels fills d'aquelles famílies amb un major nivell formatiu**. Efectivament, la recerca no deixa de demostrar que l'impacte de la composició escolar —sobre el rendiment, així com sobre les disposicions i actituds de l'alumnat— (composició socioeconòmica o «ètnica») és, en aquest sentit, marcadament asimètric: té implicacions per a l'alumnat més desafavorit, mentre que l'afectació d'aquell altre amb major capital instructiu familiar acostuma a ser nul·la. Des d'aquest mateix punt de vista, en segon lloc, convindria remarcar que **els fills de famílies en posicions socials més vulnerables són els que tenen més probabilitats de veure's afectats pels efectes de la composició escolar, negativament quan assisteixen a centres amb una elevada concentració d'alumnat desafavorit, positivament quan s'escolaritzen en escoles de perfil social més heterogeni**. Aquesta tasca d'informació i sensibilització a unes i altres famílies —tasca d'efectes sempre limitats, en som conscients— hauria de partir dels fonaments de la recerca (transferència de coneixement) i fer-se amb el recolzament de l'Administració educativa i d'aquella iniciativa privada compromesa amb la cohesió social i amb capacitat per generar opinió.

Tot plegat, considerem que és fonamentada **l'aposta per aquell conjunt de polítiques, específiques o generalistes, que tenen per objectiu l'escolarització equilibrada dels diferents perfils d'alumnes en els diferents centres educatius, tant públics com concertats**. Parlem d'intervencions de caràcter més específic per referir-nos a aquelles accions que acaben afectant l'alumnat amb una situació socioeducativa més vulnerable. Entre elles destacaríem, en primer lloc, **l'increment del nombre de reserva de places per a alumnat amb necessitats educatives específiques, particularment a l'ESO**, actuació que necessàriament ha d'anar acompanyada **d'un treball d'acompanyament de les famílies novinyades o amb fills reagrupats, prèviament i durant el procés de preinscripció**, així com l'increment dels ajuts per al transport escolar i menjador. En segon lloc, caldria apostar per **les polítiques de reducció de ràtios a les escoles d'infantil-primària i a la secundària**, polítiques que, si bé poden arribar a resultar impopulars als ulls d'alguns centres i famílies, permeten obrir el marge d'opcions per a una distribució més equitativa de la «matrícula viva» (alumnat que s'incorpora als centres un cop iniciat el curs escolar). En vistes a l'objectiu «ideal» de l'escolarització equilibrada, aquestes línies d'actuació focalitzada haurien de desplegar-se prioritàriament en aquells districtes o barris amb una població escolar menys desafavorida, particularment en aquelles zones més properes a altres barris amb població en edat escolar socialment més vulnerable.

Alhora, **convindria donar major rellevància a aquells mecanismes de redistribució de la diversitat de caràcter no focalitzat**. Ens referim ara a aquelles polítiques que afecten el conjunt de l'alumnat, amb independència del seu perfil social o de procedència. En aquest capítol, remarcaríem la importància d'estendre les oficines municipals d'escolarització, i de potenciar-ne el rol com a agents clau a l'hora d'informar i preinscriure l'alumnat als diferents centres públics i concertats dels municipis. Idealment, aquestes oficines haurien d'en-

carregar-se de la centralització dels tràmits de preinscripció, que en la gran majoria dels casos actualment són assumits per les escoles que conformen les corresponents primeres opcions de les famílies. Al costat d'aquest mecanisme, seria oportú continuar fent de l'actual sistema d'assignació d'escoles de proximitat l'eix vertebrador del sistema de baremació de les sol·licituds. Des d'aquest punt de vista, convé mantenir-se ferm en aquesta aposta, revisant el sistema d'assignacions per assegurar que el conjunt de famílies disposin d'uns conjunts de centres de proximitat prou diversos i equiparables entre ells.

Òbviament, les conclusions obtingudes en aquest capítol no tan sols justifiquen la necessària aposta per la lluita contra la segregació escolar. És molt allò que **els mateixos centres, a través de les seves polítiques organitzatives i els seus projectes pedagògics, poden aconseguir en relació amb l'objectiu d'incrementar les disposicions i actituds proescolars dels alumnes i, de retruc, els seus resultats escolars, fent alhora que aquests siguin al menys desiguals possibles.** Que la recerca quantitativa no sempre sigui capaç d'identificar adequadament els mecanismes institucionals a través dels quals s'avança eficaçment en aquest camí no implica necessàriament que aquests no existeixin. De fet, segons creiem haver demostrat en aquest capítol, existeix tot un ventall d'articulacions i processos interns als centres —capacitat de treball en equip del professorat, proximitat alumnes-professors, orientació més o menys instrumental de l'acció docent, capacitat i estratègies del centre per atendre les necessitats individuals, incentius al desenvolupament professional, etc.— difícilment capturables mitjançant les eines d'obtenció d'informació habitualment utilitzades en estudis de naturalesa exclusivament quantitativa. En resum, convé insistir en la conveniència d'acompanyar l'aproximació quantitativa als factors de centre amb estudis qualitius susceptibles de desentrellar allò que esdevé rellevant rere les portes de l'escola. Només així podrà enriquir-se el contrast entre l'efecte-composició i l'efecte-procés, així com la identificació de la relació entre composició i procés.

5.5. Referències bibliogràfiques

ALEGRE, M. A.; BENITO, R.; CHELA, X.; GONZÀLEZ, I.; ALBEIGÉS, B. (2010). *L'educació postobligatòria a Catalunya. Eixos de desigualtat en les trajectòries formatives més enllà de l'ESO*. Barcelona: Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu, Col·lecció Informes, 15.

BERNSTEIN, B. (1975). *Class, Codes and Control: Towards a Theory of Educational Transmission*. Londres: Routledge and Keagan Paul.

BOURDIEU, P.; PASSERON, L. C. (1970). *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. París: Éditions de Minuit.

CERVINI, R. (2005). «The Relationship Between School Composition, School Process and Mathematics Achievement in Secondary Education in Argentina». *International Review of Education*, núm. 51(2-3), p. 173-200.

COHEN, J. (2006). «Social, Emotional, Ethical and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy and Well-being». *Harvard Educational Review*, núm. 76(2), p. 201-237.

COLEMAN, J. S. ET AL. (1966). *Equality of Educational Opportunity*. Washington, US: Government Printing Office.

JAMES, L.; JONES, A. (1974). «Organizational climate: A review of theory and research». *Psychological Bulletin*, núm. 81, p. 1096-1112.

KREFT, I. (1993). «Using multilevel analysis to assess school effectiveness: A study of Dutch secondary education». *Sociology of Education*, núm. 66(2), p. 103-129.

KERCKHOFF, A. C. (1976). «The Status Attainment Process: Socialization or Allocation?». *Social Forces*, núm. 55, p. 368-381.

MARÍ-KLOSE, P., ET AL. (2009). *Informe de la inclusió social en Espanya 2009*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.

MOOS, R. (1987). *The social climate manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

OCDE (2009). *Creating Effective Teaching and Learning. First Results from TALIS 2009*. París: OECD.

POWER, F.; HIGGINS, A.; KOHLBERG, L. (1989). *Lawrence Kolberg's approach to moral education*. Nova York: Columbia University Press.

SCHEERENS, J.; BOSKER, R. (1997). *The foundation of educational effectiveness*. Oxford: Pergamon.

SCHÜTZ, A. (1962). «Common-sense and scientific interpretation of human action», a A. SCHÜTZ (ed.). *Collected Papers*, 1. L'Haia: Niejhof.

SLEE, R.; WEINER, G.; TOMLINSON, S. (EDS.) (1998). *School effectiveness for whom?* Londres: Falmer Press.

STRINGFIELD, S. (1994). «The analysis of large data bases in school effectiveness research», a D. REYNOLDS et al. (eds.). *Advances in school effectiveness research and practice*, p. 55-72. Oxford: Pergamon.

TAGIURI, R. (1968). «The concept of organizational climate», a R. TAGIURI i G. LITWIN (eds.). *Organizational climate. Explorations of a concept*, p. 11-32. Cambridge, MA: Harvard University Press.

TEDDLIE, C.; REYNOLDS, D. (2000). *The International Handbook of School Effectiveness Research*. Londres: Falmer Press.

THRUPP, M. (1999). *Schools making a difference. Let's be realistic*. Buckingham, Filadèlfia: Open University Press.

THRUPP, M. (2001). «Sociological and political concerns about school effectiveness research: Time for a new agenda». *School Effectiveness and School Improvement*, núm. 12(1), p. 7-40.

VAN HOUTTE, M. (2005). «Climate or Cultures? A plea for conceptual clarity in School Effectiveness Research». *School Effectiveness and School Improvement*, núm. 16(1), p. 71-89.

YASUMOTO, J.; UEKAWA, K.; BIDWELL, C. (2001). «The collegial focus and high school students' achievement». *Sociology of Education*, núm. 74 (3), p. 181-209.

6. Són realment les noies més exitoses que els nois? Família, classe social i gènere en la transició a la universitat

Jesús M. de Miguel i Albert F. Arcarons

6.1. Introducció

A Espanya la meitat de les persones joves arriba a matricular-se a la universitat, i l'altra meitat no. És important analitzar els factors que expliquen l'èxit d'accedir a l'educació superior. En una societat moderna i democràtica, un sistema meritocràtic suposaria que els factors que expliquen arribar a la universitat són únicament l'aprofitament escolar, les notes dels cursos anteriors, la realització de deures diàriament, tenir disciplina, estudiar molt, no repetir curs, i estar motivat/da. Aquest model meritocràtic perfecte no existeix a la realitat. Anar a la universitat depèn més aviat de la classe social de la família, de l'estructura familiar pròpia, els estudis i ingressos dels pares, i del centre escolar (privat) en què s'estudia la secundària. Però hi ha un altre factor que sorprèn els i les investigadors socials: el gènere. Actualment a Espanya les dones arriben a la universitat un 30% més que els homes. Ser dona o home no depèn de la classe social, ni de l'estructura familiar, ni del centre escolar (privat) on s'estudia. Hi ha altres factors addicionals (alguns més individuals) que tenen una influència menor, però diferencial, com ara valors morals, hàbits, actituds, conductes addictives, relacions interpersonals i amistats.

El sector educatiu continua sent —juntament amb la família— l'instrument fonamental d'estratificació social en la societat contemporània. Són els dos obstacles fonamentals a un sistema meritocràtic. Les diferències per gènere són menors en educació que en el mercat de treball, però a Espanya la dona continua estant discriminada. Hi ha moltes més dones a la universitat, però demostrem que a igualtat d'esforç escolar la dona arriba igual o menys a la universitat que l'home. Operativament definim «èxit» com els joves que arriben a la universitat, enfront de «fracàs» com els que no hi arriben. Es tracta d'una mesura parcial —aproximada i una mica reduccionista— de l'èxit en la vida. Classe social i estructura familiar continuen sent les variables fonamentals que expliquen arribar o no a la universitat. Però el nostre estudi demostra que hi ha altres variables que han de ser tingudes en compte: factors de risc i factors de protecció. Es demostra que les hipòtesis establertes fins ara sobre els millors resultats de les dones —incloent els del PISA— no són conclouents. A igualtat d'esforç i de motivació la dona continua estant discriminada en el sistema educatiu. Nosaltres suggerim altres hipòtesis addicionals, com l'estratègia de recuperació de fills-homes per la classe alta. Una altra sorpresa és que els pares motiven més les filles que els fills (homes) però aquesta contradicció es pot entendre com un exemple de «profecia que es compleix

a si mateixa» (*self fulfillment prophecy*). Definim també alguns processos d'etiquetatge i de cribatge que es produeixen en el sistema educatiu espanyol contemporani.

Arribar a la universitat suposa una sèrie d'èxits escolars previs, que repercuteixen en la vida personal i familiar posterior, els ingressos, i la classe social a la qual s'arriba. Se sol dir que *nothing succeeds more than success*, que res no té tant èxit com l'èxit. Per arribar a la universitat existeix una carrera escolar que cal superar any a any, i si pot ser amb notes bones. Això garanteix arribar a matricular-se alguna vegada a la universitat. La majoria de les anàlisis d'educació i infància se centren en el fracàs, en les persones que no acaben els estudis, en *early drop-outs*. Poc s'ha escrit sobre l'èxit en l'adolescència per arribar a la universitat, i després a una vida professional plena. Els estudis universitaris són un requisit per a aquest objectiu. Però com s'aconsegueix arribar a la universitat? Quins factors influeixen per aconseguir matricular-s'hi? Des de la sociologia es pensa que la variable dels ingressos familiars, i la classe social, és determinant, més que la intel·ligència o el talent propis. A més, les famílies desenvolupen estratègies perquè els seus fills i filles triomfin, i dediquen recursos a això, com ara matricular els fills i filles en un centre escolar privat. Però si controlem per l'estatus socioeconòmic de la família, l'objectiu és esbrinar quins altres factors expliquen arribar a la universitat: estudiar en un col·legi privat? Fer diàriament els deures? Estudiar serveix per arribar a la universitat? Però com cal fer-ho? El divorci dels pares hi té efectes negatius? Ser rebel o ser apocat? Experimentar amb addiccions? Diversos d'aquests factors estan interrelacionats. Tampoc no és una foto fixa sinó una pel·lícula. L'èxit escolar es produeix al llarg de diversos anys; és un procés lent. Fins i tot es parla d'una «carrera» escolar. Per demostrar això es requereixen dades panel, on es pot seguir una mostra d'estudiants concrets al llarg de diversos anys. És doncs una investigació llarga i costosa. El tema no és sociològicament innocent. En sistemes menys meritocràtics, el sector educatiu —i la societat— perd talents, fonamentalment de classes baixes; i concedeix estatus professional i de lideratge a persones incompetents (de classes altes). Aquests dos processos contribueixen a crear una societat no meritocràtica, injusta i poc productiva. Fins i tot des d'una perspectiva capitalista i de mercat la discriminació és disfuncional. Que el sistema educatiu seleccioni a l'inrevés, és un problema per a la societat i per al desenvolupament econòmic del país.

Partim d'una primera hipòtesi: el fracàs és més predictable que l'èxit. És més fàcil determinar els factors que influeixen a no arribar a la universitat, que concretar els que permeten arribar a la universitat. L'objectiu és l'anàlisi dels factors que influeixen en l'accés des de l'educació secundària a l'educació superior. S'identifiquen i es mesuren els factors que porten a realitzar aquesta transició. Partim de tres factors fonamentals: classe social (incloent centre escolar privat), estructura familiar i gènere. Aquests tres factors expliquen una gran part de la transició de l'ESO al batxillerat, i d'allà a la universitat, que es produeix en la meitat dels casos. La variable central és la classe social: el sistema educatiu espanyol està estratificat per l'estatus socioeconòmic familiar, la qual cosa condiciona alhora el tipus de centre escolar triat (privat o

públic) i les expectatives familiars i personals d'arribar a l'educació superior. Selecciona directament i indirecta les amistats dels i les estudiants de tal forma que els amics i amigues reforcen les expectatives. L'efecte de la família es veu mediatitzat per la composició o estructura familiar (monoparentalitat), i per l'origen immigrant o no dels pares. Anàlitzem les relacions entre expectatives —dels pares, de les amistats, i del mateix jove— i la realitat. Les dades panel són excel·lents, ja que ofereixen la possibilitat de confrontar els desitjos i les expectatives amb el que fan realment aquests joves diversos anys després: si es matriculen o no a la universitat. S'investiguen dos processos importants: 1) la transició i com es realitza; i 2) el fet d'arribar a la universitat i de quins factors depèn.

Per a la investigació s'utilitza el Panel de Famílies i Infància (PFI), que es va iniciar el 2006 amb alumnes dels quatre cursos d'ESO i va acabar el 2010 i en què es disposa de dades d'aquells estudiants que, per edat, arriben o no a la universitat. Desgraciadament no tenim dades dels resultats finals, és a dir de les persones que acaben exitosament la carrera universitària (triada). Caldria doncs ampliar l'anàlisi fins al final, és a dir fins a la graduació universitària, i fins i tot la inserció al mercat de treball. En un disseny ideal la variable a explicar (d'aquest capítol) seria accedir a la universitat, en relació amb les expectatives, el desig o la previsió que s'hi accedirà. Però hi ha persones que no desitjaven accedir-hi, i que no obstant això han acabat anant a la universitat —i a la inversa. L'objectiu és doncs doble. Primer realitzem una anàlisi múltiple de factors que expliquen la transició a l'educació superior amb aquestes variables. Descomptant les variables fonamentals (classe social, escola, família, sexe) es diagnostiquen els altres factors que condicionen la transició.

El segon objectiu és plantejar hipòtesis per elaborar una tipologia d'estudiants a l'estil de *Jocks and Burnouts* (Eckert, 1989) o de *Learning to Labour* (Willis, 1981) per mesurar l'impacte de les amistats o *peer-group pressure* en les expectatives, i sobretot en la seva realització. Les nostres preguntes són diverses: qui té expectatives i per què? Com condiciona la classe social els desitjos i les expectatives dels i les joves? Qui realitza després aquestes expectatives i quins i quines joves no les compleixen? Qui ho aconsegueix? I què és el que (més) influeix per arribar a la universitat? Lògicament la variable explicativa fonamental és l'estatus socioeconòmic familiar, que condiciona —a més dels recursos econòmics bàsics— el centre escolar on s'estudia, el cercle d'amistats, i fins i tot els desigs i les expectatives tant dels progenitors com dels i les estudiants. Però no condiciona el sexe (home o dona) de l'estudiant. Atès que les dones arriben més a la universitat que els homes, hi ha factors que s'escapen a l'explicació simple de classe social.

Els amics, el *peer-group*, influeixen en la transició a la universitat. Però al seu torn el cercle d'amistats ve condicionat per la classe social. El gènere matisa aquestes relacions. Comparem la influència del *peer-group* amb la resta de variables independents. Qui ho aconsegueix? Anàlitzem els i les estudiants que tenen expectatives de seguir endavant estudiant; les expectatives dels seus progenitors, del cercle d'amistats, i realment qui ho acaba aconseguint després. Hi ha quatre tipus d'estudiants:

A. Tenen expectatives i les compleixen (de forma sintètica els denominem exitosos).

B. No tenen expectatives, però ho aconsegueixen (són pocs casos, i estranys).

C. Tenen expectatives i no les compleixen (fracassats).

D. No tenen expectatives, i no ho aconsegueixen (fracassen, abandonen i es converteixen en *early drop-outs*).

També creuem les expectatives pròpies amb les dels pares. Proposem una tipologia de famílies basades en desitjos i realitats. De la mateixa manera ho fem pel que fa a les expectatives de les amistats i les pròpies. Aquests quatre tipus són diferents i permeten mesurar les diferències i dissonàncies.

La nostra investigació té doncs quatre potes: en primer lloc, els factors estructurals —d'estatus socioeconòmic familiar— que és el factor explicatiu fonamental d'arribar a la universitat; en segon lloc, la història escolar; en tercer lloc, les expectatives, les motivacions i els valors tant dels progenitors com del grup de referència, així com dels mateixos joves i les seves amistats. Finalment, hi ha altres factors extraescolars que no depenen del tot de l'estatus socioeconòmic familiar però que tenen importància, com el sexe i altres factors externs. El sexe funciona en contra de la hipòtesi natural, que és que les dones estan discriminades en la societat, però no obstant això n'hi ha un 30% més a la universitat. Després demostrem —i aquesta és la nostra contribució més original— que encara estan discriminades respecte dels homes. En el sector educatiu ocorre que les dones arriben més a la universitat, perquè treuen sempre millors notes en l'ensenyament obligatori i fracassen menys. A Espanya actualment hi ha més dones estudiant que homes, sobretot a la universitat. Després veurem com això té una explicació més complicada.

La primera onada del PFI del 2006 parteix de 3.000 casos. Però només ens interessen els nascuts el 1991 o abans, que són els que en el curs 2009-2010 tindrien entre 18 i 22 anys, i per tant ja podrien estar a la universitat. Aquest fet diferencia el que de forma resumida anomenem *èxit* (haver arribat a la universitat) i *fracàs* (no haver-hi arribat). Aquest univers està compost per 1.483 persones. De l'univers de 1.483 joves que podrien estar a la universitat, tenim coneixement del que estan fent en el curs 2009-2010 a través dels seus pares d'un total de 1.319, o sigui el 89%. De les persones de qui tenim dades, la distribució dels que van arribar a la universitat i els que no és aproximadament la meitat: el 49% sí que van arribar a matricular-se a la universitat segons ens informen els pares (o sigui 645 casos), i el 51% no va arribar-hi (674 casos). La primera hipòtesi és que arribar i no arribar a la universitat poden considerar-se dues cares d'una mateixa moneda, ja que són categories excloents, però els factors que ho expliquen són diferents. Segona hipòtesi: és més difícil d'explicar l'arribar-hi que el no arribar-hi, perquè el primer és més múltiple. Tercera: arribar a la universitat no té una explicació merament escolar. Quarta: l'impacte del centre és menor de l'esperat, sobretot quan es controla per classe social i família. Cinquena: els desitjos, les expectatives i el cercle d'amistats estan condicionats per l'estatus socioeconòmic familiar. Sisena: hi ha una variable que no està condicionada per la classe social —que és el sexe— i que permet una anàlisi diferent, ja que

té un impacte important en la transició a l'educació superior. Aquesta sisena hipòtesi és la que obté resultats més sorprenents, i són originals en la nostra investigació.

6.2. Classe social com a factor fonamental

- La classe social —o l'estatus socioeconòmic familiar— és el factor fonamental que explica arribar a la universitat.
- El 71% dels adolescents de la classe alta estudia a la universitat. En la classe mitjana-alta accedeix a la universitat la meitat dels adolescents (50%), en la classe mitjana-baixa el 42% i en la classe baixa el 29%.
 - Els estudiants de classe alta obtenen un 67% més d'excel·lents de nota mitjana que la classe baixa.
 - Els fills i les filles de pares sense estudis suspenen el triple que els fills i les filles de pares amb estudis universitaris.

La classe social —o l'estatus socioeconòmic familiar— és el factor fonamental que explica arribar a la universitat. La classe social condiona l'èxit escolar i el sistema de reproducció social. L'estatus socioeconòmic s'hereta, i una de les estratègies és el sistema educatiu. Per accedir a un estrat social elevat es requereix educació superior. La família i el sistema educatiu institucionalitzen —i fins i tot legitimen— el sistema d'estratificació social. Es pot mesurar per quatre indicadors: tipus de centre en què ha estudiat l'educació secundària, ocupació del pare, ingressos familiars, i educació de pare i mare. De la classe alta el 71% dels adolescents estudia a la universitat (el 29% no hi ha arribat... encara) (taula 25). En la classe mitjana-alta accedeix a la universitat la meitat dels adolescents (50%), en la classe mitjana-baixa el 42%, i en la classe baixa el 29% (el 71% restant no arriba a la universitat). És una coincidència que els percentatges s'inverteixen: 71,29% en la classe alta i 29,71% en la classe baixa. En qualsevol cas la classe social alta explica dues vegades i mitja més l'estudiar a la universitat que la classe baixa. La classe social és una variable explicativa, però esperable. El complicat és definir quins altres factors —no associats a la classe social— expliquen el fet d'arribar a la universitat.

La classe alta obté un 67% més d'excel·lents de nota mitjana que la classe baixa. Són aquestes notes merescudes? És alguna cosa que no podem assegurar aquí. Segurament no. La diferència està en el que s'ensenya, la forma d'examinar, com es puntua i el tipus de centre. Aquestes notes no necessà-

Taula 25. Proporció d'adolescents que arriba a la universitat segons la classe social (percentatges). Catalunya

Arriba a estudiar a la universitat	Total	Classe alta	Classe mitjana-alta	Classe mitjana-baixa	Classe baixa
Sí	50	71	50	42	29
No	50	29	50	48	71

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2010, CIIMU.

riament reflecteixen intel·ligència real. La polèmica és extensa i complicada. La distribució de suspensos no s'acarnissa en la classe baixa. És més aviat l'aprobat el que és més típic de la classe baixa. Es passa de curs, però sense estar motivat per treure bones notes. El fet real, empíric, és que la classe alta treu notes bastant millors. Potser sigui l'educació del pare el que explica millor que les notes bones es concentrin en la classe alta i els suspensos en la classe baixa (taula 26).

Taula 26. Nota mitjana de l'any anterior al batxillerat segons el nivell d'estudis del pare (percentatges). Catalunya

Nota mitjana de l'any anterior al batxillerat	Nivell d'estudis del pare		
	Universitaris	Secundaris	Primaris
Excel·lent	12	9	
Aprobat	33	28	22
Suspens	4	8	12

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Els fills i les filles de pares sense estudis suspenen el triple que els fills i les filles de pares amb estudis universitaris. La diferència és considerable. Aquest és el mecanisme pel qual la classe baixa no arriba a la universitat, o hi arriba en una proporció tres vegades menor que la classe alta. Pel que fa a notes, el nivell d'estudis del pare és més determinant que els ingressos familiars, tot i que fet i fet l'ingrés a la universitat depèn més dels diners. Els estudis dels pares expliquen els estudis dels fills, així com la classe social familiar explica finalment que els fills, sobretot els fills homes, arribin a la universitat.

6.3. Què influeix més, el centre escolar o la família?

- L'èxit —definit aquí com arribar a la universitat— es produeix en la meitat dels adolescents de la mostra.
- Encara que la diferència de centre escolar condiciona arribar a la universitat, ho fa menys del que s'esperava: els estudiants de centres privats o concertats arriben a la universitat 1,4 vegades més que els estudiants de l'escola pública.
- No sembla que els centres privats donin millors notes (només hi ha un 6% més d'excel·lents que en els centres públics), però és cert que en els centres públics els estudiants suspenen més (tenen un 62% més de suspensos).
- El fet de repetir curs és un dels factors que condiciona més la possibilitat posterior d'arribar a la universitat. Entre els estudiants que repeteixen curs només un 6% arriba a la universitat, i la proporció és igual a la privada que a la pública. Els estudiants dels centres públics repeteixen curs amb més freqüència: un 43% més que els que estudien en un centre privat o concertat.
- Les diferències que produeixen les famílies són més importants que les del centre. Encara que la proporció de pares que animen els seus fills i filles a anar a la universitat és similar (67%) en les escoles públiques i les privades

i concertades, el factor que marca la diferència és el desig dels mateixos estudiants: en els centres privats el 76% dels i les estudiants creu que farà una carrera universitària, enfront del 64% d'estudiants que ho creu en els centres públics.

- Les diferències majors es troben quan afirmen que la majoria dels seus amics i amigues (molts, gairebé tots o tots) pensen estudiar una carrera universitària: són més de la meitat (54%) en els centres privats i només un terç (34%) en els centres públics.

L'èxit —definit aquí com arribar a la universitat— es produeix en la meitat dels adolescents de la mostra. La primera sorpresa és que encara que la diferència de centre escolar condiciona arribar a la universitat, ho fa menys del que s'esperava: 1,4 vegades més arriben a la universitat si estudien en un centre privat (o concertat), és a dir un 49% més de casos. Si a més controlem per altres variables de classe social, és possible que l'efecte del centre escolar privat disminueixi. El centre no és l'explicació d'arribar a la universitat sinó altres factors més estructurals i familiars. No sembla que els centres privats donin millors notes (només hi ha un 6% més d'excel·lents que en centres públics), però sí que és cert que en els centres públics suspenen més (tenen un 62% més de suspensos).

El fet de repetir curs és un dels factors més negatius per a la possibilitat posterior d'arribar a la universitat: 8 vegades més negatiu en la mostra dels que no arriben a la universitat. Entre els i les estudiants que repeteixen curs només un 6% hi arriba, i la proporció és igual a la privada que a la pública. La sorpresa doncs és que les diferències són similars per a tots dos tipus de centre. És fins i tot una mica més negatiu a la privada. Però aquesta relació emmascara el fet que els i les estudiants en un centre públic repeteixen curs bastant més (un 43% més) que els que estudien en un centre privat o concertat. El més important per arribar a la universitat és no repetir curs, tant en uns centres com en uns altres. Així doncs, la diferència no resideix tant en les notes, ni en l'impacte de repetir curs, encara que en els centres públics es repeteixi amb més facilitat, i que la distribució de notes és una mica més baixa. Es debat sobre les diferències per centre, però la nostra hipòtesi és que les diferències que produeixen les famílies són més importants que les del centre. A la taula 27 es recullen les dades sobre motivació per anar a la universitat.

Taula 27. Motivació per anar a la universitat segons la titularitat del centre en què estudia (percentatges). Catalunya

Motivació per fer una carrera universitària	Tipus de centre		% d'increment a la privada
	Privat	Públic	
Els seus pares volen que en faci una	83	76	9
Els seus pares l'animen molt sovint a fer-la	32	28	14
L'estudiant creu que la farà	76	64	19
Molts o tots els seus amics/gues pensen que en farà una	54	34	59

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Aquestes dades ofereixen una informació important. Els pares, gairebé tots, volen que els seus fills i filles facin carrera universitària. Amb prou feines hi ha diferències entre els que envien els seus fills i filles a un centre privat o a un de públic: 83% i 76%. Almenys això és el que diuen. Un de cada tres pares és insistent, i anima els fills i filles molt sovint. Però aquí tampoc no hi ha grans diferències per tipus de centre escolar (32% privat, 28% públic). Però quan es tenen en compte els pares que animen sovint i molt sovint les diferències s'anul·len: en tots dos casos (privada/pública) la proporció de pares animadors és exactament la mateixa: 67%. On són, doncs, les diferències per tipus de centre? Una mica en la voluntat o el desig dels mateixos estudiants, ja que en els centres privats el 76% dels estudiants creu que farà una carrera universitària, enfront de 64%, en els centres públics. Les diferències majors les trobem quan afirmen que la majoria dels seus amics i amigues (molts, gairebé tots o tots) pensen estudiar una carrera universitària: són més de la meitat (54%) en els centres privats i només un terç (34%) en els centres públics. En qualsevol cas, la sorpresa d'aquestes dades és que les diferències que prevèiem per tipus de centre són petites. Òbviament els centres privats (i concertats) porten més a fer una carrera universitària que els centres públics. El contrari seria impensable, perquè els pares matriculen els seus fills i filles en un centre privat —i paguen— precisament per assegurar-se que després faran una carrera d'educació superior que els garanteixi un estatus socioeconòmic alt.

6.4. Per què la dona va més a la universitat?

- Les noies treuen millors notes en l'educació secundària, i després arriben més a la universitat (el 65% de les noies i només el 35% dels nois). A secundària, els nois suspensen gairebé el doble (1,7 vegades més) que les noies.
- El factor diferencial fonamental entre nois i noies és la motivació. No només les noies estan més motivades que els homes per fer una carrera universitària, sinó que els pares animen més les filles que no pas els fills a fer-la (un 46%). Així no és d'estranyar que hi hagi un 28% més de noies que de nois que creuen que aniran a la universitat.
- Entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 8% de nois que havien repetit curs, però només un 5% de noies que havien repetit curs. A la noia se la motiva més, i és més exitosa escolarment. Però quan no ho és —o fracassa escolarment— rep menys recolzament de la família o de l'escola per sortir-se'n que no pas els nois en la mateixa circumstància.

El gènere és una variable explicativa important per entendre el fet d'arribar a la universitat perquè no es relaciona amb classe social, ni explica la classe social. Classe social i gènere són variables no relacionades. Als quinze anys, hi ha un nombre igual d'homes i dones a Espanya, i es distribueixen igual segons famílies i classes socials (neixen 105 homes per cada 100 dones). No obstant això, l'èxit educatiu s'explica cada vegada més en termes de gènere: les dones són les que treuen millors notes en l'educació secundària, i arriben després més

a la universitat. Els seus resultats escolars són consistentment millors. En realitat els resultats escolars de les nenes i dones són sempre més alts que els dels nois i homes (hi ha homes molt llestos, però la majoria estan per sota de la mitjana). Els homes són o molt intel·ligents, o fracassen. En la nostra mostra aquesta relació és òbvia. Arriba a la universitat el 65% de les dones i solament el 35% d'homes; el 86% més de dones, proporcionalment. Una explicació és que les dones no arriben més a la universitat, sinó que són els homes els qui hi arriben menys. La dona compleix els objectius; és l'home el que fracassa i abandona.

El factor diferencial fonamental entre homes i dones és la motivació. No només la dona està més motivada que l'home per fer una carrera universitària, sinó que els pares volen més que les seves filles facin carrera, i les animen més sovint. L'entorn d'amigues és, a més, molt més favorable que el d'amics. Tots els factors de motivació són bastant més alts en el cas de les dones. La motivació és un factor fonamental d'arribar a la universitat en la mostra (a la taula 28 apareix com a «èxit») *versus* la mostra de no arribar a la universitat («fracàs»). Les dues mostres són aproximadament iguals. En realitat res no té tant èxit com desitjar-ho.

La primera dada sorprenent és que, actualment, els pares i mares volen bastant més —un 23% més— que les seves filles facin carrera universitària que no pas que els seus fills la facin. A més animen més (un 46%) les filles a fer-la que els fills. Així no és d'estranyar que hi hagi un 28% més de noies que de nois que creuen que aniran a la universitat. La diferència més important és en l'entorn. Un 60% més de noies que de nois respon que les seves amistats (moltes, gairebé totes, o totes) pensen fer una carrera universitària. Intuïm que quan es refereix a «amistats» les dones pensen sobretot en dones, i els homes en homes. Els pares són bastant optimistes, ja que sempre hi ha més pares que volen que els seus fills i filles vagin a la universitat (86% ho desitgen per a les filles, i el 70% per als fills) que fills i filles que realment creuen que hi aniran (77% de noies, 60% de nois). Cal entendre bé aquestes dues relacions: els pares desitgen més que les seves filles arribin a la universitat, i les mateixes filles estan més motivades que els fills. No és doncs d'estranyar que en la realitat l'home fracassi més, i la dona tingui més èxit i finalment arribi a matricular-se a la universitat. Les famílies és el que desitgen, esperen, o creuen que succeirà.

Cal explicar per què la dona té més èxit, i arriba més a la universitat. En part succeeix perquè treu millors notes. Però hi ha dones que treuen bones notes a l'educació secundària i batxillerat i no obstant això després no van a

Taula 28. Motivació per anar a la universitat i èxit i fracàs a l'hora d'anar-hi segons el sexe (percentatges). Catalunya

Motivació per a fer una carrera universitària	Noies			Nois		
	Total	Èxit	Fracàs	Total	Èxit	Fracàs
Els seus pares volen que en faci una	86	95	70	70	91	50
Els seus pares l'animen molt sovint a fer-la	35	38	30	24	30	18
L'estudiant creu que la farà	77	95	46	60	93	25
Molts o tots els seus amics/gues pensen que en farà una	51	62	33	32	45	19

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

la universitat. Això no succeeix igual en el cas dels homes. Quan els homes treuen bones notes tots van a la universitat. A secundària, l'home suspèn gairebé el doble (1,7 vegades més) que la dona, però el suspens és més dur en el cas de la dona, i la fa fracassar més. L'èxit escolar és més exitós per als homes. En l'educació secundària (i batxillerat) l'home repeteix curs una vegada i mitja més que la dona. Repetir curs és una causa fonamental de no arribar després a la universitat. Analitzant tipus ens trobem amb rols predeterminats, com el doble de dones estudioses que homes, o el triple d'homes rebels que dones. Tanmateix, les persones estudioses tenen més possibilitats d'arribar després a la universitat; les persones que dediquen poc temps als estudis no ho aconsegueixen. La dona repeteix curs menys que l'home, però les diferències no són prou grans per explicar les diferències finals d'arribar o no a la universitat. Un 28% d'homes ha repetit curs, enfront del 24% de dones. Un factor no analitzat fins ara és que alguns homes que fracassen repetint curs es recuperen més que les dones que repeteixen curs. Entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 8% d'homes que havien repetit curs, però només un 5% de dones que havien repetit curs. És a dir, les famílies recuperen més els fills (homes) que les filles. Aquest és un indicador de discriminació per gènere. A la dona se la motiva més, i és més exitosa escolarment. Però quan no ho és —o fracassa escolarment— amb prou feines es tracta de recuperar-la.

6.5. La importància d'obtenir notes bones

- El fer deures diàriament a secundària explica el doble la probabilitat d'arribar a la universitat, però és el no fer-los el que explica realment (set vegades més) el no arribar mai a la universitat.
- L'èxit d'arribar a la universitat està relacionat amb treure molt bones notes: sis vegades més entre els i les estudiants millors, i el doble de fracassos entre els que no tenen ni un excel·lent. Treure bones notes discrimina molt: el 67% d'estudiants amb excel·lents accedeix després a la universitat; el 66% dels que mai no tenen excel·lents no arriba a la universitat.
- Les notes en l'ESO influeixen més en el fet d'arribar a la universitat que no pas les notes del batxillerat. Treure bones notes a l'ESO suposa setze vegades més èxit.

L'historial escolar explica molt l'èxit d'arribar a la universitat, però alhora està condicionat per la classe social i pel sexe: la classe alta obté millors notes i té menys problemes escolars; les dones aconsegueixen millors notes i un historial acadèmic millor que els homes. És una mica tautològic afirmar que les notes estan relacionades amb arribar a la universitat, però hi ha diferències subtils no tan òbvies. Les classes altes hi inverteixen més recursos, i els seus fills i filles aconsegueixen un capital social major. El que explica millor arribar a la universitat és no haver fracassat. L'important és no haver repetit curs, no quedar descol·locat respecte a la generació a la qual es pertany, que al seu torn és un punt de referència. El que diferencia la classe alta és que és capaç

de «recuperar» fills i filles que han fracassat temporalment en els estudis, bé perquè no són intel·ligents, o els falta motivació, o bé perquè han abandonat els estudis i s'han dedicat a altres activitats (legals o il·legals).

Si es realitza una anàlisi «històrica» del procés que porta a la universitat, arribem a dues hipòtesis: primera, els suspensos i repetir curs expliquen millor no arribar a la universitat, que no pas que l'èxit escolar explica arribar a la universitat. Segona, les diferències primerenques són més importants que les més recents —a l'inrevés del que podria afigurar-se— ja que existeix un procés de cribatge, a més d'un altre procés d'etiquetatge. La distribució de notes mitjanes en l'última avaluació és similar en ESO i en batxillerat: hi ha aproximadament un 9% d'excel·lents i un 9% de suspensos en tots dos casos. Els suspensos es redueixen al 8% en el cas del batxillerat, però és una diferència mínima. L'estructura de notes és similar. Els que suspenen, sobretot aviat, tendeixen a abandonar els estudis. Queden els altres. Els que obtenen bones notes tiren endavant, cap a la carrera universitària, però el fet de treure bones notes no discrimina gaire. Curiosament les diferències són majors en l'ESO, ja que és el moment inicial del cribatge o la selecció. El suspens discrimina més que l'excel·lent. El sistema educatiu va perdent persones, gairebé mai no en guanya. Arriben a la universitat els i les adolescents que resisteixen, no necessàriament els que aconsegueixen excel·lència.

Tradicionalment s'entén que l'èxit escolar s'assegura fent els deures (de tot tipus) bé. Per altres investigacions se sap que les classes baixes desaprenen als estius. El temps que els i les estudiants dediquen a fer deures és variat, però potser està esbiaixat per la pròpia percepció, o per l'«haver de ser». El fer deures diàriament a secundària explica el doble de probabilitats d'arribar a la universitat, però és el no fer-los el que explica realment (set vegades més) el no arribar mai a la universitat. Els i les que deixen de fer deures no arriben després a la universitat; ignorem si és perquè no en tenen o perquè senzillament no els fan. Sovint els estudiants (sobretot homes) tornen a casa dient «avui no tinc deures» quan en realitat sí que en tenen. Això reforça la idea d'una carrera de fracassos i abandonaments, però no explica què és el que permet arribar a la universitat.

L'èxit escolar es mesura no tant per esforçar-se (fer deures —diàriament— en els cursos de secundària) com per treure bones notes. Però les notes depenen de la classe social, el nivell d'estudis de les persones, el tipus de centre escolar i la motivació familiar. Les dades suggereixen alguna cosa diferent: que n'hi ha prou amb treure un excel·lent a l'any per no fracassar. No es tracta de treure bones notes en tot, sinó de sentir-se motivat —i sobretot recompensat— per almenys una matèria o assignatura. Un de cada cinc estudiants treu força bones notes (tres o més excel·lents esperats). Aquests són els que anomena-riem «bons estudiants». L'èxit està relacionat amb molt bones notes (6 vegades més entre els i les estudiants millors), i el doble de fracassos entre els i les que no tenen ni un excel·lent. El 66% de no excel·lents fracassa. Treure bones notes discrimina molt: el 67% amb excel·lents accedeix després a la universitat; el 66% sense excel·lents no arriba a la universitat. L'èxit es prediu doncs anys abans; i al seu torn el fracàs explica el fracàs. Arribar a la

universitat és més variable, i no aconseguim identificar els factors d'aquest èxit. La nostra hipòtesi és que aquests factors són menys individuals i més relacionats amb la família, o sigui amb la classe social. Els excel·lents són indicadors d'arribar després a la universitat. A l'inrevés passa lògicament, amb els suspensos. Esperaven algun suspens el 7% dels i les que després arriben a la universitat, però són cinc vegades més (36%) en el cas dels que no arriben a la universitat. El problema de l'anàlisi de l'èxit/fracàs és que els factors estan interrelacionats. Es poden definir dues hipòtesis addicionals. Primera, que el qui fracassarà ho sap molt més aviat, ja que existeix una carrera de fracassos que a la vegada comporta un cert «etiquetatge» com a fracassat. El que fracassa no se sent motivat per continuar, no és tant que no ho pugui fer. És la problemàtica especial del procés d'etiquetatge. Però no és determinant, és a dir es pot sortir d'aquest cercle viciós. La segona hipòtesi és que aquell que arribarà a la universitat mai no suspèn prèviament. Però el nivell de notes no defineix arribar després a la universitat.

6.6. Expectatives i desitjos d'èxit: el paper clau de la família

- Entre els i les estudiants que després van a la universitat, la proporció de desitjos dels pares i propis coincideixen, i a més són molt alts: 94%.
- Entre els i les estudiants que no arriben a la universitat trobem que el 60% dels seus pares desitgen que vagin a la universitat, però entre ells mateixos el desig ja és només del 38%. Aquesta diferència de sobreoptimisme parental del 58% és prou significativa.
- La influència major és el *peer group*, o grup de referència, els amics. Entre els que després arriben a la universitat només hi ha un 1% que diu que cap dels seus amics no tenia pensat anar a la universitat.

Les expectatives d'arribar a la universitat poden ser múltiples, i això precisament en fa més interessant l'anàlisi. Les expectatives dels pares poden ser diferents, sobretot en el cas de la mostra de fracassats (que no arriben a la universitat), però no ho són tant en el cas de la mostra d'exitosos (els i les que arriben després a la universitat).

Comparem dues mostres diferents i dos nivells (desitjos amb realitat posterior), i alhora desitjos diferents en tres col·lectius diferents (pares/mares, fills/filles, amistats). Entre els i les que després van a la universitat la proporció de desitjos dels pares i els propis coincideixen, i a més són molt alts: 94% (taula 29). Entre els i les que fracassen encara un 60% dels seus pares desitgen que vagin a la universitat, però entre ells mateixos és ja només el 38%. Aquesta diferència de sobreoptimisme parental del 58% és significativa. Els pares tenen sovint expectatives desproporcionades sobre els seus fills i filles, que no coincideixen amb les dels seus fills i filles, sobretot amb els que fracassaran. L'èxit s'anuncia abans: l'estudiant ja expressa el seu desig, i en el 94% dels casos aquest desig coincideix amb la realitat. En canvi entre els que fracassen, els seus pares encara majoritàriament desitgen que vagin a la

Taula 29. Expectatives i realitat d'anar a la universitat en adolescents que arriben o no a anar-hi (percentatges). Catalunya

Expectatives d'arribar a la universitat	Hi arriben	No hi arriben
Desig dels pares que el fill o la filla hi vagi	94	60
Els seus pares l'han animat a anar-hi	78	52
Tots els seus amics i amigues aniran a la universitat	20	8
Cap dels seus amics no anirà a la universitat	1	10
Expressa desitjos propis d'anar a la universitat	94	38

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

universitat (60%) i fins i tot més de la tercera part dels mateixos estudiants (38%). El fet d'arribar a la universitat el defineix doncs l'estudiant, no tant els pares. Però cal fixar-se que el desig genèric és major que la realitat d'haver-los motivat o animat, i que els percentatges baixen en tots dos casos.

La influència major és el *peer group*, o grup de referència, «els amics i amigues». Entre els que després arriben a la universitat només un 1% no té cap amic que tingués pensat anar a la universitat. El poder del grup de referència és considerable, i en aquest cas ho és en negatiu, no en positiu. És part de la hipòtesi que som capaços de predir el fracàs però no l'èxit. Una hipòtesi explicativa és que el fracàs s'explica pels pares (per exemple no van animar els fills i filles), la qual cosa significa que hi ha un factor de classe social implícit que cal tenir en compte. El «desitjar» o «animar» o «pensar anar, o no anar, a la universitat» no són sentiments en el buit sinó que operen també com a reflex de realitats. Es desitja allò que s'aconseguirà, i viceversa. Però sospitem que existeixen altres factors extraescolars o extrafamiliars que poden ser factors de risc o bé factors de protecció.

6.7. Camí de l'addicció, camí del fracàs escolar?

- Les conductes addictives són factors de risc, estan relacionades amb una probabilitat menor d'arribar a la universitat —aproximadament la meitat.
- Fumar tabac habitualment redueix la probabilitat d'accedir a la universitat 1,8 vegades.
- El consum de marihuana discrimina molt (redueix la probabilitat d'anar a la universitat 2,4 vegades) encara que són una minoria els que afirmen consumir-la sovint: un de cada deu estudiants.

Les conductes addictives són factors de risc, estan relacionades amb una probabilitat menor d'arribar a la universitat —aproximadament la meitat. Segons el PFI, el que més discrimina (en contra) en el grup d'adolescents que després arriben a la universitat és consumir marihuana, i després altres drogues. Però fumar tabac habitualment (en aquest cas diàriament) discrimina gairebé el mateix, reduint la probabilitat en la mostra 1,8 vegades. El tema d'addiccions cal explicar-lo amb cura, ja que les diferències —del doble— no funcionen clarament, o no sempre. Primer, l'impacte de fumar (tabac) és con-

siderable. Caldria esbrinar si són fills i filles de progenitors fumadors. També cal entendre les diferències per sexe, si n'hi ha. En qualsevol cas les diferències de fumadors i no fumadors són considerables (d'1,8 vegades) tot i ser una variable que no té a veure amb allò escolar pròpiament dit. Segurament defineix aviat un tipus d'estudiant no exitós. Emborratxar-se ocasionalment (sobretot els caps de setmana) suposa menys diferències, ja és una conducta socialment més aprovada pel grup de referència, i fins i tot pels mateixos pares (la diferència és una mica menor: 1,7 vegades). El consum de marihuana discrimina molt (2,4 vegades) encara que són una minoria els que afirmen consumir-ne sovint: un de cada deu estudiants. Però no acaba de funcionar aquesta relació, ja que la proporció de «nets» (que mai no han consumit marihuana) és fins i tot major entre fracassats (25%) que entre reeixits (20%). Aquesta dada —només aquesta dada— ens porta per serendipitat a pensar que hi ha dos tipus d'estudiants fracassats: uns que es rebel·len contra la norma i l'escola (i els estudis), i uns altres que són apocats i temorosos. Potser uns tendeixen a un estereotip de «machos» i uns altres a un de «febles»; però aquesta és una hipòtesi provisional per a la qual no tenim més dades. Les addiccions expliquen algunes de les diferències per gènere que abans no enteníem. Les dones són igualment fumadores que els homes, i fins i tot ja estan superant els homes. Però fumar és una addicció socialment acceptada. Per això crida l'atenció que en el batxillerat ja el 26% dels i les estudiants siguin addictes al tabac (fumen diàriament). Això és un problema social que cal resoldre. En el consum de marihuana, i en el d'alcohol, les diferències per sexe són considerables, aproximadament del doble en els homes. I el fumar (tabac i marihuana) està relacionat amb el fracàs.

6.8. Quatre tipus de famílies

- Hi ha tres variables —interrelacionades— que influeixen en el fet d'arribar a la universitat: les expectatives dels pares, les expectatives dels mateixos fills i filles, i la influència de les amistats.

- Les famílies exitoses ho són en tant que tant els pares com els fills i les filles coincideixen en el desig o l'expectativa que els fills i filles facin estudis universitaris (el 73% del total de famílies).

- A les famílies fracassades tant els pares com els fills i les filles consideren que no val la pena fer una carrera universitària (el 13% de les famílies). Aquest tipus de família és més abundant en el cas dels fills homes (el 22% del total de famílies) que no pas en el cas de les filles (només el 7%).

- Les famílies il·lusionades són aquelles en què els pares desitgen que els fills i les filles facin una carrera universitària, però els fills i les filles ja no creuen que la faran. Aquest tipus és més abundant en el cas dels fills homes (12%) que en el de les filles (9%).

- A les famílies denominades rebels, els pares no desitgen que els fills i filles estudiïn una carrera universitària, però els fills i les filles sí que ho volen. Aquest tipus de família és minoritari (el 4% del total de famílies).

- Les famílies d'ingressos elevats tenen un màxim de motivacions exitoses (84%), i en pocs casos pares i fills coincideixen en no voler anar a la universitat (només un 2% d'aquestes famílies). El descens d'ingressos familiars implica una duplicació de famílies autfracassades, en què ni pares ni fills no desitgen que aquests darrers vagin a la universitat.

- Però el que distingeix, sobretot, és la il·lusió dels pares que els seus fills i filles facin una carrera universitària, i això amb poques diferències entre classes socials. Per exemple, en les famílies amb ingressos baixos el 69% dels pares desitgen que els seus fills i filles facin carrera universitària, i aquest percentatge s'eleva fins al 91% en les famílies amb ingressos alts.

Hi ha tres variables —interrelacionades— que influeixen a l'hora d'arribar a la universitat: les expectatives dels pares, les expectatives dels mateixos fills i filles, i la influència de les amistats. Hi ha una quarta variable que consisteix a posar en relació aquestes tres expectatives (pares, estudiants, i els seus amics i amigues) amb la realitat dos o quatre anys després, comprovant si l'estudiant concret/a ingressa o no a la universitat (l'any 2010). Les nostres dades permeten mesurar aquestes expectatives en dos moments del temps: dos anys abans i quatre anys abans. Així doncs, les combinacions d'aquestes quatre variables, i tres d'elles en dos moments del temps, permeten una anàlisi interessant de tipus de famílies, que funciona de forma similar però en proporcions diferents per a dones i homes.

Les famílies *exitoses* ho són en tant que tant els pares com els fills i les filles coincideixen en el desig o expectativa que realitzin estudis universitaris (taula 30). Aquestes famílies són majoria, encara que més prevalents quan es tracta de la filla: 62% en el cas dels nois, 81% en cas de les noies. Els pares desitgen més que les seves filles realitzin una carrera universitària; i les filles també ho desitgen més que els fills homes. En les famílies *fracassades* tant els pares com els fills i les filles consideren que no val la pena fer una carrera universitària. Aquests tipus de família és més abundant en el cas dels fills homes (22% del total de famílies) que no pas en el cas de les filles (només el 7%). Després existeixen les famílies *il·lusionades*, en què els pares desitgen que els seus fills i filles facin una carrera universitària, però els fills i filles ja no creuen que la faran. Aquest tipus és més abundant en el cas de fills homes (12%) que en el de les filles (9%). El quart tipus de famílies podria denominar-se *rebels*, amb referència a la rebel·lia dels fills i les filles: els pares no desitgen que els seus fills i filles estudiïn una carrera universitària, però els fills i filles sí que ho volen. Aquest tipus de famílies és minoritari (4% del total de famílies) i gairebé igual per sexe. La majoria de famílies són tipus purs: exitoses (aproximada-

Taula 30. Desig dels fills i pares que els fills facin una carrera universitària

Desig dels fills/es	Desig dels pares	
	Sí	No
Sí	Exitoses	Rebels
No	Il·lusionades	Fracassades

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

Taula 31. Tipus de família i ingressos familiars (percentatges). Catalunya

Tipus de família	Ingressos familiars		
	Alts	Mitjans	Baixos
Exitosa	84	69	55
Fracassada	6	13	26
Il·lusionada	7	14	14
Rebel	2	4	4

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2010, CIIMU.

ment el 73% dels casos) o fracassades (el 13% de les famílies). La diferència fonamental és que les filles reben més suport dels seus pares. Però hi ha diferències substancials si les mesurem pel nivell d'ingressos familiars. La classe social explica una distribució diferent d'aquests quatre tipus de famílies.

Les famílies d'ingressos elevats tenen un màxim de motivacions exitoses (84%), i en pocs casos pares i fills/filles coincideixen a no voler anar a la universitat (només un 2% de les famílies) (taula 31). El descens d'ingressos familiars implica una duplicació de famílies autofracassades, en què ni pares ni fills/filles no desitgen que aquests darrers vagin a la universitat. En la classe alta poques famílies són marginals —d'una banda o una altra— però aquests tipus de famílies es dupliquen en el cas de les classes mitjana i baixa. La variable dels ingressos familiars és la que més discrimina aquests quatre tipus de famílies. Les diferències són menors —però es mantenen les diferències de nivell d'ingressos— segons el nivell d'estudis del pare. En pares amb estudis superiors la proporció de famílies exitoses és pràcticament igual (83%), però la proporció de famílies fracassades no arriba a duplicar-se segons es redueix el nivell d'estudis dels pares. En les famílies de pares amb només estudis primaris (o menys) el nivell de famílies il·lusionades —en què els pares desitjarien que els seus fills/filles fessin estudis universitaris, però els fills/filles no desitgen fer-los— és màxima: el 16% de totes les famílies. La proporció de famílies amb fills/filles rebels, els pares dels quals no els motiven a fer carrera però ells i elles pretenen fer-la, és gairebé inalterable tant quan es mesura el nivell d'ingressos com el nivell d'estudis dels pares, al voltant del 3% de les famílies. El que crida l'atenció, no obstant això, no és que hi hagi diferències de classe social tan grans, sinó que el que distingeix sobretot és la il·lusió dels pares perquè els seus fills i filles facin una carrera universitària, i això amb poques diferències entre classes socials. Per exemple, en les famílies amb ingressos baixos el 69% dels pares desitgen que els seus fills i filles facin carrera (universitària), i s'eleva fins al 91% en les famílies amb ingressos alts. És una diferència efectiva però no gran, atès que sembla que la gran majoria de pares estan il·lusionats.

6.9. Factors explicatius de l'èxit

- La dona treu millors notes i arriba més a la universitat. Entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 30% més de dones que d'homes.

- Pertànyer a una classe social alta explica 2,5 vegades més arribar a estudiar a la universitat.
- El nivell d'estudis de la mare explica una mica més el fet d'arribar a la universitat que el nivell d'estudis del pare.
- El fet que els pares siguin immigrants hi influeix de manera negativa. A Espanya, aquesta variable està relacionada amb la classe social, però fins i tot controlant per classe social hi ha un efecte negatiu addicional en el fet que la família sigui immigrant. Estudiar en un col·legi privat (o concertat) és un factor que afavoreix arribar a la universitat, però no amb la intensitat que es podria suposar. La influència del centre escolar depèn més de la composició socio-econòmica de les famílies del centre que no pas de la família de l'estudiant concret. Per dir-ho d'una altra manera: el que influeix positivament per arribar a la universitat és la classe social dels companys i companyes, i no tant la titularitat privada o pública del centre escolar.
- Les notes en l'ESO influeixen més per arribar a la universitat que no pas les notes del batxillerat. Treure bones notes a l'ESO suposa setze vegades més èxit.
- L'element que explica més arribar a la universitat és no repetir curs. El fet de repetir curs, de passar a una altra cohort d'estudiants més joves, i la desestructuració que pot suposar canviar de companys i companyes és un factor addicional que explica no arribar a la universitat.
- Les expectatives d'anar a la universitat són importants, dupliquen pràcticament la probabilitat d'arribar-hi. Una variable que té un poder de predicció considerable és que els amics i les amigues pensin anar a la universitat. Les diferències són de més del doble. Per això també hi correlaciona negativament, i explica el fracàs, el fet que cap dels amics o amigues no pensin anar a la universitat.
- Fumar (tabac) o consumir marihuana redueix a la meitat la probabilitat d'arribar a la universitat.

L'arribar a estudiar a la universitat s'explica per la classe social familiar, la qual cosa té dues conseqüències no desitjades: 1) que es perden talents de joves de classe baixa, i 2) que algunes persones que lideren la societat —en política, economia, i societat— són sovint inadequades o d'intel·ligència baixa que han aconseguit el lloc a causa dels recursos econòmics dels seus pares, a contactes familiars, i no al seu esforç i la seva intel·ligència. Però hi ha altres factors que expliquen l'arribar a la universitat. En la present investigació hem aïllat almenys cinc factors: classe social (ja esmentat), sexe (que té la propietat que no depèn de classe social), aprofitament escolar, expectatives familiars i pròpies, i conducta addictiva. Hi hauria alguns factors més però aquests cinc expliquen el fet d'arribar a estudiar a la universitat. Classe social i treure bones notes —que estan associats a través de mecanismes múltiples com estudiar en un centre privat— continuen sent els dos factors fonamentals d'arribar a la universitat. Però no expliquen que les dones siguin millors estudiants i arribin a la universitat en major proporció que els homes, sent del mateix curs i fins i tot de la mateixa classe social.

Taula 32. Característiques dels joves que arriben, i que no arriben, a estudiar a la universitat (nois i noies). Catalunya

	Hi arriben %	No hi arriben %	Ràtio hi arriben / no hi arriben	Correlació estudien a la universitat (a)
A. Sexe				
Dona	65	51	1,3 (c)	0,15
B. Classe social				
Ingressos familiars	52	27	1,9	0,29
Classe social alta	37	15	2,5	0,25
Estudis del pare	35	5	2,3	0,26
Estudis de la mare	37	15	2,5	0,27
Els pares són immigrants (un o ambdós)	4	11	0,4	0,13
Família biparental	85	74	1,1	0,14
C. Escolar				
Estudia en un col·legi privat o concertat	60	40	1,5	,20
Fa els deures (1 hora o més al dia)	82	55	1,5	0,29
Notes esperades bones (excel·lent o més)	68	35	1,9	0,32
Nota mitjana al batxillerat (b)	12	1	12	0,54
Nota mitjana a l'ESO (b)	16	1	16,1	0,60
Ha repetit algun curs (entre 2006-2008)	5	57	0,1	-0,56
Estudia i treballa (al mateix temps)	37	30	1,2	-0,07
D. Expectatives				
Els pares volen que faci una carrera universitària	95	64	1,5	0,41
Els pares l'animen (molt sovint a fer-la)	35	24	1,4	0,12
Ell/a creu que anirà a la universitat (al batxillerat)	97	42	2,3	0,62
Ell/a creu que anirà a la universitat (ESO)	94	54	1,7	0,46
Els seus amics pensen estudiar una carrera	56	26	2,2	0,36
Cap dels seus amics no pensa estudiar una carrera	1	10	0,1	-0,21
E. Addiccions				
S'emborratxa (setmanalment o més sovint)	6	8	0,8	-0,04
Fuma tabac (diàriament)	12	22	0,5	-0,13
Consumeix marihuana (setmanalment o més sovint)	6	13	0,5	-0,13

Nota: La variable dependent és: "Els/les que van a la universitat" (segons la informació que donen els seus pares el 2010, sobre si han estat admesos/es i es matriculen a la universitat).

(a) Coeficients de correlació de Pearson amb els/les adolescents que realment estudien a la universitat l'any 2010. Totes les correlacions són significatives al nivell de 0,05 excepte "emborratxar-se". La majoria són significatives a nivell de 0,01.

(b) Per calcular la nota mitjana s'ha utilitzat la ponderació següent: excel·lent = 9, notable = 7, bé = 6, aprovat = 5, suspès = 3.

(c) És la ràtio expressada en el nombre de vegades, com a divisió de la proporció dels adolescents que no arriben a la universitat.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

La informació del PFI que tenim és extensa, però inclou lògicament un nombre limitat de variables explicatives. La taula 32 presenta aquests (5) factors i (23) variables separant tots els casos en dos grups excloents: les persones que *arriben* a la universitat i les que *no hi arriben*. Actualment, i als països avançats, la dona treu millors notes i arriba més a la universitat. Les nostres dades indiquen que la ràtio és d'1,3, o sigui que entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 30% més de dones que d'homes. Aquesta dada coincideix amb la mitjana espanyola i és una mica més baixa que la mitjana de la Unió Europea. Com que el sexe és una variable que no depèn de la classe social, és segurament el millor factor per entendre com arribar a la universitat sense dependre dels recursos econòmics ni del capital social familiar. El fet

que hi hagi més dones que homes estudiant a la universitat no és una sorpresa en els estudis de l'OCDE o en els informes PISA. Però l'explicació sí que ho és, com demostrarem seguidament.

Gairebé tots els indicadors de classes socials expliquen que les persones arribin a la universitat el doble o més. La classe social alta per exemple explica 2,5 vegades arribar a estudiar a la universitat. Els estudis de la mare són una mica més explicatius que els estudis del pare. De manera negativa hi influeix el fet que els pares siguin immigrants. A Espanya, aquesta variable està relacionada amb classe social, però nosaltres mantenim la hipòtesi que fins i tot controlant per classe social hi ha un efecte negatiu addicional si la família és immigrant. La biparentalitat (que el pare i la mare visquin junts) és un factor positiu coadjuvant a la classe social. Però no sembla un factor que expliqui gaire més. Dit d'una altra forma, la monoparentalitat té un influx negatiu per arribar a la universitat, però no és un efecte gaire gran.

Estudiar en un col·legi privat (o concertat) és un factor que afavoreix arribar a la universitat, però no amb la intensitat que es podria suposar. El centre privat és un factor escolar però també de classe social. Com el PISA demostra, la influència del centre escolar és reduïda, i depèn més de la composició socioeconòmica de les famílies els fills de les quals van a col·legis privats (*versus* l'escola pública) que no de la classe social de la família de l'estudiant concret. Per dir-ho d'una altra manera: el que influeix positivament per arribar a la universitat és la classe social dels companys, i no tant el caràcter privat del centre escolar. «Fer els deures» almenys una hora diària és un factor important per posteriorment arribar a la universitat. Les notes esperades són també un factor positiu, però més —lògicament— les notes realment obtingudes. Tant les notes del batxillerat, com les de l'ESO són decisives. Les notes a l'ESO influeixen més per arribar a la universitat que les notes del batxillerat. El treure bones notes a l'ESO suposa 16 vegades més èxit. Dues són les raons que expliquen això: 1) Existeix una carrera escolar, és a dir que les persones que treuen males notes aviat, a l'ESO, ho continuen fent pitjor i pitjor. És també un procés d'etiquetage. 2) Les persones que treuen males notes aviat, i repeteixen curs, acaben abandonant, i per tant ja no estan en el batxillerat. És doncs un fenomen de cribatge. Per això la variable que explica més arribar a la universitat és no repetir curs. No només és que suspendre i repetir és el major obstacle per arribar després a la universitat, sinó que, a més, el fet de repetir, de quedar en una altra cohort d'estudiants més joves, i la desestructuració que suposa canviar d'amistats són factors addicionals que expliquen no aconseguir arribar a la universitat. El treure bones notes, i sobretot no repetir curs, depèn bastant de la classe social familiar.

Les expectatives d'anar a la universitat són importants, expliquen entre una vegada i mitja i dues vegades i mitja arribar a la universitat. Lògicament el que més explica l'arribar a la universitat és que l'estudiant mateix afirmi ja al batxillerat que desitja anar a la universitat, o fins i tot uns anys abans (a l'ESO). En canvi, els que ja han fracassat diverses vegades en notes o repetint curs admeten que no hi arribaran. Arribar a la universitat —encara que menys que el fracàs— és un procés predictable uns anys abans. Una variable que té un

poder de predicció considerable és que els amics i les amigues de l'estudiant pensin anar a la universitat a estudiar una carrera. Les diferències són de més del doble. Per això també el fet que cap dels amics ni amigues no pensin anar a la universitat hi correlaciona negativament, i explica el fracàs. En aquesta investigació, s'observa que predir el no arribar a la universitat és bastant més simple que predir l'arribar a la universitat. Sovint el fracàs és tautològic. Les persones que treuen males notes, repeteixen curs i abandonen són fonamentalment de classe baixa. Segons el PISA això succeeix en la majoria dels (75) països que estudia l'OCDE. Segons el PFI, el 79% dels qui arriben a la universitat creia que hi arribaria ja en el batxillerat, i el 94% pensava així fins i tot a l'ESO. Treure bones notes des de jove i creure després, durant el batxillerat, que s'anirà a la universitat són fonamentals per predir arribar a la universitat.

En aquesta llista de factors i variables, n'incloem alguns d'addicionals, que solen estar involucrats amb el fet de no arribar a la universitat: les addiccions a drogues. Són part de la conducta-problema. N'incloem tres que són òbvies: emborratxar-se setmanalment, fumar tabac diàriament i consumir marihuana setmanalment. L'addicció al tabac suposa el consum diari. En alcohol o en marihuana el consum pot ser fonamentalment de cap de setmana. En qualsevol cas, els tres hàbits correlacionen negativament amb arribar a la universitat. És curiós que el més acceptat, i que menys influència negativa té, sigui l'alcohol. És un hàbit «antic», «clàssic», admès socialment, i àmpliament relacionat amb la conducta de «sortir de marxa» els caps de setmana. Fumar (tabac) o el consum de marihuana redueix l'èxit universitari a la meitat, que és un factor gens menyspreable.

6.10. La dona continua estant discriminada

- A Espanya en nombres absoluts les dones accedeixen més a la universitat, però en igualtat d'esforç i resultats amb els homes ho fan en una proporció menor que ells.
- Els pares animen les filles i tenen més expectatives sobre elles que sobre els homes, simplement perquè els fills homes no s'esforcen. Però quan els homes ho fan, arriben més a la universitat que les dones.
- A vegades, quan els homes (sobretot els de classe alta) treuen pitjors notes, no s'esforcen i fins i tot repeteixen curs, són rescatats per les famílies i els centres escolars en una proporció major que les dones en les seves mateixes condicions.
- Les famílies de classe alta rescaten els fills homes que són pitjors estudiants. No pot doncs parlar-se del major èxit de les dones, sinó del seu fracàs relatiu.

La nostra hipòtesi més original és que la dona continua estant discriminada (en contra) a la societat espanyola actual. Això inclou el sistema educatiu, on la dona obté millors resultats i èxits, però on la família recolza més l'home. A la taula 33 (a la p. 148) presentem deu models progressius de regressió lo-

gística, per demostrar les relacions i interrelacions de les variables fonamentals en l'explicació d'arribar a la universitat. La variable que es pretén explicar és arribar a la universitat. Els models s'ordenen des del model 1 molt senzill, amb una sola variable de control (ser dona), fins al model 10 que és el que inclou més variables. La nostra hipòtesi és que el suposat èxit acadèmic de les dones —el fet que hi ha més dones que homes a la universitat— és menor del que s'esperava. L'explicació és que la dona s'esforça més, estudia amb tenacitat, fa els deures diàriament, treu millors notes, no repeteix curs i està més motivada; però en igualtat d'aquestes condicions arriba menys a la universitat que l'home.

El model 1 mostra com les estudiants arriben un terç més que els homes a la universitat. La raó de probabilitat és d'1,8, molt significativa. Si només tinguéssim en compte aquest model, pensariem que és cert que la dona arriba més a la universitat pel fet de ser dona. En el model 2 s'observa que la variable que més explica arribar a la universitat és la classe social, o sigui els recursos econòmics. El fet de ser dona i la seva classe social no estan relacionats. La classe social és un factor important i decisiu per arribar a la universitat, però quan introduïm la classe social, el fet de ser dona no desapareix, sinó que fins i tot augmenta una mica en la seva capacitat d'explicar el fet d'arribar a la universitat. Es pot argumentar que en ser independents els factors de classe social i sexe expliquen millor junts el fet d'arribar a la universitat.

Introduïm llavors, en el model 3, que els pares siguin immigrants. El ser immigrant és un factor negatiu (la raó de probabilitat és 0,4). El valor explicatiu de la classe social decreix (poc, però descendeix) i el del sexe (dona) augmenta una mica més. La classe social és definitòria d'arribar a la universitat, però ser dona hi ajuda de forma extra, igual que no pertànyer a una família immigrant. Fins aquí tots els coeficients són significatius, així que podem estar segurs del que afirmem. És un model clar, i que no presenta sorpreses respecte a les hipòtesis dominants sobre l'èxit escolar: ser dona, de classe alta i de família autòctona.

El model 4 incorpora una variable d'estatus socioeconòmic que és també escolar: l'assistència a un centre escolar privat (o concertat) i no a una escola pública. És un factor important per arribar a la universitat, fins i tot quan es té en compte la variable de la classe social. En introduir aquesta variable d'educació privada, la variable de la classe social descendeix una mica en importància (tot i que encara manté una associació fonamental), la variable del sexe roman igual, i la influència negativa de ser de família immigrant és una mica menor. El centre escolar privat no és tan important com alguns consideren, quan es tenen en compte únicament variables de classe social (i de sexe).

En el model 5 s'introdueix la primera variable d'aprofitament escolar, que és «fer els deures almenys una hora diària». Aquí la variació de l'impacte de les altres variables anteriors és significativa. La importància del sexe descendeix molt, encara que roman positiva. Això significa que a igualtat de fer deures, la importància de ser dona per explicar l'arribar després a la universitat disminueix molt. La influència de la classe social descendeix una mica, ser de

Taula 33. Incidència dels factors que condicionen arribar a estudiar a la universitat.^(a) Catalunya

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Dona	1,83***	2,09***	2,15***	2,16***	1,41*
Classe social^(b)					
Alta		6,55***	6,06***	5,46***	4,58***
Mitjana alta		2,60***	2,36***	2,24***	1,98**
Mitjana baixa		1,78**	1,74**	1,73**	1,58*
Pares immigrants			0,41***	0,47**	0,46*
Col·legi privat				1,77***	1,90***
Fa els deures					3,67***
Nota mitjana en ESO^(b)					
Excel·lent					
Notable					
Bé					
Aprovat					
Expectatives dels pares					
Els pares l'animen molt					
Expectatives dels amics i amigues^(b)					
Tots o gairebé tots					
Bastants					
Pocs					
Fuma tabac diàriament					
Nagelkerke R ²	0,03	0,15	0,16	0,18	0,23
N	1.320	1.282	1.266	1.264	939

(a) Models de regressió logística múltiple (variable dependent: arribar a estudiara la universitat).

(b) La classe social és amb referència a classe baixa, la nota mitja en ESO sobre suspès, i les expectatives dels amics sobre cap.

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006-2010, CIIMU.

família immigrant pràcticament no canvia, i anar a un centre privat augmenta en importància. Fer els deures és gairebé tan important (raó de probabilitat de 3,7) com que la classe social sigui alta (4,6). La sorpresa és que ser dona disminueix a 1,4 i perd certa significació estadística. Fer deures és una variable important que fa descendir molt la influència de classe social i sexe, encara que augmenta la importància d'estar en un centre privat.

En el model 6 afegim indicadors de rendiment escolar, amb les notes mitjanes a l'ESO. En introduir-les s'observa un cert cataclisme en el nostre model de regressions. Les notes de l'educació secundària són un element fonamental per explicar l'arribar després a la universitat. En realitat l'admissió a la universitat és independent de les notes, ja que gairebé tots els estudiants i les estudiants que es presenten a l'examen d'ingrés poden després matricular-se en alguna carrera universitària. Però les notes bones, i les no tan bones però millors que la mitjana, són definitòries per arribar a la universitat. En incloure les notes (a més dels deures) en aquest model, l'impacte de ser dona decreix moltíssim, és ja gairebé nul, i no és significatiu. La classe social té menys importància, excepte que sigui de classe alta (3,0) i fins i tot no és significativa. Anar a un centre privat és ara més important (2,8), però fer els deures esdevé menys important (2,3). Les notes dominen la clau d'arribar a la universitat,

	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10
	1,13	0,90	0,88	0,86	0,87
	3,01***	2,38**	2,39**	2,38**	2,44**
	1,42	1,15	1,17	1,08	1,10
	1,30	1,02	1,03	0,99	1,01
	0,58	0,50†	0,44*	0,49†	0,46†
	2,76***	2,84***	2,81***	2,83***	2,84***
	2,34***	2,54***	2,46***	2,26***	2,19***
	311,90***	207,64***	198,18***	189,73***	183,23***
	154,79***	119,83***	114,81***	110,96***	105,40***
	26,70***	20,70***	20,09***	19,58***	19,71***
	6,13*	5,69*	5,50*	5,47*	5,47*
		7,26***	6,21***	5,40***	5,39***
			1,14	1,12	1,21
				4,21†	4,16†
				3,28	3,32
				2,28	2,34
					0,78
	0,52	0,57	0,57	0,58	0,58
	936	888	879	871	865

cosa que suposa un cert model meritocràtic. La classe social és només important quan és alta, combinat ara amb la importància d'anar a un centre privat. Però el més significatiu és que la importància de ser dona —que ha anat descendint en els models previs— aquí pràcticament ja no té influència per anar a la universitat. Tot indica que els i les adolescents de classe alta arriben a la universitat fins i tot quan obtenen notes baixes. A més, a igualtat d'esforços les dones ja no tenen privilegi sobre els homes.

El model 7 dóna un pas més en el nostre plantejament inicial. S'incorporen les expectatives dels pares respecte que el fill o la filla vagi a la universitat (la raó de probabilitat és 7,3). Aquesta variable és important, no només pel seu coeficient significatiu, sinó perquè a més fa decreixer molt la importància de les notes, encara que augmenta la importància de fer els deures i el fet d'estar escolaritzat en un centre privat. La classe social descendeix molt en importància (2,4). Però el més impressionant és que l'impacte de ser dona es converteix en negatiu (0,9) encara que en aquest cas ja no és un coeficient significatiu. És a dir, quan s'iguali la classe social, l'assistència a centre privat, l'esforç realitzat (deures diàriament), les notes obtingudes i les expectatives dels pares, en aquestes condicions el fet de ser dona no garanteix arribar a la universitat, més aviat al contrari: ser dona pot suposar el no arribar a la universitat en igualtat de condicions, o passa a ser una variable irrellevant. Dit d'una altra manera, els homes que s'esforcen i treuen notes bones i van a un centre privat tenen més possibilitats d'arribar a la universitat que les dones en

les mateixes condicions. És cert que a Espanya en nombres absoluts les dones accedeixen més a la universitat, però en igualtat d'esforços i resultats amb els homes ho fan en una proporció menor que ells. Les famílies motiven més les filles perquè hi ha més dones en nombres absoluts que aconseguiran arribar a la universitat, però rescaten més els fills homes que s'esforcen menys, aconseguint que en igualtat de condicions aquests fills homes vagin a la universitat més que les dones. Les famílies de classe alta rescaten els fills homes que són pitjors estudiants. No pot doncs parlar-se del major èxit de les dones, sinó del seu fracàs relatiu. La societat discrimina encara contra les dones, fins i tot dins del sector educatiu. El model 7 és el més significatiu, explica una R^2 Nagelkerke del 0,57, amb menys variables. La classe social es veu matisada per l'aprofitament escolar, el fet de ser dona és ja una variable irrellevant.

El model 8 corrobora encara més aquestes afirmacions. Quan s'inclou el factor que els pares animen molt a seguir fins a la universitat, baixa l'impacte de les notes, fer deures i fins i tot baixa una mica el fet d'anar a un centre privat. Però la importància de la classe social es manté. El que crida l'atenció és que l'impacte de ser dona és ja negatiu, i cada vegada ho és més encara que no és significatiu estadísticament. El sexe es converteix en una variable irrellevant.

El model 9 explica un 58% de la variància en la variable depenent d'arribar a la universitat, encara que el nombre de casos vàlids pels quals tenim tota la informació descendeix al 66%, però és ja estable. En aquest model s'inclouen les expectatives dels amics i amigues. És important (4,2 en «tots o gairebé tots pensen anar a la universitat») però poc significatiu. Baixen les expectatives dels pares (però més importants que els amics i amigues, amb una raó de probabilitat de 5,4). Notes i deures disminueixen d'importància, però encara són molt alts, sobretot notes d'excel·lent i notable. Tota la resta es manté gairebé igual, però l'impacte de ser dona que ja és negatiu per a l'èxit descendeix encara més. Encara que aquest coeficient de dona no és significatiu, la progressió és clara: la importància de ser dona descendeix, i a partir d'un cert moment l'impacte s'anul·la, i passa a ser un factor no rellevant. Ser dona és un factor no significatiu per arribar a la universitat, quan es controla per altres factors com classe social, els resultats acadèmics i les expectatives. El model 10 inclou la variable fumar tabac (diàriament) per comprovar si els factors de desviació, i d'addicció a drogues, tenen importància addicional. No és significatiu, però amb prou feines fa canviar els altres factors, els resultats dels quals són pràcticament iguals, i incloent el factor no significatiu de ser dona. Aquest model serveix realment per comprovar que ja no superem gaire la R quadrada Nagelkerke de 0,58, i amb un 66% dels casos vàlids.

En investigacions prèvies es reconeix que la dona està tenint molt èxit en el sistema educatiu, que hi obté millors notes que els homes, i que arriba més a la universitat. Però això és gràcies a un esforç considerable —i desproporcionat— respecte dels seus companys homes. Quan s'inclouen les variables més rellevants, el fet de ser dona és irrellevant i fins i tot perjudicial per arribar a la universitat. Els pares animen les filles i tenen més expectatives sobre elles que sobre els homes, simplement perquè els fills homes no s'esforcen. Però quan els homes ho fan, arriben més a la universitat que les dones. A vegades, quan

els homes (sobretot els de classe alta) treuen pitjors notes, no s'esforcen i fins i tot repeteixen curs, són rescatats per les famílies i els centres escolars en una proporció major que les dones en les seves mateixes condicions. Les dones quan s'esforcen molt arriben a la universitat, però si fracassen les famílies no les ajuden a superar els problemes. La sorpresa és que perdem talents de dones. Arriben a la universitat, i segurament després a posicions de lideratge (econòmic, polític i social), homes que no són intel·ligents ni s'han esforçat tant com les dones. Les mateixes famílies difonen un rol masculí per als seus fills homes: poc estudiosos, «futboleros», addictes a drogues, que amb prou feines fan deures ni estudien, que repeteixen curs, però que es comporten com «machos». Són així part de la conducta-problema. Posteriorment, la classe alta recupera alguns d'aquests casos d'homes i aconsegueix que arribin a la universitat. Alhora molts acaben en universitats privades. Les dones no són tan recuperades —encara que siguin de classe alta— ni les envien a universitats privades tant com als homes. El sistema discrimina contra la dona. Les dades absolutes emmascaren una realitat de discriminació que encara perdura en la societat espanyola actual. En nombres absoluts (i percentuals) la dona té més èxit, però és a un cost o amb un esforç desproporcionats respecte a l'home.

6.11. Conclusions i recomanacions

La investigació demostra que les coses no són com un es creu. **L'impacte de la classe social familiar és enorme, i ser dona no afavoreix sinó que es converteix en irrellevant per arribar a la universitat. El sistema educatiu —a tots els nivells— va perdent talents de classe baixa, de famílies immigrants, grups marginats i exclosos.** El que definim com a «èxit» són en realitat «super-vivents» en un sistema que es dedica al cribatge de joves sobre la base dels recursos de la família. **Arribar a la universitat a Espanya depèn realment de la família, mentre que el fracàs s'atribueix al mateix estudiant (encara que tampoc no sigui individual).** Un èxit escolar primerenc és un factor important pel poder que té d'acte-motivació: *res no té tant èxit com l'èxit*, diu el refrany. Però **l'èxit escolar es construeix lentament i amb prou feines es perd. En canvi el fracàs ocorre de sobte, i llavors cristal·litza, i roman.** Els i les adolescents de classe alta confien en els seus pares —i en les amistats dels pares— precisament perquè pertanyen a aquesta classe alta. Els i les adolescents de classe baixa desconfien dels seus pares, i de les amistats dels seus pares, perquè són persones en nivells baixos del sistema d'estratificació social. Es desitja reproduir l'estatus en la classe alta, però no en la classe baixa. En la classe alta els i les adolescents es veuen involucrats en menor mesura en conflictes escolars, i quan ho fan se'n surten amb més facilitat. Solen ser rescatats pels que actualment es denominen «pares helicòpter» (Marantz Henig, 2010). La importància del *peer group* és bàsica en l'adolescència, però no cal exagerar aquesta variable, ja que depèn alhora de l'estatus socioeconòmic familiar i del centre escolar. S'envia els fills i filles a un centre escolar privat, en què es dona per descomptat que tots o gairebé tots arribaran a la universitat. En moltes

famílies no és ni tan sols un tema de motivació: es dóna per descomptat que tots els fills i filles aniran a la universitat. Si sorgeixen problemes d'aprofitament escolar se solucionen. Es rescaten els fills i filles (sobretot els fills homes) que es «perden», se'ls ajuda professionalment (psicòleg/òloga, tutor/a), s'hi inverteixen més recursos, i s'hi té més paciència. En aquest context, **que els fills i filles arribin a la universitat s'explica pel paper dels pares, la qual cosa ens porta a una anàlisi no només de panel (seguiment al llarg del temps d'un individu) sinó generacional.** Aquesta assumpció de continuar estudiant es produeix també en molts centres privats; és el que més els diferencia dels centres públics.

Dos dels factors fonamentals que expliquen arribar a la universitat—classe social i sexe— són poc canviables. No existeixen polítiques públiques educatives que pretenguin transformar radicalment aquests dos factors. Les famílies amb diners poden utilitzar els seus recursos després d'impostos com vulguin. Un objectiu central sol ser reproduir la seva classe social en els «hereus», és a dir els seus fills i filles, sobretot els fills homes. Hem demostrat també que les diferències per centre escolar privat/públic no són tan importants com es preveia. Així que **les polítiques socials per evitar la pèrdua de talents (en les classes baixes, entre dones, i de famílies immigrants) han de ser noves i imaginatives.** En educació el menys important pot ser reformar els centres escolars. El problema és en les famílies! **Es tractaria de motivar, i de mantenir la motivació, de persones de classe baixa. Un altre factor negatiu per arribar a la universitat és l'etiquetatge previ —i prematur— de perdedor.** Evitar o solucionar aquest fet és complicat però possible. Un dels factors —associat a classe social i sexe— que té importància per si sol és l'historial escolar perdedor, resumit en no obtenir ni una nota bona, o repetir curs. Caldria desenvolupar polítiques socials que posin remei (o de recuperació) per a aquests casos. La societat i les famílies difonen un model ideal d'home —«futbolero», que té addiccions, violent, rebel, internauta per a jocs, que no fa deures, que estudia poc i treu males notes, que repeteix curs..., en definitiva que troba plaer fora del sistema escolar— que fa que bastants homes fracassin. Les famílies no són conscients d'aquests estereotips. **Animen més a estudiar les dones (les filles) potser perquè preveuen que tindran més èxit escolar. La paradoxa és que aquestes famílies masculistes després recuperen els fills homes que fracassen, però no les filles.**

La política social ha d'estar dirigida a establir un sistema meritocràtic, no perdre talents i a reduir la discriminació. Primer, perquè suposa un sacrifici familiar gran; segon, perquè la pèrdua de talents és un daltabaix per a la societat en forma de disminució productiva i de riquesa creada per aquestes persones. Tot això es produeix en un context en què es vol augmentar sensiblement la proporció de joves que arriben a la universitat, almenys fins al 85%. Aquest augment sol comportar que així arriben a la universitat més persones de classe baixa. Efectivament **es requereixen polítiques públiques que s'atreveixin a trencar les relacions de classe social i de gènere. El problema és que fins ara s'havia considerat la dona com a exitosa en el sistema educatiu, quan la nostra anàlisi causal prova el contrari. A igualtat d'altres factors (de classe social i d'esforç) la dona està discriminada en el sistema educatiu, com també ho**

està en el món laboral i en l'estructura social. L'educació reforça el sistema d'estratificació social, i alhora les diferències socials condicionen l'educació (dels fills i filles). Estem doncs davant un tema de mobilitat social intergeneracional que és bàsic per entendre l'estratificació de la societat. En una política social adequada el marge de maniobra que existeix és incidir sobre factors que no estan tan associats a la classe social però que tenen un impacte diferencial sobre l'èxit escolar i el fet d'arribar després a la universitat. **El descobriment que la dona continua estant discriminada en el sistema educatiu és important, ja que hauria de fer replantejar la política social educativa. El sistema actual és poc meritocràtic.**

6.12. Referències bibliogràfiques

ECKERT, P. (1989). *Jocks and Burnouts: Social Categories and Identity in the High School*. Nova York: Teachers College Press, Columbia University.

MARANTZ HENIG, R. (2010). «The post-adolescent, pre-adult, not-quite-decided life stage», p. 28-37 al *The New York Times Magazine* (22 agost 2010). A la coberta apareix amb el títol de «What is it about 20-somethings?».

OECD (2010). *PISA 2009 Results: Executive Summary*. París: OECD.

WILLIS, P. E. (1981). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Nova York: Columbia University Press.

7. Anatomia social de les emocions: adolescència, estats d'ànim i salut mental

Àngel Martínez-Hernáez

7.1. Introducció

L'adolescència és un període vital que ha estat envoltat d'una atmosfera tan misteriosa com indefinida, principalment a les societats occidentals modernes, on aquesta categoria ha cobrat sentit i condició de realitat social i subjectiva. Part del misteri prové dels canvis físics i psicològics dels nois i noies que evolucionen cap a la joventut. Una altra part prové de la indefinició del seu estatus social, de la seva condició intersticial entre la infància i el món adult. Les i els adolescents habiten un espai cronològic d'incertesa, tant per a ells mateixos com per a la mirada adulta. Són a la vegada vulnerabilitat i construcció de futur; dependència i autonomia, risc i expectatives. Probablement l'adolescència constitueix el període de la vida més clarament ambigu tant per a aquells que el travessen com per als que l'intenten entendre (progenitors, educadors, professionals, etc.).

Un dels camps que generen més preocupació als adults és el terreny de l'emocionalitat, els sentiments i els estats d'ànim dels adolescents. Els adults sovint es mostren refractaris o poc empàtics amb la freqüència, to, intensitat i fenomenologia de l'emocionalitat adolescent. S'hi reconeixen, però a la vegada discrepen de la seva modulació, la qual és atribuïda a un moment difícil, al desenvolupament fisiològic i psicològic i a la conformació d'una identitat encara en construcció. Aquesta situació passa a ser especialment rellevant a l'hora de valorar aspectes com ara els problemes de salut mental dels adolescents. La imatge d'una vulnerabilitat especialment marcada durant aquest període sembla una constant de la literatura de les ciències «psi» (psiquiatria, corrents psicològiques, etc.), que curiosament segueix la direcció contrària de les evidències sobre la bona salut física d'aquesta etapa vital. Ara bé, són realment els adolescents tan vulnerables com els imaginem? I, en un altre ordre de coses, es pot interpretar aquesta vulnerabilitat a partir de criteris purament individuals i psicològics?

La resposta que avancem per a ambdues preguntes és negativa, però amb matisos. L'adolescència és una etapa en què els individus són especialment mal·leables, precisament perquè es troben en un moment de construcció de la identitat social i subjectiva. Probablement per això són tan freqüents les lògiques d'identificació; és a dir, la incorporació de comportaments que ressalten adscripcions a grups socials, a moviments, modes i tendències, ja siguin musicals, subculturals o ideològics. Aquesta sociabilitat, que opera principalment en les relacions simètriques o relacions entre iguals, conforma tot un món de valors, lleialtats i significats compartits que poden actuar com a amortidors

de les vulnerabilitats viscudes, encara que també puguin tenir un impacte negatiu per la lògica mimètica de reproduir comportaments de risc, com el consum de substàncies psicoactives. Per a l'adolescent, el paper de la xarxa social d'iguals és a l'adult imaginat com la relació amb els adults és a l'infant viscut. Ambdós tipus de vincle conformen el territori social per entendre l'emocionalitat adolescent. L'adolescent és un subjecte en continu conflicte de lleialtats entre els progenitors i els seus iguals. A causa de les condicions que acabem d'esmentar, l'adolescent és un individu en contínua relegitimació de si mateix. Les seves vulnerabilitats emocionals han de vincular-se a aquest procés d'autoconstrucció.

Pel que fa als trastorns mentals, observem una situació paradoxal. Per una banda, és cert que part de les vulnerabilitats emergeixen com a problemes de salut mental especialment durant aquest període de la vida, com és el cas de l'esquizofrènia i altres trastorns mentals. Per altra banda, però, observem que el risc de patir depressió i ansietat és menor comparat amb el debut a la majoria d'edat. Per exemple, segons l'Oficina Europea de l'Organització Mundial de la Salut (WHO, 2001 i 2004), la prevalença d'aquests estats psicopatològics en els nois i noies de 12 a 17 anys és del 4%, mentre que als 18 anys la taxa augmenta al 9%. Les raons per explicar aquesta duplicació de la prevalença un cop arribats a la majoria d'edat han estat poc estudiades i és probable que diversos factors derivats del mateix desenvolupament físic hi estiguin involucrats. Així, els efectes psicopatològics d'una vulnerabilitat emocional i psicofisiològica es mostrarien de forma més tardana, mentre que l'etapa anterior als 18 anys seria un període d'incubació o de latència d'aquests estats.

No obstant això, també podem pensar en altres hipòtesis explicatives. Una és que els adolescents (especialment de 15 i 16 anys) són el grup d'edat que davant situacions de depressió i ansietat utilitza menys els serveis professionals d'atenció i, en aquest sentit, el nombre de casos detectats és previsiblement inferior a l'existent. Per exemple, una recerca realitzada en més d'onze mil escolars noruecs de 15 i 16 anys posa en evidència que, fins i tot davant els símptomes més pronunciats d'ansietat i depressió, únicament una tercera part dels afectats demanda assistència als dispositius sanitaris (Zachrisson *et al.*, 2006). Altres autors (Aalto-Setälä *et al.*, 2002; Kessler i Walters, 1998; Rickwood, Deane i Wilson, 2007; Olfson i Klerman, 1992) apunten estimacions similars (al voltant del 30%) per als afectats per un trastorn mental en altres contextos nacionals i de percentatges menors (entorn del 15%) per a aquells adolescents i joves que pateixen malestar psíquic subclínic (Rickwood i Braithwaite, 1994). Algunes de les causes d'evitació dels serveis professionals comentades a la literatura són l'infradiagnòstic de la depressió adolescent a l'atenció primària com a conseqüència de la seva fenomenologia més somàtica i inespecífica, i la renúncia dels progenitors i tutors a medicalitzar els fills i filles per por a l'estigmatització o l'absència de protocols de detecció precoç als centres educatius.

Una altra hipòtesi addicional podria ser que existeixen factors de protecció que afavoreixen una prevalença baixa de depressió i ansietat entre els 12 i 17 anys. Un podria ser el mateix procés d'autoconstrucció de la identitat, de tal manera que la indefinició de l'estatus social dels adolescents generés un món d'expectatives subjectives més ample i menys delimitat que en el debut a la

joventut, amb efectes en l'autoestima i el menor sentiment de frustració. Un altre factor, no menys interessant, podria ser el paper de la xarxa social durant aquest període de la vida i del capital social que es deriva del grup d'iguals, entès com a grup de circulació de suport afectiu i material, així com de col·laboració i amistat. En benefici d'aquesta idea trobem el fet que l'entrada a la majoria d'edat suposa també una certa dilució (encara que no necessàriament supressió) de la centralitat del grup d'iguals en la vida d'aquests actors socials.

Sigui com sigui, sembla congruent entendre la vulnerabilitat emocional dels adolescents en relació amb el seu estatus intersticial, els determinants socials de la seva vida (classe, gènere, renda, ètnia, xarxa social, etc.) i la seva pròpia percepció del món. Probablement els i les adolescents són els subjectes més socials i sociables o, almenys, que mostren major dependència de la sociabilitat per constituir-se com a subjectes autònoms i amb expectatives de futur. Fins i tot en alguns casos la seva necessitat de sociabilitat pot resultar superior a les conseqüències del risc, com en el consum de substàncies psicoactives o les conductes transgressores i amb un perill objectiu. És per això que un factor, si no el factor més determinant per desenvolupar conductes de risc deriva de la proclivitat al risc dels seus iguals. A l'espai social és on es juga l'autoestima i també la pròpia identitat: ser algú.

En aquest capítol ens proposem entendre les emocions, els sentiments i els estats d'ànim dels adolescents com a fenòmens socials. No es tracta de negar les dimensions psicofisiològiques, neuroquímiques, hormonals, psicològiques i psicodinàmiques de les emocions, sinó de mostrar que aquestes són coproduccions en què s'integren i condensen també variables socials com el gènere, el nivell de renda, l'estructura de les famílies, la comunicació amb els progenitors o la xarxa social dels adolescents, per posar-ne només alguns exemples. El coneixement dels determinants socials dels estats d'ànim, per altra banda, pot resultar útil per orientar les polítiques sanitàries i educatives o per discriminar determinats grups o circumstàncies associats amb una major vulnerabilitat. També per evitar l'excés medicalitzador derivat de la no valoració del context social, ja que aquest últim és una peça fonamental per diferenciar els casos dels no casos i per pensar estratègies alternatives i/o complementàries al tractament psicofarmacològic (Kleinman, 1988). Per assolir aquest objectiu, en aquesta recerca hem realitzat en primera instància una explotació estadística dels determinants socials de les emocions i els malestars adolescents a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància (PFI). Seguidament, hem realitzat una anàlisi sobre el perfil d'aquells que han estat diagnosticats d'un trastorn de depressió o ansietat, vinculant-los de nou amb els estats d'ànim autopercebuts i amb determinats factors socials.

7.2. Anatomia social de les emocions

La major part de les i els adolescents catalans mostren un estat anímic positiu, en el sentit que no se senten mai o poques vegades tristos, avorrits, nerviosos o sols, entre altres estats emocionals que hem analitzat (taula 34, a la p.

158). Ara bé, aquesta tendència no significa que no existeixin nois i noies que mostren un malestar emocional de tipus crònic, el coneixement dels quals pot resultar útil per detectar grups socials vulnerables que poden estar associats, en el present o en el futur, a un major risc de patir trastorns mentals, d'abús de substàncies psicoactives i de marginació i exclusió.

7.2.1. Sentir-se amb molta energia

- El 63,6% dels adolescents se sent habitualment amb molta energia. Només un 3,9% mai o gairebé mai no s'hi sent.
- Com més amics componen la xarxa social dels adolescents, més freqüentment se senten amb energia per fer front a les adversitats i la vida quotidiana i, viceversa.
- Els adolescents de famílies amb rendes menors interioritzarien unes expectatives socials menys optimistes.
- Determinades xarxes poden generar situacions de pressió social per al desenvolupament de comportaments transgressors i de risc, i aquests últims poden tenir un efecte en l'estat anímic i en la seva autopercepció.
- Les dades mostren que els i les adolescents que tenen una bona comunicació amb els pares pateixen menys sensacions de manca crònica d'energia.

Les i els adolescents catalans se senten habitualment amb molta energia per afrontar la seva quotidianitat. No obstant això, un petit segment expressa que mai o gairebé mai no se sent amb molta energia. Aquest grup no mostra diferències per sexe que siguin de consideració, però sí de renda. De fet, apareix una tendència a sentir-se amb més energia com major és la renda de la unitat familiar. Aquesta dada pot ser interpretada a la llum del fet que les possibilitats de consum i d'obtenció de béns i serveis faciliten la vida quotidiana i el projecte vital de les famílies i dels adolescents i, a la vegada, la visió de si mateixos com a capaços de fer front a les incerteses. Contràriament, aquesta autopercepció es veuria afectada en les famílies amb menys recursos. En aquest cas, sembla plausible la hipòtesi explicativa de la desafiliació social (Castel, 1997), que actua sobre l'estat anímic dels adolescents. En viure dificultats estructurals per reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció, els adolescents de famílies amb rendes menors interioritzarien unes expectatives socials menys optimistes. Aquesta lectura és congruent amb el fet que els fills i filles de pare desocupat mostren també una autopercepció de menor energia que els dels que tenen una ocupació. El mateix passa amb els adolescents que tenen pares amb menys estudis, encara que en aquests casos el nivell educatiu de la mare no sembla que tingui rellevància. Sí que en té, en canvi, el fet que la mare hagi nascut en un país estranger. Curiosament, aquesta situació no es dona pel que fa a l'origen del pare, ja que no apareixen diferències observables.

Els factors socials amortidors del sentiment de falta d'energia són també qüestions a destacar. Com més amics componen la xarxa social dels adolescents, més freqüentment se senten amb energia per fer front a les adversitats i la vida quotidiana, i viceversa. La manca de salut és un factor que actua en la disminu-

Taula 34. Frequència de determinats estats d'ànim segons el sexe (percentatges). Catalunya

	Noies		
	Mai o gairebé mai	Alguna vegada	Sovint
Sentir-se:			
amb molta energia	3,9	32,5	63,6
trist/a	17,1	69,8	13,1
nerviós/a	11,5	60,8	27,8
feliç	2,2	22,1	75,7
avorrit/da	18,8	63,6	17,6
sol/a	57,6	35,7	6,7
cansat/da	8,0	63,0	29,0
entusiasmat/da	4,3	48,8	46,9
massa ocupat/da	16,8	51,8	31,5
pressionat/da pels pares	57,9	32,0	10,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

ció de la xarxa social, però també sembla cert que l'existència de xarxes amb pocs vincles generen més vulnerabilitat i risc relatiu de mortalitat, morbiditat i problemes de salut mental per a totes les edats. Això és especialment rellevant en el cas dels estats depressius que sovint s'associen amb la sensació subjectiva de falta d'energia i on la manca de xarxa i, consegüentment, de suport social i afectiu esdevenen claus per al pronòstic dels estats anímics i psicopatològics. En congruència amb aquesta darrera dada, observem que els nois i les noies que tenen parella també se senten amb més energia. De forma clara, fins i tot s'estableix una tendència en la qual els que tenen una autopercepció de sentir-se amb més energia són els que tenen parella actualment, seguit dels que la van tenir, encara que ara no la tinguin, i acabant pels que mai no n'han tingut. La parella és una part de la xarxa especialment rellevant pel plus qualitatiu que implica en termes de transmissió d'afecte i suport. El mateix podem dir de les relacions amb els progenitors. En consonància amb el paper dels vincles socials, les dades mostren que els i les adolescents que tenen una bona comunicació amb els pares tenen menys sensacions de manca crònica d'energia.

Ara bé, el nombre d'amics i amigues per si mateix ens ofereix només una informació limitada de l'estructura de les xarxes socials involucrades en la sensació de falta d'energia i dels processos que poden actuar-hi com a amortidors o amplificadors. Per exemple, els nois i les noies que es troben en grups d'iguals amb proclivitat al risc també mostren més falta d'energia, evidenciant que determinades xarxes poden generar situacions de pressió social per al desenvolupament de comportaments transgressors i de risc, i que aquests últims poden tenir un efecte en l'estat anímic i en la seva autopercepció. Altres factors que incideixen en la percepció d'una menor energia són la presència d'obesitat i sobrepès. Contràriament, factors com ara la pràctica d'esports sembla que tenen, en termes generals, un efecte positiu, i redueixen la sensació de falta d'energia entre els adolescents.

Nois			Total		
Mai o gairebé mai	Alguna vegada	Sovint	Mai o gairebé mai	Alguna vegada	Sovint
4,2	27,9	67,9	4,0	30,5	65,5
39,9	54,6	5,5	27,0	63,2	9,8
16,7	64,3	18,9	13,8	62,3	23,9
2,5	26,2	71,4	2,3	23,9	73,8
16,6	64,5	18,9	17,9	64,0	18,1
64,1	30,7	5,1	60,4	33,6	6,0
11,6	64,3	24,1	9,6	63,6	26,9
5,3	53,2	41,4	4,7	50,7	44,5
21,0	56,5	22,5	18,6	53,8	27,6
52,1	37,8	10,1	55,4	34,5	10,1

7.2.2. Sentir-se trist

- El 5,5% dels nois se sent trist, mentre que el 13,1% de les noies s'hi sent.
- Segons les estructures familiars, en les famílies monoparentals el sentiment freqüent de tristesa dels adolescents és del 14,2% enfront del 9,1% dels de les biparentals o del 9,4% dels de les famílies reconstituïdes.
 - A més seguiment del progenitor, menor tristor crònica, però aquesta situació s'inverteix quan estem parlant d'un seguiment alt, ja que augmenten els casos dels qui se senten freqüentment tristos.

La tristor és un dels sentiments més omnipresents i probablement més oscil·latoris entre els adolescents. Sentir-se trist no significa necessàriament que estem davant d'un estat depressiu, ja que es tracta d'una sensació habitual en el decurs de la vida. No obstant això, l'existència d'un estat continuat de tristesa pot ser un indicador important de malestar i psicopatologia. Les dades del PFI (tercera onada, 2008) indiquen que el 9,8% dels adolescents catalans se sent sovint trist amb una diferència molt important en termes de sexe: només el 5,5% dels nois tenen aquesta autopercepció, mentre que la tenen el 13,1% de les noies.

La renda és un factor que afecta també aquest sentiment. A menor renda, major freqüència de sensació crònica de tristesa. També quan la mare treballa i/o quan estem parlant de famílies monoparentals, entre les quals el sentiment freqüent de tristesa dels adolescents és del 14,2% enfront del 9,1% de les biparentals o del 9,4% de les famílies reconstituïdes. El sentiment de tristesa pot relacionar-se amb l'absència d'un dels progenitors a la unitat domèstica, però també s'associa a altres factors, com la menor xarxa social. Novament resulta difícil esbrinar el paper de la xarxa en aquest cas. Per una banda, és probable que els adolescents més freqüentment tristos tinguin menor energia per man-

tenir o ampliar la seva xarxa d'amistats, encara que el major aïllament i la falta de sociabilitat podrien estar també darrere d'aquesta sensació de tristor, per la importància que té en aquesta etapa vital el grup d'iguals per enfortir l'autoestima i generar una imatge optimista d'un mateix. Aquesta darrera afirmació és congruent amb el fet que els adolescents que tenen un dels progenitors o tots dos d'origen immigrant també se senten més tristos amb freqüència. Evidentment, l'efecte d'aquests factors ens està informant de la possible falta d'arrelament, el desconeixement de l'entorn o, fins i tot, de la dificultat d'establir vincles amb els nois i les noies autòctons. En aquest sentit, els i les adolescents amb problemes d'obesitat o sobrepès també mostren una tristesa més crònica, previsiblement pels seus efectes en l'autoestima i per les dificultats de presentar una imatge atractiva d'un mateix. Altres factors que semblen estar relacionats amb el sentiment freqüent de tristor són el baix nivell d'estudis del pare —en el cas de la mare aquesta variable no resulta rellevant— i la major proclivitat al risc dels amics.

Pel que fa als factors que semblen amortir el sentiment de tristor, alguns que criden l'atenció són el seguiment que el pare fa dels amics de l'adolescent i la pràctica esportiva. Curiosament, el factor de seguiment que fa el pare de les activitats escolars del seu fill o filla mostra un efecte ambigu, però comprensible i no difícil d'argumentar. En general, a més seguiment del progenitor, menor tristor crònica, però aquesta situació s'inverteix quan estem parlant d'un seguiment alt, ja que augmenten els casos dels qui se senten freqüentment tristos. La relació d'hiperprotecció i hipertutela es converteix en un obstacle per a l'adolescent que vol construir-se com subjecte autònom. La manca d'autonomia dificulta el desenvolupament de la pròpia imatge de si mateix com a individu amb capacitat de decisió i, per tant, no és estrany que això pugui afectar el seu estat d'ànim. Addicionalment, aquesta dada ens senyala el possible efecte dels models autoritaris de família, a diferència dels que afavoreixen la comunicació, en l'emocionalitat adolescent.

7.2.3. Sentir-se nerviós

- El 23,9% dels adolescents catalans se sent sovint nerviós.
- El 27,8% de les noies se sent sovint nerviosa, i el 18,9% dels nois.
- No s'observen variacions significatives per renda ni perquè els progenitors (sigui pare o mare) estiguin a l'atur. No obstant això, els fills de famílies monoparentals amplifiquen el sentiment d'estar sovint nerviosos.
- El seguiment del pare de l'escola i dels amics és un factor atenuant d'aquesta sensació (tot i que un seguiment alt i de tipus autoritari pugui resultar contraproductiu).

El 23,9% dels adolescents catalans se senten sovint nerviosos. Aquesta dada no hauria de sorprendre si pensem que es tracta d'una edat de canvis hormonals i fisiològics importants que conflueixen en un període de transició a la vida adulta. Les diferències segons el sexe són considerables: mentre que el 18,9% dels nois se sent així, entre les noies s'hi sent el 27,8%.

Curiosament no s'observen variacions significatives per renda ni perquè els progenitors (sigui el pare o la mare) estiguin a l'atur. No obstant això, els fills de famílies monoparentals amplifiquen el sentiment d'estar sovint nerviosos, així com també ho fan altres factors, com ara els menors estudis, ja siguin del pare o de la mare, i que aquests siguin autòctons, principalment en el cas del pare. Aquesta darrera dada pot fer-nos pensar en diferents hipòtesis socioculturals. Una és la possible vinculació de les diferències en l'estat de nerviosisme entre autòctons i forans amb l'existència de models culturals d'expressió del malestar. Tots els grups culturals es caracteritzen per tenir expressions del malestar específiques que accentuen determinats aspectes dels estats anímics i emocionals (Kleinman, 1988; Martínez-Hernández, 2006). En el nostre cas, podríem trobar-nos davant d'una expressió de malestar característica dels autòctons basada en l'al·lusió als «nervis» per expressar un estat de malestar.

Els nois i les noies amb menor xarxa social se senten també més nerviosos i, curiosament, també aquells que han tingut o tenen parella. La proclivitat al risc del grup d'iguals ens dibuixa una tendència en augment d'aquest estat d'ànim. El nerviosisme apareix aquí ja no només com un fet psicofisiològic, sinó també com una sensació amb «vida social», en què la falta de xarxa pren cos en forma d'un malestar que és incorporat o corporalitzat. Una de les interpretacions possibles d'aquest fet és el conflicte de lleialtats que es conforma en les conductes transgressores entre els progenitors i el grup d'iguals, entre l'adequació a la norma i la possibilitat de transgressió. Probablement per això el seguiment que fa el pare de l'escola i dels amics es revela com un factor atenuant d'aquesta sensació. Tot i que un seguiment alt i de tipus autoritari pugui resultar contraproductiu, tal com passa amb el sentiment de tristor, per la tensió entre la protecció i l'autonomia.

7.2.4. Sentir-se feliç

- Un 75,5% dels adolescents catalans se sent habitualment feliç, mentre que un 2,3% dels adolescents catalans no se sent mai o gairebé mai feliç.
- La situació de desocupació del pare afecta negativament les variacions d'aquest sentiment entre els adolescents, encara que paradoxalment no quan la mare és a l'atur.
- Els qui practiquen esport —i no oblidem que l'esport és un espai destacat en la conformació de vincles socials— se senten més feliços.

La gran majoria dels adolescents catalans se senten feliços, però un 2,3% informa que mai o gairebé mai no se sent així. Aquest sentiment no mostra diferències per sexe, ni estructura familiar, ni per origen immigrant de la família, encara que sí pel que fa al nivell de renda. Els nois i les noies de rendes més baixes es troben més freqüentment vinculats a aquest sentiment de manca de felicitat que els de rendes mitjanes i altes; això dibuixa una tendència molt clara que oscil·la entre el 3,5% i l'1,3%. La materialització de la desafiliació en forma de manca de felicitat apareix novament com una possibilitat més freqüent entre

les classes més desfavorides. També entre els nois i les noies amb problemes de sobrepès i obesitat, que corporalitzen o encarnen més freqüentment aquest sentiment, sense entrar a valorar aquí l'associació complexa i probablement bidireccional entre obesitat i infelicitat.

Encara que no estigui clara la relació entre satisfacció de necessitats bàsiques i felicitat en termes generals, en contextos com el nostre, en què no són freqüents les situacions de pobresa extrema però sí de privació i pobresa moderada, el sentiment d'infelicitat es vincula amb insatisfaccions personals i dificultats d'accés a béns i serveis. Congruent amb aquesta hipòtesi explicativa és el fet que la situació de desocupació del pare afecta negativament les variacions d'aquest sentiment entre els adolescents, encara que paradoxalment no quan la mare és a l'atur. Probablement darrere d'aquesta dada s'amaguen també factors socials coneguts, com el difícil encaix del pare desocupat en una unitat familiar que no ha acabat d'assumir del tot la compartició dels rols conjugals. Aquesta situació, entesa com a dissonància en un model patriarcal, tindria efectes en l'estat anímic de la descendència. Redundant amb la possible força d'aquests models patriarcals és el fet que el menor nivell d'estudis de la mare tampoc no sembla que afecti la infelicitat dels adolescents, però sí en el cas del pare.

El paper destacat del pare es percep també en altres variables familiars. Per exemple, que la mare sigui d'origen estranger no sembla que tingui cap efecte, però sí si ho és el pare. El seguiment que fa el pare de les amistats i de l'escola del seu fill o filla també mostra aquesta tendència. Això ens fa pensar en diferents hipòtesis explicatives sobre el paper del pare. D'una banda, podem al·ludir a la importància de la funció paterna en l'emocionalitat dels fills i les filles. Un altra hipòtesi addicional i complementària es vincula amb la possibilitat que els i les adolescents accentuin la carència afectiva principalment amb el vincle progenitor que tradicionalment ha estat més distant en l'acompanyament de la vida quotidiana de la descendència: el pare.

Com més amics i amigues tenen els nois i noies a la seva xarxa social, menys sovint se senten feliços «mai o gairebé mai». Novament el territori dels iguals emergeix com un factor de gran transcendència per a l'estat anímic dels adolescents, que genera, a la vegada, conflictes de lleialtats, ja que aquells que tenen una xarxa amb proclivitat al risc són també freqüentment els que se senten menys «sovint feliços» i més «mai feliços». No obstant això, els qui practiquen esport —i no oblidem que l'esport és un espai destacat en la conformació de vincles socials— se senten més feliços. El fet de sentir sovint manca de felicitat també afecta principalment (encara que de forma lleugera) els qui no tenen i no han tingut mai parella, després els que n'han tingut i ja no en tenen i finalment els que en tenen actualment.

7.2.5. Sentir-se avorrit

- El 18,1% dels adolescents catalans se sent sovint avorrit. Les majors diferències les trobem pel que fa a la renda: com menor és la renda de les famílies, més avorrits se senten.

- La xarxa social dels i les adolescents i l'activitat esportiva semblen actuar com a principals amortidors del sentiment d'avorriment en els adolescents.

És freqüent escoltar entre els infants i adolescents la queixa d'estar avorrint-se. Estar avorrit implica falta de motivació per desenvolupar activitats creatives, però també un estat de cansament, tedi i malestar. Els adolescents no s'escapen d'aquesta tònica, però sobta que un 18,1% tingui aquest sentiment sovint en la seva quotidianitat. Es tracta d'un estat d'ànim que afecta pràcticament per igual nois i noies, i fills de qualsevol estructura familiar, però desigualment en termes de nivell de renda de les famílies: com menor és la renda, més avorrits se senten. També resulta un estat més freqüent entre aquells nois i noies el pare dels quals està en situació de desocupació, que entre els que tenen progenitors (tant el pare com la mare) amb un nivell d'estudis baix o que el seu pare o mare (o ambdós) són d'origen estranger.

Sembla que la xarxa social dels adolescents actua com a amortidor del sentiment d'avorriment, encara que amb un efecte curiós, ja que entre els que informen que tenen més de vint amics puja de nou la freqüència d'aquest estat d'ànim. En la mesura que es tracta de dades proporcionades pels mateixos adolescents, és probable que es produeixi en aquest punt una certa distorsió que podem denominar «xarxa fantasiada» i que analitzarem en l'apartat següent, dedicat a sentir-se sols. En congruència amb la tendència general ja matisada de com més amics menys avorritment, els que tenen parella també tenen menys avorritment crònic, així com aquells que afirmen que tenen una bona comunicació amb el pare sobre les tasques escolars, les amistats i qualsevol altra temàtica. Ara bé, la funció de la xarxa social a l'hora de resoldre els problemes d'avorritment crònic no actua de la mateixa manera quan existeix una alta proclivitat al risc entre el grup d'iguals. El major avorritment entre els transgressors pot derivar-se de causes diverses, tant unidireccionals com bidireccionals, entre elles que la sensació d'avorritment porti a la transgressió o que, fins i tot, que aquesta última potenciï aquesta sensació. Sigui com sigui, novament la xarxa expressa aquí la seva doble faceta de potenciadora de benestar o malestar.

Dos aspectes més a destacar són el fet que les i els adolescents amb obesitat i sobrepès tenen una major freqüència d'avorritment crònic autopercebut i que la pràctica esportiva es converteix en una activitat que redueix aquesta sensació. Ambdós casos expressen, de fet, dues cares de la moneda (avorritment/activitat física) i es vinculen indirectament amb altres factors com la sociabilitat relacionada amb la pràctica esportiva.

7.2.6. Sentir-se sol

- El 6% dels adolescents catalans se sent sovint sol. Com menys renda tenen disponible les famílies, més considerable és el sentiment de solitud d'aquests.
- En contextos de frustració o angoixa parental (com ara per l'obtenció d'un lloc de treball) augmenta la possibilitat de sensacions vinculades a la solitud en els fills i filles.

- El 10% de les noies i els nois de famílies monoparentals se senten sovint sols enfront del 5,2% de les biparentals i el 6,7% de les reconstituïdes.

El 6% dels adolescents catalans se sent sovint sol, sense mostrar diferències observables per sexe ni vinculades al nivell d'estudis del pare o la mare. Això sí, com menys renda disponible tenen les famílies, més considerable és el sentiment de solitud dels fills i filles. També, curiosament, quan el pare o la mare es troba en situació de desocupació augmenta el percentatge de sentiment crònic de solitud, especialment quan l'aturat és el pare. L'efecte de la desocupació dels progenitors en la sensació de solitud dels seus fills i filles pot semblar inicialment paradoxal, ja que en principi hauria d'estar vinculat amb l'existència de més temps disponible per a la comunicació familiar, que evitaria, o almenys amortiria, aquesta sensació entre els adolescents. Ara bé, també sabem que la disponibilitat de temps no sempre es vincula amb bona qualitat de la comunicació, i més en contextos de frustració o angoixa parental per l'obtenció d'un lloc de treball. En aquests casos, la dita que un es pot sentir sol malgrat que aparentment estigui acompanyat adquireix una rellevància especial, ja que els riscos d'exclusió poden ser especialment desestabilitzadors de les relacions de parella i també parentals.

La relació entre l'estructura de les famílies i el sentiment de solitud ens ofereix un panorama previsible. El 10% de les noies i els nois de famílies monoparentals se senten sovint sols enfront del 5,2% de les biparentals i el 6,7% de les reconstituïdes. També el fet que el pare o la mare siguin d'origen estranger sembla que afecti la freqüència del sentiment de solitud. En aquests últims casos hem de tenir en compte els possibles factors que poden acompanyar els processos migratoris i que oscil·len entre l'absència de xarxa derivada d'anar a viure en un altre país i el fenomen de l'exclusió social.

El paper de la xarxa d'amistats resulta de nou enigmàtic, ja que mentre que en línies generals, com més amics es tenen es dona una menor freqüència de solitud, quan els adolescents informen que tenen més de vint amics torna a augmentar el percentatge dels que se senten sovint sols. Aquesta situació pot tenir diferents interpretacions. En principi, el sentiment de solitud implica una autopercepció i per això no necessita coincidir completament amb la xarxa d'amistats real. També és possible que la popularització de la paraula «amic/amiga» a les xarxes socials virtuals hagi buidat d'un sentit afectiu fort aquest terme i que, per tant, generi un efecte de confusió terminològica entre companys i amics. No obstant això, resulta també plausible pensar en termes explicatius en el fenomen, que hem citat anteriorment, de la «xarxa fantasiada» o imaginada com a element de distorsió. És possible que alguns dels que afirmen que tenen més de vint amics siguin en el fons els que tenen menor xarxa i per això amplifiquen el nombre estimat de relacions d'amistat. Exceptuant aquesta situació extrema que acabem d'esmentar, la tendència entre més relacions d'amistat percebudes i menys solitud resulta força evident i, a la vegada, és congruent amb altres factors, com el fet de tenir o haver tingut parella. Els i les adolescents que mai no han tingut parella se senten més sovint sols, igual que aquells adolescents els pares dels quals no fan un seguiment de la seva activitat.

7.2.7. Sentir-se cansat

- Pràcticament el 27% dels adolescents se sent sovint cansat, amb una major freqüència d'aquesta sensació entre les noies.
- El fet que els progenitors facin un seguiment més estricte dels adolescents, vinculat al model de família autoritària, és el que els produeix un major cansament crònic.

En una etapa vital de canvis psicofisiològics, hormonals i de construcció de la pròpia identitat, no resulta estranya ni anòmala la presència de la sensació de cansament. De fet, pràcticament el 27% dels adolescents se sent sovint cansat, amb una major freqüència d'aquesta sensació entre les noies. Aquest fet pot vincular-se al diferent desenvolupament psicofisiològic d'homes i dones, però també al fet conegut que les noies reben una pressió més gran dins la unitat familiar per realitzar tasques domèstiques que cal afegir al treball escolar habitual i que amplifiquen la sensació de cansament.

La sensació de cansament no mostra diferències de renda estimables, ni vinculades a la grandària de la xarxa social, a tenir o no parella, al nivell d'estudis dels progenitors, a l'origen dels pares, o al fet que la mare estigui desocupada. Sí que, en canvi, resulta més freqüent quan el pare està desocupat, probablement perquè en aquests casos té més temps per interaccionar amb els fills i les filles, encara que ja hem dit que la disponibilitat de temps no és garantia de bona qualitat en la comunicació familiar i que, per tant, pot tenir efectes diversos en les emocions dels i les adolescents. D'altra banda, el fet que els progenitors facin un seguiment alt de les activitats dels seus fills i filles s'associa a una major freqüència de cansament crònic. Dit en altres paraules, el seguiment més estricte dels progenitors i que es vincula amb el model de família autoritària és el que produeix un major cansament crònic d'aquells/es que tenen una posició subalterna: els adolescents.

Quan el grup d'amics mostra una alta proclivitat al risc també augmenta el sentiment crònic de cansament. La pràctica esportiva mostra un efecte esperat. En principi, com més esport, menys sensació de cansament. Ara bé, entre aquells que practiquen aquesta activitat de forma diària, s'incrementa de nou l'autopercepció de cansament.

7.2.8. Sentir-se entusiasmat

- Un 4,7% dels nois i noies no se sent mai o gairebé mai entusiasmat.
- El nivell de renda de les famílies sembla que influeix en el nivell d'entusiasme dels adolescents; el percentatge en l'estrat més desfavorit és d'un 7%, el mitjà d'un 3,5% i l'alt d'un 3,3%.
- El seguiment que fa el pare disminueix la freqüència dels que mai o gairebé mai no se senten entusiasmats.

L'adolescència és una etapa caracteritzada per un entusiasme vital intens i així apareix en el cas de la majoria dels adolescents. No obstant això, un

4,7% dels nois i noies no se sent mai o gairebé mai entusiasmats, sense que hi hagi diferències observables per sexe ni vinculades amb el tipus d'estructura familiar o la grandària de la seva xarxa social. El nivell de renda de les famílies, en canvi, sí que sembla que actui sobre la freqüència d'aquest sentiment, principalment quan comparem l'estrat més desfavorit (7%) amb el mitjà (3,5%) i l'alt (3,3%). El fet que es dupliqui pràcticament el percentatge en les famílies amb rendes baixes fa pensar en la importància de les limitacions econòmiques en aquest estat d'ànim, mitjançant una sèrie de factors com la manca d'expectatives d'ascens social, les dificultats quotidianes associades a la baixa renda o els obstacles de cara al consum de béns i serveis. Aquesta darrera interpretació resulta especialment congruent amb la conformació dels estats d'ànim a la societat moderna, caracteritzada per la cerca ràpida de la satisfacció i allò que Applbaum (2000) ha definit com la cultura de l'hedonisme i la felicitat basada en l'adquisició de la major quantitat possible de *commodities*, ja siguin materials o intangibles. És probablement per això que els menys «entusiastes» són els fills i filles de progenitors amb baix nivell educatiu, origen estranger (ja sigui del pare, de la mare o de tots dos), i per tant amb una situació de més vulnerabilitat. No obstant això, és ben conegut que el capital de les famílies és un amortidor dels riscos d'exclusió i també en aquest cas de la manca d'entusiasme dels adolescents. Probablement per això el seguiment que fa el pare de les activitats escolars dels seus fills i filles i de la seva xarxa d'amistats sembla que redueixi la freqüència dels que mai o gairebé mai no senten entusiasme.

7.2.9. Sentir-se massa ocupat

- El 27,6% se sent sovint massa ocupat, amb una major tendència a aquesta autopercepció entre les noies.

La càrrega de tasques i activitats diverses que realitzen els adolescents és proverbial en el nostre context social. Probablement per això, el 27,6% d'adolescents se sent sovint massa ocupat, amb una major tendència a aquesta autopercepció entre les noies en comparació amb els nois. Aquí, també, el nivell de renda mostra la seva empremta, però en sentit contrari a la resta dels estats d'ànim: com més renda, més sentiment d'estar sovint massa ocupat. També l'alt nivell educatiu dels progenitors, tant del pare com de la mare, apunta en la mateixa direcció, així com el seguiment que fan els pares de les activitats dels seus fills i filles.

Curiosament, els fills de pares o mares desocupats afirmen amb una freqüència lleugerament més alta sentir-se ocupats, probablement per l'impacte de la major disponibilitat de temps a la llar i per l'existència d'un clima familiar en què es poden projectar les insatisfaccions dels progenitors. De la mateixa manera, destaca el fet que tenir o no tenir parella no redunda en el sentiment d'estar sovint ocupat, però sí la xarxa d'amistats: com menys amics tenen els adolescents, més sovint se senten ocupats, probablement pel fet que la menor disponibilitat de temps limita la construcció i el manteniment dels vincles d'amistat.

7.2.10. Sentir-se pressionat pels pares

- Un 10,1% dels adolescents catalans se sent sovint pressionat pels seus pares.
- Els nois i les noies que no tenen parella i els que tenen més amics i amigues (però no més de vint) són els que menys pressionats se senten.

Un 10,1% dels adolescents catalans se sent sovint pressionat pels seus pares sense diferències de sexe significatives. Els de renda mitjana són els que menys pressionats se senten, almenys en la tipologia de «sovint», en comparació amb els de rendes altes i baixes. Probablement, en el primer cas per la pressió per assolir el manteniment intergeneracional de l'estatus i, en el segon, per la pressió per escalar posicions dins l'estructura social. És congruent amb aquesta darrera afirmació el fet que els adolescents que tenen el pare o la mare en situació de desocupació se senten també més pressionats, així com també s'hi senten els nois i noies de famílies d'origen immigrant. El nivell d'estudis mostra una curiosa situació, en què com més formació té la mare, més pressionats se senten els adolescents, però no els afecta els estudis del pare. Això pot estar vinculat al major seguiment que fa la mare de les activitats quotidianes dels fills i filles.

Taula 35. Perfils socials dels estats d'ànim adolescents

	Energia	Trist/a	Nerviós/a	Feliç	Avorrit/da	Sol/a	Cansat /da	Entusiasmats /da	Ocupat /da	Pressionat /da
Sexe										
Noia		+	+				+		+	
Noi		-	-				-		-	
Renda										
Renda alta	+	-		-	-	-		+	+	+(a)
Renda baixa	-	+		+	+	+		-	-	+(a)
Atur										
Pare	-			-		+			+	+
Mare						+			+	+
Nivell d'estudis baixos										
Pare	-	+	+				+	-	-	
Mare			+					-	-	-
Immigració										
Pare		+	-	-		+		-		+
Mare	-	+	-			+		-		+
Xarxa social iguals										
Més amics	+	-		+	-	-				-
Menys amics	-	+	+	-	+	+			+	+
Proclivitat al risc dels amics										
	-	+		-	+		+			+
Parella sentimental										
En té o n'ha tingut	+		+	+		-				-
No en té	-			-		+				+

(a) En comparació amb les rendes mitjanes.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008, CIIMU.

Els nois i les noies que no tenen parella són també els que menys pressionats se senten, i també els que tenen més amics i amigues, encara que la tendència a sentir-se així remunta quan estem parlant d'una xarxa d'amistats de més de vint amics. Les raons d'aquest fenomen poden ser diverses i el resultat, ambigu. En principi, la grandària de la xarxa d'amistats pot actuar generant més o menys pressió dels pares en la mesura que generi o no un conflicte de lleialtats entre l'àmbit dels progenitors i el del grup d'iguals. Així, els adolescents més orientats a construir vincles fora de la llar i les seves conductes associades (trucades de telèfon, hores a l'ordinador xatejant, etc.) serien també els més pressionats pels pares perquè facin les tasques que tenen assignades. També els que tenen un grup d'amics amb major proclivitat al risc se senten més pressionats, ja que com a conseqüència les seves conductes demanen més atenció dels progenitors. En canvi, els adolescents que tenen una xarxa mitjana d'amistats es poden sentir menys pressionats pels efectes protectors del grup d'iguals o per la menor insistència de les mares i els pares a controlar les seves tasques. Finalment, aquells adolescents amb menor xarxa de relacions d'amistat es podrien sentir més pressionats per la interferència dels progenitors en les seves relacions socials, que es podria materialitzar en forma de límits a la creació d'aquests vincles i per la manca de l'efecte protector del grup d'iguals, ja que com menys relacions d'amistat tenen, més hores hi ha de convivència a casa i d'interacció amb els progenitors.

7.3. Desafiliats o superats?

- El conjunt de «desafiliats» format pels estats d'ànim «trist», «avorrit» i «sol» estaria associat als i les adolescents de famílies amb menor renda.
- Un segon grup, conformat pels estats d'ànim «nerviós», «ocupat» i «pressionat», que constitueix un grup de malestars més actius i externalitzats («superats»), també està associat a famílies de rendes mitjanes.
- Els dos grups resulten congruents amb dues disposicions anímiques; d'una banda, la tristor i les seves proximitats amb els estats depressius i, de l'altra, l'associació entre nerviosisme i ansietat.
- Sentir-se trist no és cap patologia, com tampoc no ho és el nerviosisme. Més aviat constitueixen estats normals que poden apuntar, a partir de la seva recurrència i cronicitat, cap a possibles riscos i vulnerabilitats en salut mental.

Una anàlisi més detallada dels estats d'ànim que acabem d'exposar ens ha permès dibuixar fonamentalment dues agrupacions.²² D'una banda, un primer conjunt format pels estats d'ànim «trist», «avorrit» i «sol» que ens fa pensar en una expressió més passiva i internalitzada del malestar dels nostres adolescents. Aquest grup estaria associat també amb els adolescents de famílies amb menor renda, que es troben més pròximes al risc de «desafiliació», en el sentit de trobar obstacles a l'hora de reproduir les seves existències i assegurar-los la protecció. Es tracta d'adolescents i contextos familiars que

22. A través d'una anàlisi multivariant de factors.

també observen melancòlicament un risc de mobilitat descendent, així com una major dificultat per accedir a la diversitat de béns i serveis que conformen el panorama de la modernitat i els seus models vinculats al consum. D'altra banda, un segon grup està conformat pels estats d'ànim «nerviós», «ocupat» i «pressionat», que constitueix un grup de malestars més actius i externalitzats i també més associats a famílies de rendes mitjanes, que estableixen per als adolescents ritmes formatius més intensos i amb més diversitat d'activitats educatives i lúdiques. En aquest cas, el que s'estaria expressant és una sensació d'aclapament, de veure's «superat» pels requeriments i les expectatives dels progenitors i el món dels adults per extensió.

Les dues modalitats expressives del malestar adolescent que acabem de plantejar s'han d'entendre com tendències generals vinculades a formes de vida que generen constreïments diferenciats. Això no vol dir que en totes les famílies de renda baixa predomini el model característic del primer component (tristos, avorrits i sols) o que el segon (nerviosos, ocupats, pressionats) sigui exclusiu de les rendes mitjanes i altes. Per exemple, determinades famílies de renda baixa poden pressionar els fills i filles per a la consecució d'un estatus social més elevat a partir de la major dedicació als estudis. Un exemple en aquest sentit és que les famílies amb algun progenitor d'origen estranger pressionen els fills i filles més que les famílies autòctones. Les autopercepcions dels adolescents ens parlen d'estratègies socials i psicològiques d'enfrontament, en el sentit d'implicar-se i cobrar significació dins les adversitats quotidianes que els depara un món d'oportunitats i de pressions socials, però també de riscos de desafiliació.

Adicionalment, els dos grups resulten congruents amb dues disposicions anímiques diferenciades que han estat descrites a la literatura i que es vinculen a formes d'expressió del malestar i també de la psicopatologia, especialment d'aquella associada a l'espectre depressió/ansietat. D'una banda, la tristor i les seves proximitats amb els estats depressius. De l'altra, l'associació entre nerviosisme i ansietat. Ara bé, és important subratllar que no es pot establir una relació isomòrfica o d'identificació entre els estats d'ànim i la psicopatologia. Un diagnòstic de depressió requereix una anàlisi més en profunditat dels estats d'ànim, la història personal i el context social, i necessàriament hauria d'incloure altres manifestacions de tipus somàtic (pèrdua o augment de pes, insomni o hipersòmnia, etc.) i psicològic (sentiments de desesperança, baixa autoestima, etc.). Dit en altres paraules, sentir-se trist no és cap patologia, com tampoc no ho és el nerviosisme. Més aviat constitueixen estats normals que poden apuntar, a partir de la seva recurrència i cronicitat, cap a possibles riscos i vulnerabilitats en salut mental.

7.4. El bucle depressiu

- Amb l'edat sembla que augmenta el percentatge de casos diagnosticats de depressió o ansietat, fonamentalment pel que fa al trànsit dels 17 anys (6,9%) als 18 (10,4%).

- Mentre que la prevalença entre les noies és d'un 11,5%, entre els nois és només d'un 5,9%.

Una de les formes en què s'expressen els estats d'ànim negatius, tant a l'adolescència com en qualsevol etapa de la vida, és en l'aparició de trastorns mentals. Entre ells, els trastorns depressius i de tipus ansios conformen un grup especialment rellevant, tant pel que fa a la prevalença com als possibles efectes que tenen en les trajectòries vitals. Patir una depressió durant l'adolescència està associat, en la literatura científica, a la presència de psicopatologies a l'edat adulta i també amb el suïcidi i el fracàs escolar i laboral. La depressió és producte de les vulnerabilitats biopsicosocials i genera a la vegada noves vulnerabilitats, produint un efecte d'espiral descendent que aquí anomenem el bucle depressiu.

En el cas dels adolescents catalans, observem que aquest tipus de trastorn mostra un percentatge relativament important. En general, i en la mateixa tònica que la informació de la secció europea de l'OMS, les dades del PFI ens indiquen que amb l'edat sembla que augmenta el percentatge de casos diagnosticats, fonamentalment pel que fa al trànsit dels 17 anys (6,9%, primera onada, 2006) als 18 (10,4%, quarta onada, 2010), si bé després s'estabilitza en aquest percentatge fins als 20 anys. Aquesta informació, encara que de forma parcial, ja que no disposem del diagnòstic de depressió/ansietat en la segona i tercera onades del PFI, ens ofereix una tendència d'acumulació de casos en el trànsit dels 17 als 18 anys que cal subratllar i que és congruent amb les dades internacionals.

La diferència per sexe entre el grup de diagnosticats de depressió i ansietat és clarament perceptible, ja que la prevalença entre les noies és d'un 11,5%, mentre que entre els nois és només d'un 5,9%. El fet que el nombre de casos entre les noies dupliqui el dels nois no és cap novetat, sabem que tant la incidència com la taxa de prevalença de la depressió entre les dones normalment duplica, i fins i tot triplica, la dels homes. Aquest fenomen ha estat associat a factors biopsicològics i socials diversos (Matud *et al.*, 2006), com ara la major vulnerabilitat física (neurohumoral) de les dones, el paper dels models tradicionals femenins i els seus efectes de potenciació d'un «rol d'indefensió apresada», o l'existència de patrons diferenciats en l'expressió del malestar emocional i la psicopatologia segons el gènere que suposarien, almenys en les societats occidentals modernes, una major prevalença de depressió entre les dones i d'alcoholisme i dependència de determinades substàncies psicoactives entre els homes.

7.4.1. Depressió/ansietat i estats d'ànim

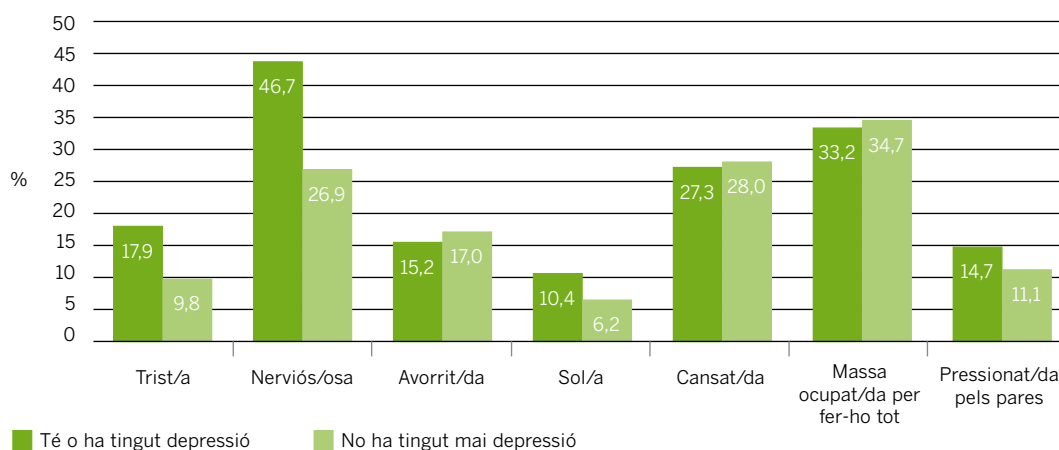
- Només un 30% dels adolescents amb depressió i ansietat consulta els serveis professionals.
- Les i els adolescents diagnosticats de depressió/ansietat senten més falta d'energia, se senten més tristos, nerviosos, infeliços, sols, amb manca d'entusiasme i pressionats pels progenitors.

- Les noies amb depressió/ansietat se senten més freqüentment tristes, nervioses, infelices, cansades i ocupades que els nois amb aquest tipus de diagnòstic. Per la seva banda, els nois amb depressió se senten més avorrits, sols i pressionats pels pares que les noies amb el mateix diagnòstic.

Pel que sabem, l'existència d'un diagnòstic pot preveure l'aparició de diferents malestars i, a la vegada, aquests malestars poden anticipar l'aparició d'un diagnòstic de depressió. En termes de freqüències, observem que les i els adolescents diagnosticats se senten amb més falta d'energia, més tristos, nerviosos, infeliços, sols, amb manca d'entusiasme i pressionats pels progenitors que els no diagnosticats. En canvi, les sensacions de cansament, l'avorriment i sentir-se massa ocupat per portar a terme les tasques escolars no té una freqüència destacable en aquests casos (gràfic 10).

Les dades també ens informen d'una correlació entre alguns estats d'ànim negatius i el diagnòstic de depressió/ansietat. D'una banda, hi ha una diversitat d'estats emocionals que no es correlaciona de forma significativa amb el diagnòstic esmentat, com ara estar avorrit, cansat, amb falta crònica d'entusiasme i massa ocupat. En alguns casos, aquesta manca de correlació pot estar vinculada a l'existència d'una mostra petita de diagnosticats, ja que sabem que alguns estats d'ànim, com la falta d'entusiasme i la sensació de cansament, es troben associats generalment a la depressió i és previsible que una mostra més amplia donés compte d'aquest vincle. També resulta versemblant que la manca de correlació derivi d'una situació d'infradiagnòstic entre aquesta població, ja que com ja hem comentat amb anterioritat la literatura ens indica que només un 30% dels adolescents amb depressió i ansietat consulta els serveis professionals. De l'altra, hi ha altres estats d'ànim que mostren una significació estadística en la seva associació amb depressió/ansietat diagnosticada. Aquest és el cas de no sentir-se mai amb molta energia, sentir-se trist, sentir-se nerviós, no sentir-se mai feliç, sentir-se sol i sentir-se pressionat.

Gràfic 10. Adolescents que tenen o han tingut depressió diagnosticada i adolescents que no han tingut mai depressió segons els estats d'ànim que senten sovint. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Les relacions de gènere són també importants en aquest punt. Les noies amb depressió/ansietat se senten més freqüentment tristes, nervioses, infelices, cansades i ocupades que els nois amb aquest tipus de diagnòstic. Per la seva banda, els nois amb depressió se senten més avorrits, sols i pressionats pels progenitors que no pas les noies amb el mateix diagnòstic. Els estats d'ànim de manca d'energia i d'entusiasme no mostren una diferència apreciable entre noies i nois diagnosticats. Aquestes diferències emocionals poden estar vinculades a models de gènere d'expressió del malestar, encara que també a la vida quotidiana i les demandes i expectatives socials. Per exemple, la major pressió social per a la realització de feines domèstiques entre les noies es converteix en un nou factor estressant que no resulta difícil associar al cansament i a sentir-se massa ocupada. També la major pressió social dels progenitors sobre els nois sovint està associada als riscos, reals i imaginats pels pares, que els adolescents facin un major consum de substàncies psicoactives i desenvolupin altres conductes de risc. De fet, mentre que el percentatge de sentir-se pressionat és pràcticament idèntic per als dos sexes entre els i les adolescents no diagnosticats, entre els diagnosticats els nois remunten, encara que serien necessaris nous estudis per confirmar aquesta tendència, fonamentalment a causa de la baixa mostra de nois amb depressió/ansietat.

7.4.2. El perfil social de la depressió adolescent

- Les i els adolescents que provenen de famílies amb renda baixa són també els que pateixen més el risc de desafiliació i estan més sotmesos als sentiments de desesperança relacionats amb el seu futur.
- Les famílies monoparentals mostren una taxa gairebé del doble de diagnòstics de depressió (13,2%) que les biparentals (7,6%). Aquesta diferència estaria vinculada a l'impacte emocional de la separació, el divorci o la defunció i, indirectament, a la baixa renda que se'n pot derivar.
- Les noies tenen especial sensibilitat enfront dels infortunis i obstacles de la llar. Mostren una prevalença del 17,9% de depressió en el nivell de menor renda, de l'11,4% i el 8,4% segons anem pujant en el nivell d'ingressos de la llar.
- La taxa de depressió/ansietat en les noies és del 47,4% entre les filles de progenitors separats o divorciats que tenen una relació valorada com a dolenta o molt dolenta.
- La prevalença de depressió/ansietat entre les adolescents és del 14,5% quan la mare té estudis primaris, del 10,8% quan ha cursat estudis secundaris i del 7,6% quan ha cursat estudis universitaris.

El perfil social dels adolescents diagnosticats de depressió i/o ansietat ens ofereix pistes sobre la vida d'aquest grup que, a la vegada, poden ser útils per al disseny de polítiques socials i sanitàries orientades a aquests adolescents. Per exemple, de les dades del PFI es dedueix que la prevalença d'aquest tipus de trastorns és més elevada entre les famílies amb menys recursos econòmics, fins al punt que mentre que el percentatge de nois i noies amb diagnòstic de depressió és del 14,4% entre els adolescents de famílies amb rendes inferiors

a 21.600 euros anuals, aquest valor és del 8,6% en les famílies amb rendes d'entre 21.600 i 36.000 euros anuals i del 6,7% en les famílies amb rendes superiors a 36.000 euros anuals. Les raons de l'associació entre renda i depressió no són clares, però posen en evidència el pes de les desigualtats socials en un territori d'estudi. D'una banda, és evident que les i els adolescents que provenen de famílies amb renda baixa són també els que pateixen més el risc de desafiliació i estan més sotmesos als sentiments de desesperança relacionats amb el seu futur. Òbviament, l'horitzó d'expectatives no és el mateix per a totes les classes socials, principalment en èpoques de crisi econòmica en què els grups més desfavorits acumulen també un seguit d'efectes d'exclusió com ara una major taxa de desocupació i major privació material. En els adolescents, aquests factors s'expressen de forma més pronunciada entre les noies, que mostren una prevalença del 17,9% de depressió en el nivell de menor renda, i de l'11,4% i el 8,4% segons anem pujant en el nivell d'ingressos. Els nois, per la seva banda, expressen una situació de manca de tendència, ja que si d'una banda els de famílies de menor renda mostren una taxa del 10%, a les altres s'estabilitza en un 4,8%. Aquesta dada pot indicar-nos que, entre els nois, els factors socials associats a la vulnerabilitat de patir depressió s'anul·larien un cop traspasat un determinat nivell de renda, i en el cas de les noies la tendència es mitigaria.

La distribució de freqüències de trastorn depressiu/ansiós d'acord amb el tipus d'estructura familiar ens mostra també resultats rellevants que permeten anar conformant un perfil entre els diagnosticats. Concretament, les famílies monoparentals mostren una taxa gairebé del doble de diagnòstics que les biparentals: 13,2% *versus* 7,6% respectivament. Aquesta variable afecta tant els nois com les noies. Entre els primers observem una prevalença de més del doble (10%) en les famílies monoparentals que en les biparentals (4,3%). Entre les noies, per la seva banda, oscil·la entre el 16% i el 10%, pels mateixos tipus de família i de forma respectiva. Com és sabut, l'absència a la unitat domèstica d'un dels progenitors es produeix principalment com a resultat de processos de divorci i/o separació dels progenitors o de defunció d'un d'ells, ja que les famílies monoparentals per decisió pròpia encara són clarament minoritàries en el nostre entorn. En el cas de les defuncions, resulta obvi l'impacte en l'emocionalitat adolescent. Pel que fa les separacions i els divorcis, també. Els adolescents, i especialment les adolescents, acostumen a interioritzar aquestes ruptures conjugals com un fracàs que no és simplement de la parella, sinó també de tota la unitat familiar. És possible que aquest efecte es mitigui mitjançant una bona relació entre els progenitors i entre aquests i els fills i filles, i també que empitjori en els casos en què no hi ha una bona comunicació. De fet, les dades del PFI ens informen que entre els adolescents diagnosticats i amb progenitors separats i divorciats, la percepció que té el progenitor (sigui mare o pare) que viu amb l'adolescent sobre la qualitat de la relació amb l'exparella es troba profundament associada a la taxa de depressió. Per exemple, quan la percepció és dolenta o molt dolenta ens trobem amb una prevalença d'un 36,4% de depressió adolescent, enfront del 14% quan la relació és qualificada de regular, i d'un 13,2% quan és

catalogada com a bona o molt bona. L'existència d'una mostra massa petita no permet fer inferències a l'hora de distribuir aquestes dades per sexe de l'adolescent, no obstant això, sí que ens permet cridar l'atenció sobre el fet que la taxa de depressió/ansietat en les noies és d'un 47,4% entre les filles de progenitors separats o divorciats que tenen una relació valorada com a dolenta o molt dolenta.

Del PFI també podem extreure els efectes de la desocupació d'algun dels progenitors en la taxa de depressió/ansietat. Per exemple, si el pare o la parella de la mare no treballen, la prevalença d'aquests trastorns és d'un 13,3%, mentre que si treballen és d'un 8%. Un efecte semblant es dona si és la mare la que es troba a l'atur, o bé la parella del pare: 13,3% enfront del 8,4% en el cas que aquesta persona de la unitat familiar treballi. Curiosament, entre les noies l'efecte de desocupació tant de la mare com del pare és més important, ja que en el primer cas la prevalença és del 15,2% i en el segon d'un 20,8%. Aquests resultats poden ser resultat de causes diverses que, fins i tot, poden tenir un caràcter acumulatiu, com la possibilitat que les noies interioritzin d'una forma més aguda els infortunis de la unitat familiar, o almenys que mostrin una fenomenologia més pròxima a la depressió. Resta pendent analitzar si els nois materialitzen les adversitats familiars d'altres formes, com en l'abús de determinades substàncies psicoactives o la major prevalença d'estats psicopatològics com en el trastorn per dèficit d'atenció i hiperactivitat i els trastorns del comportament.

L'especial sensibilitat de les noies davant dels infortunis i obstacles de la llar queda palesa en el fet que, si bé les prevalences d'aquest trastorn augmenten tant entre els nois com entre les noies en relació amb l'hora d'arribada a casa de la mare després de treballar, aquesta taxa s'incrementa ostensiblement en el cas de les noies. Les adolescents diagnosticades evidencien una clara tendència a concentrar-se en els subgrups en què la mare arriba tard a la llar, fins al punt que la prevalença és d'un 5,2% quan la mare arriba a casa abans de les 18 hores, mentre que quan l'hora d'arribada és més tardana, la taxa augmenta a un 13% (entre les 18 i les 21 hores) i a un 15,3% (més tard de les 21 hores). Aquesta tendència no és tan pronunciada quan analitzem l'hora d'arribada del pare, encara que també hi és present. Les dades ens informen que en aquelles unitats domèstiques en què els progenitors arriben tard de la feina, la comunicació amb els fills, i especialment la relació mare/filla, se'n ressent significativament.

Quan analitzem altres factors, com el nivell d'estudis dels progenitors, les dades també són il·lustratives de la major sensibilitat de les noies en relació amb els factors familiars. Les adolescents amb diagnòstic de depressió són més sensibles a les diferències d'estudi, tant de la mare com del pare, si bé és en el primer cas quan es dibuixa una tendència més nítida. La prevalença de depressió/ansietat entre les adolescents és d'un 14,5% quan la mare té estudis primaris, d'un 10,8% quan ha cursat estudis secundaris i d'un 7,6% quan té un nivell universitari. La relació amb els estudis del pare també sembla marcar tendència en el cas de les noies, però amb percentatges menors i diferències menors entre els mateixos grups: 13%, 11% i 8,4% respectivament.

En l'àmbit de les relacions que estableixen els i les adolescents diagnosticats amb els seus iguals, les dades permeten fer algunes consideracions, encara que no de la mateixa profunditat que en el cas de les variables familiars. Per exemple, els nois amb depressió/ansietat mostren un percentatge més alt en relació amb factors com no tenir ni haver tingut parella enfront de les noies, les quals destaquen en les categories de tenir parella actualment o haver-ne tingut. Aquesta diferència es deriva probablement de la major dificultat dels nois diagnosticats per assolir una relació afectiva d'aquest tipus enfront de les noies. Factors com la menor tolerància social als estats depressius entre els nois per la contradicció que suposa amb els models culturals de masculinitat podrien fer que aquests nois fossin menys atractius en la consecució de parella. De fet, el panorama dels nostres adolescents diagnosticats de depressió/ansietat ens mostra àmbits diferenciats de vulnerabilitat segons el gènere. Les noies serien més vulnerables als factors de tipus familiar mentre que els nois ho serien a l'hora d'assolir una relació afectiva i/o amorosa en el context dels seus iguals.

7.5. Conclusions i recomanacions

Els estats d'ànim dels adolescents es poden entendre com fenòmens coproduïts pels factors socials, juntament amb els psicològics i biològics. Són estats emocionals amb «vida social», ja que mostren un arrelament en les condicions quotidianes d'existència, en la desigualtat econòmica, en l'estructura familiar, en els models comunicacionals entre progenitors i fills, en el fenomen migratori, i en la xarxa d'iguals. Són també malestars emocionals que dibuixen dos conjunts. El primer està conformat pels sentiments crònics de tristor, solitud i avorriment i es vincula a la dimensió més aflictiva dels malestars, així com al risc de desafiliació o dificultat per reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció. El segon està compost pel nerviosisme, la pressió parental i el sentiment d'estar massa ocupats per desenvolupar les tasques quotidianes. En aquest cas, estem davant una altra forma d'assumir l'adversitat i, previsiblement, davant condicions socials que aboquen els nostres adolescents a sentir-se «superats» per les pressions dels adults. Les dues modalitats expressen dues posicions emocionals davant la incertesa i també dues formes de viure i sentir aquesta incertesa.

Alguns malestars crònics que hem analitzat mostren una associació amb l'existència d'un diagnòstic de depressió i/o ansietat, si bé l'absència d'un diagnòstic d'aquest tipus no exclou que pugui estar present un trastorn clínic o un estat subclínic d'aquesta naturalesa. Ja hem dit que els adolescents són el grup d'edat que menys utilitza els serveis professionals, i, per això, és possible que existeix un infradiagnòstic de casos. A la vegada, i paradoxalment, hi ha un sobrediagnòstic en els casos en què tenim informació sobre la presència passada o present d'aquests trastorns. Fins avui desconeixem l'etiologia de la depressió i l'aplicació de criteris diagnòstics com «sentiments de desesperança» o «baixa autoestima», que normalment s'apliquen per a la discriminació d'un trastorn de tipus depressiu, i són també estats emocionals molt freqüents en

l'adolescència i que poden estar sotmesos a un biaix adultocèntric que inclogui com a anormals circumstàncies habituals d'aflicció, malestars subclínic i símptomes molt dependents de la situació i el context. **Sigui com sigui, les i els adolescents diagnosticats de depressió/ansietat presenten un perfil social que subratlla notables diferències de sexe, de renda, de nivell d'estudis dels progenitors i també majors vulnerabilitats associades als canvis de l'estructura familiar (monoparentalitat), la comunicació parental i els ritmes domèstics —en el cas de les noies— i de consecució d'una relació de parella —en el cas dels nois.**

Les implicacions dels factors socials en la depressió, l'ansietat i els estats d'ànim negatius a l'adolescència fan pensar en la necessitat de polítiques que incloguin aquestes dimensions, tant si aquestes es consideren causes com conseqüències dels trastorns i malestars. Més concretament, en la primera línia (causes), **es tractaria de pal·liar les adversitats socials (la pobresa, el nivell educatiu dels pares, etc.) que incideixen en trastorns com la depressió, o d'amortir aquests efectes mitjançant la major qualitat de les polítiques socials i inclusives i la potenciació del capital social de les famílies.** Com han apuntat Power *et al.* (2002) en un estudi sobre l'impacte de les desigualtats socioeconòmiques en el malestar emocional i la depressió al Regne Unit, factors com el rendiment acadèmic i la dedicació dels pares als estudis dels fills i les filles amorteixen l'efecte de les desigualtats en aquest àmbit. És per això que **el capital social de les famílies es revela com un factor clau que cal potenciar des de les polítiques socials.**

En la segona opció (conseqüències), **les polítiques haurien d'incidir en diferents aspectes com: a) evitar la discriminació i l'estigma social vinculats a l'existència d'un diagnòstic de trastorn mental tant al sector educatiu com laboral; b) facilitar l'accés a tractaments i serveis adequats en el sistema sanitari, evitant en la mesura del possible els efectes de dependència; c) enfortir la integració social dels i les adolescents afectats i afavorir-ne la sociabilitat; i d) amortir l'efecte de mobilitat social descendent del bucle depressiu conformat per la díade diagnòstic / baix estatus socioeconòmic.**

La primera recomanació i la més general que fem en aquest informe és la inclusió, l'anàlisi i la monitorització de les variables socials en la presa de decisions de les polítiques públiques socials, sanitàries i de salut mental. De la mateixa manera que en alguns països del nostre entorn, les decisions polítiques han d'estar basades en el coneixement dels problemes socials reals, i l'àmbit de la salut mental dels adolescents no és una excepció a aquesta regla. En aquest sentit, **cal potenciar la recerca social aplicada en àmbits com els malestars adolescents a partir de models preferentment longitudinals i mixtos quantitatius/qualitatius.** El PFI és un bon exemple del primer cas, que caldria continuar enfortint amb seguiments posteriors, amb l'objectiu de tenir un coneixement acurat dels efectes dels factors socials i les polítiques socials actuals en les trajectòries vitals futures.

Pel que fa a les recomanacions específiques les hem organitzat en diverses seccions depenent de la seva implicació sectorial: polítiques socials generals i atenció en salut mental.

Recomanacions en polítiques socials

El sentiment de felicitat i benestar de la ciutadania en relació amb la seva pròpia vida és un capital intangible (amb efectes tangibles) que cada vegada està adquirint més protagonisme com a indicador del nivell de desenvolupament humà. Una societat amb actors feliços i motivats també és, sens dubte, una societat que pot afrontar millor els reptes de futur i les incerteses que en deriven. En el cas dels i les adolescents, **resulta preocupant que un sector considerable de la població catalana mostri riscos de desafecció social i de desafiliació, ja que els efectes a mitjà i llarg termini poden redundar en la creació de borses d'exclusió, marginació i pobresa.** Un objectiu de les polítiques públiques en aquest sentit hauria de ser la mitigació dels efectes negatius dels factors socials en els malestars de la població adolescent i la potenciació d'aquells que poden ser positius o actuar com a amortidors.

Un factor estructural propi de la nostra societat és la dificultat que tenen els progenitors de congeniar vida laboral i familiar. **L'existència d'horaris tan llargs com poc productius resulta disfuncional amb els ritmes i calendaris escolars. Moltes parelles es veuen abocades a dificultats evidents per fer un seguiment de l'educació, del cercle d'amistats i, per extensió, de la vida dels fills i filles. En aquestes situacions és freqüent que els models de comunicació més prevalents siguin els negligents, els permissius o els autoritaris,** ja que són també els que requereixen menys temps de dedicació enfront d'aquells que permeten una comunicació fluida i a la vegada més simètrica i pròxima entre progenitors i adolescents. Aquest context potencia directament els sentiments de malestar dels adolescents, així com altres factors (mala dieta, poca activitat física, menor rendiment acadèmic, etc.) que novament incideixen sobre els estats d'ànim dels adolescents. Així, **la racionalització dels horaris laborals es converteix en una mesura estructural necessària per enfortir el capital social de les famílies i també el seu benestar** (Morgan i Swann, 2004).

També cal desenvolupar l'apropament entre vida laboral i familiar a partir de **l'adaptació dels calendaris escolars al ritme social actual.** Es tracta d'aproximar dues lògiques que avui dia resulten clarament contradictòries. D'altra banda, l'existència d'equipaments públics infrautilitzats a partir de determinades hores no resulta congruent amb les necessitats de les famílies, inclosos els mateixos adolescents. **La major potenciació d'aquests equipaments com a espais d'activitats lúdiques i no especialment reglades en la forma d'«activitats escolars i/o extraescolars»²³** pot tenir un impacte en la major sociabilitat dels adolescents, en la promoció de la pràctica d'esports i, a la vegada, una incidència en el benestar de nois i noies.

Com hem vist, **les famílies de rendes més baixes, amb menor nivell d'estudis dels progenitors, les famílies monoparentals i aquelles amb algun progenitor desocupat** són també les que mostren una major taxa d'adolescents amb depressió i malestar emocional. Aquestes són també les que haurien de ser **objectiu prioritari de les polítiques socials en forma d'ajudes financeres, ajudes a la realització d'estudis durant l'edat adulta, recolzament econòmic a les famílies monoparentals i potenciació de l'activitat formativa, laboral i lúdica entre la població desocupada.** Un progenitor desocupat, especialment el pare,

23. Les activitats extraescolars acaben sent també tasques reglades, encara que amb major tolerància.

resulta disfuncional amb la imatge que tradicionalment es té del seu rol. Això genera frustració en el progenitor i a la vegada en la seva descendència. En aquest sentit, calen mesures imaginatives per tal de potenciar el rol actiu de les persones en situació de desocupació, per exemple el seu paper potencial com a organitzadors d'activitats lúdiques, formatives i esportives en els equipaments educatius fora de l'horari escolar.

Recomanacions sobre l'atenció en salut mental

L'atenció dels malestars dels adolescents ha de tenir l'equilibri adequat per no caure en la falta d'assistència als col·lectius amb necessitats o en l'excés, en forma d'una patologització, medicalització i/o psicologització que generi efectes no desitjables. Alguns d'aquests efectes negatius són el tractament d'estats normals d'existència, l'estigmatització prematura a l'inici de les trajectòries vitals dels adolescents i els efectes subjectius i socials que té, o l'augment injustificat de la demanda de serveis sanitaris. Es tracta de la polaritat infradiagnòstic/sobre-diagnòstic que ja hem apuntat anteriorment i que desenvolupem a continuació.

En el primer cas, **cal posar en marxa mesures per aproximar l'assistència a col·lectius amb necessitats que trobin dificultats o barreres en l'accés als serveis**. El menor ús dels serveis professionals que fan els adolescents en situació de depressió i/o ansietat s'amplifica en alguns sectors. Per exemple, les i els adolescents amb progenitors immigrants mostren més malestar emocional en alguns estats, com la tristor crònica, però en canvi sabem que presenten una menor taxa de diagnòstic, amb tota probabilitat, tal com indica la literatura, per l'existència d'itineraris terapèutics que eviten els serveis de salut mental.

Una possible mesura per pal·liar els processos d'evitació dels serveis de salut mental és **l'apropament d'aquests a la població mitjançant la inclusió de professionals d'aquesta especialitat a les Àrees Bàsiques de Salut (ABS)**. Els Equips d'Atenció Primària (EAP) sovint es veuen desbordats per un excés de demanda i l'anàlisi i el seguiment dels casos de salut mental resulta costós en temps i esforços. A causa d'aquests problemes, l'activitat dels EAP hauria d'estar reforçada amb professionals específics de salut mental. Altres mesures en aquest sentit serien:

- Afavorir la coordinació entre les ABS i els dispositius de la xarxa de salut mental (Centres de Salut Mental Infantil-juvenil —CSMIJ— i Centres de Salut Mental d'Adults —CSMA) mitjançant programes de suport a la primària en salut mental; programes que ja existeixen però que són incipients.
- Millorar la coordinació entre els CSMIJ i els CSMA per tal de fer un seguiment dels casos de trastorn mental i malestar emocional en el trànsit a l'edat adulta. Aquesta coordinació pel que fa al seguiment de l'historial i les derivacions es podria fer des de les ABS.
- Millorar la formació dels professionals en salut mental mitjançant cursos específics, preferiblement no finançats directament o indirecta per la indústria farmacèutica, entre altres coses pels efectes coneguts que això té en l'augment de despesa en psicofàrmacs.

- Afavorir la coordinació entre les ABS, els CSMIJ i els CSMA amb els equips d'assessorament i orientació psicopedagògics i enfortir la seva actuació territorial mitjançant un coneixement directe no tan sols dels casos individuals, sinó de les problemàtiques familiars i contextuals del barri, el poble o la comunitat.
- Potenciar des dels equips dels CSMIJ, els CSMA i les ABS la lluita contra l'estigma associat als trastorns mentals, ja que aquest es configura com una de les grans causes d'evitació dels serveis d'atenció en salut mental.

Per evitar el segon risc ja apuntat, l'excés de patologització i medicalització, són necessàries també altres mesures que permetin no generar una política centrípeta i d'augment constant de la demanda i dependència dels serveis, sinó centrífuga per tal de promocionar l'autonomia.

Malgrat les evidències sobre la importància dels factors socials, les intervencions en salut mental no consideren habitualment aquestes variables dignes de rellevància. L'enfocament més generalitzat es basa en una epistemologia i metodologia individualista que afavoreix la tendència a observar els aflagits com «illes psicopatològiques» resultat de disfuncions neuroquímiques, d'alteracions de la personalitat o, com a molt, de l'estructura familiar. En la pràctica, això significa una menysvaloració del capital social de les famílies i del paper de la sociabilitat (xarxes socials, suport social, etc.) en la curació i el pronòstic dels trastorns mentals. **Aquesta infravaloració és deguda a una manca de formació en ciències socials dels professionals de la salut, que limiten la intervenció en aquest àmbit i que propicien una tendència centrípeta en relació amb els serveis;** cal doncs posar-hi remei. En aquest sentit, algunes recomanacions que fem són:

- La formació dels professionals de la salut en ciències socials per impulsar la gestió del capital social com a recurs de valor terapèutic, preventiu i de promoció de la salut juntament amb els recursos terapèutics habituals (teràpies somàtiques i psicoteràpia).
- La inclusió del context social i cultural com a part de la història clínica o, dit d'una altra manera, el desenvolupament d'una aproximació clínica que sigui socialment i culturalment sensible i eviti, així, el biaix de sobrediagnòstic en els col·lectius més vulnerables (adolescents de minories ètniques, de baix estatus socioeconòmic, etc.).
- La inclusió d'un coneixement de l'estructura social, la diversitat cultural i els recursos socials formals i informals a les «anàlisis de situació» que els equips d'atenció fan sobre la població que atenen per tal de potenciar les tendències centrífugues mitjançant l'establiment de vincles amb institucions, associacions i actors clau del territori.
- El reconeixement formal de les «anàlisis de situació» socialment fonamentades com a part de les activitats dels equips per impulsar la participació social en salut a escala local.

En síntesi, **aquestes recomanacions suposen articular una filosofia assistencial que pivoti sobre el model de l'acompanyament per evitar l'excés me-**

dicalitzador. Les persones afectades per un trastorn depressiu o per malestar emocional requereixen models d'atenció que els permetin desenvolupar la seva autonomia i això no es possibilita des de posicions verticalistes, sinó des de fórmules participatives més basades en el vincle que en la certesa.

El paper de les administracions és millorar el benestar de la ciutadania a partir de polítiques efectives, ja sigui mitjançant l'acció directa (serveis educacionals, sanitaris, socials, etc.), ja sigui potenciant el capital social de les comunitats i els grups socials perquè puguin resoldre els problemes de manera autònoma i millorar les seves existències. En aquests últims casos no es tracta de plantejar de forma directiva solucions, sinó de **propiciar la participació ciutadana en relació amb allò que importa en la vida de les persones, d'actuar com a catalitzador de la cerca de solucions. El model verticalista habitual en les polítiques públiques genera distanciament, dependència i augment exponencial de la demanda de béns i serveis.** Catalunya ha realitzat grans avenços en la millora dels serveis públics, però encara resta pendent l'articulació entre polítiques i participació ciutadana. El benestar de les persones radica en la seva posició activa en la resolució dels problemes, no en la relació de dependència.

7.6. Referències bibliogràfiques

AALTO-SETÄLÄ, T. *et al.* (2002). «Depressive symptoms in adolescence as predictors of early adulthood depressive disorders and maladjustment». *American Journal of Psychiatry*, núm. 159, p. 1235-1237.

APPLBAUM, K. (2000). «Crossing borders: Globalization as myth and charter in American transnational consumer marketing». *American Ethnologist*, núm. 27(2), p. 257-282.

CASTEL, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social*. Buenos Aires: Paidós.

KESSLER, R. C.; WALTERS, E. E. (1998). «Epidemiology of DSM-III-R major depression and minor depression among adolescents and young adults in the National Comorbidity Survey». *Depress. Anxiety*, núm. 7, p. 3-14.

KLEINMAN, A. (1988). *Rethinking Psychiatry. From Cultural Category to Personal Experience*. Nova York: Free Press.

MARTÍNEZ-HERNÁNDEZ, A. (2006). «Cuando las hormigas corretean por el cerebro. Retos y realidades de la psiquiatría cultural». *Cad Saude Publica*, núm. 22 (11), p. 2269-2280.

MATUD, M. P. *et al.* (2006). «Relevancia de las variables sociodemográficas en las diferencias de género en depresión». *Int J Clin Health Psychol*, vol. 6, núm. 1, p. 7-21.

MORGAN, A.; SWANN, C. (eds.) (2004). *Social Capital for health: issues of definition, measurement and links to health*. Londres: London Health Development Agency.

OLFSON, M.; KLERMAN, G. (1992). «Depressive Symptoms and Mental Health Service Utilisation in a Community Sample». *Soc. Psychiatry & Psychiat. Epidemiol.*, vol. 27, p. 161-167.

POWER, C. *et al.* (2002). «Childhood and adulthood risk factors for socio-economic differentials in psychological distress: evidence from the 1958 British birth cohort». *Soc Sci Med*, núm. 55, p. 1989-2004.

RICKWOOD, D. J. *et al.* (2007). «When and how do young people seek professional help for mental health problems?». *Med J*, vol. 1, núm. 187(7 Suppl), p. S35-9.

RICKWOOD, D. J.; BRAITHWAITE, V. A. (1994). «Social-psychological factors affecting help-seeking for emotional problems». *Social Science & Medicine*, núm. 39(4), p. 563-572.

WHO (2001). *The world health report 2001. Mental health: new understanding, new hope*. Ginebra: WHO. Disponible a: <http://www.who.int/whr/2001/en>

WHO (2004). *World Health Organization European Ministerial Conference on Mental Health: Facing the Challenges, Building Solutions. Mental Health of Children and Adolescents*. Helsinki: WHO.

ZACHRISSON, H. D. *et al.* (2006). «Utilization of health services in relation to mental health problems in adolescents: a population based survey». *BMC Public Health*, núm. 6, p. 34-40.

8. Percepcions enganyoses del cos en l'adolescència: la influència de la família i el grup d'iguals

Sandra Escapa i Luciano Maranzana

8.1. Introducció

El cos és un emplaçament sobre el qual es dibuixen nítidament les transformacions viscudes durant l'adolescència. Sobre el cos conflueix un conjunt de pressions i expectatives tant estructurals (Le Grange, Tibbs i Noakes, 1994; Botta, 1999; Thomsen, 2002; Harrison, 2000) com relacionals (Haworth-Hoepfner, 2000; Thompson i Stice, 2001), que el converteixen en un espai contenciós. Tot i que existeixen múltiples característiques corporals vinculades a diverses vulnerabilitats durant l'adolescència, el pes és una de les fonts principals de descontentament i preocupació per als i les joves, i està directament vinculat a nivells d'autoestima i adequació socioemocional (Feingold i Mazzella, 1998; Cohane i Pope, 2001). Tant la literatura especialitzada com les polítiques públiques desenvolupades als països occidentals en els últims anys tendeixen a limitar la problemàtica del pes en la infància i l'adolescència al sobrepès i l'obesitat, o a trastorns d'alimentació diagnosticats, com la bulímia i l'anorèxia. No obstant això, les fonts de vulnerabilitat vinculades al pes corporal no es limiten a aquests problemes. Sense descartar la importància creixent dels problemes més estudiats en les societats postindustrials, aquest capítol busca cridar l'atenció sobre una situació poc estudiada: l'ampli nombre d'adolescents que malgrat que tenen un pes normal es veuen o se senten grassos, i les conductes i els comportaments negatius per al seu benestar que tenen sobre la base d'aquesta percepció. Utilitzant dades de la tercera onada (2008) del Panel de Famílies i Infància (PFI), la nostra anàlisi sosté que la percepció sobre el propi cos, en particular respecte al pes, és rellevant per dos motius. En primer lloc, diferents percepcions sobre el pes en l'adolescència es vinculen a actituds i conductes potencialment perjudicials per al benestar de l'adolescent. En segon lloc, malgrat que el pes és font d'insatisfaccions tant per a homes com per a dones, el tipus de problemes a què s'enfronten i les conductes i pràctiques per solucionar-los són diferents; això fa del gènere una variable important per a l'anàlisi.

8.2. L'estudi de la satisfacció amb el cos

- Els adolescents entre els 12 i els 15 anys (particularment les noies) comencen a mostrar nivells decreixents de satisfacció amb diferents parts del seu cos i la seva aparença en general.

- Als països desenvolupats, entre el 40% i el 70% de les adolescents es mostra insatisfeta amb dues o més parts del seu cos, i aquesta xifra s'incrementa fins al 50-80% si es pregunta sobre la satisfacció amb el seu pes.
- La literatura especialitzada destaca la influència de la família i els grups d'iguals (amistats i parelles romàntiques) sobre el desenvolupament de les percepcions sobre el propi cos en l'adolescència.
- Els adolescents educats en famílies en què els pares estan altament involucrats en la vida dels seus fills tenen més autoestima, una millor acceptació del seu cos i una probabilitat menor de participar en conductes de risc respecte a la seva salut.
- El problema del descontentament amb el propi cos en l'adolescència no es limita a eventuals patologies (obesitat, anorèxia, bulímia). Existeix un nombre considerable de joves que es perceben grassos, tot i que no ho estiguin segons el seu IMC.
- Aquestes «falses grasses» i aquests «falsos grassos» són particularment vulnerables a incórrer en un repertori ampli de conductes i pràctiques amb conseqüències negatives per a la seva salut i les seves relacions socials.

Els canvis físics i biològics que es produeixen al llarg de la pubertat són font important d'ansietat i descontentament per als i les adolescents. Diversos estudis internacionals longitudinals mostren que els adolescents d'entre 12 i 15 anys (particularment les noies) comencen a mostrar nivells decreixents de satisfacció amb diferents parts del seu cos i la seva aparença en general. Als països desenvolupats, entre el 40% i el 70% de les adolescents es mostren insatisfetes amb dues o més parts del seu cos, i aquesta xifra s'incrementa fins al 50-80% si es pregunta sobre la satisfacció amb el seu pes (Smolak, 2006). Diversos investigadors arriben a sostenir l'existència d'un «descontentament normatiu» (Rodin *et al.*, 1985) entre les joves occidentals respecte als seus cossos, però sabem poc sobre les causes d'aquest descontentament.

El descontentament amb el pes corporal té diferents nivells, que van des de la mera percepció que un pesa més del que hauria de pesar, fins al *body dysmorphic disorder* (Veale, 2004), que consisteix en una preocupació obsessiva per un problema corporal inexistent o sobredimensionat. Encara que en molts casos aquest descontentament no comporta conductes de risc, diversos estudis mostren que la falta de satisfacció amb el pes corporal entre adolescents està vinculat a múltiples conductes negatives, que van des de majors nivells de consum de substàncies nocives per a la salut (Strauss, 2000), fins al desenvolupament de processos depressius i desordres d'alimentació (Siegel *et al.*, 1999; Haworth-Hoepfner, 2000). Aquest consens, però, no existeix a l'hora d'explicar les causes de la insatisfacció. En aquest sentit, la literatura especialitzada es divideix, a grans trets, entre explicacions culturals i relacionals.

Els promotors de les explicacions culturals de la insatisfacció dels i les adolescents amb el seu cos posen l'èmfasi en el rol dels ideals corporals promoguts des dels mitjans de comunicació i algunes professions (Le Grange, Tibbs i Noakes, 1994; Botta, 1999; Thomsen, 2002; Harrison, 2000). En aquestes explicacions, els i les adolescents són presentats com a víctimes de patrons culturals de be-

llesa i primesa de difícil consecució que generen un descontentament amb el propi cos, que arriba en casos extrems a desencadenar trastorns d'alimentació. Ara bé, malgrat que gairebé totes les dones i tots els homes estan exposats a pressions similars respecte a com ha de ser un cos atractiu, no totes les persones que no l'aconsegueixen estan insatisfetes amb el seu cos ni desenvolupen patologies. Encara que donem per descomptat que la cultura i els patrons de bellesa promoguts des dels mitjans de comunicació tenen un rol important en la definició del que és un cos atractiu i desitjable, aquesta relació no és directa i es troba mediada per la participació individual en múltiples intercanvis socials. De la mateixa manera que s'han interpretat els rols de gènere com una construcció sorgida de les interaccions que un individu estableix amb uns altres en el seu entorn (West i Zimmerman, 1987), considerem que és possible entendre la percepció del propi cos, i el descontentament respecte a aquest, com a una construcció creada i reproduïda en les múltiples interaccions socials quotidianes. En altres paraules, la falta de satisfacció amb el propi cos no és merament el resultat de la falta d'adequació sobre la base de certs estàndards de bellesa, sinó la conseqüència d'interaccions que els reproduïxen i mantenen.

La segona perspectiva per explicar la (in)satisfacció amb el propi cos posa l'èmfasi en aquests aspectes relacionals. La principal hipòtesi apel·la a la influència de pertànyer i vincular-se amb diferents grups o comunitats. En el cas dels estudis sobre adolescents, les relacions més transcendents són les que mantenen amb les seves famílies i el seu grup d'iguals (Haworth-Hoepfner, 2000; Thompson i Stice, 2001). En línia amb estudis vinculats a l'interaccionisme simbòlic (Kandel, 1980; White i Klein, 2002), aquestes explicacions sostenen que l'acceptació de determinats patrons i expectatives de bellesa es construeixen i interpreten a partir de les interaccions que els individus estableixen amb els grups i les comunitats a què pertanyen. Tot i que el corpus de la literatura que analitza el rol de les famílies i els grups d'iguals sobre les percepcions corporals en l'adolescència s'ha incrementat considerablement en la darrera dècada (Polivy i Herman, 2002; Young, Clopton i Bleckley, 2004; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004), no existeix un acord general respecte a quin tipus d'influència exerceixen, ni quina és la rellevància específica de cadascuna d'elles.

Les conclusions sobre el paper de les famílies en la construcció de percepcions corporals són múltiples i en alguns casos contradictòries. Algunes investigacions conclouen que els pares i les mares amb alts nivells de control sobre els fills, aquells que es mostren agressius amb ells, així com els pares i les mares perfeccionistes, generen efectes negatius respecte a la percepció del propi cos en els seus fills i filles (Bruch, 1988; Kerr, Skok i McLaughlin, 1991; Polivy i Herman, 2002; Phares, Steinberg i Thompson, 2004; Young, Clopton i Bleckley, 2004). Altres estudis posen l'èmfasi en la importància de pares absents o distants en el sorgiment de conflictes amb l'aparença corporal a l'adolescència (Lerner, 1991; Rabinor, 1994). Finalment, un tercer grup d'estudis marca la rellevància de l'actitud de la mare respecte al menjar, en particular la quantitat de calories que aquesta consumeix i la realització de dietes per a perdre pes (Nowak, 1998). Malgrat la falta d'acord sobre quines són les característiques de les famílies promotores del descontentament amb el propi cos en l'adolescència,

sí que sembla que hi hagi consens respecte a les característiques familiars que hi influeixen positivament. Els i les adolescents educats en famílies en què els pares estan altament involucrats en la vida dels seus fills tenen major autoestima, una millor acceptació del seu cos i una menor probabilitat de participar en conductes de risc respecte a la seva salut (Simons-Morton *et al.*, 2001).

Més enllà de la família, els grups d'amics i les relacions sentimentals també tenen un rol important en el benestar dels adolescents i les seves percepcions respecte al seu físic (Hartup, 1996; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004). Tal com sostenen Santor, Messervey i Kusumakar (2000), aconseguir l'admissió i acceptació en un grup és una de les principals tasques en què estan compromesos els adolescents. Però el preu de «pertànyer-hi» (Clasen i Brown, 1985) pot passar per incórrer en comportaments o activitats que comporten risc. En el cas particular dels adolescents, existeix un volum considerable d'estudis que confirma la relació entre activitats de risc i pressió dels grups d'iguals; entre les activitats de risc es pot esmentar el consum de drogues il·legals, fumar tabac, beure alcohol, fer actes incívics i vandàlics, tenir desordres alimentaris, etc. (Simons-Morton *et al.*, 2001). Respecte a la percepció i satisfacció amb el propi cos, la influència de les amistats se centra en la crítica directa o la importància que el grup atorga a l'aparença física en les seves converses i interaccions. Per exemple, Gerner i Wilson (2005) conclouen que, controlant per pes, la preocupació per pertànyer a un grup o mantenir una amistat està estretament relacionada amb imatges negatives sobre el propi cos. En una línia similar, altres estudis argumenten que les experiències amb amics i amigues són un factor central en el desenvolupament de l'autoestima i la satisfacció amb el propi cos. Així, en grups en què les converses quotidianes inclouen la crítica sobre l'aparença personal o la discussió sobre dietes (les anomenades *fat talks*) tendeixen a estendre percepcions negatives sobre les característiques corporals dels seus membres (Stice, Maxfield i Wells, 2003; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004; Toro *et al.*, 2005).

Un altre tipus de relació important entre iguals en l'adolescència són les interaccions romàntiques. Diversos estudis rebutgen la idea que les relacions romàntiques en aquesta etapa del cicle vital són transitòries i poc importants (La Greca i Moore Harrison, 2005; Collins, 2003). A mesura que els i les adolescents es fan grans, reconeixen una major proximitat amb les seves parelles sentimentals que amb els seus amics i amigues o amb els pares, i aquestes relacions es converteixen en elements clau en la formació de la identitat i percepció corporal (Larsen, 1996; Larson, Clore i Wood, 1999). Com a exemple, l'estudi de La Greca i Moore Harrison (2005) destaca que les relacions sentimentals en l'adolescència són la font més comuna d'emocions fortes, i tenen implicacions importants en la salut i el desenvolupament emocional dels joves. En una línia similar, Joyner i Udry (2000) conclouen que participar en relacions romàntiques durant l'adolescència està relacionat amb el desenvolupament d'estrès i depressió, en particular per a les dones. Malgrat aquests resultats, l'estudi de la relació entre benestar i participació en una relació romàntica en l'adolescència es troba subanalitzada en la literatura internacional, en comparació amb l'extensa literatura que analitza la importància de la família i les amistats.

En conclusió, la literatura especialitzada destaca la influència de la família i els grups d'iguals (amistats i parelles romàntiques) sobre el desenvolupament de les percepcions sobre el propi cos en l'adolescència. No obstant això, les evidències disponibles no coincideixen sempre sobre com aquestes interaccions influeixen en comportaments i actituds dels i les adolescents. Considerem que avançar en el coneixement d'aquesta realitat és un desafiament important en les societats postindustrials de consum. Tant al món anglosaxó com a l'Europa occidental, els problemes vinculats al descontentament amb el pes corporal, especialment l'anorèxia i la bulímia, han experimentat un creixement sostingut, especialment entre preadolescents (Migallón i Gálvez, 2008; Molinero, 2009). Però el problema del descontentament amb el propi cos en l'adolescència no es limita a eventuais patologies. Les dades que presentem al llarg d'aquest capítol mostren que els i les joves que es perceben grassos, encara que no ho estiguin segons el seu índex de massa corporal (IMC),²⁴ són particularment vulnerables a incórrer en un repertori ampli de conductes i pràctiques amb conseqüències negatives per a la seva salut i les seves relacions socials. Tot i que «falses grasses» i «falsos grassos» es troben en una posició de vulnerabilitat, la seva visibilitat social i el seu reconeixement en l'agenda pública són gairebé nuls; mentre que altres problemes vinculats al pes corporal en la infantesa i l'adolescència centren un conjunt ampli d'iniciatives i interessos. Sense desmerèixer la importància de problemes vinculats al pes real (en particular el sobrepès i l'obesitat) i patologies associades a desordres alimentaris (bulímia i anorèxia) com a objecte prioritari d'intervenció pública, ens proposem aportar evidència que avaluï la necessitat de reconèixer i incorporar a l'agenda sanitària els problemes derivats de les percepcions distorsionades del propi pes.

8.3. El pes corporal com a problema públic

- En la darrera dècada s'ha produït un increment considerable en la prevalença del sobrepès i l'obesitat infantil en bona part del món desenvolupat.
- Espanya se situa en el cim del rànquing de països amb un major percentatge d'infants i joves amb sobrepès (incloent obesitat) amb un 33%, només precedit pels EUA (35%).
- La preocupació per l'obesitat, en particular la que afecta els infants i adolescents, és un fenomen estès tant en organismes internacionals com estatals i autonòmics.
- En l'actualitat pels volts del 6% de la població d'entre 12 i 21 anys té algun desordre d'alimentació diagnosticat; les dones representen més del 90% dels casos.
- L'ampli conjunt de mesures orientades a prevenir i reduir la incidència de l'obesitat i els desordres d'alimentació entre infants i adolescents pot eclipsar altres problemes vinculats amb el pes corporal.
- Els i les joves «falsos grassos», actualment invisibles en la definició d'accions i polítiques públiques, estan exposats a formes de vulnerabilitat espe-

24. L'índex de massa corporal (IMC) és un indicador simple de la relació entre el pes i l'alçada. Es calcula dividint el pes d'una persona en kilograms pel quadrat de la seva alçada en metres (kg/m²).

cífiques relacionades amb pràctiques i conductes de risc amb conseqüències negatives per a la seva salut i estabilitat emocional.

L'atenció prestada als problemes vinculats al pes corporal entre els menors d'edat dins de les agendes públiques nacionals i internacionals és un fenomen recent però de ràpid creixement. En línies generals, pot dir-se que la principal preocupació està associada a la denominada pandèmia d'obesitat que afecta els països postindustrials. En un segon pla, l'altre gran problema vinculat amb el pes corporal, almenys indirectament, és l'important augment de casos de bulímia i anorèxia entre infants i adolescents. Respecte al primer problema les xifres són contundents. En la darrera dècada s'ha produït un increment considerable en la prevalença del sobrepès i l'obesitat infantil en bona part del món desenvolupat. A tall d'exemple, als Estats Units s'estima que més del 18% de la població infantil i juvenil és obesa i que un de cada tres té sobrepès (Ogden *et al.*, 2006). A Espanya, les xifres no són gaire diferents, amb una estimació d'un 15% de població obesa menor de 18 anys (Aranceta-Bartrina *et al.*, 2005). A més, segons dades de l'OCDE (2010), Espanya se situa en el cim del rànquing de països amb un major percentatge d'infants i joves amb sobrepès (incloent obesitat) amb un 33%, només precedit pels EUA (35%). Aquestes xifres són preocupants ja que l'obesitat està associada a diversos problemes físics (asma, diabetis, desajustos menstruals), psicològics (problemes d'autoestima, depressió) i socials (estigmatització, marginació). La preocupació per l'obesitat, en particular la que afecta els infants i adolescents, és un fenomen estès tant en organismes internacionals com a escala estatal i autonòmica. Gran part de les accions dels organismes internacionals s'orienta cap al desenvolupament de normes de governança en la publicitat i el màrqueting de productes alimentaris orientats al públic infantil, de cara a protegir els infants i joves dels possibles abusos d'activitats comercials (OMS, 2006). A escala estatal, el Ministeri de Salut ha desenvolupat un conjunt de programes de lluita contra el sobrepès i l'obesitat amb l'objectiu de sensibilitzar la població del problema que l'obesitat representa per a la salut i impulsar hàbits saludables. El Programa Perseo, dirigit específicament als infants i adolescents, aporta un conjunt d'intervencions a les escoles per promoure hàbits saludables, detectar precoçment problemes d'obesitat i sensibilitzar les famílies i els docents. En la mateixa línia, la Generalitat ha desenvolupat un pla integral propi (el PAAS) que inclou un conjunt ampli de mesures en l'entorn educatiu (revisió de menús escolars, control sobre les màquines expendedores d'aliments a les escoles, recursos didàctics per a progenitors i docents, plans esportius, etc.), i en l'àmbit sanitari i institucional.

Respecte als desordres alimentaris com la bulímia i l'anorèxia, el nombre d'estratègies i polítiques públiques actives és menor que en el cas de l'obesitat, però en canvi es registra un major dinamisme de la societat civil, en particular a partir d'associacions orientades a assistir les persones malaltes i les seves famílies, i promoure el reconeixement públic del problema. Tant l'anorèxia com la bulímia han experimentat un increment important en la població espanyola, en particular entre infants i adolescents. En l'actualitat pels volts del 6% de la

població d'entre 12 i 21 anys té algun desordre d'alimentació diagnosticat; les dones representen més del 90% dels casos (Peláez Fernández *et al.*, 2010). L'acció de diferents associacions a escala estatal i autonòmica ha promogut un conjunt de polítiques públiques orientades principalment a l'adequació dels serveis sanitaris per tractar aquestes malalties, i al desenvolupament d'accions que tendeixen a reduir la «cultura de la primesa» en la societat. Respecte al primer punt, en la darrera dècada el Ministeri de Sanitat ha inclòs la bulímia i l'anorèxia en la seva llista de malalties d'atenció prioritària, i hi ha desenvolupat unitats específiques als hospitals públics. A la vegada, el Ministeri promou legislació per prevenir l'exposició de les joves a patrons de primesa poc realistes a través d'acords sobre els continguts de la publicitat orientada a joves i infants, i la promoció d'estàndards de talles en la roba que s'adeqüin a les característiques corporals de la població espanyola. Així, el Ministeri ha realitzat un ampli estudi antropomètric de la població per determinar quines talles han d'estar presents en els comerços, i promou acords amb representants de la indústria de la moda per prevenir l'ús de models que es trobin en situació d'infrapès segons l'IMC. Els programes NAOS, Perseo i PAAS inclouen els desordres alimentaris com un dels temes que cal tractar a les escoles i ofereixen material didàctic i plans d'acció en resposta a la detecció de casos, encara que l'èmfasi es manté en la lluita contra l'obesitat infantil i juvenil.

L'ampli conjunt de mesures orientades a prevenir i reduir la incidència de l'obesitat i els desordres d'alimentació entre infants i adolescents pot eclipsar altres problemes vinculats amb el pes corporal amb conseqüències negatives tant individuals com per a la societat en conjunt, que rarament són objecte de polítiques públiques i estratègies de sensibilització. Tal com presentarem en els apartats següents, existeixen diversos grups de joves que troben en el seu pes una font d'insatisfacció, tot i que se situïn en estàndards de normalitat. Aquests grups, actualment invisibles en la definició d'accions i polítiques públiques, estan exposats a formes de vulnerabilitat específiques relacionades amb pràctiques i conductes de risc amb conseqüències negatives per a la seva salut i estabilitat emocional. D'altra banda, les investigacions sobre les problemàtiques de l'obesitat i els desordres alimentaris entre infants i adolescents tendeixen a passar per alt dinàmiques sociològiques que es troben en el seu origen. Estudis recents sobre obesitat infantil a Espanya destaquen la importància de les característiques familiars en el desenvolupament d'aquesta malaltia. Marí-Klose *et al.* (2010) accentuen la rellevància de la participació dels progenitors en la criança i la cura dels fills com un factor central en la reducció de la probabilitat que tenen de ser obesos. Així, els infants que viuen en llars en què cap dels dos progenitors o només la mare estan implicats en la vida de l'infant, presenten riscos d'obesitat significativament més elevats en igualtat de factors socioeconòmics. Aquestes conclusions criden l'atenció sobre la necessitat d'entendre els problemes vinculats al pes corporal des d'una perspectiva relacional, que inclogui les famílies i els grups d'iguals com a factors rellevants en el desenvolupament de la malaltia durant la infantesa i adolescència, a la vegada que cal destacar que els problemes respecte al pes no són només senyals d'alarma per al futur, sinó situacions que requereixen

accions per prevenir les seves conseqüències actuals, en particular respecte a l'autoestima i el desenvolupament socioemocional.

En els apartats següents abordem aquestes dues dimensions del fenomen. En primer lloc, ampliem la definició dels grups de risc vinculats a problemes de pes corporal, i destaquem la importància de les percepcions com a element central en la definició del col·lectiu vulnerable. En segon lloc, oferim una anàlisi que inclou la importància de les relacions intergeneracionals i intrageneracionals en el desenvolupament de problemes vinculats al pes, en particular la rellevància del tipus de família, el tipus de relació amb les amistats i l'històric sentimental com a variables significatives per a l'anàlisi.

8.4. Realitat i percepció del cos dels i les adolescents

- El 16% dels i les adolescents catalanes té algun problema de pes, és a dir, que té un pes inferior o superior al considerat adequat segons la seva alçada, edat i sexe.
 - Un 9,2% té sobrepès, un 2,6% obès i un 5% té pes insuficient.
 - El percentatge de nois amb sobrepès és el doble que el de les noies (12,5% i 6,6% respectivament) i tres cops més elevat quan parlem d'obesitat (4,2% en nois i 1,4% en noies).
 - El 43% dels joves d'entre 15 i 19 anys té una percepció distorsionada del seu cos. El 28% considera que pesa més i el 15% menys del que els tocava tot i trobar-se dins dels patrons de la normalitat (IMC normal).
 - Les noies sofreixen més sovint insatisfacció amb el seu cos que els nois, és a dir, tenen una imatge d'elles mateixes més negativa que els nois.
 - Mentre que els nois es preocupen per tenir una imatge corporal en què predomini la musculació, les noies tenen uns ideals de bellesa associats a estar primes i, en la majoria dels casos, fins i tot per sota d'una talla saludable.
 - Una de cada tres noies i un de cada vuit nois considera que pesa més o molt més del que hauria de pesar tot i tenir un pes normal (38,3% i 13,7% respectivament). Són els que anomenem *falses grasses* i *falsos grassos*.

El Panel de Famílies i Infància (PFI) ofereix l'oportunitat d'analitzar possibles factors explicatius de la insatisfacció amb el cos dels i les adolescents. En la tercera onada, realitzada el 2008 a nois i noies d'entre 15 i 19 anys, s'interroga els adolescents sobre el seu pes i alçada (cosa que permet estimar el seu IMC), així com qüestions sobre la percepció subjectiva que tenen del seu pes. El PFI també ens proporciona altres elements rellevants per a l'anàlisi que ens plantejarem aquí com a indicadors sobre pràctiques perilloses per a la salut (consum de substàncies addictives, pràctiques per aprimar-se, comportaments de risc), sentiments i estats d'ànim, i tipus de relació amb la família i amb els amics i amigues.

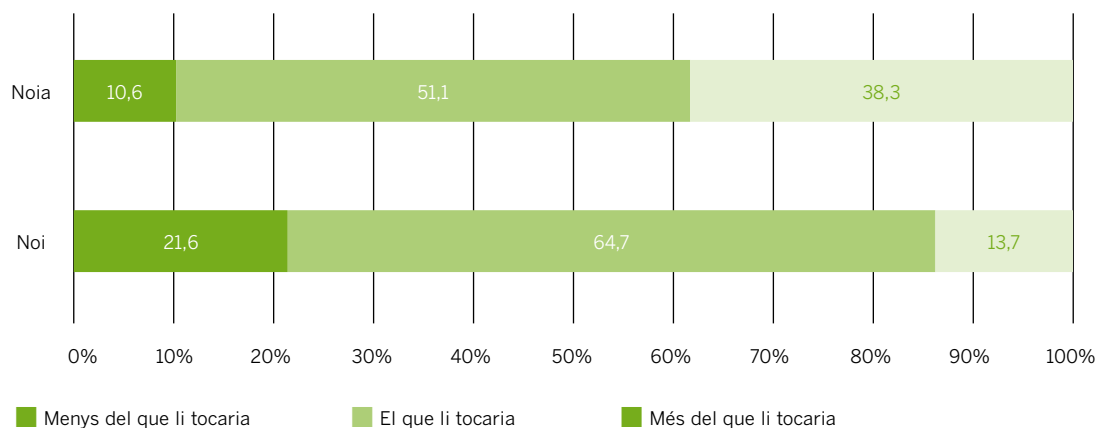
Segons dades del PFI, el 16% dels i les adolescents catalans té algun problema de pes, és a dir, té un pes inferior o superior al considerat adequat

segons la seva alçada, edat i sexe. Un 9,2% té sobrepès, un 2,6% obès i un 5% té pes insuficient. El sobrepès infantil és un problema que afecta més sovint els nens que no pas les nenes. Les dades de la *Encuesta Nacional de Salud de España* (ENSE) del 2006 ja indicaven aquesta diferència per sexe. Segons l'ENSE, el 21% dels nois d'entre 15 i 17 anys tenia sobrepès, en canvi el percentatge de noies només arribava al 13%. En el PFI, el percentatge de nois amb sobrepès és el doble que el de les noies (12,5% i 6,6% respectivament) i tres cops més elevat quan parlem d'obès (4,2% en nois i 1,4% en noies). En canvi, les diferències per sexe en infrapès són gairebé inexistents. La major prevalença del sobrepès i l'obès entre els homes joves és un fenomen estès no només a Espanya sinó també en les societats postindustrials. No obstant això, aquesta tendència s'inverteix quan considerem grups de major edat. A partir dels 45 anys, la prevalença d'obès en la població espanyola es transforma en un problema majoritàriament femení (Aranceta-Bartrina *et al.*, 2005).

Els problemes amb la imatge corporal no vénen només donats per l'IMC o per trastorns alimentaris diagnosticats. Existeix un grup de població amb un pes dins dels barems de la normalitat, però amb una percepció esbiaixada del seu cos, que pot arribar a reproduir conductes pròpiament anorèxiques o bulímiques i, per tant, ser igualment un grup de risc que molts cops passa desapercebut. És un grup generalment fora dels circuits de control mèdic i/o psicològic, al qual cal parar més atenció pels efectes que pot arribar a tenir. Tot i que el 83% de les i els adolescents catalans tenen un pes considerat normal, només un 52% dels nois i noies consideren que pesen el que els tocava. El més destacable és que el 43% dels joves d'entre 15 i 19 anys té una percepció distorsionada del seu cos, ja que consideren que pesen més (el 28%) o menys (el 15%) del que els tocava tot i trobar-se dins dels patrons de la normalitat (IMC normal). Malgrat això, existeixen diferències significatives per sexe en les percepcions del cos. En la línia d'altres estudis, les noies pateixen més sovint insatisfacció amb el seu cos que els nois, és a dir, tenen una imatge d'elles mateixes més negativa que els nois (Palmqvist i Santavirta, 2006; McCabe i Ricciardelli, 2003).

Les dades del PFI ens indiquen que el descontentament amb el cos dels nois es deu, en major proporció, al fet que se senten més primers del que els tocava, tot i tenir un pes normal. El 21,6% dels nois considera que pesa menys o molt menys, el doble que les noies (gràfic 11). Les dades confirmen el que s'ha trobat en altres recerques. Segons un treball recent de Ramos, Rivera de los Santos i Moreno (2010), la preocupació per l'aparença física de nois i noies en l'etapa adolescent és diferent. Mentre que els nois es preocupen per tenir una imatge corporal en què predomini la musculació, les noies tenen uns ideals de bellesa associats a estar primes i, en la majoria dels casos, fins i tot per sota d'una talla saludable. Ricciardelli i McCabe (2003) també advertien que el descontentament amb el cos en els nois està augmentant cada cop més. Les seves dades indiquen que mentre aproximadament una tercera part dels nois adolescents desitjava tenir un cos més prim, un percentatge similar volia un cos més voluminós i musculat.

Gràfic 11. Percepció del pes dels i les adolescents amb IMC normal segons el sexe. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Quan la insatisfacció amb el cos ve definida per la percepció de tenir un pes més elevat del que els tocava, la diferència per sexe s'inverteix. En aquest cas les noies gairebé tripliquen el percentatge dels nois (38,3% i 13,7% respectivament). Una de cada tres noies i un de cada vuit nois consideren que pesen més o molt més del que haurien de pesar tot i tenir un pes normal. Són els que anomenarem *falses grasses* i *falsos grassos*. Centrarem la nostra recerca en aquest grup d'adolescents. D'una banda, perquè és la categoria més gran d'insatisfets amb la seva imatge corporal tot i tenir el pes adequat, i de l'altra perquè el seu malestar amb el cos pot fer-los més vulnerables de cara a seguir una sèrie de pràctiques poc saludables i perilloses, així com a tenir problemes relacionals i de conducta.

8.5. Hàbits i conductes perillosos per a la salut

8.5.1. Consum de substàncies addictives

- Un 18% dels i les adolescents fuma com a mínim un cop per setmana, el 15% s'ha emborratxat com a mínim dos cops el darrer mes i un 9% ha fumat cànnabis com a mínim dos cops el darrer mes.
- Les noies «falses grasses» destaquen per sobre d'altres grups (noies amb sobrepès o obesitat i la resta de noies) en tots els tipus de consum, sobretot en el consum de tabac.
- La prevalença d'aquest consum entre les «falses grasses» gairebé duplica el percentatge de la resta de grups, amb un 30,4% de fumadores.

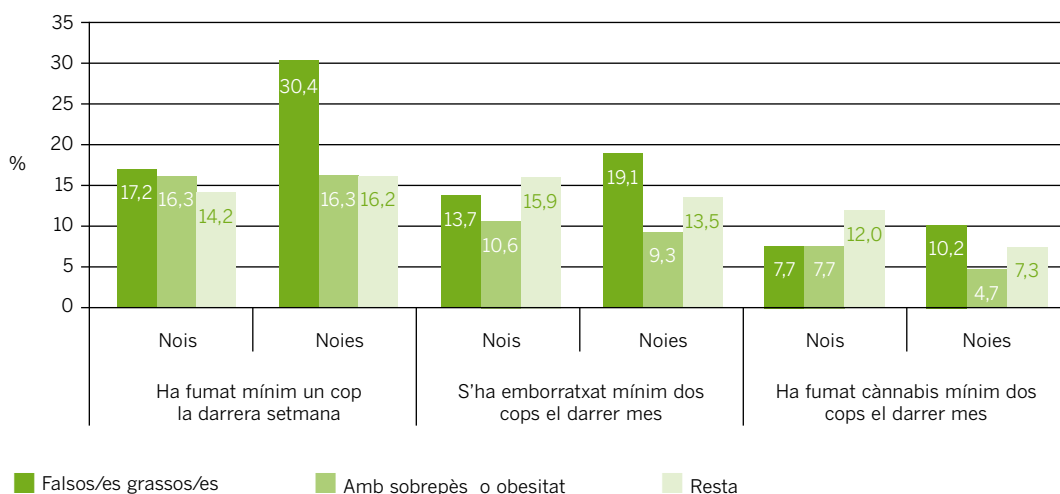
El consum de substàncies psicoactives, tant les legals com les il·legals, és una de les problemàtiques principals de salut entre els adolescents. Com diversos estudis mèdics han demostrat, el consum de tabac en aquestes edats pot portar problemes en la capacitat pulmonar (bronquitis crònica, asma), i

també tenir efectes sobre la imatge corporal que tant afecta a aquestes edats. El consum d'alcohol en l'adolescència incrementa el risc de tenir trastorns físics, psicològics i del comportament tant en el present com en la vida adulta, i el consum anomenat d'«afartament» pot arribar a afectar el sistema nerviós i a interferir en el desenvolupament del cervell. Per últim, el consum de cànnabis altera les funcions de la memòria, l'atenció i la percepció, així com l'activitat motora; i el consum habitual pot produir una sèrie de danys físics i psíquics, com malalties pulmonars, hipertensió o insuficiència cardíaca, a més d'augmentar la incidència de depressions i psicosis (Oteo, 2009).

Tot i que, segons indiquen les dades de la darrera *Encuesta Estatal Sobre Usos de Drogas en Enseñanzas Secundarias* (Plan Nacional sobre Drogas, 2008), les prevalences de consum de tabac, alcohol i cànnabis entre els adolescents han disminuït respecte al 2004 a l'Estat espanyol, encara continuen superant la mitjana europea. Les dades del PFI indiquen que un 18% dels adolescents fuma com a mínim un cop per setmana, el 15% s'ha emborratxat com a mínim dos cops el darrer mes i un 9% ha fumat cànnabis com a mínim dos cops el darrer mes. Al gràfic 12 s'observen les diferències de les prevalences en el consum de tabac, alcohol i cànnabis entre els adolescents que anomenem falsos grassos, els que tenen sobrepès o obesitat, i la resta d'adolescents, diferenciant en cada cas entre nois i noies.

Les noies «falses grasses» destaquen per sobre dels altres grups en tots els tipus de consum, sobretot en el consum de tabac. La prevalença d'aquest consum en aquest grup gairebé duplica el percentatge de la resta de grups, amb un 30,4% de fumadores. Aquesta relació entre el tabaquisme i una imatge negativa del cos es podria explicar pel consum de tabac que fan algunes noies adolescents com a mètode per apaivagar la gana. En un estudi realitzat sobre adolescents finlandesos es va concloure que alguns dels adolescents de la mostra, sobretot les noies que no estaven satisfetes amb el seu cos, feien servir el tabac com un mitjà per regular el pes (Palmqvist i Santavirta, 2006).

Gràfic 12. Consum de substàncies addictives segons consideracions de pes i sexe. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

8.5.2. Pràctiques per perdre pes

- La conducta més repetida que acompanya la insatisfacció amb el cos és fer règim, la majoria de vegades reduint la ingesta diària d'aliments recomanats i sovint sense un seguiment mèdic.
- A Catalunya, el 25% dels nois i el 75% de les noies ha intentat perdre pes alguna vegada el darrer any.
- El 84% de les falses grasses i les adolescents amb sobrepès o obesitat ha intentat aprimar-se els darrers dotze mesos, una dada força alta comparada amb la resta d'adolescents (un 36%).
- El 30,8% dels falsos grassos i el 51,5% de les falses grasses ha fet dieta pel seu compte (sense seguiment mèdic) com a mínim un cop el darrer any.
- Gairebé el 13% de les falses grasses s'ha provocat el vòmit com a mètode per aprimar-se com a mínim un cop el darrer any.
- La insatisfacció amb el cos i la percepció de sentir-se més gras del que tocaria és l'indicador subjectiu més important que precedeix la decisió d'iniciar dietes per perdre pes.

Altres hàbits perillosos per a la salut són certes pràctiques per aprimar-se o perdre pes (taula 36, a la p. següent). La conducta més repetida que acompanya la insatisfacció amb el cos és fer règim, la majoria de vegades reduint la ingesta diària d'aliments recomanats i sovint sense un seguiment mèdic. Aquesta pràctica pot dur a situacions greus per a la salut (Barker *et al.*, 2000). A Catalunya, el 25% dels nois i el 75% de les noies ha intentat perdre pes alguna vegada el darrer any. Concretament, el 84% de les falses grasses i les adolescents amb sobrepès o obesitat ha intentat aprimar-se en els darrers dotze mesos, una dada força alta comparada amb la resta d'adolescents (un 36%). En el cas dels nois les diferències també són substancials. El 61% dels falsos grassos ha intentat perdre pes en el darrer any, com també gairebé el 48% dels nois amb sobrepès o obesitat. Tot i que són percentatges inferiors als de les noies, són força elevats en comparació amb el 13% de la resta de nois adolescents.

En general, les pràctiques de risc per a la salut són més freqüents entre les noies que entre els nois, tal com hem vist en el consum de substàncies addictives. Està documentat que les noies són molt més vulnerables a les influències socioculturals potencialment perilloses. Mentre que els nois admiren els cossos de nedadors i gimnastes, les noies admiren els cossos de models i ballarines, models típicament relacionats amb desordres alimentaris (Toro *et al.*, 2005). També està força estudiada la influència dels models alimentaris de les famílies en el desenvolupament de comportaments alimentaris de risc en noies adolescents (Smolak, Levine i Schermer, 1999; Toro *et al.*, 2005; Videon i Manning, 2003). Molts adolescents conviuen amb algun adult que ha fet o fa dieta pel seu compte, de tal manera que es percep com una pràctica normal, habitual i sense perills.

Així, el 30,8% dels falsos grassos i el 51,5% de les falses grasses han fet dieta pel seu compte (sense seguiment mèdic) com a mínim un cop el darrer any (taula 36), un percentatge força superior a la resta de grups. Segons les

Taula 36. Pràctiques realitzades per a perdre pes segons consideracions de pes i sexe (percentatges). Catalunya

Pràctiques per a perdre pes *	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Ha fet dieta pel seu compte	30,8	20,6	4,4	51,5	39,5	16,8
Ha suprimit alguns àpats	7,3	14,8	2,6	45,3	29,5	12,5
Ha deixat de menjar alguns aliments	32,3	29,7	5,4	66,3	53,5	23,4
S'ha provocat el vòmit	—	—	—	12,8	—	1,3

* Com a mínim un cop el darrer any.

— Menys de 10 casos.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

dades del PFI, les falses grasses també superen amb escreix les noies amb sobrepès i la resta de noies en haver suprimit algun àpat i en deixar de menjar alguns aliments per aprimar-se. Però la dada més alarmant és que gairebé el 13% de les falses grasses s'ha provocat el vòmit com a mètode per aprimar-se com a mínim un cop el darrer any. Aquests resultats s'han detectat també en estudis mèdics sobre els trastorns de conducta alimentària, que avalen l'existència de divergències importants en les preocupacions pel pes i per estar prim, la insatisfacció corporal i els comportaments bulímics segons el sexe i l'edat (Herrero i Viña, 2005).

La restricció voluntària d'aliments és el principal factor de risc immediat dels desordres alimentaris. Però la insatisfacció amb el cos i la percepció de sentir-se més gras del que tocava és l'indicador subjectiu més important que precedeix la decisió d'iniciar dietes per perdre pes, per tant, és un indicador que cal tenir en compte per predir trastorns alimentaris, sobretot en etapes adolescents en què comporta un risc més elevat. D'altra banda, la insatisfacció amb el propi cos normalment està associada als símptomes i desordres depressius que són alhora factors que intervenen en el risc de patir trastorns alimentaris (Toro *et al.*, 2005).

8.5.3. Malestars emocionals i imatge corporal

- El 40% de les falses grasses se senten sovint nervioses, enfront del gairebé 34% de les noies amb sobrepès i obesitat.
- Pel que fa a sentir-se massa ocupat per fer-ho tot, els i les adolescents amb una percepció distorsionada del seu pes també destaquen per sobre dels altres grups amb un 41,5% de les falses grasses i un 35% dels falsos grassos que diuen sentir-se sovint així.
- Els nois falsos grassos, per la seva banda, se senten sovint més tristos que els adolescents amb sobrepès i la resta, concretament el doble, un 10,5%. Així mateix, també se senten més sols i cansats.

La investigació social ha posat de manifest que existeix una correlació entre els problemes d'autoestima i els comportaments socials que impliquen algun tipus de risc per a l'adolescent (Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Tot

i això, l'estat d'ànim dels adolescents és un terreny poc treballat des de les ciències socials si el comparem amb l'atenció que es dona als adults en aquest àmbit (Marí-Klose *et al.*, 2010). El PFI ens permet fer una aproximació als estats d'ànim dels adolescents i relacionar-los amb altres aspectes com, en aquest cas, les consideracions de pes. Tal com observem a la taula 37, els estats d'ànim negatius apareixen de manera diferent en nois i noies. En general, les noies se senten més tristes, nervioses, cansades i massa ocupades per fer-ho tot que els nois. També hi ha desigualtats dins dels diferents grups segons el pes. El 40% de les falses grasses se senten sovint nervioses, enfront del gairebé 34% de les noies amb sobrepès i obesitat. Pel que fa a sentir-se massa ocupats per fer-ho tot, els i les adolescents amb una percepció distorsionada del seu pes també destaquen per sobre dels altres grups: un 41,5% de les falses grasses i un 35% dels falsos grassos diuen que se senten sovint així. Els nois falsos grassos, per la seva banda, se senten sovint més tristos que els adolescents amb sobrepès i la resta, concretament el doble, un 10,5%. Així mateix, també se senten més sols i cansats.

Taula 37. Estats d'ànim que sent sovint l'adolescent segons consideracions de pes i sexe (percentatges). Catalunya

	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Se sent sovint						
Trist/a	10,5	5,3	4,4	19,1	23,4	10,2
Nerviós/a	19,5	20,2	20,5	40,1	33,9	30,0
Avorrit/da	23,1	21,5	18,2	15,7	20,5	15,8
Sol/a	10,4	6,2	4,5	7,6	15,6	5,9
Cansat/da	28,4	18,3	22,0	34,5	25,8	27,9
Massa ocupat/da per fer-ho tot	35,1	25,4	24,2	41,5	34,4	35,5
Pressionat/da pels seus pares	11,9	12,0	9,7	14,7	14,8	8,9

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

8.6. Problemes de conducta: trencament de normes i relacions intergeneracionals

- Prop de la meitat de les falses grasses ha fet «botellón», i un percentatge similar ha mentit als pares sobre alguna cosa important.
- El 29% diu que ha robat en una botiga o un centre comercial i un 33% ha pujat a un ciclomotor sense casc.
- El 42,5% de les falses grasses discuteix sovint amb els pares pels seus comportaments i maneres, mentre que entre la resta d'adolescents, incloses les que tenen sobrepès o obesitat, aquest fenomen no arriba ni al 30%.

No només existeix una correlació entre insatisfacció amb la imatge corporal i comportaments de risc per a la salut. També hi ha una correspondència entre la percepció esbiaixada del cos i els problemes de comportament que qüestionen o contradiuen principis i normes imposades des del món dels

adults. A la taula 38 s'observa la incidència d'una sèrie de conductes asocials o incíviques en els tres grups analitzats anteriorment (falsos grassos o falses grasses, amb sobrepès o obesitat, i resta d'adolescents). Les diferències de gènere tornen a estar presents. La diferència percentual en la majoria de problemes de comportament entre els nois falsos grassos, els adolescents amb sobrepès i la resta és mínima. En canvi, entre les falses grasses, la incidència d'aquests problemes de comportament és notòria. En destaca la utilització irresponsable de ciclomotors, el consum de begudes alcohòliques, actes delictius com robar en una botiga, i mentir als pares. Així, prop de la meitat de les falses grasses ha fet «botellón», i un percentatge similar ha mentit als pares sobre alguna cosa important (el 51,6% i el 47,8% respectivament). El 29% diu que ha robat en una botiga o un centre comercial i un 33% ha pujat a un ciclomotor sense casc. Els problemes de comportament, pel trencament de normes estipulades pels adults, solen comportar discussions entre els adolescents i els seus progenitors.

A la taula 39 s'observa el percentatge d'adolescents que discuteix sovint o molt sovint amb els seus pares sobre diversos temes. Les noies amb una percepció esbiaixada del seu cos tenen de mitjana 10 punts percentuals més que les adolescents dels altres dos grups en gairebé tots els ítems. Així, el 42,5% de les falses grasses discuteix sovint amb els pares pels seus comportaments i maneres, mentre que la resta d'adolescents que ho fan, incloses les que tenen sobrepès o obesitat, no arriba al 30%. En la mateixa direcció van les discussions sobre l'hora de tornada a casa i la sensació que tenen del control a càrrec dels pares. Entre els nois, en canvi, les diferències no són significatives entre els grups.

Després de definir els diferents grups segons les consideracions de pes i sexe, i descriure les diferències en els comportaments i les actituds, ens centrarem a analitzar el grup de les falses grasses i falsos grassos, ja que ha

Taula 38. Problemes de comportament segons consideracions de pes i sexe (percentatges). Catalunya

Problemes de comportament	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Ha pujat a un ciclomotor sense casc	31,8	31,2	40,1	33,4	18,3	24,0
Ha conduït un ciclomotor sense permís de conduir	35,6	29,9	38,3	21,1	—	14,5
Ha robat en una botiga o centre comercial	20,0	19,7	21,2	28,9	10,8	18,8
Ha robat a un/a company/a de l'escola	18,9	14,0	14,4	4,8	—	4,6
Ha destruït mobiliari urbà	26,7	28,7	28,4	14,6	—	6,9
Ha fet «botellón»	33,3	33,8	36,6	51,6	29,0	36,3
Ha participat en baralles o agressions fora de l'escola	17,8	17,4	19,0	10,9	—	6,4
Ha mentit als pares sobre alguna cosa important	42,2	37,2	36,2	47,8	21,5	29,4
No ha tornat a casa a la nit sense permís	—	10,3	11,5	13,7	—	8,3

— Menys de 10 casos.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Taula 39. Discussions que tenen sovint amb els pares segons consideracions de pes i sexe (percentatges). Catalunya

Discuteix sovint o molt sovint amb els pares en els següents aspectes	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Pel seu comportament o maneres	27,1	24,3	24,3	42,5	28,9	28,8
Per la seva forma de vestir o de pentinar-se	—	6,3	7,9	6,3	—	4,6
Per la seva ajuda en les tasques de la llar	15,8	20,8	23,2	39,9	29,7	30,9
Per les seves despeses o pels diners que li donen per gastar	7,6	8,7	12,8	24,5	17,2	13,8
Per l'hora de tornada a casa els caps de setmana	14,3	11,1	15,8	28,4	19,7	21,5
Perquè volen controlar on va	18,8	16,0	16,0	26,1	15,7	18,2
Pels amics/gues que té	9,8	9,7	9,1	8,6	9,5	4,8
Per les seves notes o temps que dedica a estudiar	36,8	35,1	38,1	29,7	27,6	23,8
Per l'ordre en la seva habitació	33,1	36,5	33,8	52,2	46,0	44,8
Per les hores que passa mirant la televisió	12,8	14,6	13,8	13,9	8,8	8,7
Pel temps que passa xatejant	18,0	17,4	21,8	32,2	17,3	23,8
Pel temps que passa navegant per Internet	20,3	20,9	23,2	31,1	19,0	20,1

— Menys de 10 casos.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

quedat demostrat que són els qui tenen hàbits i conductes de risc més elevats, així com estats d'ànim negatius característics. El nostre objectiu és determinar quins factors incrementen la probabilitat de tenir una percepció distorsionada del cos entre els adolescents que tenen un IMC normalitzat.

8.7. Per què se senten grassos si no ho són?

Què fa que un adolescent se senti gras o grassa si no ho està? Què el diferencia d'altres adolescents? Per respondre a aquestes preguntes analitzem els factors que incrementen el malestar amb el cos mitjançant tècniques de regressió logística. Atès que en les anàlisis prèvies s'ha observat una diferència significativa entre les noies i els nois, s'ha optat per fer les anàlisis de regressió per separat. D'aquesta manera es pot observar si existeixen diferències per sexe en els factors que incideixen en el fet de sentir-se gras respecte d'aquells adolescents que no ho estan.

8.7.1. Noies falses grasses

- En el cas de les noies, la família i els amics constitueixen models potencialment influents en el comportament per perdre pes.
- Els estils parentals més democràtics estan associats a nivells més baixos de malestar amb el cos. La raó de probabilitat de ser falsa grassa en una llar on

les decisions es prenen conjuntament entre els pares i la noia és dos cops més baixa que en les llars on els pares imposen les decisions.

- Haver-se sentit pressionada pels amics o amigues a fer règim per aprimar-se indica una raó de probabilitat de ser falsa grassa cinc cops més elevada que en les noies que no s'hi han sentit pressionades.

- Les relacions sentimentals tenen una influència significativa en la percepció que es té de la imatge corporal. Haver tingut parella (però no tenir-ne en l'actualitat) incrementa la probabilitat de ser falsa grassa.

En el primer model de regressió, s'hi ha afegit l'edat de l'adolescent, l'origen dels pares (si el pare i/o la mare són d'origen immigrant), la mitjana de les notes de les assignatures obligatòries en la darrera avaluació, i un càlcul amb la diferència entre l'IMC de l'adolescent i el llindar que diferencia, en funció de l'edat, les adolescents que tenen pes normal i sobrepès segons l'IMC. Aquesta darrera variable és significativa en tots els models. Com és d'esperar, com més a prop del llindar de sobrepès es troba la jove, més augmenta la probabilitat de sentir-se grassa. Quan introduïm altres variables per a l'anàlisi, aquesta variable ens permet tenir un control estadístic amb què es pot estimar la influència d'altres variables a igualtat de condicions de pes. L'edat és significativa tant en nois com en noies, tot i que l'efecte és més pronunciat en les noies. A mesura que augmenta l'edat hi ha una tendència a sentir-se més grassa. A igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat que una adolescent de 18 anys sigui falsa grassa és gairebé dues vegades més elevada que la d'una adolescent de 15 anys (taula 40).

Durant l'adolescència la naturalesa dels vincles amb els progenitors canvia substancialment. Tal com s'indica en l'estudi de Marí-Klose *et al.*, en l'adolescència «els fills continuen depenent econòmic i legalment dels pares, però comencen a adquirir (i reivindicar) un grau d'autonomia major» (2010, p. 13). Canvien els tipus d'activitats entre pares i fills, el temps compartit, els temes de conversa i la direccionalitat de les decisions. Durant aquesta etapa es passa cada cop més temps amb els amics i companys i menys amb la família (Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004). Tot i això, les relacions familiars i els estils educatius parentals continuen sent importants en el desenvolupament del noi o la noia, ja que, com acredita un volum important de recerca, condicionen de manera important la salut, les conductes i les actituds dels adolescents (Polivy i Herman, 2002; Young, Clopton i Bleckley, 2004; Wild *et al.*, 2004). És per aquest motiu que en el segon model (taula 40) s'hi han afegit les variables relacionades amb els progenitors, com ara el nivell d'estudis de la mare, i la manera com es prenen les decisions a la llar sobre temes que afecten l'adolescent. En el cas de les noies s'observa que les llars més democràtiques poden tenir un efecte esmorteïdor del malestar de les adolescents amb el seu cos. A igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat de sentir-se grassa, tot i no estar-ho, en una llar en què les decisions es prenen conjuntament entre els pares i la noia és dos cops més baixa que en les llars en què els pares imposen les decisions. En altres estudis s'ha assenyalat que un ambient familiar advers pot ser un factor de vulnerabilitat per a psicopatologies en general i no una predisposició específica dels trastorns d'alimentació (Beato *et al.*, 2004; Phares *et al.*, 2004).

Així doncs, unes relacions familiars democràtiques poden prevenir el malestar en general de l'adolescent i protegir-lo davant situacions de risc associades amb el malestar.

En el tercer model de regressió, s'hi han afegit dues variables sobre el grup d'iguals. Per una banda el nombre d'amics i, per l'altra, si s'ha sentit pressionat/da pels amics o amigues per aprimar-se. Aquesta darrera variable és altament significativa tant en les noies com en els nois. A igualtat de condicions, les noies que s'han sentit pressionades pels amics o les amigues a fer règim per aprimar-se tenen una raó de probabilitat de ser falses grasses cinc cops més elevada que les noies que no s'hi han sentit pressionades (models 5 i 6 de la taula 40). Diversos estudis han remarcat la influència de les amigues com una font potencial de risc per a les adolescents (Simons-Morton *et al.*, 2001). La gran

Taula 40. Incidència de factors en les noies per ser falses grasses.^a Catalunya

	Noies			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Diferència IMC i interval sobrepès	0,578 ***	0,572 ***	0,568 ***	0,566***
Edat				
15 anys	1	1	1	1
16 anys	1,439 †	1,506 *	1,515 *	1,551 *
17 anys	1,680 **	1,865 ***	1,747 **	1,790**
18 anys i més	1,837 **	2,107 ***	1,913 **	1,970**
Origen immigrant de mare i/o pare	0,712	0,673	0,675	0,684
Nota mitjana obligatòries				
Excel·lent	0,600	0,658	0,800	0,842
Notable	0,702	0,758	0,846	0,859
Bé	0,864	0,910	0,963	0,983
Aprovat	0,819	0,817	0,902	0,895
Suspens	1	1	1	1
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris		1	1	1
Secundaris		0,891	0,876	0,863
Universitaris		0,928	0,918	0,912
Presca de decisions				
Pares imposen decisions		1	1	1
Pares escolten, però tenen última paraula		0,751	0,749	0,728
Decisió conjunta pares-noia		0,499 **	0,504 *	0,499 *
Pares escolten, però adolescent decideix		0,488 †	0,522	0,515
Adolescent pren les decisions sense consultar	0,485	0,433	0,438	
Nombre d'amics/gues			0,991	0,991
Pressió dels amics/gues per aprimar-se			5,751 ***	5,768***
Relacions de parella				
Mai no ha tingut parella				1
N'ha tingut, però ara no en té				1,382 *
En té actualment				0,941
R2 Nagelkerke	24,5%	25,6%	30,9%	31,5%
N	1.040	1.040	1.040	1.040

(a) Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: noies falses grasses.

Nivells de significació: † p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

majoria de noies tenen com a mínim una amiga que fa règim per aprimar-se, i parlen sovint entre elles d'aprimament, el que s'ha anomenat *fat talk* (Stice, Maxfield i Wells, 2003; Toro *et al.*, 2005; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004). Per tant, una major atenció a les pressions que altres adolescents exerceixen pot ajudar a explicar què fa els i les adolescents vulnerables al malestar amb el seu propi cos, i millorar la nostra capacitat per detectar i prevenir els trastorns alimentaris entre els adolescents, independentment del seu sexe (Ata, Bryant Ludden i Lally, 2007).

La investigació social no ha parat gaire atenció a la influència de les relacions sentimentals (al contrari que a les relacions d'amistat i familiars) i la poca literatura existent se centra generalment en els aspectes negatius que impliquen aquestes relacions (violència de gènere, embarassos no desitjats). Aquesta falta d'interès s'atribueix a la idea que les relacions sentimentals en l'etapa adolescent són passatgeres i transitòries, per la qual cosa el possible impacte que poden tenir queda minimitzat (Marí-Klose *et al.*, 2010). Tot i això, diversos estudis rebutgen aquesta idea, i consideren les relacions romàntiques en l'etapa adolescent elements clau en la identitat i la percepció corporal (La Greca i Moore Harrison, 2005; Collins, 2003). L'adolescència es considera una etapa de transició cap als rols adults, i entre aquests prenen certa importància les relacions amoroses. Per aquest motiu, hem trobat adient afegir el factor de les relacions romàntiques a la nostra anàlisi (model 4). Així, en el cas de les noies s'observa que haver tingut parella (però no tenir-ne en l'actualitat) incrementa la probabilitat de sentir-se grassa quan en realitat no se n'està.

En el cas de les noies, doncs, i seguint la línia d'altres estudis, observem que juntament amb la família, les amistats constitueixen models potencialment influents en el comportament per perdre pes (Paxton *et al.*, 1999; Gerner i Wilson, 2005; Toro *et al.*, 2005). De fet, els estudis suggereixen que en les noies, les influències socioculturals i el *feedback* amb les amigues i la mare són importants predictors d'estratègies per canviar el cos (McCabe i Ricciardelli, 2003). La principal aportació de la nostra recerca és mostrar, a més a més, que les relacions sentimentals tenen una influència significativa en la percepció que es té de la imatge corporal, i que els estils parentals més democràtics estan associats a nivells més baixos de malestar amb el cos.

8.7.2. Nois falsos grassos

- Les variables que incideixen en el malestar amb el cos en els nois són força diferents de les que incideixen en les noies, a excepció de la pressió del grup d'iguals, que hi té una incidència més forta.
- La raó de probabilitat de ser fals gras quan un noi s'ha sentit pressionat pels amics a aprimar-se és nou cops més elevada que la dels que no s'hi han sentit pressionats.
- La situació sentimental i la presa de decisions a la llar no sembla que tinguin cap efecte significatiu en els falsos grassos.
- La raó de probabilitat de ser fals gras quan la mare té estudis primaris és dos cops més alta que quan té estudis universitaris.

- L'èxit acadèmic pot ser una font de malestar en el cas dels nois, possiblement relacionada amb dinàmiques d'estigmatització dels nois que treuen bones notes.

Les anàlisis anteriors ens han mostrat que els nois tenen conductes i sentiments generalment diferents dels de les noies, també els falsos grassos respecte a les falses grasses. I, tot i que la incidència no és tan elevada com en el cas de les falses grasses, resulta interessant observar si l'impacte de les variables anteriorment esmentades funciona d'igual manera en els nois. A la taula 41 hi ha els resultats de la regressió logística amb els nois adolescents falsos grassos. Les variables que incideixen en el malestar amb el cos són força diferents de les que incideixen en les noies, a excepció de la pressió del grup d'iguals. Tot i aquesta similitud, la incidència és més forta. A igualtat

Taula 41. Incidència de factors en els nois a ser falsos grassos.^a Catalunya

	Nois			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Diferència IMC i interval sobrepès	0,524***	0,516***	0,511***	0,509***
Edat				
15 anys	1	1	1	1
16 anys	1,061	1,019	1,051	1,055
17 anys	1,617	1,625	1,608	1,579
18 anys i més	2,257 *	2,298 *	2,413 *	2,425 *
Origen immigrant de mare i/o pare	0,810	0,918	0,915	0,919
Nota mitjana obligatòries				
Excel·lent	3,487 *	3,793*	3,685 *	3,133*
Notable	0,617	0,639	0,677	0,640
Bé	0,957	0,976	1,008	0,941
Aprovat	1,400	1,372	1,352	1,296
Suspens	1	1	1	1
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris		1	1	1
Secundaris		0,971	0,850	0,818
Universitaris		0,532 †	0,493 *	0,465*
Presa de decisions				
Pares imposen decisions		1	1	1
Pares escolten, però tenen última paraula		1,592	1,642	1,796
Decisió conjunta pares-noi		1,278	1,434	1,554
Pares escolten, però adolescent decideix		1,632	1,631	1,762
Adolescent pren les decisions sense consultar		1,652	0,714	0,886
Nombre d'amics/gues			0,995	0,995
Pressió dels amics/gues per aprimar-se			9,060***	8,826***
Relacions de parella				
Mai no ha tingut parella				1
N'ha tingut, però ara no en té				0,862
En té actualment				1,505
R2 Nagelkerke	22,5%	23,9%	28,4%	29,1%
N	663	663	663	633

(a) Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: nois falsos grassos.

Nivells de significació: † p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

de condicions, la raó de probabilitats de ser fals gras quan un noi s'ha sentit pressionat pels amics a aprimar-se és nou cops més elevada que quan un noi no s'hi ha sentit pressionat.

No són significatives ni la situació sentimental ni la presa de decisions a la llar, tot i que és interessant observar que funcionen a la inversa que en les noies. No obstant això, sí que ho són els rendiments educatius del noi i el nivell d'estudis de la mare. La raó de probabilitat de ser fals gras quan la mare té estudis primaris és dos cops més alta que quan la mare té estudis universitaris. En canvi, tenir una mitjana de notes d'excel·lent accentua les probabilitats de ser fals gras, amb una raó de probabilitats tres cops més elevada que els nois amb una nota mitjana de suspens. L'èxit acadèmic pot ser una font de malestar en el cas dels nois, possiblement relacionada amb dinàmiques d'estigmatització dels nois que treuen bones notes.

8.8. Conclusions i recomanacions

Per comprendre les diverses problemàtiques vinculades al cos durant la infància i l'adolescència és necessari incloure el rol de les percepcions com a font de risc. Existeix un consens i interès públic generalitzats per intervenir sobre aquells grups d'infants i joves que presenten característiques fàcilment aprehensibles, com en el cas del sobrepès i l'obesitat, i la presència de desordres d'alimentació. Això deixa de banda altres grups que es troben en una posició de vulnerabilitat sense ser percebuts com un problema social o sanitari. Els i les joves que se senten grassos malgrat que tenen un pes normal demostren la complexitat dels problemes vinculats al canvi corporal durant l'adolescència, i la necessitat de reconèixer el cos com un espai contenciós sobre el qual influeixen múltiples factors, tant valoratius i culturals com relacionals.

Ser fals gras o falsa grassa està vinculat a un conjunt de conductes i pràctiques potencialment perjudicials per a la salut i el benestar dels i les joves, en molts casos superior al d'altres grups generalment definits com a vulnerables. Tot i que tant homes com dones poden ser falsos grassos, la importància del problema, així com les seves causes i conseqüències, presenten importants diferències sobre la base del gènere. En primer lloc, **ser fals gras és principalment una percepció d'insatisfacció femenina.** Les noies no només són vulnerables a les interpretacions esbiaixades del cos, sinó que també **són més propenses a tenir hàbits i pràctiques poc saludables**, com el consum de tabac i alcohol o emprendre mesures perilloses per aprimar-se com ara fer dieta pel seu compte o, fins i tot, provocar-se el vòmit. També **tenen més problemes de comportament** i se salten normes que poden arribar a ser perjudicials per a la salut, com pujar a ciclomotors sense casc, fer «botellón», o altres actes que poden arribar a ser considerats delictes com robar en una botiga o un centre comercial. A més, és el grup que discuteix més sovint amb els seus progenitors, i gairebé la meitat menteix als seus pares sobre coses importants. Per últim, la insatisfacció amb **la imatge corporal també està relacionada amb estats d'ànim negatius** com sentir-se cansat, avorrit, o massa ocupat per fer-ho tot. En el

cas dels nois, la vulnerabilitat associada a la pertinença a la categoria de fals gras no té la rellevància que es presenta entre les noies, i segueix patrons de conducta similars als d'altres grups de joves. No obstant això, cal destacar que els falsos grassos se senten més tristos que els seus iguals, i que fan esforços considerablement superiors per perdre pes per mitjà de conductes perilloses com la supressió d'aliments o les dietes sense control dels adults.

Si analitzem alguns dels factors relacionals sobre el sentir-se gras/sa malgrat que es tingui un pes normal, cal destacar el rol de les famílies, la pressió de les amistats i les relacions de parella. Respecte al primer factor, **tenir una família en què les decisions que afecten els fills i filles es prenen de manera democràtica té repercussions positives en la percepció del propi cos entre les adolescents, però no entre els adolescents.** Aquest resultat replica les conclusions de diversos estudis internacionals que destaquen el rol de les famílies inclusives, amb pares i mares involucrats en la promoció de valors i hàbits positius i saludables (Simons-Morton *et al.*, 2001). No tenim explicació per al fet de que l'efecte no sigui significatiu per als nois, encara que podem fer la hipòtesi que els estils de criança respecte a nois i noies continuen sent diferents en les famílies, i estableixen així diferències en els efectes d'aquests estils sobre la base del gènere.

Les diferències per sexe es mantenen si analitzem el rol de les relacions afectives. **Per als nois, tenir o haver tingut parella sentimental té un efecte positiu en la seva percepció corporal, malgrat que no sigui significativa. En el cas de les noies, haver tingut parella i no tenir-la en el present està relacionat amb percebre's com a grassa.** Aquesta diferència pot ser entesa sobre la base de les diferents expectatives de gènere existents entre els adolescents. En el cas dels nois, haver tingut parella, encara que no es conservi, reforça l'estatus masculí en satisfer expectatives en les construccions dominants sobre masculinitat: la capacitat d'establir relacions amb dones, al mateix temps que es manté un deslligament sentimental i la independència (Connell, 2005). En canvi, haver trencat una relació afectiva, per a una noia, pot ser perjudicial per dos motius. En primer lloc, existeixen estudis que sostenen que les adolescents que estableixen relacions de parella tendeixen a marginar els seus altres vincles, principalment amb les amistats i la família. Perdre la relació de parella provocaria llavors una situació de doble pèrdua: no tenir company sentimental, i una relació deteriorada amb la família i les amistats, que deixen la jove sense una xarxa de contenció afectiva (Joyner i Udry, 2000). En segon lloc, és possible entendre que les joves que «han perdut» les seves relacions afectives es percebin com a poc desitjades, amb clars efectes sobre la seva autoestima (Larson, Clore i Wood, 1999).

Malgrat la rellevància de les famílies i les relacions de parella com a factors explicatius de ser fals gras o falsa grassa, la influència més important és la pressió del grup d'iguals. **Haver-se sentit pressionat/da pels amics o les amigues a fer règim per perdre pes és el millor predictor que un adolescent es percebi com a gras o grassa malgrat que tingui un pes normal.** A diferència de la resta d'indicadors analitzats, l'impacte d'aquestes pressions s'observa tant en els nois com en les noies, tot i que la rellevància és major en el cas dels nois que

en el de les noies. La importància de les pressions dels iguals corrobora les evidències recollides en un ampli volum de literatura nacional i internacional que acredita influències perniciosos per a la salut de la *peer pressure* durant l'adolescència (Simons-Morton *et al.*, 2001; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004; Gerner i Wilson, 2005; Marí-Klose *et al.*, 2010).

En definitiva, **ser una falsa grassa és una característica particularment negativa per a les nenes i adolescents, les posa en situacions de risc per a la seva salut i el seu benestar, risc en molts casos més greu que l'experimentat per altres grups de joves generalment definits com a vulnerables.** Considerem doncs necessari reconèixer l'existència d'aquest col·lectiu i el desenvolupament actiu de programes de prevenció i suport des de les institucions públiques. En primer lloc, **els nostres resultats destaquen la importància d'intervenir sobre les dinàmiques dels grups d'iguals. És necessari ampliar les accions de política pública que incorporin missatges cap als joves sobre aquells aspectes que els anguixen**, i abandonar actituds paternalistes que els redueixen a objectes de manipulació dels mitjans de comunicació. Campanyes centrades en joves que parlen sobre els problemes que afecten els joves poden obrir espais per a la reflexió i el debat dins dels grups d'iguals. Els missatges han de construir-se de manera participativa per aconseguir parlar-los en «el seu idioma» i a partir de temes que els resultin interessants. Part de les accions ha de centrar-se en els espais virtuals (Internet i xarxes socials), ja que és on es desenvolupa gran part de les interaccions entre amics i amigues i on es capta molta de la informació que els i les joves utilitzen. També podrien incorporar-se dins de productes culturals orientats als joves, en particular en revistes i continguts televisius i musicals. És evident que un altre espai propici per al desenvolupament d'intervencions preventives és l'escola. Explicar i promoure models físics saludables en els continguts escolars, i incentivar els debats i l'intercanvi d'idees respecte al cos entre els mateixos joves, són dos camps d'acció clars. Una tercera estratègia per a les accions públiques és definir dins de les campanyes de prevenció de consum de substàncies nocives i conductes de risc les falses grasses com a col·lectiu prioritari. Així, **les campanyes per a la prevenció del consum de tabac i alcohol han de ser particularment sensibles a aquest col·lectiu ja que, com es demostra amb els nostres resultats, les falses grasses són particularment vulnerables al consum d'aquestes substàncies.**

Els problemes vinculats al pes en l'adolescència mostren una vegada més el caràcter multifactorial i complex dels riscos que es presenten en aquesta etapa del cicle vital. Considerem que hem d'avançar en el coneixement del paper de les percepcions i representacions subjectives com a factor generador de vulnerabilitat d'infants i joves. D'aquesta manera es podran dissenyar estratègies d'intervenció i polítiques públiques sensibles a les necessitats de col·lectius amb invisibilitat social. **No hi ha dubte que l'obesitat i els trastorns alimentaris són un dels principals desafiaments sanitaris per a l'adolescència a Espanya i al món occidental, amb conseqüències individuals i socials a mitjà i a llarg termini. No obstant això, no reconèixer la vulnerabilitat d'altres grups vinculats a problemàtiques de pes implica desconèixer una realitat de gran calat amb conseqüències negatives per als i les joves avui.**

8.9. Referències bibliogràfiques

ARACETA-BARTRINA, J. *et al.* (2005). «Prevalencia de la obesidad en España». *Medicina Clínica*, núm. 125(12), p. 460-466.

ATA, R. N. BRYANT LUDDEN, A.; LALLY, M. M. (2007). «The effects of gender and family, friend, and media influences on eating behaviors and body image during adolescence». *Journal of Youth and Adolescence*, núm. 36, p. 1024-1037.

BARKER, M.; ROBINSON, S.; WILMAN, C.; BARKER, D. J. P. (2000). «Behaviour, body composition and diet in adolescent girls». *Appetite*, núm. 35(2), p. 161-170.

BEATO, L.; RODRÍGUEZ, T.; BELMONTE, A.; MARTÍNEZ, C. (2004). «Risk factors for eating disorders in adolescents. A Spanish community-based longitudinal study». *European Child and Adolescent Psychiatry*, núm. 13(5), p. 287-294.

BOTTA, R. (1999). «Television images and adolescent girls' body image disturbance». *Journal of Communication*, núm. 49(2), p. 22-42.

BRUCH, H. (1988). *Conversation with Anorexics*. Nova York: Basic Books.

CLASEN, D.; BROWN, B. (1985). «The multidimensionality of peer pressure in adolescence». *Journal of Youth and Adolescence*, núm. 14, p. 451-468.

COHANE, G.; POPE, H. (2001). «Body image in boys: A review of the literature». *International Journal of Eating Disorders*, núm. 29, p. 373-379.

COLLINS, W. (2003). «More than myth: The developmental significance of romantic relationships during adolescence». *Journal of Research on Adolescence*, núm. 13, p. 1-24.

COMISIÓ DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (CE) (2007). *Libro Blanco sobre la estrategia europea sobre problemas de salud relacionados con la alimentación, el sobrepeso y la obesidad*.

CONNELL, R. W. (2005). «Growing up masculine: Rethinking the significance of adolescence in the making of masculinities». *Irish Journal of Sociology*, núm. 14(2), p. 11-28.

FEINGOLD, A.; MAZZELLA, R. (1998). «Gender differences in body image are increasing». *Psychological Science*, núm. 9, p. 190-195.

GERNER, B.; WILSON, P. (2005). «The relationship between friendship factors and adolescent girls' body image concern, body dissatisfaction, and restrained eating». *International Journal of Eating Disorders*, núm. 37(4), p. 313-320.

HARRISON, K. (2000). «The body electric». *Journal of Communication*, núm. 50(3), p. 119-136.

HARTUP, W. (1996). «The company they keep: Friendships and their developmental significance». *Child Development*, núm. 67, p. 1-13.

HAWORTH-HOEPFNER, S. (2000). «The critical shapes of body image: The role of culture and family in the production of eating disorders». *Journal of Marriage and Family*, núm. 62(1), p. 212-227.

HEARD, H. E. (2007). «Fathers, mothers, and family structures: Family trajectories, parent gender, and adolescents' schooling». *Journal of Marriage and Family*, núm. 69, p. 435-450.

HERRERO, M.; VIÑA, C. M. (2005). «Conductas y actitudes hacia la alimentación en una muestra representativa de estudiantes de secundaria». *International Journal of Clinical and Health Psychology*, núm. 5(1), p. 67-83.

JONES, D. C.; VIGFUSDOTTIR, T.; LEE, Y. (2004). «Body image and appearance culture among adolescent girls and boys: An examination of friend conversations, peer criticism, appearance magazines, and the internationalization of appearance ideals». *Journal of Adolescent Research*, núm. 19(3), p. 323-339.

JOYNER, K.; UDRY, R. (2000). «You don't bring me anything but down: Adolescent romance and depression». *Journal of Health and Social Behaviour*, núm. 41(4), p. 369-391.

KANDEL, D. (1980). «Drug and drinking behaviour among youth». *Annual Review of Sociology*, núm. 6, p. 235-285.

KERR, J.; SKOK, R.; McLAUGHLIN, T. (1991). «Characteristics common to females who exhibit anorexic or bulimic behaviour: A review of current literature». *Journal of Clinical Psychology*, núm. 47, p. 846-853.

LA GRECA, A.; MOORE HARRISON, H. (2005). «Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression?». *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, núm. 34(1), p. 49-61.

LARSON, R.; CLORE, G.; WOOD, G. (1999). «The emotions of romantic relationships: Do they wreak havoc on adolescents?», a W. FURMAN, B. BROWN, i C. FEIRING (eds.). *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*. Nova York: Cambridge University Press.

LAURSEN, B. (1996). «Closeness and conflict in adolescent peer relationships: Interdependence with friends and romantic partners», a W. BUKOWSKI, A. NEWCOMB i W. HARTUP (eds.). *The Company They Keep: Friendship in Childhood and Adolescence*. Nova York: Cambridge University Press.

LE GRANGE, D.; TIBBS, J.; NOAKES, T. (1994). «Implications of a diagnosis of anorexia

nervosa in a ballet school». *International Journal of Eating Disorders*, núm. 15, p. 369-376.

LERNER, H. (1991). «Masochism in subclinical eating disorders», a C. JOHNSON (ed.). *Psychodynamic Treatment of Anorexia Nervosa and Bulimia*. Nova York: Guilford Press.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; MARANZANA, L.; GRANADOS, F. (2010). *Adolescents a Barcelona: estils de vida, àmbit educatiu i conductes relacionades amb la salut*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

MCCABE, M. P.; RICCIARDELLI, L. A. (2003). «Sociocultural influences on body image and body changes among adolescent boys and girls». *The Journal of Social Psychology*, núm. 143(1), p. 5-26.

MIGALLON, P.; GÁLVEZ, B. (2008). *Anorexia y Bulimia*. Madrid: Instituto de la Mujer. Colección Salud, 16.

MOLINERO, N. (2009). *Delgadas*. Madrid: Ediciones B.

NOWAK, M. (1998). «The weight-conscious adolescent: body image, food intake, and weight-related behaviour». *Journal of Adolescent Health*, núm. 23(6), p. 389-398.

OGDEN, C. et al. (2006). «Prevalence of overweight and obesity in the United States, 1999-2004». *Journal of the American Medical Association*, núm. 295, p. 1549-1555.

OMS (2006). *Carta Europea Contra la Obesidad*. Estambul.

OTEO A. (2009). «Tendencias en el consumo de drogas en la juventud española y efectos sobre su salud». *Revista de estudios de juventud*, núm. 84, p. 155-178.

PALMQVIST R.; SANTAVIRTA, N. (2006). «What friends are for: The relationships between body image, substance use, and peer influence among Finnish adolescents». *Journal of Youth and Adolescence*, núm. 35(2), p. 203-217.

PAXTON, S. J.; SCHUTZ, H. K.; WERTHEIM, E. H.; MUIR, S. L. (1999). «Friendship clique and peer influences on body image concerns, dietary restraint, extreme weight-loss behaviors, and binge eating in adolescent girls». *Journal of Abnormal Psychology*, núm. 108(2), p. 255-266.

PELÁEZ FERNANDEZ, J. et al. (2010). «Trastornos de la conducta alimentaria en España: Revisión de estudios epidemiológicos». *Revista Mexicana de Trastornos Alimentarios*, núm. 1, p. 62-75.

PHARES, V.; STEINBERG, A.; THOMPSON, K. (2004). «Gender differences in peer and parental influences: Body image disturbance, self-worth, and psychological functioning in preadolescent children». *Journal of Youth and Adolescence*, núm. 33(5), p. 421-429.

PLAN NACIONAL SOBRE DROGAS (2008). *Encuesta Estatal Sobre Usos de Drogas en Enseñanzas Secundarias (ESTUDES)*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.

POLIVY, J.; HERMAN, C. (2002). «Causes of eating disorders». *Annual Review of Psychology*, núm. 53, p. 187-213.

RABINOR, J. R. (1994). «Mothers, Daughters and Eating Disorders: Honoring the Mother-daughter Relationship», a P. FALLON, M. A. KATZMAN, i S. C. WOOLEY (eds.). *Feminist Perspectives on Eating Disorders*. Nova York: Guilford Press, p. 272-286.

RAMOS P.; RIVERA DE LOS SANTOS, F.; MORENO, C. (2010). «Diferencias de sexo en imagen corporal, control de peso e Índice de Masa Corporal de los adolescentes españoles». *Psicothema*, núm. 22(1), p. 77-83.

RICCIARDELLI, L. A.; McCABE, M.P. (2003). «Sociocultural and individual influences on muscle gain and weight loss strategies among adolescent boys and girls». *Psychology in the Schools*, núm. 40(2), p. 209-224.

RODIN, J. *et al.* (1985). «Women and weight: A normative discontent», a T. B. SONDEREREGGER (ed.). *Psychology and gender*. Lincoln: University of Nebraska Press.

ROSENBERG, M.; SCHOOLER, C.; SCHOENBACH, C. (1989). «Self-esteem and adolescent problems: modeling reciprocal effects». *American Sociological Review*, núm. 28(1), p. 1004-1018.

SANTOR, D. A.; MESSERVEY, D.; KUSUMAKAR, V. (2000). «Measuring Peer Pressure, Popularity, and Conformity in Adolescent Boys and Girls: Predicting School Performance, Sexual Attitudes, and Substance Abuse». *Journal of youth and adolescence*, núm. 29 (2), p. 163-182.

SIEGEL, J. *et al.* (1999). «Body image, perceived pubertal timing, and adolescent mental health». *Journal of Adolescent Health*, núm. 25(2), p. 155-165.

SIMONS-MORTON, B. *et al.* (2001). «Peer and Parent Influences on Smoking and Drinking Among Early Adolescents». *Health Education & Behaviour*, núm. 28(1), p. 95-107.

SMOLAK L.; LEVINE, M.; SCHERMER, F. (1999). «Parental input and weight concerns among elementary school children». *International Journal of Eating Disorders*, núm. 25(3), p. 263-271.

SMOLAK, L. (2006). «Body image», a WORELL, J. i C. GOODHEART (eds.). *Handbook of girls' and womens' psychological health: Gender and well-being across the lifespan*. Nova York: Oxford University Press.

STICE, E.; MAXFIELD, J.; WELLS, T. (2003). «Adverse effects of social pressure to be thin on young women: An experimental investigation of the effects of *fat talk*». *International Journal of Eating Disorders*, núm. 34(1), p. 108-117.

STRAUSS, R. (2000). «Childhood obesity and self-esteem». *Paediatrics*, núm. 105(1), e15.

THOMSEN, S. (2002). «Health and beauty magazine reading and body shape concerns among group of college women». *Journalism and Mass Communication Quarterly*, núm. 79(4), p. 988-1018.

THOMPSON, K.; STICE, E. (2001). «Thin-ideal internalization: Mounting evidence for new risk factor for body-image disturbance and eating pathology». *Current Directions in Psychological Science*, núm. 10(5), p. 181-183.

TORO J.; GILA, A.; CASTRO, J.; POMBO, C.; GUETE, O. (2005). «Body image, risk factors for eating disorders and sociocultural influences in Spanish adolescents». *Eating and Weight Disorders*, núm. 10(2), p. 91-97.

VEALE, D. (2004). «Body dysmorphic disorder». *Postgraduate Medical Journal*, núm. 80(940), p. 67-71.

VIDEON, T. M.; MANNING, C. K. (2003). «Influences on adolescent eating patterns: The importance of family meals». *Journal of Adolescent Health*, núm. 32(5), p. 365-373.

WEST, C.; ZIMMERMAN, D. (1987). «Doing Gender». *Gender and Society*, núm. 1(2), p. 125-151.

WHITE, J.; KLEIN, D. (2002) (2a ed.). *Family Theories*. Thousand Oaks, CA: Sage.

WILD, L. G.; FLISHER, A. J.; BHANA, A.; LOMBARD, C. (2004). «Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains». *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, núm. 45(8), p. 1454-1467.

YOUNG, E.; CLOPTON, J.; BLECKLEY, M. (2004). «Perfectionism, low self-esteem, and family factors as predictors of bulimic behaviour». *Eating Behaviours*, núm. 5, p. 273-283.

9. Ambients, família i conductes desordenades dels joves en l'espai públic

Diego Torrente

9.1. Introducció

Coincidint amb els anys de l'adolescència i la primera joventut, hi ha un increment en certes conductes que es poden considerar desordenades, problemàtiques o, en tot cas, indesitjables. Ho són pels efectes negatius que poden tenir en la salut del mateix jove, en la seva seguretat personal, en els perjudicis que causen a terceres persones o en la convivència veïnal. Es tracta de conductes vandàliques, delictives, de risc en el trànsit o pel consum intens d'alcohol o altres drogues. Moltes tenen en comú el fet que es donen en l'espai públic. Però és freqüent que aquestes pràctiques es redueixin amb l'entrada en l'edat adulta. Se sap que certs factors sociodemogràfics com ara el sexe, l'edat, el grup ètnic, l'estructura familiar o l'estatus socioeconòmic són rellevants per explicar el consum de substàncies, la delinqüència i altres conductes desordenades (Elliot *et al.*, 1985; Johnston *et al.*, 2003). També està ben establert a la literatura que aquestes conductes estan relacionades entre si i que, a més, interactuen amb altres situacions problemàtiques complicant-les encara més (accidents de trànsit, absentisme escolar, violència...) (Donovan i Jessor, 1985). Atès que, per exemple, el consum d'alcohol, drogues, els delictes i el vandalisme són conductes relacionades, Barnes i els seus col·legues fan una crida a estudiar els factors comuns que poden explicar-les alhora (Barnes *et al.*, 2006). Comprendre aquests factors compartits és essencial per millorar l'eficàcia de les polítiques socials i de prevenció, que generen una demanda de coneixement.

Existeix una llarga tradició d'estudis psicològics i sociològics sobre els factors de risc i de protecció respecte al consum d'alcohol (Windle, 1999), drogues (Hawkins, Catalano i Miller, 1992) i delinqüència (Hawkins, 1996) dels joves i adolescents. Els estudis han identificat diversos factors rellevants com ara el sexe, l'edat, el grup ètnic, la personalitat del jove, o l'història familiar de consum de substàncies (Barnes i Farrel, 1992). Però els factors més citats com a modeladors d'aquestes conductes són les relacions del o la jove amb els seus progenitors, amics i companys (Barnes *et al.*, 2006). L'efecte important dels grups d'iguals s'ha demostrat en el consum d'alcohol, de drogues i la delinqüència (Reifman *et al.*, 1998; Elliot, Huizinga i Ageton, 1985). També hi ha evidències que l'efecte és més gran si la influència negativa del grup d'iguals es combina amb una supervisió paterna baixa (Reifman *et al.*, 1998).

Hi ha dues teories que s'han utilitzat majoritàriament per explicar la importància de les relacions en les conductes dels joves (Haynie i Osgood, 2005). Són la teoria de l'aprenentatge social (*social learning*), i la de les oportunitats.

Les teories de l'aprenentatge sostenen que la xarxa d'amics i amigues té una influència normativa i de valors. Aquesta influència depèn del temps que passen junts, i de la posició relativa del jove a la xarxa. Segons aquest plantejament, el contacte previ amb conductes desordenades les precedeix. El mecanisme d'influència consisteix en què els amics proporcionen un context favorable a conductes desviades, ja que es produeixen discursos favorables a aquestes conductes, circulen els coneixements necessaris, comparteixen experiències, proporcionen substàncies psicoactives i creen les oportunitats per consumir-ne (Conger i Rueter, 1996). Inversament, també prediu que la socialització en uns valors d'acceptació de les normes socials porta a respectar-les. Unes regles clares, una monitorització de la conducta conseqüent amb aquestes, i un sistema coherent de recompenses i càstigs reforça les conductes desitjades. En tots dos casos, els mecanismes condicionadors de conductes són els mateixos: l'existència d'usos, normes socials i mecanismes de control i recompensa de conductes. La teoria de les oportunitats subratlla que el més important dels amics o pares són les oportunitats que generen o deixen de generar, i no tant la seva influència normativa. Una de les conclusions centrals d'aquestes teories és que una relació adequada pare-fill és un factor protector davant conductes indesitjables. Els estudis identifiquen dos paràmetres clau en aquesta relació: el nivell de *recolzament*, i el de *control positiu* dels pares vers els fills. El suport o recolzament té a veure amb felicitar, animar, o donar afecte. També està relacionat amb l'acceptació del fill, la cohesió familiar i, sobretot, amb la comunicació oberta amb ell. Aquest suport, a més, vincula els joves amb les institucions socials principals i l'autocontrol. Un control positiu és el basat en l'acceptació de les normes i la supervisió de conductes (deures escolars, activitats d'oci...) (Rollins i Thomas, 1979). La disciplina i els càstigs serien la cara negativa del control (Amato i Fowler, 2002; Barnes *et al.*, 2006). Hi ha evidències que unes relacions familiars adequades milloren les conductes en diverses àrees (Farrel i Barnes, 2000). Molt particularment en el terreny de les addicions a drogues (Barnes *et al.*, 2000; Wills, Mariani i Filer, 1996) i de les conductes delictives dels fills (Dishion *et al.*, 1991).

L'objectiu d'aquest text és analitzar l'efecte que té l'estil de la relació pares-fills en la prevenció de les conductes desordenades dels últims i en la compensació de les influències negatives de l'entorn d'amics, veïnal i escolar. La hipòtesi inicial és que un estil de relació familiar basat en una bona comunicació, supervisió i una presa de decisions compartida aconseguix disminuir la probabilitat de conductes desordenades. A efectes d'aquest estudi, es consideren conductes desordenades el vandalisme, la petita delinqüència, la conducció de risc de vehicles, el consum d'alcohol i també el de marihuana, haixix o altres derivats del cànnabis (el que, col·loquialment, es coneix per porros). Se seleccionen aquestes conductes perquè són relativament freqüents, tenen (almenys en part) una manifestació en l'espai públic i resulten socialment indesitjables, ja sigui per les implicacions que tenen sobre la salut, la bona convivència o el respecte a la legalitat.

Les dades utilitzades provenen de l'enquesta Panel de Famílies i Infància (PFI) del CIIMU. Concretament, s'utilitzen les dades de la tercera onada de l'es-

tudi, que fan referència a la situació dels joves l'any 2008. Els joves enquestats tenen entre 12 i 19 anys. La mostra consta de 4.200 joves que estudien ESO, batxillerat o cicles formatius de grau mitjà en centres catalans. També es recull informació d'adolescents que han abandonat el sistema escolar. L'estratègia d'anàlisi de dades contempla dos passos. En primer lloc es determina quina és la influència del tres entorns (veïnal, d'amics i escolar) en cada una de les conductes. En segon lloc, s'introdueix en el model les variables sobre la relació pares-fill i es veu en quina mesura altera els efectes del primer pas.

9.2. Conductes desordenades

- Es consideren conductes desordenades el vandalisme, la petita delinqüència, la conducció de risc de vehicles, el consum d'alcohol i també el de marihuana, haixix o altres derivats del cànnabis.

- El vandalisme es recull com comportaments incívics connectats al mal ús o al deteriorament intencional de la propietat pública, i alguna de privada present a la via pública. Un 30% dels joves declara haver tingut alguna conducta vandàlica (com ara destruir mobiliari urbà) o incívica (com ara orinar al carrer).

- Un 24% dels joves declara que ha comès algun petit delictes, com ara robar en una botiga o a un company de l'escola.

- Les conductes de consum apareixen associades estretament. Un 61% dels joves enquestats ha tastat l'alcohol alguna vegada, i un 12% en consumeix dos cops al mes o més. D'altra banda, un 30% dels joves ha provat els porros, i un 8% en consumeix dos o més cops al mes.

- El 65% dels nois i noies que han provat els porros declara que té «molts amics que en consumeixen» o «tots els amics que en consumeixen».

Aquest apartat descriu l'extensió de les conductes desviades, com es relacionen entre si i com ho fan amb altres factors que incloem en l'estudi. Aquestes conductes s'han d'entendre en el marc dels valors socials dominants. Els estudis senyalen que, en els darrers trenta anys, l'evolució dels valors juvenils a Espanya ha variat des d'un estil de vida tradicional, jeràrquic i familiar, cap a un altre de més individualista, centrat en la idea d'un «jo» emancipat i sense constriccions materials.

Els accidents de trànsit, malgrat la millora dels darrers anys, són un problema social important. Hi ha una disminució dels accidents de trànsit de joves en relació amb el parc mòbil. Però cal destacar que la major part dels accidents que pateixen els joves tenen un perfil de cap de setmana (Comas, 2003). Les conductes de risc en el trànsit que s'analitzen són: pujar a un ciclomotor sense casc (28%), conduir-lo sense permís (22%) o bé conduir-lo després de prendre alcohol (4%). Un 34% dels joves reconeix alguna conducta de risc alguna vegada (un 19% una, i un 15% dues o més). En general, els nois (43%) protagonitzen més conductes de risc que les noies (29%), però, sobretot, incorren en més conductes multireincidentes de risc. A més, les conductes augmenten amb l'edat,

i hi ha més incidència entre els adolescents autòctons (36%) que entre els nascuts fora (24%). L'entorn d'iguals està associat als hàbits de conducció. En particular, tenir amics que consumeixen drogues hi està més fortament correlacionat. Aquesta relació puja encara més entre els infractors reincidents. Tenint en compte que tant la sinistralitat com el consum de drogues es concentren els caps de setmana, la dada és important.

El vandalisme es recull com comportaments incívics connectats al mal ús o al deteriorament intencional de la propietat pública, i alguna de privada present a la via pública. Un 30% dels joves declara alguna conducta vandàlica (com ara destruir mobiliari urbà) o incívica (com ara orinar al carrer). La incidència de la primera és d'un 33% entre els nois i un 13% entre les noies. El vandalisme creix amb l'edat, però hi ha una multireincidència que arriba al seu punt màxim al voltant dels 18 anys. Es tracta d'un fenomen principalment de joves autòctons; els fills d'immigrants incorren menys en conductes vandàliques. Tenir amics amb conductes desordenades està associat a aquestes conductes. En concret, la relació amb amics que consumeixen drogues és important. També es dona una certa correlació quan hi ha un entorn veïnal amb drogues. Però sorprèn que hi ha un grup important de persones (21%) que declaren haver fet actes vandàlics sense tenir amics problemàtics de cap mena; és a dir, no tot el vandalisme apareix com un efecte de grup. Quan s'analitza l'associació amb les pràctiques parentals, s'observa una disminució (moderada) dels actes vandàlics com més elevats són els controls familiars. Però l'associació és més gran amb la primera conducta incívica que no pas amb les altres. Aquestes dades suggereixen la hipòtesi que, en molts casos, aquestes conductes dels fills passen força desapercebudes per als pares o no estan en el seu punt de vigilància.

La vinculació entre joves i delinqüència és un tema molt estudiat. Les dades més completes provenen de les enquestes d'autocomplimentació. Aquestes dibuixen conductes, en general, poc greus, tot i que, sovint, força esteses. El més freqüent són baralles, robatoris, furts, destrucció de mobiliari urbà i compravenda de drogues il·legals (Rechea, 2008). Són situacions entre ells, és a dir, que transgressor i víctima són joves. Moltes apareixen en contextos d'oci o quotidians, i no acostuma a haver-hi una consciència de «delicte» gaire marcada (Comas, 2003). Segons les dades del PFI, un 24% dels joves declara haver comès algun petit delicte, com ara robar en una botiga, o a un company de l'escola. D'ells, el 18% declara haver-ho fet una vegada i un 6% dues o més vegades a la vida. En el cas de robar en una botiga les diferències no són gaire grans entre nois i noies. Els nois, això sí, són més reincidents. Com més conductes il·legals declaren els joves, més amics problemàtics manifesten tenir. Hi ha certa associació amb amics que prenen drogues, però, a diferència del que passa amb el vandalisme o els riscos associats al trànsit, no és més gran que tenir companys que tenen altres conductes desordenades. En canvi, quan els grups d'iguals pressionen per consumir o per comportar-se malament, l'associació amb actes delictius es duplica. Com més greu és la conducta desviada, més pressió hi ha dels amics.

Els joves que declaren que han comès un petit delicte passen d'un 18% a un 36% quan declaren també que hi ha consum de droga al barri. D'una banda,

els joves que se senten més descontents i insegurs en el veïnat són també els que més drogues hi veuen. La indisciplina a l'escola està associada moderadament amb la consumició de delictes, però si la primera és gran, els segons creixen ràpidament. Les conductes delictives semblen força independents del grau de control patern a casa, o de comunicació pares-fills. En canvi, sí que hi ha una associació important quan el noi/a declara que pren les seves decisions sense consultar-ho, o que fa el que vol. De l'altra, la conflictivitat dins la família està correlacionada amb els delictes, tant si es valora el nombre de temes que esdevenen objecte de discussió, com la intensitat del conflicte.

El consum d'alcohol entre els joves s'ha incrementat els últims anys. Alguns autors parlen d'una banalització del consum. És una pràctica molt vinculada a l'oci. Té la peculiaritat que es produeix en un context de consum adult i de més acceptació social que altres consums. De fet, el 30% dels joves diu que els pares no prohibeixen el consum d'alcohol de forma taxativa (Medranda i Benítez, 2006). D'acord amb les dades del PFI, un 61% dels joves ha consumit alcohol alguna vegada. Un 10% en consumeix dos o més cops al mes (és el que anomenarem «consum habitual»). En aquest cas, no hi ha diferències per sexe (fins i tot les noies ho han provat una mica més), ni en la freqüència de consum. L'edat del primer consum d'alcohol se situa als 14 anys, però la freqüència del consum augmenta a partir dels 16. Els fills d'immigrants presenten nivells més baixos d'iniciació i són consumidors menys habituals. Tenir amics que consumeixen qualsevol tipus de substàncies influeix molt, tant en el fet d'iniciar-s'hi, com en la freqüència del consum. El consum d'alcohol és una conducta gregària, com ho demostra el fet que un 64% de les persones que no tenen cap amic que en pren, no l'ha tastat mai. No tenir amics consumidors sembla que és un factor protector extraordinari. Una qüestió interessant que revelen les dades de l'enquesta és que les pressions dels amics per consumir substàncies tenen un efecte contagiós gran.

L'ambient del barri podria tenir certa importància. Així, la percepció dels entrevistats sobre la presència de drogues al barri està associada força amb el consum. Els problemes d'ordre i disciplina a l'escola tenen un efecte feble en el fet d'iniciar-se en el consum d'alcohol, però sí que estan associats a la freqüència de consum. Es consumeix més quan més situacions d'indisciplina hi ha. Es planteja la hipòtesi que un barri o una escola desordenats actuen com a contextos facilitadors. Les prohibicions i els controls familiars estan associats al nombre d'iniciats en l'alcohol, i també al volum de consum. En general, com més control patern hi ha, menys consum es fa. L'índex de comunicació pares-fills correlaciona amb un retard en l'inici, però no pas en la freqüència del consum. En canvi, les activitats compartides amb el pare o la mare correlacionen negativament amb la iniciació, i també amb la freqüència de consum. L'associació creix quan es fan moltes activitats. Es planteja la hipòtesi que compartir temps amb el fill podria portar a un control més efectiu, en part perquè treu temps al grup d'iguals. És raonable pensar que l'alcohol està tan normalitzat en la vida social que demana a les famílies un sistema estricte de controls i passar més temps amb el fill. Un temps de què no sempre es disposa. D'altra banda, una relació familiar conflictiva pot tenir

l'efecte contrari. De fet, la quantitat de temes de conflicte oberts correlaciona molt amb el fet de consumir-ne, i de consumir-ne molt. La correlació és encara més alta en els casos extrems de conflicte.

Espanya presenta taxes líders en consum d'haixix i cocaïna respecte a Europa. Part de l'explicació és la fàcil disponibilitat. També se sap que el consum de drogues està molt associat amb el nivell d'acceptació o rebuig social (Comas, 2003). Els estudis mostren que s'ha produït, sobretot, un augment del consum experimental i esporàdic de cànnabis i cocaïna (especialment entre els 17 i 20 anys) diferent dels consums habituals i problemàtics (Comas, 2003). Un 31% dels joves enquestats ha fumats marihuana o haixix, més coneguts com a porros, alguna vegada a la seva vida. Un 6% declara que ho fa dues vegades al mes o més (a efectes de l'anàlisi l'anomenarem consum habitual). Només un 2% dels joves declara haver provat altres drogues (com ara pastilles, «tripis» o cocaïna). La prevalença del consum entre les noies és similar al dels nois (fins i tot una mica més alta), però entre elles el consum habitual és menys freqüent. El consum d'iniciació s'incrementa amb l'edat, i arriba al 58% en el cas dels majors de 18 anys. Els fills d'immigrants en presenten un consum menor, i el nivell d'estudis dels pares no hi influeix gens.

El consum d'haixix o marihuana és una conducta clarament gregària. El factor més estretament associat tant a la iniciació com al consum regular és tenir col·legues que prenen drogues. Els joves que no tenen aquests amics són els que estan més protegits. El 65% dels nois i noies que han provat els porros, declaren que «molts o tots» els seus amics en consumeixen. Si, a sobre, hi ha pressions d'aquests amics perquè en consumeixin, la correlació puja més encara. Davant de pressions màximes, s'arriba al 72% de persones que declaren haver fumat un porro. En canvi, la pressió declarada baixa quan ja s'és consumidor habitual, ja no és tan necessària. La correlació entre tenir amics que consumeixen drogues i que tenen conductes desordenades és relativament alta. L'associació entre aquestes darreres i les pressions per consumir és encara més alta. En aquest sentit, no sorprèn que tenir amics amb conductes desordenades estigui associat a haver-se iniciat en el consum de porros. Com més pressions incentivant conductes desordenades, més iniciació i més quantitat de consum de cànnabis, i a l'inrevés. En qualsevol cas, cal confirmar la relació causal i el sentit de la mateixa.

Quan l'enquestat (en aquest cas, el progenitor de l'adolescent) declara que al barri on viu hi ha drogues, la probabilitat de la iniciació de l'adolescent i, sobretot, la freqüència de consum augmenta. En concret, es triplica el nombre de casos amb un consum de dues cigarretes o més de cànnabis al mes. Els problemes de desordre a l'escola i els problemes d'iniciació al consum de drogues apareixen associats. Però, sobretot, el consum més alt es dona en escoles on hi ha moltes situacions d'indisciplina. Una altra vegada es planteja la hipòtesi que els entorns veïnals desordenats podrien afavorir el consum de substàncies. Cal ser prudents ja que la relació també pot ser inversa i hi poden intervenir altres variables. Pel que fa a la família, les prohibicions i els controls s'associen amb el nombre de casos que no consumeixen drogues i una mica també amb la freqüència dels que sí que ho fan. Conèixer una gran quantitat d'amics del fill correlaciona amb

un menor consum. També hi ha correlació entre el nombre d'activitats que fan amb els pares (una mica més amb el pare que amb la mare). Una vegada més, els fills que prenen decisions són els que més han provat els porros, i en fumen més. De la mateixa manera que passava amb l'alcohol, un mal ambient familiar podria complicar les coses. Així, com més fronts oberts de conflicte pares-fills hi ha, més elevada és l'associació. Com més intens el conflicte o com més violentes són les formes de gestionar-lo, més probabilitat de consumir-ne més.

Finalment, es planteja si, tal com diu la literatura sociològica, les conductes desordenades que s'estudien estan relacionades entre si.²⁵ Efectivament, les conductes de consum apareixen associades estretament. Un 61% dels joves enquestats ha tastat l'alcohol alguna vegada i un 12% en consumeix dos cops o més al mes. D'altra banda, un 30% dels joves ha provat els porros i un 8% en consumeix dos o més cops al mes. El fet d'haver fumats alguna vegada marihuana està molt correlacionat amb el seu consum més regular (dues o més vegades al mes). Aquesta correlació és més marcada que en el cas de l'alcohol. Per altra banda, haver provat alcohol o consumir-ne habitualment correlaciona força amb el consum de porros. La correlació entre haver provat la marihuana i altres drogues és moderada, però creix entre els consumidors habituals. Per tant, hi ha evidències d'una connexió entre el consum d'alcohol i haixix.

També es dona una certa relació entre la resta de conductes. Existeix una correlació alta entre els comportaments vandàlics i delictius, i també entre els últims i els de risc en trànsit. Aquesta proximitat denota que les conductes incíviques poden ser l'avantsala de petits delictes. D'altra banda, les persones que violen normes de trànsit també acostumen a tenir conductes vandàliques. No cal perdre de vista que estem parlant de conductes no gaire greus. D'altra banda, el consum de substàncies està associat, malgrat que més feblement, amb aquestes conductes desviades. Hi ha alguns ponts de connexió que resulten interessants. Haver provat alcohol presenta una associació feble amb conductes de trànsit inapropiades. Però, l'associació més forta amb conductes desordenades és amb el fet d'haver provat els porros (tant amb trànsit, com amb incivisme i delictes). Aquestes xifres resulten inquietants si es considera l'extensió del consum entre els joves. El consum d'haixix sembla, doncs, estar darrere de conductes no desitjables de manera molt més clara que el consum d'alcohol.

9.3. Efecte de l'entorn en les conductes

- Les drogues provoquen no solament un deteriorament en les relacions, sinó, també, en l'entorn físic del barri, a través del vandalisme, i en l'entorn social, via delinqüència.

- El predictor més important dels consums de substàncies és l'edat. El risc de ser un consumidor regular d'haixix es duplica en passar dels 15-16 anys als 17-19 anys. El consum d'alcohol s'inicia entre els 15-16 anys i es generalitza als 17-19 anys.

- Els fills d'immigrants no protagonitzen cap de les conductes desviades que s'estudien.

25. Per comprovar-ho, s'ha realitzat una matriu de correlacions de Pearson entre aquestes variables (els resultats es poden consultar a l'edició extensa publicada digitalment).

- El consum d'haixix és la conducta en què més influeix un context escolar advers.
- Les dades confirmen plenament la gran capacitat de l'entorn d'amistats per condicionar les conductes desordenades dels adolescents. Tenir amics amb conductes desordenades augmenta el risc de tenir conductes desordenades (com el vandalisme o la delinqüència). En canvi, tenir amics que consumeixen drogues té una influència negativa en totes les conductes estudiades.
- L'efecte d'una mala escola no és espectacular en si mateix, però en unió amb altres influències negatives, és capaç de deteriorar força diversos fronts conductuals.

Aquest apartat analitza de quina manera les condicions de l'entorn veïnal, escolar i d'amics del jove influeixen en la probabilitat de tenir conductes desordenades.²⁶ En primer lloc s'analitza l'efecte de l'entorn veïnal de l'adolescent (taula 42). Es fan servir dos indicadors: la percepció que té l'adolescent que hi ha un dèficit d'equipaments, i que es consumeixen drogues al barri on viu. Tal i com prediu la literatura, les dades mostren un efecte més gran del segon (factor relacional) que del primer (factor estructural). La forma en què s'organitza la vida col·lectiva i les pautes de relacions expliquen més les conductes desordenades que els aspectes estructurals. La falta de serveis pot estar mesurant marginalitat. Això explicaria l'efecte una mica més gran en el consum de substàncies. Però és la presència de drogues al veïnat la que dificulta, i molt, un comportament adequat en l'espai públic. Lògicament, l'efecte és més gran en les conductes de consum, però també afecta la resta de comportaments fins al punt de duplicar-los. Hi ha, doncs, un efecte de rerefons. El consum regular d'haixix o marihuana gairebé es triplica. Crida l'atenció que les drogues provoquen no solament un deteriorament en les relacions, sinó, també, en l'entorn físic del barri, a través del vandalisme, i social, via delinqüència.

26. Es construeixen tres models de regressió logística; un per a cada entorn. Els models inclouen un seguit de variables socio-demogràfiques de control que els estudis identifiquen com a rellevants (sexe, edat, progenitors immigrants i nivell d'estudis dels pares).

Taula 42. Incidència dels factors sociodemogràfics i de l'entorn veïnal en les diferents conductes desordenades dels joves.^a Catalunya

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de porros
Consum de drogues al barri	2,548 ***	2,115 ***	1,700 ***	2,240 ***	2,963 ***
Dèficit d'equipaments al barri	1,135	1,098	1,271 **	1,316	1,350
Sexe masculí	3,717	1,110	1,807 ***	0,890	1,487 *
Edats de 15 i 16 anys	1,009	1,240	1,297	4,908 ***	3,583 ***
Edats de 17 a 19 anys	0,996	1,454 *	2,109 ***	12,781 ***	6,033 ***
Pare o mare immigrant	0,427 **	0,540 **	0,613 **	0,398 **	0,396
Pare amb estudis secundaris	1,289	1,201	0,870	0,890	1,149
Pare amb estudis universitaris	1,001	1,170	0,666 ***	0,960	1,228
Constant	0,046	0,139	0,320	0,019	0,011
R2 de Nagelkerke	0,141	0,049	0,086	0,157	0,123
Nombre de casos	2.588	2.600	2.601	2.599	2.615

(a) Raó de probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn veïnal.

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Malgrat tot, el predictor més important dels consums de substàncies és l'edat. Les dades il·lustren el nivell de normalització que ha assolit el consum d'alcohol i, fins a cert punt, el de porros. El risc de ser un consumidor regular d'haixix es duplica en passar dels 15-16 anys als 17-19 anys (amb una raó de probabilitat que passa del 3,6 al 6,0). El consum d'alcohol segueix un patró similar, però molt més accentuant per l'edat i menys per sexe. La taula 42 mostra clarament com el consum d'alcohol s'inicia entre els 15-16 anys i es generalitza als 17-19. Les raons de probabilitat són en relació amb la franja de 12-14 anys, moment en què pràcticament no s'ha iniciat el consum. Lògicament, l'edat també explica la conducció de risc atès que, entre els 17 i 19 anys, els joves comencen a conduir motocicletes. Una dada molt significativa és que pràcticament no hi ha diferències de sexe ni en el consum d'alcohol, ni en la conducció de risc, ni en la petita delinqüència (pel tipus de delictes triats). Només el vandalisme és una conducta clarament masculina. Un altre aspecte a comentar és que el nivell d'estudis dels pares (i potser la classe social) només pal·lia una mica el consum d'alcohol i la conducció de risc de motos. Els estudis universitaris dels pares (en contrast amb el grup que té estudis primaris) accentuen una mica el consum de porros. Els progenitors amb estudis secundaris tampoc no eviten les conductes vandàliques i delictives. Tal i com preveu la literatura, els fills d'immigrants clarament no protagonitzen cap de les conductes desviades que s'estudien aquí. Cal pensar que són fills d'immigrants que fa poc temps que són a Catalunya. Crida l'atenció que estan particularment allunyats del consum de substàncies que tant afecta els joves autòctons.

L'entorn escolar es mesura fonamentalment per les situacions d'indisciplina i desordre que es donen a les classes (taula 43). La influència directa que té sobre les conductes desviades individuals és moderada. Però aquesta també destaca que l'efecte de l'escola és major en combinació amb altres entorns i, particularment, amb el grup d'iguals. En general, s'observa una lleugera vinculació entre el desordre a l'escola i al carrer. L'efecte més clar és en el consum d'haixix, una pràctica particularment gregària. El consum d'haixix és la conducta

Taula 43. Incidència dels factors sociodemogràfics i de l'entorn escolar en les diferents conductes desordenades dels joves.^a Catalunya

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de porros
Situacions d'indisciplina a l'escola	1,422 ***	1,489 ***	1,298 ***	1,376 ***	1,799 ***
Sexe masculí	3,982 ***	1,167	1,841 ***	0,930	1,620 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,069	1,254 **	1,322 **	5,037 ***	3,703 ***
Edats de 17 a 19 anys	1,084	1,534 **	2,154 ***	13,449 ***	6,665 ***
Pare o mare immigrant	0,459 *	0,569 *	0,631 **	0,402 **	0,410
Pare amb estudis secundaris	1,238	1,120	0,840	0,804	1,003
Pare amb estudis universitaris	0,993	1,151	0,661 ***	0,932	1,207
Constant	0,039	0,103	0,289	0,018	0,007
R2 de Nagelkerke	0,130	0,061	0,085	0,148	0,137
Nombre de casos	2.576	2.588	2.589	2.586	2.602

(a) Raó de probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn escolar.

Nivell de significació: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

en què més influeix un context escolar advers. La influència és important, fins i tot controlant per altres variables amb fort poder explicatiu, com són l'edat i el sexe. Cal esperar, doncs, que els adolescents que tinguin amics consumidors i vagin a escoles amb problemes, tinguin nivells alts de consum. També hi ha un efecte discret sobre la participació en activitats de petita delinqüència i vandalisme. En particular, la petita delinqüència troba en l'ambient escolar un reforç comparable al de l'edat. També s'ha de tenir en compte que un dels indicadors del delictes són els robatoris a la mateixa escola. Introduir l'escola no altera pràcticament els efectes que tenien la resta de les variables en relació amb el barri. Únicament el pes del sexe maculí en el vandalisme és ara una mica més gran en canviar el veïnat per l'escola. Una vegada més trobem que ser fill d'immigrant és un factor que disminueix la probabilitat que es donin aquestes conductes.

Hi ha una gran coincidència en la literatura en el sentit que el grup d'iguals és el grup que més condiona les conductes dels adolescents. Aquesta idea es veu confirmada amb les dades de la taula 44 (a la p. següent). En aquest cas s'utilitzen dos indicadors: si els amics tenen conductes desordenades i si prenen drogues. Es produeix un fenomen interessant: tenir amics amb conductes desordenades provoca conductes desordenades, com ara vandalisme o delinqüència. En canvi, els que prenen drogues tenen una influència negativa en totes les conductes. L'efecte més important és en el consum d'haixix i alcohol, però també en el trànsit, el vandalisme i la petita delinqüència. Des d'aquesta perspectiva, el consum elevat d'haixix és un problema de salut, però també de seguretat i convivència. Aquesta visió contrasta amb altres que li resten importància. El gran pes del grup d'iguals en el model fa que l'efecte de variables com l'edat perdin força explicativa i, en alguns casos, significativitat. En particular, els coeficients de consum d'alcohol i porros cauen espectacularment sobretot en la banda dels 17-19 anys. Això vol dir que la seva força explicativa davant les drogues es deu, en bona mesura, a la influència del grup d'iguals. És important tenir en compte aquest fet. En canvi, la variable de sexe surt reforçada perquè estem parlant d'amics.

Per tal de comprovar si el barri i l'escola conserven els seus efectes significatius davant dels amics, s'afegeix la variable «amics amb conductes desordenades» a les equacions originals de barri i escola. El primer a destacar és que les raons de probabilitat de les conductes desordenades d'amics gairebé no s'alteren ni en un cas ni en l'altre. Això vol dir que és una variable sòlida que conserva la seva força explicativa, fins i tot quan es tenen en compte altres contextos. Pel que fa al barri, la variable «dèficit d'equipaments» tampoc no varia gaire. En canvi, la variable «haver vist consumir drogues al barri» perd una part de la seva capacitat explicativa, malgrat que conserva la seva significació. És a dir, el seu efecte és menor quan es controla pel grup d'iguals. L'efecte és lògic si es pensa que tenir amics que consumeixen drogues i haver-ne vist consumir al barri correlacionen força. La variable edat baixa en capacitat, a diferència de la variable del sexe que, per les raons ja explicades, augmenta. En definitiva, l'efecte negatiu dels barris amb drogues es manté estadísticament significatiu fins i tot controlant per una variable tan potent com el grup d'iguals. La probabilitat de consumir porros i participar en actes vandàlics es duplica i augmenta

Taula 44. Incidència dels factors sociodemogràfics i de l'entorn d'amistats en les diferents conductes desordenades dels joves.^a Catalunya

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de porros
Amics amb conductes desordenades	1,689 ***	1,583 ***	1,152	0,914	1,098
Amics que prenen drogues	1,614 ***	1,506 ***	1,709 ***	2,543 ***	3,008 ***
Sexe masculí	4,342 ***	1,211	2,068 ***	1,052	1,981 ***
Edats de 15 i 16 anys	0,813	1,049	0,968	2,936 ***	2,047 *
Edats de 17 a 19 anys	0,648	1,032	1,204	5,373 ***	2,222
Pare o mare immigrant	0,441 *	0,588	0,763	0,517	0,709
Pare amb estudis secundaris	1,241	1,132	0,817	0,764	1,017
Pare amb estudis universitaris	1,002	1,153	0,633 ***	0,885	1,236
Constant	0,040	0,126	0,298	0,011	0,004
R2 de Nagelkerke	0,202	0,110	0,177	0,329	0,326
Nombre de casos	2.602	2.613	2.614	2.611	2.626

(a) Raó de probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn d'amistats.

Nivell de significació: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU.

molt la delinqüència i el consum d'alcohol. Els resultats confirmen plenament la importància que tenen l'ordre ambiental local i la qualitat de les relacions veïnals en la conducta de les persones que hi viuen. L'efecte de l'entorn escolar en les conductes desordenades cau una mica quan es controla pel grup d'iguals. Malgrat tot, les escoles amb problemes de desordre a les aules incrementen moderadament la probabilitat de consum d'haixix, delictes i vandalisme.

En definitiva, les dades confirmen plenament la gran capacitat de l'entorn d'amistats per condicionar les conductes desordenades dels adolescents. Aquest condicionament comprèn tot tipus de conductes, però és especialment rellevant en el cas del consum de derivats del cànnabis (porros) i alcohol. L'efecte del grup d'iguals és prevalent i s'ha d'aïllar per tal de veure l'efecte net del barri o de l'entorn escolar. El barri és, per si mateix, un context important. Ho és més pel tipus de situacions socials que s'hi donen que per qüestions més estructurals. Un veïnat amb drogues complica negativament les conductes dels adolescents. El desordre crida al desordre. L'escola s'ha revelat com un context que té certa importància. L'efecte d'una mala escola no és espectacular en si mateix, però en unió amb altres influències negatives, és capaç de deteriorar força diversos fronts conductuals.

9.4. La importància de la relació pares-fills

- L'anàlisi dels «estils de relació de família» aporta uns resultats que confirmen la idea essencial i ben establerta que les relacions familiars són un factor important de cara a modelar la conducta dels fills.

- La comunicació parental té una capacitat moderada per prevenir les conductes desordenades. L'efecte més atenuant es dona en el consum d'haixix (en famílies amb una forta comunicació parental es redueix un 15% la raó de probabilitat de consum de haixix entre els joves).

- El control parental (basat en normes i regles que estableixen els pares) té una incidència més elevada en la prevenció del consum d'alcohol dels adolescents (redueix un 15% la raó de probabilitat), seguida de la incidència en el consum d'haixix (el redueix un 10%), i en menor mesura, de la incidència en les activitats incíviques (les redueix un 2%).
- Els resultats mostren que involucrar l'adolescent i donar-li responsabilitat és molt important per prevenir situacions de delinqüència. En canvi, una postura parental més autoritària, però d'escolta del fill, funciona millor en els casos de consum d'alcohol i haixix.
- Es confirma la importància de la família com a modeladora de les conductes dels fills, i s'identifica el model «autoritatiu» com el que obté els millors resultats.

Les teories de l'aprenentatge social donen una gran importància a la família com a agent socialitzador. Normalment la veuen com una font d'influències positives per a la conducta del fill o la filla. Aquesta influència depèn fonamentalment de com es planteja i gestiona la relació. La literatura identifica tres dimensions importants en la relació pares-fills: a) la freqüència i intensitat del diàleg i la comunicació; b) el grau de supervisió o control parental; i c) el protagonisme relatiu de pares i fills en la presa de decisions. La teoria preveu efectes positius en les conductes com més comunicació i supervisió hi ha, i com menys poder de decisió exclusiu té el fill o la filla. En aquest apartat s'introdueixen diferents dimensions de les relacions familiars en els models anteriors (taules 42, 43 i 44) i s'analitza quin efecte tenen per si mateixes i com alteren els efectes de la resta de variables.

Comencem per la comunicació. Popularment, sovint es considera fonamental la comunicació entre pares i fills a l'hora de modelar certes conductes de l'adolescència. En canvi, les dades mostren una capacitat moderada per prevenir les conductes desordenades. Els guanys són d'entre un 10% i un 15% de la raó de probabilitat respecte a quan no hi és. L'efecte més atenuant es dona en el consum d'haixix (al voltant del 15% de reducció). Per a la resta, l'efecte és semblant (-10%). Una característica de la comunicació és que, en introduir-la en el model, no altera significativament la resta de variables del model. L'efecte d'un entorn veïnal on hi ha drogues en les diferents conductes reprovables es manté pràcticament igual amb independència de la comunicació. Únicament, en un context així, augmenta molt lleugerament el pes del factor edat en el consum d'alcohol i de tabac. Dit d'altra manera, pesa un xic més l'edat com a factor explicatiu. Quan els problemes del barri vénen per un dèficit d'equipaments, a igualtat de comunicació, l'edat pesa encara una mica més. En canvi, en aquests casos, millora encara una mica més la capacitat de prevenció de conductes negatives dels fills que ja tenen les famílies d'origen immigrant.

La comunicació a casa tampoc no altera l'efecte net de l'ambient escolar. D'altra banda, es torna a repetir aquí el fenomen esmentat d'augment del pes de l'edat (especialment entre els més grans). En el cas de cercles d'amistats amb conductes desordenades, en controlar l'efecte de la comunicació, l'edat torna a guanyar una mica de capacitat explicativa. En definitiva, la comunicació amb els

fills té, per si mateixa, un efecte positiu. Produeix una millora discreta en totes les conductes. El seu efecte és independent d'altres factors. L'única excepció, i tímida, és l'edat, especialment en relació amb els consums i les edats més grans. És a dir, a igual nivell de comunicació, als 17-19 anys hi ha una mica més de probabilitat de consumir alcohol i porros.

Per valorar l'efecte que té la supervisió paterna en les conductes dels fills es crea la variable «grau de control dels pares». Aquesta variable recull el nombre de regles que imposen els pares com l'hora d'arribar a casa els caps de setmana, la tolerància respecte al consum de televisió, o l'hora d'anar a dormir. En general, aquesta variable, per si mateixa, té un efecte discretament positiu en la prevenció de conductes desviades. Aconsegueix reduccions d'entre el 2% i el 15% en les raons de probabilitat en comparació a quan no hi ha control. Funciona davant de totes les situacions analitzades, però més davant dels consums d'alcohol (-15%) i de derivats del cànnabis (-10%). Per contra, la capacitat de prevenir conductes delictives és més petita (-2%). Quan s'aïlla l'efecte de l'edat de l'efecte del control parental, l'efecte net del primer en fumar porros i consumir alcohol baixa. Aquesta reducció és especialment rellevant per a la franja de 17 a 19 anys, i en entorns de barri on hi ha consum de drogues i, encara més, dèficits d'equipaments. Davant entorns escolars negatius, l'efecte net de l'edat en el consum de porros en aquesta edat també es redueix de manera significativa. El mateix es podria dir dels amics que tenen conductes desordenades. Si els amics prenen drogues, la reducció és una mica més discreta, però encara significativa. Pel que fa a la resta de conductes desviades, a igualtat de control parental, l'efecte de l'edat en conductes delictives i de conducció de risc de motocicletes cau sobre un 10% per a gairebé tots els entorns. En definitiva, el control té, per si mateix, un efecte positiu similar al de la comunicació. Però, a diferència d'aquesta, és una mica més útil per a unes conductes que per a altres. Ho és més per als consums de substàncies (especialment l'alcohol) que per a la delinqüència.

La forma en què es prenen decisions a casa és la variable amb més capacitat d'influir en les conductes dels fills. La teoria preveu que els pitjors resultats es donen quan les decisions les pren l'adolescent sense comptar amb ningú. En la mesura en què els pares hi intervenen, els resultats milloren. Per tal de confirmar aquesta predicció, s'introdueixen en els models tres variables noves: els pares o mares que imposen els seus criteris als fills, els que els escolten però finalment decideixen ells, i els que acostumen a prendre decisions conjuntes amb aquells. La raó de probabilitat de totes tres es calcula en contrast amb la situació en què els adolescents decideixen pel seu compte. Una primera conclusió és que, globalment, quan els pares participen en les decisions les conductes dels fills milloren. En la majoria de casos la probabilitat d'una conducta de risc baixa a la meitat o més. Una segona conclusió general és que determinades fórmules decisòries influeixen de forma desigual en cada tipus de situació. Davant casos de vandalisme o delinqüència —molt particularment en aquest cas—, les decisions conjuntes funcionen clarament millor que la resta. Actuar d'aquesta manera deixa la ràtio de delinqüència al voltant del 0,40. La fórmula també funciona pel que fa al consum de drogues i alcohol, malgrat que els pares que

escolten els fills però que al final fan prevaler el seu criteri, obtenen resultats una mica millors que quan les decisions són conjuntes. Les dades dels pares/mares que s'imposen sempre no són prou significatives, però semblarien en general una mica pitjors. La lògica darrere aquestes xifres és que un component d'autoritat ben gestionat ajuda els pares a afrontar millor una varietat de situacions. Sembla que involucrar l'adolescent i donar-li responsabilitats és molt important per prevenir situacions de delinqüència. En canvi, una postura parental més autoritària, però escoltant el fill, funciona millor en els casos de consum d'alcohol i haixix.

Quan es controla la forma en què es prenen les decisions a la llar, els efectes d'altres variables s'alteren força. És a dir, abans d'aïllar-lo, bona part de l'efecte d'aquestes variables es deu a la presa de decisions. On més es nota és en les conductes de consum. El cas del consum d'haixix és espectacular. Quan s'aïlla l'efecte de la presa de decisions, el pes de l'edat (i més en la franja dels 17 als 19 anys) es duplica amb independència de l'entorn que es tracti (de barri, escolar, o grup d'iguals). Dit d'una altra manera, si no es tingués en compte el rol patern o matern en la presa de decisions, la variable de l'edat seria el doble d'important en el consum de porros. Aquest efecte multiplicador es veu en tots els entorns, però més clarament en barris on hi ha droga o davant amics que prenen drogues. En canvi, aïllar l'efecte de l'autoritat parental altera poc la probabilitat de consum d'alcohol associat a l'edat. Paradoxalment el fa disminuir una mica i tot. És a dir, per a una mateixa edat, les decisions quotidianes de la família, com a hipòtesi, podrien estimular una mica el consum d'alcohol. Això no és tan sorprenent si es considera que el consum d'alcohol està molt acceptat socialment. Com a resum, cal destacar la gran importància que té la presència de la família en les decisions que afecten la vida de l'adolescent. La potència d'aquesta variable altera força l'efecte de l'edat. Escoltar els fills és positiu en totes les situacions però, davant del consum d'haixix, és més eficaç que els pares decideixen més. En canvi, davant la delinqüència, funciona millor compartir més la responsabilitat.

En les anàlisis anteriors s'ha estudiat l'efecte de les variables comunicació, control i presa de decisions en les conductes dels fills. Però aquestes variables no funcionen aïlladament, sinó que, a la vida real, es combinen entre si configurant estils de relacions familiars. El present estudi crea la variable «estils de relació familiar» a partir d'aquestes tres variables bàsiques. Es distingeix entre famílies «autoritàries», «autoritatives», «permissives» i «negligents» (Maccoby i Martin, 1983; Lamborn *et al.*, 1991). Una família «autoritària» és aquella en la qual hi ha alt control, poca comunicació i els pares o bé imposen les seves decisions o bé tenen la darrera paraula. En un estil «autoritatiu» trobem, conjuntament, una alta comunicació i control, al costat de maneres de prendre decisions en què els pares tenen protagonisme ja sigui perquè imposen, tenen l'última paraula o prenen decisions compartides amb el fill. Una família «permissiva» manté un grau de comunicació i de control baix, i les decisions són preses pel fill sense comptar amb ningú, o bé conjuntament, o escoltant els fills. Finalment, una família «negligent» combina baixa comunicació, baix control i un protagonisme elevat del fill en la presa de decisions.

Es crea un nou model per a cada un dels entorns estudiats en què s'introdueixen les variables que identifiquen famílies «autoritàries», «autoritatives» i «permissives». Les seves raons de probabilitat es calculen en contrast amb les «negligents». Els resultats únicament són significatius pel cas de les famílies «autoritatives». El nou model acredita que les variables familiars són clau per explicar els comportaments desordenats. Quan controlem per aquest tipus de variable, la capacitat explicativa d'altres variables referides a l'entorn de l'adolescent perd pes.

Aquests resultats confirmen la idea essencial i ben establerta que les relacions familiars són un factor important de cara a modelar la conducta dels fills. Aquestes relacions presenten diferents vessants amb diferents efectes. La comunicació és útil davant el consum d'haixix. Cal parlar del tema si es vol prevenir. També és positiva davant la resta de conductes estudiades, però no té l'efecte crucial que, a vegades, se li atribueix. El control dels fills pels pares resulta més beneficiós per contenir el consum de substàncies que per evitar altres conductes censurables. Es diria que recolzar el fill o la filla, fixar unes regles, o tenir un coneixement de les seves activitats és una bona manera d'evitar dependències. En canvi, aquests controls difícilment eviten les petites conductes delictives. Un motiu és que són menys visibles per a la família. La variable relacional més influent per canalitzar conductes és el protagonisme dels membres familiars en la presa de decisions que afecten el fill. Aquí la recepta és procurar que els pares hi tinguin un rol actiu. Davant les addiccions, cal que pares i mares escoltin l'adolescent, però tinguin ells l'última paraula. En canvi, davant conductes com el vandalisme o la delinqüència, cal donar més responsabilitat al noi o la noia. Atès que es tracta de comportaments deliberats, sembla que aquesta coresponsabilitat hi podria ajudar. En canvi, atès el pes del grup d'iguals en el consum de substàncies, es fa necessària una postura paterna o materna de més autoritat. El model de família «autoritativa» seria el més exitós. De tota manera, els resultats mostren que l'efecte positiu no és més gran que el que té l'estil de presa de decisions per si mateix. Finalment, una dada destacable és que l'efecte que tenen les relacions familiars és bastant autònom i no es combina gaire amb el d'altres variables. L'única excepció és l'edat, que és la variable més associada amb les conductes desviades. Aquest fet pot estar indicant que la importància d'aquestes relacions familiars és més determinant a mesura que el noi o noia s'allunya de l'etapa adolescent i entra en la joventut. També és precisament l'època en què és més difícil gestionar-les.

9.5. La família com a correctora d'entorns negatius

- La família té una capacitat important de corregir les implicacions d'una escola dolenta. Malgrat tot, no ho aconsegueix completament ni pel que fa a la conducció de risc, ni al consum d'alcohol.
- Les conductes desordenades dels amics tenen un efecte estimulador en el consum regular d'alcohol. Aquest efecte és superior a l'efecte desincentivador

de la família «autoritativa». Tot i això, es mostra clarament que aquest model familiar corregeix completament l'efecte del grup d'iguals pel que fa al consum regular d'alcohol entre els adolescents.

- Un model de presa de decisions familiars en què els pares escolten el fill o la filla però, al final, fan prevaldre les seves decisions (respecte a quan els adolescents tenen la darrera paraula) té un efecte de contenció de les conductes incíviques.
- Els efectes d'un entorn veïnal poc constructiu poden ser corregits mitjançant models familiars que reserven capacitat decisòria als pares al mateix temps que escolten el fill o la filla o, fins i tot, que el fan coparticipar en la presa de decisions.

Les anàlisis anteriors confirmen la importància de la família com a modeladora de les conductes dels fills, i identifiquen el model «autoritatiu» com el que obté els millors resultats. Una de les claus de l'èxit és que els pares conservin el protagonisme en la presa de decisions que els afecten. Però les influències familiars es donen al mateix temps que les d'altres agents socialitzadors. Aquest apartat analitza fins a quin punt les influències positives d'aquests models de relacions familiars poden compensar o corregir les negatives d'un entorn veïnal, escolar, o d'amics, inadequat. Per fer-ho, introduïm en els models la interacció entre aquest entorn i el model de relacions «autoritatives»; també la interacció entre l'entorn i els estils de presa de decisions. Les raons de probabilitat de la interacció inferiors a 1 indiquen que l'efecte positiu de l'entorn sobre la conducta queda atenuat per l'estil parental.

La taula 45 (a la p. següent) mostra la interacció entre la indisciplina en l'entorn escolar i el model «autoritatiu» de relació pares-fills. Es fa per dues conductes concretes: les conductes de risc en el trànsit i el consum regular d'alcohol. En relació amb la primera, destaquem que una escola amb nivells elevats d'indisciplina incrementa la probabilitat de conductes de risc en la conducció. Per contra, un estil parental «autoritariu» redueix aquesta probabilitat. Quan introduïm la interacció entre aquestes dues variables resulta que aquest model de relació familiar té un efecte corrector sobre l'efecte de l'entorn escolar. És a dir, tenir una família «autoritativa» redueix l'efecte d'un entorn escolar amb situacions d'indisciplina pel que fa a les conductes de risc de conducció de vehicles dels joves. Quan considerem el consum regular d'alcohol, veiem un situació semblant. Altre cop, l'estil familiar autoritatiu té un efecte reductor important respecte al negligent. En la interacció d'aquestes dues variables, la família té un efecte corrector notori que compensa en gran part (però no totalment) l'efecte de l'escola en el consum regular d'alcohol entre els adolescents. En definitiva, la família té una capacitat important de corregir les implicacions d'una escola dolenta. Malgrat tot, no ho aconsegueix completament ni pel que fa a la conducció de risc, ni al consum d'alcohol.

La taula 46 (a la p. següent) torna a incidir en l'efecte corrector d'un estil parental «autoritatiu» en el consum regular d'alcohol. Però ara ho fa respecte a les influències del *peer group* (grup d'iguals). Per una banda, i com s'ha indicat anteriorment, les conductes desordenades dels amics tenen un efecte

Taula 45. Incidència dels factors escolars i familiars en les conductes de conducció de risc i consum d'alcohol dels joves. Catalunya

	Conductes de risc en el trànsit		Consum regular d'alcohol	
	Model original	Model amb interacció	Model original	Model amb interacció
Sexe masculí	1,759 ***	1,765 ***	0,908	0,908
Edats de 15 i 16 anys	1,288	1,291 *	4,758 ***	4,780 ***
Edats de 17 a 19 anys	2,065 ***	2,082 ***	12,233 ***	12,400 ***
Pare o mare immigrant	0,605 ***	0,602 **	0,394 **	0,392 **
Pare amb estudis secundaris	0,859	0,857	0,800	0,795
Pare amb estudis universitaris	0,684 ***	0,681 ***	0,957	0,952
Situacions d'indisciplina a l'escola	1,291 ***	1,345 ***	1,369 ***	1,432 ***
Família autoritària	0,874	0,876	0,756	0,758
Família autoritativa	0,627 ***	0,824	0,571 **	0,881
Família permissiva	0,814 *	0,812 *	0,939	0,939
Interacció entorn escolar i estil autoritatiu		0,830 *		0,768 *
Constant	0,366 ***	0,343 ***	0,024	0,022
R2 de Nagelkerke	0,092	0,094	0,155	0,157
Nombre de casos	2.579	2.579	2.576	2.576

Nivell de significació: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Taula 46. Incidència de les conductes desordenades dels amics i els estils parentals en la conducta de consum d'alcohol dels joves. Catalunya

	Consum regular d'alcohol	
	Model original	Model amb interacció
Sexe masculí	0,899	0,906
Edats de 15 i 16 anys	5,375 ***	5,461 ***
Edats de 17 a 19 anys	14,308 ***	14,545 ***
Pare o mare immigrant	0,360 ***	0,361 ***
Pare amb estudis secundaris	0,835	0,843
Pare amb estudis universitaris	0,959	0,960
Amics amb conductes desordenades	1,867 ***	2,073 ***
Família autoritària	0,804	0,802
Família autoritativa	0,589 **	0,679 *
Família permissiva	0,986	0,992
Interacció grup d'iguals amb conductes desordenades i estil autoritatiu		0,399 *
Constant	0,030	0,028
R2 de Nagelkerke	0,152	0,156
Nombre de casos	2.602	2.602

Nivell de significació: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU.

d'estímul del consum regular d'alcohol. Aquest efecte és superior a l'efecte desincentivador de la família «autoritativa» (que ja és força elevat). Però, en la interacció entre aquestes dues variables, es mostra clarament que aquest model familiar corregeix completament l'efecte del grup d'iguals en el consum regular d'alcohol entre els adolescents. Aquest resultat confirma l'important marge d'actuació de la família respecte al consum d'alcohol. Aquesta capacitat de control és més gran respecte als amics, que respecte a l'escola.

Taula 47. Incidència del consum de drogues al barri i els estils familiars de presa de decisions en les conductes delictives dels joves. Catalunya

	Conductes delictives	
	Model original	Model amb interacció
Sexe masculí	1,132	1,129
Edats de 15 i 16 anys	1,310 *	1,304 *
Edats de 17 a 19 anys	1,486 *	1,485 *
Pare o mare immigrant	0,505 **	0,498 ***
Pare amb estudis secundaris	1,201	1,206
Pare amb estudis universitaris	1,194	1,197
Consum de drogues al barri	1,942 ***	2,088 ***
Pares que imposen decisions	0,636	0,845
Pares que escolten els fills però decideixen ells	0,493 ***	0,494 ***
Decisions conjuntes pares-fills	0,391 ***	0,392 ***
Interacció de drogues al barri i estil impositiu		0,559 *
Constant	0,297	0,287
R2 de Nagelkerke	0,059	0,061
Nombre de casos	2.512	2.512

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Els models de presa de decisions familiars són importants com a element corrector d'eventuals conductes negatives dels adolescents. La taula 47 mostra que un entorn veïnal on es visualitzen situacions amb drogues té un efecte molt important d'afavoriment de petites conductes delictives juvenils. En canvi, un model de presa de decisions familiars en què els pares escolten el fill o la filla però, al final, fan prevaldre les seves decisions (respecte a quan els adolescents tenen la darrera paraula) té un efecte de contenció d'aquestes conductes. Tot i que aquest últim efecte és més reduït que el del barri (i de signe diferent), en el segon model, amb la interacció ja incorporada, veiem que es produeix un efecte de correcció notable entre aquestes dues variables. És a dir, que el model impositiu dels pares en la presa de decisions redueix gran part de l'efecte que té viure en un barri conflictiu en la probabilitat que els joves es vegin involucrats en delictes menors. De tota manera, la família no arriba a anul·lar completament l'efecte del barri. No se sap si un model de decisions conjuntes o un model en què els pares escolten els fills però decideixen els pares, obtindria millors resultats. Aïlladament, aquests models tenen un efecte reductor més gran que l'estudiat. Però les seves interaccions no són prou significatives en el cas de la delinqüència.

La taula 48 (a la p. següent) agafa com a variable dependent la conducció de risc de motocicletes. Es pregunta si les relacions familiars compensen el pes del barri en aquest tipus de conductes. Efectivament, viure en un barri amb consum de drogues té un efecte positiu en la conducció de risc dels joves. Per contra, tenir un model de pares que escolten però prenen ells les decisions importants (sempre respecte a quan són els adolescents els qui acaben decidint), té un efecte preventiu sobre aquestes conductes i, a més, corregeix gran part de l'efecte de l'entorn veïnal. En aquest cas, l'eficàcia de la tutela parental respecte a l'accés i als hàbits d'ús de les motocicletes sembla força determinant.

La taula 49 manté la mateixa variable dependent, riscos en el trànsit, però aquest cop es pregunta per l'efecte de la qualitat de les infraestructures del barri. En aquest cas, viure en un barri amb un entorn de dèficit o baixa qualitat d'equipaments produeix un efecte modest, però estadísticament significatiu.

Aquest cop el major efecte corrector el produeix la presa de decisions conjunta entre els pares i els adolescents. Com es pot observar en la interacció

Taula 48. Incidència del consum de drogues al barri i els estils familiars de presa de decisions en les conductes de risc en la conducció dels joves. Catalunya

	Conductes de risc en el trànsit	
	Model original	Model amb interacció
Sexe masculí	1,804 ***	1,801 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,338 **	1,341 **
Edats de 17 a 19 anys	2,097 ***	2,104 ***
Pare o mare immigrant	0,610 **	0,613 **
Pare amb estudis secundaris	0,864	0,861
Pare amb estudis universitaris	0,680 ***	0,678 ***
Consum de drogues al barri	1,644 ***	1,907 ***
Pares que imposen decisions	0,785	0,785
Pares que escolten els fills però decideixen ells	0,688 *	0,792
Decisions conjuntes pares-fills	0,579 **	0,585 **
Interacció drogues al barri i estil consultiu		0,705 *
Constant	0,533	0,500
R2 de Nagelkerke	0,085	0,087
Nombre de casos	2.513	2.513

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU.

Taula 49. Incidència del dèficit d'equipaments al barri i els estils familiars de presa de decisions en les conductes de risc en la conducció dels joves. Catalunya

	Conductes de risc en el trànsit	
	Model original	Model amb interacció
Sexe masculí	1,888 ***	1,903 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,402 ***	1,405 ***
Edats de 17 a 19 anys	2,287 ***	2,284 ***
Pare o mare immigrant	0,642 *	0,628
Pare amb estudis secundaris	0,834 *	0,822 *
Pare amb estudis universitaris	0,663 ***	0,656 ***
Dèficit d'equipaments al barri	1,178 *	1,413 ***
Pares que imposen decisions	0,811	0,81
Pares que escolten els fills però decideixen ells	0,678 *	0,678 *
Decisions conjuntes pares-fills	0,57 ***	0,696 *
Interacció dèficit d'equipaments i decisions conjuntes		0,636 *
Constant	0,573	0,528
R2 de Nagelkerke	0,071	0,075
Nombre de casos	2.523	2.523

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU.

entre aquestes dues variables, aquest model aconsegueix reduir completament l'efecte negatiu que provoca un entorn veïnal deficitari en els hàbits de conducció dels adolescents. Aquest exemple i l'anterior mostren que els efectes d'un entorn veïnal poc constructiu (en aquest cas en la conducció de motocicletes) pot ser corregit mitjançant models familiars que reserven capacitat decisòria als pares al mateix temps que escolten el fill o la filla o, fins i tot, en què aquest o aquesta coparticipa en la presa de decisions.

9.6. Conclusions i recomanacions

L'objectiu del present treball és analitzar la importància de la família com a correctora de conductes problemàtiques dels fills, i com a compensadora d'influències negatives del seu entorn immediat. Totes les conductes analitzades es donen amb certa freqüència entre els adolescents d'entre 12 i 19 anys. La prevalença va del 6% de la població que fuma porros de forma habitual al 33% que declara algun acte de vandalisme o de conducció de risc de motocicletes alguna vegada. En aquest sentit, hi ha un perfil de conductes transgressores característic d'aquestes edats (a altres edats, hi ha altres perfils). **El factor de l'edat té un pes important en totes les anàlisis realitzades i per a totes les conductes, però molt més per al consum de substàncies. En particular, en la franja entre els 17 i els 19 anys la probabilitat es dispara.** El factor del sexe (ser home) és molt marcat per al vandalisme i, en menor mesura, per a la conducció de risc i el consum d'haixix. Quan s'observa l'efecte del nivell d'estudis dels pares, no hi ha gaires diferències entre els pares amb estudis secundaris i universitaris i els pares amb estudis primaris. **L'únic factor protector important que s'ha trobat és ser fill o filla de pares d'origen immigrant. En aquests casos, el nivell d'implicació en actes desviats es redueix a la meitat per a quasi totes les conductes estudiades.** Per altra banda, la majoria d'aquestes no són gaire greus en si mateixes. Un factor de risc addicional ve donat, en molts casos, per la repetició, i pel fet que estiguin connectades entre elles. És el cas de la relació estreta entre el consum regular d'alcohol i d'haixix, o d'una certa correlació entre aquest últim, altres drogues i la conducció de risc de motocicletes o el vandalisme. Un altre exemple és la connexió important entre conducció de risc, el vandalisme i la petita delinqüència. La interconnexió i concentració d'aquestes conductes, i el gran pes que hi té la variable de l'edat fa pensar que cal fer actuacions polítiques juvenils integrals i no tan adreçades a conductes aïllades en particular. Una altra recomanació des del punt de vista de les polítiques d'immigració és estudiar més els mecanismes que protegeixen els fills dels immigrants nousvinguts. Un cop entenguem millor aquests mecanismes, cal incidir en actuacions per allargar-ne l'efecte tenint en compte que, amb el temps, els joves nousvinguts s'exposen als models de conducta dels joves autòctons.

Bona part de la vida dels adolescents es desenvolupa entre el barri i l'escola com a entorns més generals, i els amics i la família com a referents més propers. La correlació que es troba entre les carències estructurals del barri (equipaments, en aquest cas) i les conductes desviades és modesta. Això no

és tan estrany. **Els efectes del barri arriben principalment a través de la conducta col·lectiva (eficàcia col·lectiva, capital social, etc.). És precisament per això que el fet que hi hagi drogues al barri empitjora tots els indicadors.** Així, multiplica per tres la probabilitat que un jove fumi regularment haixix. També duplica el vandalisme, la petita delinqüència i el consum d'alcohol. D'aquesta manera, la presència de drogues al barri es converteix en un predictor de la presència d'altres problemes. Fer recomanacions en aquest terreny no és fàcil. **S'ha de tenir en compte que el consum de substàncies és, fonamentalment, un comportament juvenil gregari, estès i visible** (encara més en el cas de l'alcohol). Actuacions prohibicionistes no resultarien efectives a la vista de l'associació amb la variable de l'edat, la influència dels amics i la dificultat de la vigilància. **Una estratègia possible, però controvertida, és ordenar el consum d'alcohol vinculant-lo a àrees, esdeveniments, o situacions concretes, i evitant el consum indiscriminat i públic.** Una altra estratègia és enfortir la cohesió, les xarxes, i el capital social dels barris. Tot això redunda en una revitalització de les estructures del control social informal del veïnat.

Un entorn escolar desordenat està, en general, feblement associat a les conductes desviades dels joves. Només hi ha un cas en què la relació és forta: les escoles amb problemes de disciplina a les aules són escoles on els joves consumeixen més haixix (potser també a la inversa). També hi ha una connexió petita, però significativa, entre desordre a les aules i consum d'alcohol, vandalisme i conductes delictives (moltes dins de la mateixa escola). Comparativament, les situacions d'indisciplina a les aules no tenen un efecte tan directe com el fet que hi hagi droga al barri. L'enquesta del PFI no pregunta directament pel consum de drogues a les escoles. Però tenint en compte el gran efecte que té el consum de drogues al barri, la influència dels amics (molts són companys d'escola), i la important relació entre desordre a les aules i consum d'haixix, cal esperar que, quan la droga entra a les escoles, l'efecte pot ser major. **Consumir drogues o cometre petits delictes no es deu tant al fet que hi hagi entorns escolars i de barri desordenats, com a la presència de drogues (haixix en la majoria de casos) en aquests contextos.** La combinació de droga i desordre afavoreix que cert desordre pugui evolucionar a petit delicte. Les recomanacions anirien, en aquest cas, cap a un major control de les drogues en la vida interna de l'escola. La dificultat rau en què bona part del consum es fa a la sortida i es converteix en una qüestió ja del barri.

Els resultats obtinguts confirmen que companys i amics tenen una influència gran entre els adolescents i joves estudiats. Aquests resultats també mostren que la rellevància de les drogues, que multiplica l'efecte negatiu dels entorns estudiats, es dona també en relació amb les amistats. **Tenir amics que prenen drogues augmenta significativament la probabilitat que es donin totes les conductes analitzades.** Per tant, l'efecte negatiu del grup d'iguals en què es pren droga és generalitzat. Multiplica per tres la possibilitat de consumir haixix, per dos i mig la de beure alcohol, per 1,7 la conducció de risc, per 1,6 el vandalisme i per 1,5 la petita delinqüència. L'efecte és superior al de tenir amics amb altres conductes desordenades (barallar-se, animar a desobeir els pares, ficar-se en embolics i fumar). L'efecte negatiu d'aquest tipus d'amic es

concentra en el vandalisme i la petita delinqüència. Totes aquestes dades van en la línia del previst i recolzen la idea que **els amics són canals fonamentals de transmissió de pautes de conducta a l'adolescent. Bona part de l'efecte dels entorns de l'escola i el barri es reforcen per aquesta via.** Dificilment les polítiques públiques poden enfocar-se cap a la gestió de les relacions d'iguals. El marge d'actuació s'incrementa quan parlem de la família. Tant les teories de l'aprenentatge social, com la teoria de les oportunitats sostenen que **els pares i mares són un focus fonamental d'influències en l'adolescent. Aquestes poden ser tant negatives com positives.** En aquest cas, l'estudi se centra en les segones. Els resultats mostren que determinats trets de la relació pares-fills (pel que fa a la comunicació, la supervisió i el control, i la presa de decisions) poden ser fonamentals per prevenir determinades conductes indesitjables del fill o la filla. **La comunicació pares-fills es mostra útil per a tot tipus de situacions problemàtiques, malgrat que el seu efecte preventiu no és espectacular.** Mantenir una bona comunicació és particularment important en el cas que el fill o la filla presenti un consum regular de porros. Aquesta comunicació s'emmarca dins d'una estratègia de crear un clima de confiança. Com més jove és el noi o la noia, més fàcil és i millor funciona.

En general, **una actitud parental de supervisió i control obté uns resultats generals positius en totes les conductes. Malgrat tot, els controls funcionen millor davant el consum de substàncies (tant alcohol com porros), i a edats més joves quan la influència del grup d'iguals no és tan gran.** Passar temps amb els fills és la forma més natural de control i té un efecte positiu. Els controls funcionen pitjor davant conductes menys manifestes. És per això que poden fer poca cosa davant de conductes delictives i vandàliques.

Qui i com pren les decisions que afecten els fills és una variable fonamental a l'hora de gestionar les seves conductes. En general, els resultats són millors en la mesura que els pares tenen protagonisme en les decisions, i són molt negatius quan el perden completament i les decisions queden únicament en mans dels fills. En definitiva, **els progenitors que fan valer la seva autoritat tenen menys dificultats amb els seus fills.** Per tant, el fet que els pares, per diferents raons, perdin protagonisme en les decisions sobre la vida del fill té un cost familiar important. És més, la pèrdua del control dels fills implica, moltes vegades, més tensió en les relacions. Malgrat això, els efectes varien segons com es gestiona aquesta autoritat i el tipus de conducta desviada. Així, **en el cas de conductes vandàliques o delictives, la fórmula més efectiva és prendre les decisions conjuntament entre pares i fills.** És a dir, fent que el fill també assumeixi responsabilitat sobre el seu propi comportament. En canvi, **en el cas del consum, la fórmula idònia és escoltar el fill però deixar que els pares tinguin l'última paraula.** Aquesta actitud d'autoritat es complementa amb l'efecte positiu que també té el control parental. Aquestes postures fermes donen resultat, en bona mesura perquè contraresten la gran influència del grup d'iguals en els consums. La forma en què es prenen decisions a casa és una variable tan important que aconseguix disminuir força l'efecte de l'edat en les conductes negatives estudiades, i molt particularment en el consum d'haixix. Les variables de comunicació, control i presa de decisions es combinen entre

si creant models de relacions familiars. Una troballa central és que **les famílies autoritatives (les que combinen comunicació, control i participació dels pares en la presa de decisions) aconseguen, en general, millors resultats**. Això valida la hipòtesi inicial que plantejava l'estudi.

L'objectiu central d'aquest estudi és analitzar fins a quin punt aquests elements o estils de relacions familiars, que es mostren positius per corregir conductes juvenils indesitjables, aconseguen reduir els efectes negatius ja comentats dels diferents entorns. Aquest estudi demostra que un model autoritatiu de relacions familiars pot contrarestar força (sense anul·lar-lo) l'efecte de l'escola. Aquest és el cas de la conducció de risc i el consum d'alcohol, dues conductes ben diferents. Un cas molt interessant és l'efecte d'aquest model en el grup d'iguals i en relació amb el consum d'alcohol (on el grup ho és tot). **L'evidència presentada suggereix que les famílies autoritatives aconseguen neutralitzar completament l'efecte pernicios del grup d'iguals**. En l'entorn veïnal, les dades mostren que les famílies que imposen les seves decisions neutralitzen parcialment l'efecte del barri (i molt particularment, l'efecte de tenir consum de drogues al barri). Se suposa que quan els pares escolten els fills, però decideixen ells, que era el model més efectiu davant la delinqüència, l'efecte serà més gran. Però les dades no són significatives en aquest cas. On sí que es confirma un efecte corrector d'aquest estil familiar és en la conducció de risc de motocicletes. També es confirma que un estil de decisions conjuntes també neutralitza l'efecte d'un dèficit d'equipaments veïnals. En qualsevol cas, aquests resultats fan una contribució teòrica important ja que confirmen que les famílies configuren models d'interacció que són tan importants com altres ja identificats a la literatura (xarxes relacionals, capital social, etc.).

Les implicacions que tenen aquests resultats per a les polítiques juvenils, familiars i de seguretat són diverses. La primera reflexió a fer és **que la família és un actor important no solament com a creadora d'entorns positius per als fills, sinó també com a correctora de certes influències negatives d'altres entorns**. Es confirma que tant la família com el grup d'iguals són les dues fonts fonamentals d'influència en els joves. Una mala gestió de les relacions familiars deixa més espai als amics com a referent. El present estudi considera els models de relacions familiars i no tant les condicions estructurals que les modelen. Això limita les possibilitats de fer recomanacions concretes per a la intervenció pública. Les polítiques no poden influir directament en els models de relacions familiars. El que sí que poden fer és crear les condicions adequades per afavorir-les. Un bon camí passa per **enfortir l'autoritat parental creant programes per a la formació de progenitors**. Aquest programes són particularment necessaris quan hi ha consum de substàncies, quan els pares i les mares han perdut tot el protagonisme en les decisions que afecten el fill o la filla, o quan el nivell de conflictivitat de les relacions pares-fills és alt. Els programes d'educació de progenitors haurien de destacar els aspectes de presa de decisions i estils de supervisió dels fills.

Les majors possibilitats d'intervenció rauen en la cooperació de la família i altres institucions en les quals es mou l'adolescent. La comunicació i el treball conjunt entre les estructures d'autoritat familiars i escolars ha demostrat que és positiva en diversos estudis. **Resulta clau la coordinació entre els pares i**

el professorat. Els resultats del present estudi permeten afirmar, a més, que aquesta cooperació reforça el marge de correcció de conductes que tenen les famílies (i també el de les mateixes escoles). Els resultats de l'estudi acrediten que el consum regular d'alcohol, sobretot, i el d'haixix, en menor mesura, són els problemes més preocupants. **L'estudi demostra com les millors estratègies de lluita no són necessàriament les de carrer, sinó, també, les de la cooperació entre institucions com la família i l'escola.**

9.7. Referències bibliogràfiques

AMATO, Paul R.; FOWLER, Frieda (2002). «Parenting Practices, Child Adjustment, and Family Diversity». *Journal of Marriage and Family*, núm. 64(3), p. 703-716.

BARNES, G. M.; FARRELL, M. P. (1992). «Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 54, p. 763-776.

BARNES, G. M.; REIFMAN, A. S.; FARRELL, M. P.; DINTCHEFF, B. A. (2000). «The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: A six-wave latent growth model». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 62, p. 175-186.

BARNES, G. M.; HOFFMAN, J. H.; WELTE, J. W.; FARRELL, M. P.; DINTCHEFF, B. A. (2006). «Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency». *Journal of Marriage and Family*, núm. 68, p. 1084-1104.

COMAS, D. (2003). *Jóvenes y estilos de vida: valores y riesgos en los jóvenes urbanos*. Madrid: Injuve.

CONGER, R. D.; RUETER, M. A. (1996). «Siblings, parents, and peers: A longitudinal study of social influences in adolescent risk for alcohol use and abuse» (p. 1-29), a G. H. BRODY (ed.). *Sibling relationships: Their causes and consequences*. Norwood, NJ: Ablex.

DISHION, T. J.; PATTERSON, G. R.; STOOLMILLER, M.; SKINNER, M. L. (1991). «Family, school, and behavioural antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers». *Developmental Psychology*, núm. 27, p. 172-180.

DONOVAN, J. E.; JESSOR, R. (1985). «Structure of problem behavior in adolescence and young adulthood». *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, núm. 53, p. 890-904.

ELLIOTT, D. S.; HUIZINGA, D.; AGETON, S. S. (1985). *Explaining delinquency and drug use*. Beverly Hills, California: Sage.

FARRELL, M. P.; BARNES, G. M. (2000). «Family stress and adolescent substance

abuse» (p. 208-228), a P. MCKENRY i S. J. PRICE (eds.). *Family and change: Coping with stressful life events and transitions*. Thousand Oaks, CA: Sage.

HAYNIE, D. L.; OSGOOD, D. W. (2005). «Reconsidering Peers and Delinquency: How do Peers Matter?». *Social Forces*, núm. 84(2), p. 1109-1130.

HAWKINS, J. D. (ed.). (1996). *Delinquency and crime. Current theories*. Nova York: Cambridge University Press.

HAWKINS, J. D.; CATALANO, R. F.; MILLER, J. Y. (1992). «Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention». *Psychological Bulletin*, núm. 112, p. 64-105.

JOHNSTON, L. D.; O'MALLEY, P. M.; BACHMAN, J. G.; SCHULENBERG, J. E. (2003). *Monitoring the Future: National Survey Results on Drug Use, 1975-2003*. Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse.

LAMBORN, S. D.; MOUNTS, N. S.; STEINBERG, L.; DORNBUSCH, S. M. (1991). «Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families». *Child Development*, núm. 6(2), p. 1049-1065.

MACCOBY, E. E.; MARTIN, J. A. (1983). «Socialization in the context of the family: Parent-child interaction» (p. 11-101), a P. H. MUSSEN, i E. M. HETHERINGTON (eds.). *Handbook of child psychology. Volume 4: Socialization, personality, and social development*. Nova York: Wiley.

MEDRANDA M. I.; BENÍTEZ, M. R. (2006). «Consumo de cannabis en jóvenes españoles». *Revista Pediatría de Atención Primaria*, núm. 8 (7, Supl.).

RECHEA, C. (2008). *Conductas antisociales y delictivas de los jóvenes en España*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial.

REIFMAN, A.; BARNES, G. M.; DINTCHEFF, B. A.; FARRELL, M. P.; UHTEG, L. (1998). «Parental and peer influences on the onset of heavier drinking among adolescents». *Journal of Studies on Alcohol*, núm. 59, 311-317.

ROLLINS, B. C.; THOMAS, D. L. (1979). «Parental support, power, and control techniques in the socialization of children» (p. 317-364), a W. R. BURR, R. HILL, F. I. NYE i I. L. REISS (eds.). *Contemporary theories about the family: Vol. 1*. Nova York: Free Press.

WILLS, T. A.; MARIANI, J.; FILER, M. (1996). «The role of family and peer relationships in adolescent substance use» (p. 521-549), a G. R. PIERCE, B. R. SARASON i I. G. SARASON (eds.). *Handbook of social support and the family*. Nova York: Plenum Press.

WINDLE, M. (1999). *Alcohol use among adolescents*. Thousand Oaks, CA: Sage.

10. Infància 2.0: desigualtats digitals, context familiar i rendiment acadèmic

Josep Maria Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues

10.1. Introducció

Una anàlisi de les condicions de vida dels infants i els adolescents, en una societat com la nostra, ja no es pot fer amb rigor passant per alt el paper que hi tenen quotidianament les tecnologies de la informació i les comunicacions (TIC). El nostre món, empès per la revolució tecnològica, ha desenvolupat un nou model d'organització social: la «societat xarxa» (Castells, 1999). Aquest canvi estructural que troba la seva singularitat en contextos culturals diferents, en el nostre també s'ha traduït en un procés de transició multidimensional (Castells *et al.*, 2003) que es reflecteix progressivament en el desenvolupament de la nostra economia, en l'organització de les nostres institucions, en les fórmules adoptades pels nostres mitjans de comunicació i que afecta, en sentit ampli, totes les esferes d'activitat de la nostra societat. A mesura que anem deixant enrere els paràmetres que establia la societat industrial, la recombinació de la informació per a la generació de coneixement va esdevenint de manera progressiva l'origen principal de riquesa i font primera de poder. L'organització en xarxa va configurant totes les formes i tots els sectors de la nostra activitat, també va abastant les formes de vida de les famílies i les dels infants i adolescents de manera específica.

En el procés de trànsit a què ens estem referint, alguns sectors i grups socials hi poden aportar el major potencial d'innovació. Els infants i els adolescents han esdevingut, de fet, veritables protagonistes d'aquest procés de canvi estructural. És en aquest sentit que l'anàlisi de la manera com s'apropien de les TIC, i singularment d'Internet, pot resultar especialment valuosa, no solament per a una interpretació adequada de les condicions i els estils de vida de la joventut i la infantesa en el nostre àmbit proper, sinó també per poder comprendre la seva aportació a la innovació cultural a què ens estem referint i per posar de manifest el paper que hi té el seu context familiar.

Les TIC, en totes les seves versions, s'han incorporat a totes les parcel·les i tots els àmbits d'actuació dels adolescents. En el nostre entorn més immediat, en el conjunt dels països de l'OCDE i també més enllà, Internet ha deixat de ser solament el privilegi d'alguns. En termes generals, ha abastat la nostra activitat quotidiana i la dels adolescents de manera especialment significativa. En l'àmbit escolar, es pot constatar com la penetració de les TIC s'està produint de manera progressiva en els sistemes educatius de l'escenari internacional, tant en els països més desenvolupats com en els que es troben en vies de desenvolupament.

Així doncs, tot sembla indicar que, en el futur immediat, la presència de les TIC tendirà a guanyar protagonisme en un vessant tan important, en la vida dels infants i adolescents, com és la seva activitat diària a les aules dels cen-

tres educatius, però també més enllà dels límits de les escoles i instituts. Algunes fronteres tradicionals com les establertes entre treball i lleure, privat i públic, local i global o, per referir-nos al món dels joves, la delimitació entre l'activitat a la llar i la comunitària, l'educació formal, informal i l'entreteniment, tendeixen a desdibuixar-se i a expandir-se amb la incorporació d'aquestes tecnologies a la seva activitat quotidiana.

Aquest procés de transició es posa de manifest quan fem atenció a la manera com s'està incorporant Internet a les llars. Sembla que la xarxa ha arribat de manera relativament més fàcil a aquest context que a altres àmbits fonamentals d'activitat dels adolescents com l'escolar (Papadakis, 2003). Un factor facilitador l'ha proporcionat la motivació dels pares que, en el potencial educatiu que atribueixen a les TIC, hi troben una raó suficient per invertir en l'accés a Internet a casa (Mumtaz, 2001; Buckingham, 2002). En qualsevol cas, aquest procés introdueix nous interrogants en el context familiar, que sovint es poden relacionar amb la redefinició dels límits a què ens referíem abans. Són ja prou experts els infants i els adolescents en l'ús de les TIC? Quines competències tenen i quines necessiten per a treure profit d'aquestes tecnologies? On i com les adquireixen? En quina mesura aquestes noves competències entren en contradicció amb d'altres que podrien ser considerades tradicionals? On acaba l'ús educatiu de la xarxa i on comencen els usos per a l'oci? El temps diari de connexió a quines altres activitats els és restat? Com es distingeix l'espai públic d'allò que ha de ser considerat privat? Cal establir algun tipus de regulació? En quina mesura els pares els poden acompanyar en aquest procés? De quina manera ho poden fer? Quines problemàtiques planteja la diferència generacional?

La penetració d'Internet en l'àmbit familiar ha plantejat interrogants com aquests, que generen incertesa, i en alguns casos conflicte, en un context en què l'apropiació de la xarxa s'està produint de manera prou diferenciada per comparació amb com s'està incorporant a la vida dels adolescents en els centres educatius (Kaiser Foundation, 2000; Loveless i Ellis, 2001). Les formes d'ús distintes en un i altre àmbit poden propiciar que els adolescents posin en joc competències digitals igualment distintes i la vinculació entre elles no sempre resulta evident. De fet, no tenim evidències de la incidència que està tenint l'ús de les TIC en els resultats educatius, tot i l'assumpció prou estesa de l'impacte de la tecnologia en el progrés acadèmic. Malgrat que alguns estudis han intentat identificar aquesta associació (Attewell i Battle, 1999; Penuel, 2006; Shaumburg, 2001; Gulek i Demirtas, 2005; Tarpley, 2001; Sharpley *et al.*, 2010) el vincle no s'ha pogut establir amb claredat.

Els joves són vistos com a usuaris naturals de les TIC, amb un interès, una motivació i una atracció per aquestes eines pràcticament consubstancial a aquesta mateixa naturalesa. Aquesta visió atorga al col·lectiu d'infants i adolescents una competència essencial a l'hora d'emprar les tecnologies i de manera específica, per a l'ús de la xarxa. Al mateix temps, subratlla la capacitat d'apoderament que aquest col·lectiu obté del seu talent en aquest àmbit i sovint ho fa per contrast amb el dels adults. Aquests, des d'aquesta mateixa perspectiva, són vistos, per comparació, com a immigrants digitals, nouvinguts

a aquest món i, per aquest motiu, maldestres per definició en la utilització de les TIC que, per contrast, adquireixen tot el seu potencial d'innovació posades en mans dels joves.

Al costat d'aquestes visions positives, s'ha desenvolupat, complementàriament i en l'extrem oposat, el discurs sobre el possible perill que comporta la tecnologia per als mateixos joves, que són vistos com un col·lectiu vulnerable i inexpert que ha de ser protegit dels efectes perniciosos que pot comportar deixar-los la potencialitat de comunicació, interacció i accés a la informació que els ofereixen aquestes eines sense cap mena de control. Des d'aquesta retòrica, en alguns casos promoguda amb caràcter alarmista des d'interessos comercials, s'ha subratllat el poder gairebé magnètic de la tecnologia i la seva capacitat addictiva davant la fragilitat dels infants i joves, en conseqüència, la necessitat d'establir barreres i mecanismes de control que permetin regular la seva activitat a Internet.

En qualsevol cas, en el transcurs de les dues darreres dècades, aquests discursos han estat discutits des de les ciències socials (James i Prout, 1990; Wartella i Jennings, 2000; Holloway i Valentine, 2001; Buckingham, 1998; Heiman, 2001) que han vist, en un i altre extrem, una mateixa concepció determinista de la tecnologia i essencialista de la joventut i la infantesa. Des d'aquestes aproximacions, s'intenta copsar la complexitat d'aquest procés i el caràcter divers de la vinculació adolescents-TIC. Es tracta de posar de manifest l'heterogeneïtat en les formes d'adopció de la xarxa quan fem atenció a contextos socioculturals diferents. D'aquesta manera, se subratlla que l'accés a Internet es produeix de manera fortament estratificada i, principalment, que en les formes d'ús d'Internet es produeixen clares desigualtats que no sembla que puguin ser compensades únicament facilitant un punt de connexió als usuaris (Rice, 2002; Furlong *et al.*, 2000). En definitiva, s'ha començat a posar en relleu la multiplicitat de factors implicats en la manera com els adolescents s'apropien de les tecnologies, els actors clau que hi intervenen i les relacions de poder que incideixen en la manera com s'aproximen a la tecnologia i la incorporen a les diferents esferes de la seva vida quotidiana.

En aquest capítol, el nostre propòsit és precisament mantenir l'atenció en la manera com els infants i els adolescents s'apropien d'aquestes tecnologies, més enllà dels límits del centre educatiu, en un context en què ja sabem que es generen formes d'ús diferenciades (Kerawalla i Crook, 2002). Ens fixarem específicament en les vinculacions que les diferents maneres d'utilitzar la xarxa poden tenir amb el rendiment acadèmic d'aquests usuaris i, específicament, en el paper que hi té el context familiar. En quina mesura els qui formen part de la suposada «generació digital» comparteixen una mateixa manera d'utilitzar aquestes tecnologies? Tots n'obtenen les mateixes oportunitats? Els nois utilitzen la xarxa de la mateixa manera que les noies? L'edat modela les formes d'ús? La situació socioeconòmica hi té alguna repercussió? El ritme acadèmic de cada jove manté alguna relació amb la manera d'aproximar-se a Internet? I, en darrer terme, quin paper hi tenen les famílies? Les condicions que es troben a les llars tenen algun reflex en la manera com utilitzen les TIC? L'anàlisi que emprenem pretén precisament incorporar aquest punt de vista i

mostrar la manera com els infants i els adolescents integren la tecnologia en les seves rutines diàries i les qüestions, les preocupacions i els interessos que es desprenen de l'aproximació a aquest vessant de la seva vida quotidiana.

10.2. Joves, infants i Internet

En el procés de transició cap a la societat xarxa, hi intervenen factors diversos de tipus econòmic i cultural: el nivell de renda i educatiu són variables que no es poden passar per alt a l'hora d'interpretar aquesta dinàmica. Aquests elements, d'altra banda, prenen formes singulars en contextos organitzatius i sectors d'acció social diferents, però són preferentment els joves els que utilitzen Internet en qualsevol d'aquests àmbits. És en aquest sentit que resulta especialment interessant observar la manera com els infants i els adolescents s'estan apropiant de les tecnologies, les estan incorporant a la seva manera de viure i, progressivament, a la dinàmica de la nostra societat. En qualsevol cas, la identificació d'aquesta diferència generacional pel que fa a presència a la xarxa, no hauria de fer suposar que tots els adolescents utilitzen les TIC en la mateixa mesura i, especialment, no comporta que tots les facin servir de la mateixa manera.

En quina mesura la implicació dels adolescents amb la xarxa es manté i, principalment, de quina manera se'n serveixen en el seu dia a dia, per a les seves diferents formes d'activitat? Amb aquest propòsit, partirem de la valuosa informació que ens proporciona el Panel de Famílies i Infància (PFI). Aquest estudi ens permet constatar la freqüència i el tipus d'ús de les TIC en un moment més recent, però, per raó del seu caràcter longitudinal, també ens proporciona l'oportunitat de fer un seguiment de l'evolució d'aquest procés, en els seus aspectes més crucials, fent atenció a les tres onades successives en què s'ha portat a terme, en els anys 2006, 2007 i 2008. D'aquesta manera, podrem oferir una primera representació des de la perspectiva dels adolescents catalans que es trobaven en la franja compresa entre els 12 i 16 anys (en l'onada 2006). Aquesta anàlisi ens permetrà copsar quina ha estat la dinàmica d'ús de la xarxa pels adolescents en aquests anys fonamentals de la seva vida, fent atenció a la manera com s'incorporen les TIC a les seves activitats habituals.

10.2.1. Freqüència i presència de la xarxa en la vida quotidiana dels adolescents

- Les desigualtats digitals vénen donades cada cop més per la capacitat d'accés efectiu a la potencialitat de la xarxa en els seus principals vessants d'accés a la informació i la comunicació.

- El percentatge d'adolescents que no s'havia connectat mai o gairebé mai a la xarxa el 2006 era del 12,1%, el 2007 es va reduir fins al 9%, i el 2008 fins al 6,2%.

- El percentatge de nois i les noies que es connecten a la xarxa de dilluns a divendres, després de l'escola, creix de manera evident: el 2006 ja hi trobàvem més d'una tercera part dels adolescents, el 38,6%; i el 2008 va augmentar fins al 49,9%. Els caps de setmana, el percentatge arriba al 74,9% dels adolescents.

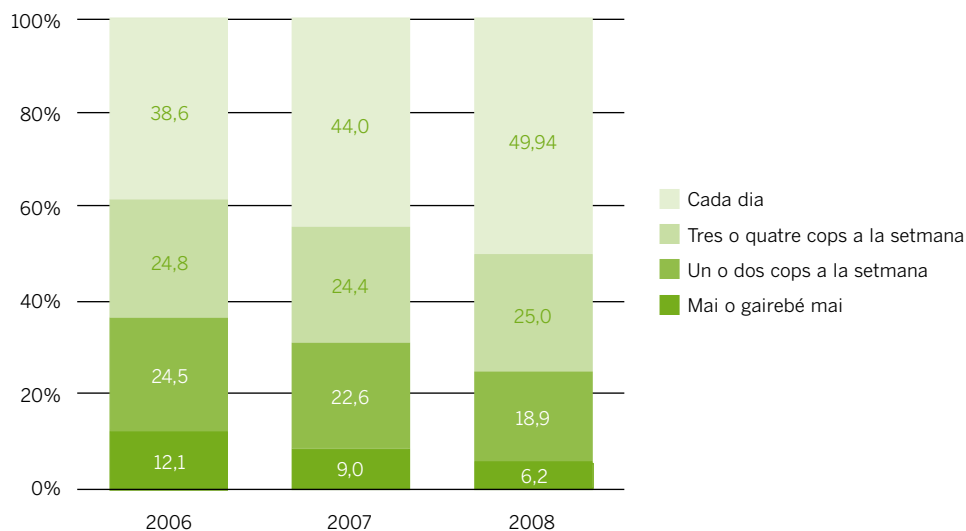
- El 47% dels adolescents catalans destina diàriament més d'una hora del seu temps a navegar per Internet, i el 19,4% hi dedica més de dues hores diàries.
- Les activitats a què els i les adolescents dedicaven el seu temps fora del context escolar s'han completat i diversificat com a conseqüència de la incorporació d'Internet.
- Són poc més del 40% els que juguen amb la consola de joc o l'ordinador i passen el temps amb els amics cada dia o, com a mínim, tres o quatre cops per setmana.
- Als caps de setmana l'ús de la xarxa es manté entre els tipus d'activitats més freqüents per a les tres quartes parts dels adolescents (76,6%), en un nivell d'ús semblant al de la televisió (74,9%), tot i que els que no la miren mai (5,2%) en cap de setmana són menys que durant la setmana.
- Els dies festius trobem una major proporció de adolescents que situen entre les seves activitats més freqüents trobar-se amb els amics (69,5%), l'ús de la consola o l'ordinador per jugar (52,7%) o la pràctica d'algun esport (44,3%).

Actualment, la gran majoria dels infants i adolescents disposen, com a mínim, d'un ordinador a casa que, en la major part dels casos, disposa de connexió a la xarxa d'alta velocitat (ADSL o cable) (Sigalés, Mominó i Meneses, 2007; Mominó, Sigalés i Meneses, 2008; Sigalés *et al.*, 2009). En sentit estricte, però, l'accés a la xarxa a què ens estem referint no depèn exclusivament de la disponibilitat de connexió, ni de la seva ubicació, sinó que s'ha d'entendre com la possibilitat efectiva d'ús i, per tant, s'ha d'interpretar a partir de les formes de regulació que, en darrer terme, la faciliten o restringeixen. La connexió, en la major part dels casos, ha de ser compartida amb altres membres de la família. Cal fer notar que una fracció majoritària dels adolescents que disposen d'aquesta connexió han de tenir, a la llar, algun tipus de normativa que estableix alguna forma de limitació referida al temps i la forma d'ús de la xarxa.

En qualsevol cas, sembla que les desigualtats digitals, en el nostre context proper, es produeixen, cada vegada menys, per efecte de la disponibilitat bàsica del maquinari i de la connexió. L'exclusió ve donada per la capacitat d'accés efectiu a la potencialitat de la xarxa en els seus principals vessants d'accés a la informació i la comunicació. Aquesta competència depèn d'un ampli ventall de factors, cada vegada menys dels estrictament tecnològics, que s'associen amb les formes diferents amb què els adolescents s'apropien d'aquestes tecnologies i en saben treure profit.

Una primera aproximació comparativa a les dades de les diferents onades del PFI permet apreciar que s'ha produït un increment en la freqüència d'ús d'Internet. Fent atenció primerament a la dinàmica dels dies feiners, es pot observar que els adolescents que no s'han connectat mai o gairebé mai a la xarxa, que ja eren un grup minoritari el 2006 (12,1%), en aquest període s'han reduït dràsticament, a raó, aproximadament, d'una disminució anual d'una quarta part del conjunt (gràfic 13). El 2007, la quota dels no usuaris va baixar fins al 9% i el 2008 va quedar reduïda al 6,2%. Així doncs, en aquesta franja de tres anys,

Gràfic 13. Freqüència d'ús d'Internet, de dilluns a divendres, després de l'escola

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, 2007 i 2008, CIIMU.

el nombre d'adolescents que no navegaven mai per Internet s'ha reduït a la meitat, i és, en darrer terme, pràcticament residual. Llevat d'aquests casos, també podem observar que els que es troben en la freqüència més moderada, amb un índex de connexió d'una a dues vegades entre setmana, també tendeixen clarament a la baixa: en aquest grup, el 2006 hi trobàvem pràcticament una quarta part dels adolescents (24,5%), que el 2008 es va reduir fins al 18,9%.

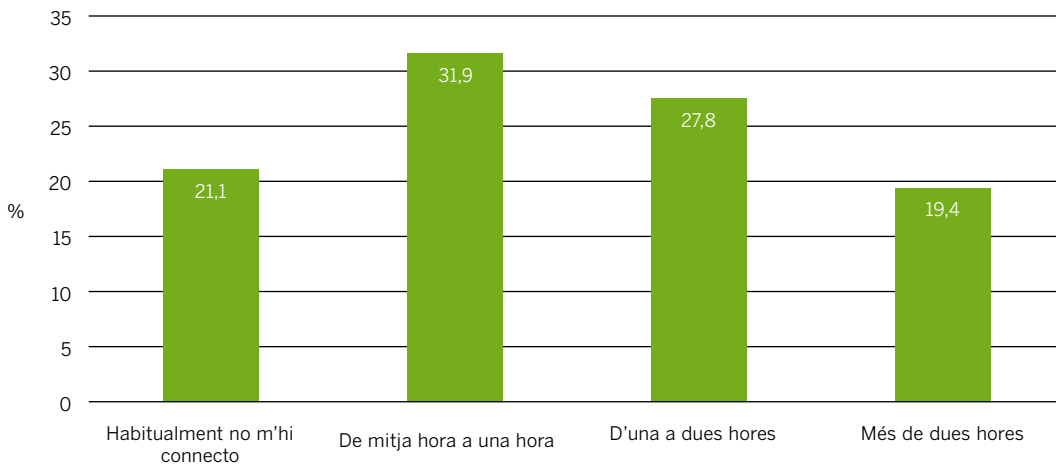
Aquest moviment es desplaça cap a la freqüència de connexió més alta. Així, el grup dels que accedeixen a Internet tres o quatre vegades entre setmana, en aquest període de temps es manté entorn d'una quarta part: en aquest grup, el 2006 hi trobàvem un 24,8% dels adolescents i aquest percentatge es manté el 2008. El transvasament es produeix clarament cap al grup dels usuaris més assidus: els nois i les noies que es connecten a la xarxa cada dia, de dilluns a divendres, després de l'escola, és el que creix de manera més evident: en aquest grup, el 2006 ja hi trobàvem més d'una tercera part dels adolescents (38,6%), però el 2007 va continuar creixent de manera important fins al 44% i aquesta clara tendència a l'alça es manté el 2008, i ja arriba a ser la meitat (49,9%) els que es connecten cada dia sense excepció. Aquesta dinàmica en què, en darrer terme, pràcticament tres quartes parts dels adolescents (74,9%) se situen en les freqüències de connexió més altes, durant els caps de setmana, es manté amb lleus variacions que, quan es produeixen, encara tendeixen a engruixir el grup dels internautes més habituals.

Per completar aquesta representació de la intensitat d'ús, farem atenció també al temps que han invertit diàriament en la seva activitat a la xarxa durant el 2008 (gràfic 14). Des d'aquest punt de vista, podem constatar novament que gairebé la meitat dels adolescents (47%) se situa en la franja alta dels que destinen diàriament més d'una hora del seu temps a aquesta forma d'activitat. Dins d'aquest grup, cal destacar el percentatge prou elevat (19,4%) dels que destinen més de dues hores diàries a navegar per Internet. Amb una

intensitat menor, trobem els que, de mitjana, passen una hora diària davant l'ordinador connectats a Internet. En aquesta situació, hi trobem gairebé una altra tercera part complementària (31,9%) del conjunt dels adolescents.

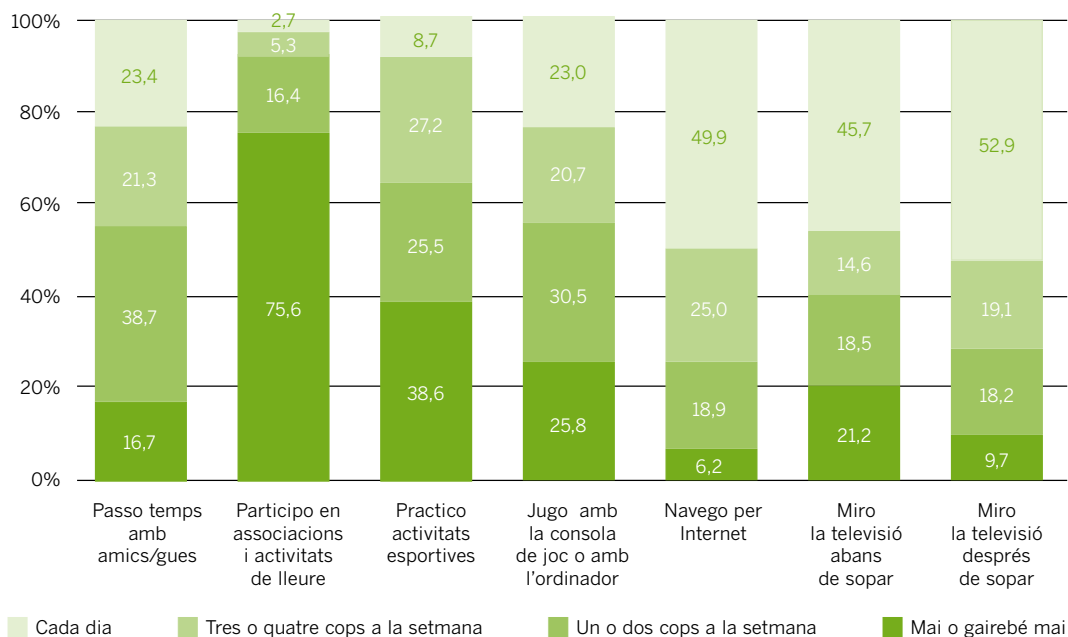
Així doncs, a banda d'un ritme de connexió que evoluciona clarament a l'alça per a un grup molt majoritari, sembla que el nombre d'hores que acumulen per a aquest propòsit no pot ser considerat marginal. Una cinquena part ja hi dedica, pel cap baix, més de catorze hores setmanals, i una altra tercera part de set a catorze, la qual cosa segurament ens ofereix un indicatiu clar de la franja prou significativa que està ocupant l'ús d'Internet en l'activitat setmanal dels adolescents. La constatació d'aquesta tendència sovint ha fet

Gràfic 14. Temps diari de connexió a Internet, després de classe

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

Gràfic 15. Freqüència de les activitats que fan de dilluns a divendres, després de l'escola

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

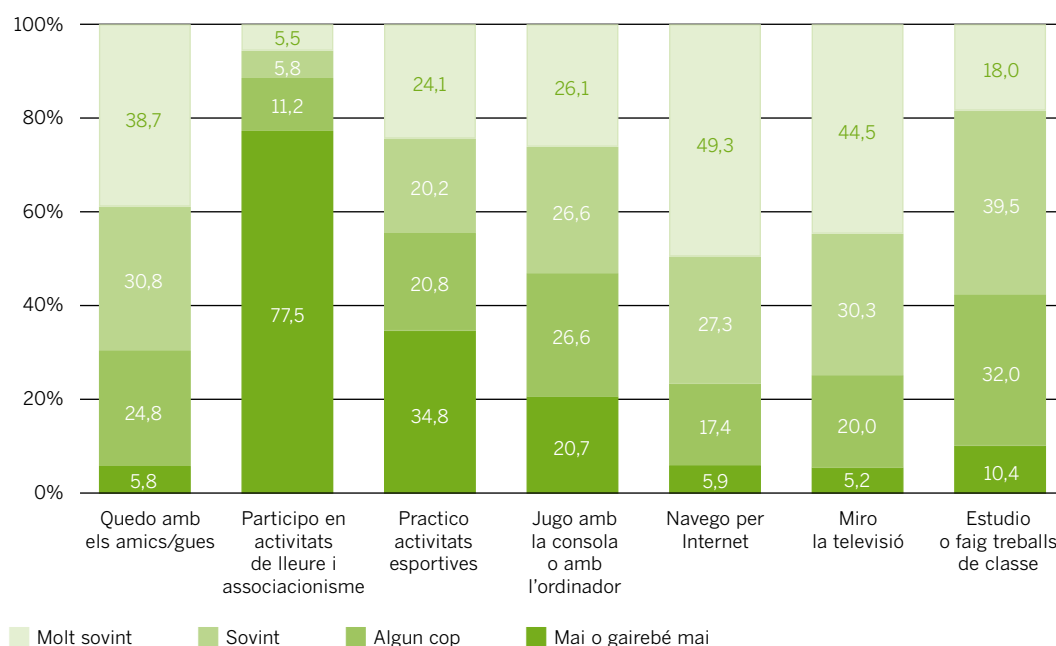
sorgir preguntes sobre la manera com el pes d'aquesta nova forma d'acció pot modificar i, fins i tot, descompensar altres rutines habituals en la vida diària dels adolescents. En aquest sentit, ens preguntem en quin lloc se situa l'ús de la xarxa entre altres opcions com la pràctica de l'esport, la vinculació amb els grups d'amics, participació en possibilitats diverses d'associacionisme o qualsevol altra activitat tradicional en el temps de lleure dels adolescents. Així, hem pogut constatar que, durant els dies feiners, navegar per Internet ja constitueix l'activitat més freqüent per a tres quartes parts dels adolescents (74,9%), pràcticament al mateix nivell que mirar la televisió (gràfic 15). Jugar amb la consola de joc o l'ordinador i passar el temps amb els amics són les dues opcions que trobem en un segon nivell: en ambdós casos són poc més del 40% els que porten a terme aquestes activitats cada dia o, com a mínim, tres o quatre cops per setmana. La pràctica d'activitats esportives, tot i que es troba entre les més freqüents per a una mica més d'una tercera part dels adolescents (35,9%) se situa clarament per sota de les opcions anteriors i només per davant de la participació en associacions i altres activitats de lleure que, de dilluns a divendres, constitueix un tipus d'activitat en què es participa de manera menys assídua. Cal fer notar, així mateix, que entre aquestes activitats que omplen la vida quotidiana dels adolescents, després de la jornada a l'escola o institut, una gran majoria hi inclou també alguna forma de dedicació a tasques derivades de la mateixa activitat escolar. De fet, més de dues terceres parts (65,4%) inverteixen més d'una hora diària a estudiar o fer treballs escolars i, entre aquests, gairebé la meitat (29%) dedica més de dues hores a resoldre aquest tipus de qüestions. Per a una anàlisi com la que aquí pretenem abordar, de l'associació entre el rendiment acadèmic i l'ús de les TIC, cal destacar el pes específic d'aquesta dedicació a donar resposta a les demandes i els reptes que es formulen des del centre educatiu, al costat de la freqüència d'ús de la xarxa a què ens acabem de referir.

D'altra banda, no sembla que aquesta representació de la distribució de l'activitat dels adolescents, durant els dies feiners, sofreixi grans alteracions els caps de setmana. L'ús de la xarxa es manté entre els tipus d'activitat més freqüents per a tres quartes parts dels adolescents a què ens referíem abans (76,6%), novament amb un nivell d'ús semblant al de la televisió (74,9%), tot i que els que no la miren mai (5,2%) són menys que durant la setmana (gràfic 16).

L'estudi i la resolució de treballs escolars, encara que amb una presència menor, continua trobant-se entre les activitats més freqüents per a una ampla majoria (57,5%) els dissabtes i diumenges. En qualsevol cas, el pes d'aquestes formes d'activitat no sembla que vagi en detriment d'altres opcions de dedicació del temps de lleure que, més aviat, tendeixen a augmentar. Els dies festius trobem una major proporció d'adolescents que situen entre les seves activitats més freqüents trobar-se amb els amics (69,5%), l'ús de la consola o l'ordinador per jugar (52,7%) o la pràctica d'algun esport (44,3%). La participació en associacions o activitats de lleure es manté com a opció menys freqüent entre les analitzades: més de tres quartes parts (77,5%) no intervenen mai en aquest tipus d'opció.

Aquesta situació ens permet constatar, de manera consistent amb altres anàlisis (Mominó, Sigalés i Meneses, 2008), que el pes que ha pres l'activitat a la xarxa ha trobat un lloc entre altres formes d'acció habituals entre els adolescents. Així, tot i que l'anàlisi en profunditat d'aquesta dinàmica ens ha permès identificar-ne els matisos i observar algunes variacions, associades principalment a l'edat i també al sexe, sembla que les activitats a què els i les adolescents dedicaven el seu temps fora del context escolar s'han completat i diversificat com a conseqüència de la incorporació d'Internet. Altres estudis (Livingstone, 2002) han argumentat que els nous mitjans tendeixen a completar els existents més que no pas a desplaçar-los. D'aquesta manera, la situació que acabem de descriure es podria interpretar, per exemple, entenent que, en els usos de la tecnologia per al temps d'oci, els adolescents tendeixen a utilitzar els diferents mitjans de manera simultània i no pas seqüencial. En aquest sentit, l'ús intensiu d'un no s'hauria de traduir necessàriament en termes de competència directa amb qualsevol altre (Anderson i Tracey, 2002). En qualsevol cas, en la situació actual, amb la ferma incorporació d'Internet a què ens estem referint a l'entorn quotidià dels adolescents, no sembla que l'ús de la xarxa suposi simplement una pantalla més que ha vingut a suplantar les existents. La incorporació d'Internet, en un context de canvi constant pel que fa a l'aparició de noves aplicacions i nous dispositius tecnològics, aparentment no s'està traduint en un simple desplaçament de l'ús d'altres mitjans. L'anàlisi d'aquest procés, per al cas dels adolescents, ens mostra que la manera com s'estan apropiant d'Internet, més que un procés de substitució, ens situa davant la transformació dels patrons tradicionals d'ús i les formes de relació amb la resta de mitjans que coexisteixen en el seu entorn quotidià (Bolter i Grusin, 1999).

Gràfic 16. Freqüència de les activitats que es fan durant el cap de setmana

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

10.2.2. Com utilitzen la xarxa els joves?

- La xarxa per als adolescents constitueix prioritàriament un mitjà per a la interacció social i obtenció de productes per al lleure.

- Per una gran majoria (74,8%) dels adolescents, la xarxa és principalment un instrument per a la comunicació síncrona en línia i la interacció amb altres a través del xat.

- Gairebé tres quartes parts dels adolescents (71,6%) la utilitzen sovint o molt sovint per baixar pel·lícules o música.

- Més de la meitat (53,6%) diu que utilitza Internet en els nivells de freqüència més alts per a la resolució de treballs de l'escola o l'institut, per a la preparació d'exàmens o per a la recerca en temes escolars.

- Gairebé una quarta part dels adolescents (24%) fa servir la xarxa sovint o molt sovint per esplaiar-se jugant amb videojocs disponibles en línia. En canvi un 46,9% mai no es connecta per a aquest tipus d'activitat.

- Una cinquena part dels adolescents (20,9%) fa servir la xarxa freqüentment per trobar informació sobre cinema o altres espectacles que li interessin i, així mateix (20,7%), per a la lectura de premsa o altres publicacions sobre temes vinculats amb el temps d'oci, com l'esport, la moda o el motor.

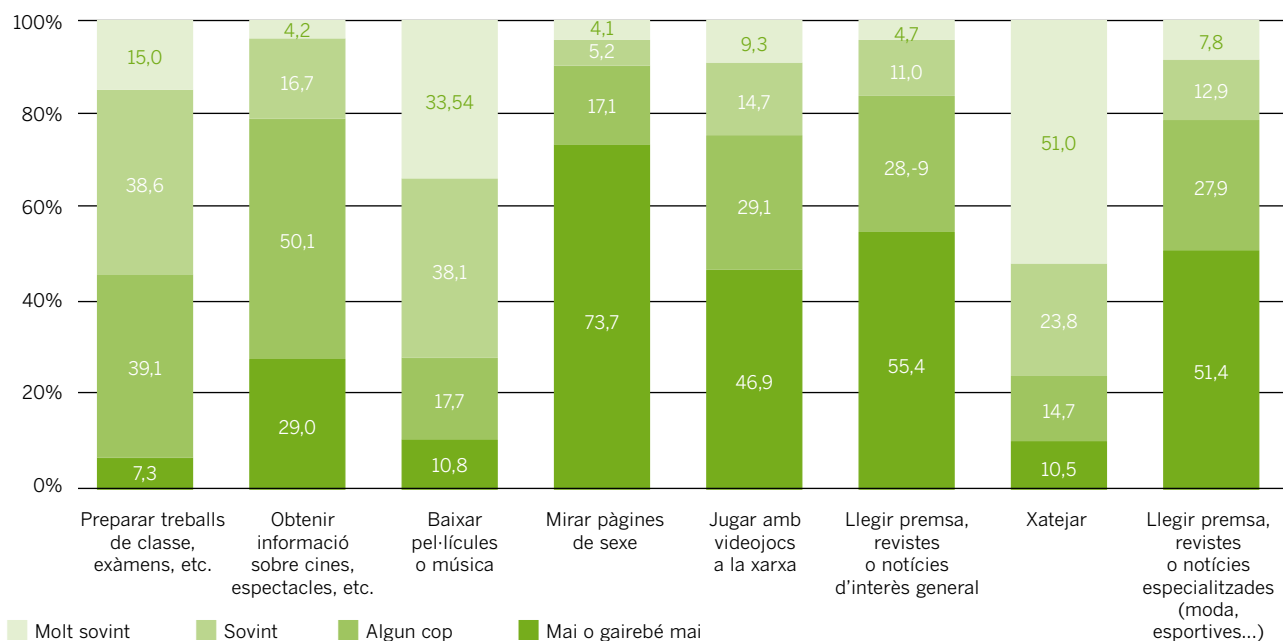
- El 15,7% dels adolescents llegeix la premsa o altres revistes d'interès general. Més de la meitat (55,4%) no fa mai aquest tipus de lectura servint-se de la xarxa.

- El 9,3% dels adolescents busca pàgines amb continguts sexuals, però la gran majoria (el 73,7%) declara que no accedeix a aquest tipus de pàgines.

És precisament en aquest sentit que, més enllà de la freqüència i intensitat en l'ús d'Internet, per comprendre el paper que està tenint en la vida dels adolescents resulta imprescindible aproximar-nos a la manera com se'n serveixen en la pràctica i, en definitiva, identificar la funcionalitat que aquestes eines acaben adquirint quan es troben a les seves mans. Amb aquest propòsit, farem atenció, en primer lloc, a les tendències generals que es manifesten en l'ús de xarxa. En segon terme, hem destriat les diferències fonamentals que es poden identificar en aquestes formes generalitzades d'actuació. Entenem que el potencial que ofereix la xarxa a cada adolescent, més enllà de la possibilitat d'accés, s'ha de buscar en la manera com és utilitzada i en les finalitats que dirigeixen les formes individuals d'ús. Així doncs, hem fet atenció als usos relacionats directament amb finalitats educatives, però també a la importància que prenen altres opcions relacionades amb l'accés a la informació, amb la comunicació, amb finalitats lúdiques o altres possibilitats vinculades al temps d'oci.

Emprenent aquesta representació general, el primer que constatem és que Internet és utilitzada, en primer terme, com a instrument per a la comunicació. Així, per a una gran majoria (74,8%) dels adolescents, la xarxa és principalment un instrument per a la comunicació síncrona en línia i la interacció amb altres a través del xat. Són ben pocs (10,5%) els que no han utilitzat mai aquest tipus de funcionalitats o no ho han fet gairebé mai (gràfic 17). A una certa distància

Gràfic 17. Freqüència de les diferents formes d'ús d'Internet

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2008, CIIMU.

d'aquesta forma d'ús prioritària, però encara entre els usos més habituals, Internet és utilitzada també com a eina per a la descàrrega d'arxius amb finalitats vinculades prioritàriament a l'oci. Gairebé tres quartes parts dels adolescents (71,6%) la utilitzen sovint o molt sovint per baixar pel·lícules o música. Són, també en aquest cas, una minoria (10,8%) els qui no recorren mai a aquesta possibilitat o bé ho han fet solament de manera excepcional. Així doncs, podríem dir que la xarxa, per als adolescents, constitueix prioritàriament un mitjà per a la interacció social i obtenció de productes per al lleure. Cal fer notar, però, que més de la meitat (53,6%) també diu que la utilitzen en els nivells de freqüència més alts per a la resolució de treballs de l'escola o institut, per a la preparació d'exàmens o per a la recerca en temes escolars. De fet, el percentatge dels que no la utilitzen amb aquest propòsit estableix el punt mínim (7,3%) en el ventall d'usos analitzats. Aquesta situació, que ja havíem observat a Catalunya (Mominó, Sigalés i Meneses, 2008) i que es manté quan hem estès la nostra anàlisi al conjunt de l'Estat (Sigalés et al., 2009), observada amb major detall, ens permet constatar que aquest ús de la xarxa per a finalitats escolars, a la pràctica, es tradueix fonamentalment en termes de cerca d'informació útil per a la resolució de treballs. En canvi, l'enorme potencialitat d'Internet com a instrument per a la interacció és molt menys utilitzada i la freqüència d'ús per a la col·laboració amb altres companys a l'hora de portar a terme aquestes mateixes activitats vinculades a les diferents matèries es redueix sensiblement. En aquest sentit, doncs, hauríem de matisar que Internet, a banda d'instrument de comunicació, intercanvi i oci, també constitueix ja una eina habitual per a la majoria dels adolescents en la resolució de les qüestions que es desprenen de l'activitat diària en el seu centre educatiu, tot i que, en termes generals, segurament aquesta no constitueix l'opció

preferent, ni és aprofitada encara en tot el ventall ampli de prestacions que ofereix, més enllà de la seva potència com a cercador d'informació.

Més enllà d'aquestes dues formes d'ús que podríem considerar preponderants, la xarxa és utilitzada encara per a finalitats lúdiques i vinculades amb el lleure. Així, gairebé una quarta part dels adolescents (24%) utilitza la xarxa sovint o molt sovint per a esplaïar-se jugant amb videojocs disponibles en línia, tot i que, cal fer notar que, essent aquesta activitat habitual per a aquesta fracció prou significativa, destaca més encara el percentatge (46,9%) dels qui mai no es connecten per a aquest tipus d'activitat. En qualsevol cas, la franja d'ús a què ens estem referint es configura entorn del joc, en primer terme i per a l'obtenció d'informació relacionada amb activitats d'oci, en segon lloc. Així, una cinquena part dels adolescents (20,9%) utilitza la xarxa freqüentment per trobar informació sobre cinema o altres espectacles que els interessin i, així mateix (20,7%), per a la lectura de premsa o altres publicacions sobre temes vinculats amb el temps d'oci, com l'esport, la moda o el motor. De fet, en aquest últim cas, no podem passar per alt, que tot i que aquesta és una pràctica rutinària per a uns quants, la meitat (51,4%) no accedeix mai o gairebé mai a aquest tipus de publicació a través d'Internet. Ja no són gaires (15,7%) els qui llegeixen la premsa o altres revistes d'interès general. Més de la meitat (55,4%) no fan mai aquest tipus de lectura servint-se de la xarxa. I, en darrer terme, tampoc no sembla que la xarxa sigui utilitzada per accedir a pàgines de sexe. Tot i que una minoria que no arriba a la desena part (9,3%) hi busca aquests continguts, la gran majoria (73,7%) no accedeix a aquest tipus de pàgines.

10.3. Ús de la xarxa i rendiment acadèmic

Una de les obsessions mantingudes de manera més persistent ha estat la d'intentar posar de manifest de quina manera poden contribuir les TIC, i específicament l'ús de la xarxa, a la millora del rendiment acadèmic dels alumnes. En la passada dècada s'han portat a terme diversos estudis que han perseguit aquest objectiu des de perspectives diverses. Alguns s'han referit a l'impacte de l'ensenyament assistit per ordinador (Block *et al.*, 2002; Kulik i Kulik, 1991), als efectes de determinats tipus d'aplicacions informàtiques (Ryan, 1991), o de determinats programes (Liao i Bright, 1991). En alguns casos, l'atenció s'ha dipositat sobre els efectes de la tecnologia en el treball en grup i en les possibilitats per a la interacció que ofereix la tecnologia (Lou, Abrami i d'Apollonia, 2001; Cavanaugh, 2001). L'anàlisi de la relació entre tecnologia i rendiment també s'ha efectuat fent atenció a diferències sociodemogràfiques com el sexe o l'edat dels alumnes (Whitley, 1997; Christmann, Lucking i Badgett, 1997).

La nostra investigació ha girat entorn de la discussió d'aquesta qüestió recurrent en la introducció de les TIC en el sistema educatiu. Hem posat l'atenció en el paper actiu dels joves en aquest procés i, en aquest sentit, en la seva apropiació desigual de les TIC. Es tracta, en definitiva, de descarregar les tecnologies de l'efecte determinista que freqüentment els és atribuït en relació amb l'activitat quotidiana dels joves. Específicament, qüestionem la utilitat

de la metàfora de l'impacte d'aquestes tecnologies, quan es tracta de comprendre la influència de l'ús de la xarxa en els resultats escolars dels infants i joves. Des d'aquest punt de vista, la pregunta podria replantejar-se de la manera següent: quina relació existeix entre la manera com s'apropien de les TIC els joves i el seu rendiment acadèmic? Hem intentat respondre posant de manifest l'associació entre formes diferents d'ús de les TIC i la seva vinculació amb el progrés acadèmic.

Més enllà dels resultats que ens ha proporcionat aquesta línia d'investigació, en segon terme, intentant avançar en la nostra perspectiva d'anàlisi, plantejem l'interès de reformular completament la pregunta inicial. La intenció és tenir en compte la manera com diferències individuals, com el rendiment acadèmic o la influència del context familiar, poden generar desigualtats en la manera com els joves utilitzen Internet més enllà de l'escola o institut. El nostre punt de partida són les diferències en l'apropiació de la xarxa en la vida quotidiana dels joves entesos com a socialment autònoms, diversos i actius. És en aquest sentit que la nostra qüestió podria ser replantejada: disposem d'evidències que permetin constatar l'efecte de les diferències individuals en la manera com els joves s'apropien d'Internet? Des d'aquesta perspectiva, no esperem un «impacte» uniforme de la tecnologia en el rendiment dels joves, ni, en aquest sentit, un ventall d'efectes que es puguin predir i desvincular de la diversitat de pràctiques i contextos en què les TIC són utilitzades, ni tampoc, en últim terme, de la situació específica des d'on cada jove s'aproxima a la xarxa.

L'anàlisi des d'aquest doble vessant comparteix una concepció no determinista de l'efecte de la tecnologia i, en conseqüència, la convicció de la posició desigual dels joves en el procés d'incorporació de les TIC a la seva vida quotidiana. Al mateix temps, davant la incapacitat de la investigació de trobar vincles significatius entre l'ús de les tecnologies en els centres educatius i els resultats obtinguts pels alumnes, ens proporciona una doble visió complementària sobre l'associació entre l'ús de les TIC, fora de l'àmbit escolar, i el rendiment acadèmic dels joves. Es tracta d'intentar contribuir, amb aquesta anàlisi complementària, a discernir algunes de les dimensions que afecten els indicadors sobre la crisi del nostre sistema educatiu en termes del rendiment acadèmic.

10.3.1. La manera com els adolescents s'apropien de les TIC es relaciona amb el seu rendiment acadèmic?

- El mer accés a Internet, tant en el context escolar com més enllà, no contribueix positivament al rendiment acadèmic. Els alumnes sense connexió a la seva llar no mostren resultats significativament inferiors.
- Quan els pares i mares són més usuaris d'Internet i també quan disposen d'una experiència més dilatada en l'ús d'Internet, els seus fills tenen una major probabilitat de tenir un rendiment acadèmic adequat.
- Com més freqüent és la connexió, menor és el rendiment dels adolescents.
- Els estudiants que utilitzen la xarxa com a font d'informació per a la realització d'activitats escolars obtenen un millor rendiment.

Per intentar respondre a la primera de les qüestions que ens hem plantejat, hem procurat identificar la probabilitat que tenen els adolescents de tenir un rendiment adequat en relació amb algunes variables que hem considerat en el nostre model d'anàlisi.²⁷ En una primera aproximació a variables de tipus sociodemogràfic, hem pogut identificar algunes associacions àmpliament compartides. En primer terme, hem constatat que el rendiment acadèmic dels joves està relacionat significativament amb la seva edat i, en definitiva, amb l'etapa educativa en què es troben. Troben més dificultats a la mesura que avancen en el nivell educatiu, i els que estan cursant l'educació secundària postobligatòria i principalment, els que segueixen algun tipus de formació professional són els que troben més obstacles en el seu progrés acadèmic. En segon terme, també hem observat diferències significatives vinculades al sexe: les noies troben menys dificultats en la seva trajectòria escolar. Finalment, tal i com també podíem esperar, la situació socioeconòmica també es tradueix en els resultats escolars, els que es troben en una situació menys favorable són els que més problemes troben per progressar adequadament.

Avançant progressivament cap a la resolució de la pregunta formulada, hem dirigit l'atenció a la influència de la infraestructura disponible a la llar i, en definitiva, a la relació entre les possibilitats d'accés a la xarxa que els adolescents troben a casa i els seus resultats escolars. Els resultats d'aquesta anàlisi no permeten identificar aquesta associació. A la llum de les nostres dades, hem pogut constatar que la disponibilitat de connexió a la llar, amb majors o menors restriccions, no permet predir millors resultats dels adolescents en la seva activitat escolar. Els alumnes sense connexió a la llar no mostren resultats significativament inferiors. Què passa, en canvi, quan tenim en compte la influència d'altres factors rellevants per a la configuració del context familiar, com la freqüència d'ús que en fan els pares i mares o l'experiència que acumulen en l'ús d'Internet? En ambdós casos, hem pogut observar que, independentment de les variables sociodemogràfiques a què ens hem referit anteriorment, quan els pares i mares són més usuaris d'Internet i també quan disposen d'una experiència més dilatada en l'ús d'Internet, els seus fills tenen una major probabilitat de tenir un rendiment acadèmic adequat.

D'altra banda, atenent als indicadors relatius a la freqüència d'accés a la xarxa, hem pogut identificar una tendència negativa, segons la qual, com més freqüent és la connexió menor és el rendiment dels adolescents. Aquesta tendència podria vincular-se fàcilment a algunes representacions simplistes sobre la penetració de les TIC en la vida quotidiana dels adolescents que, consegüentment, subratllen el risc del seu efecte perjudicial. En qualsevol cas, aquests resultats, en la línia dels mostrats per altres investigacions, posen de manifest que el mer accés a Internet, tant en el context escolar com més enllà, no contribueix positivament al rendiment acadèmic.

Centrem l'atenció en la qüestió que estem plantejant i, concretament, en la incidència de les formes específiques d'apropiació de les TIC pels adolescents. En aquest cas, hem pogut observar que solament determinades finalitats en l'ús educatiu de les tecnologies poden associar-se significativament al

27. Les anàlisis que es presenten a partir d'aquest punt corresponen a les dades obtingudes a partir del «Projecte Internet Catalunya: L'escola a la Societat Xarxa» (2002-2007), en què van ser entrevistats 6.612 estudiants d'una mostra estadística representativa de 350 del conjunt d'escoles i instituts de Catalunya que ofereixen estudis d'educació primària i secundària obligatòria i postobligatòria (Sigalés, Mominó i Meneses, 2007).

progrés acadèmic. Independentment de factors com l'edat i l'etapa educativa, el sexe o la situació socioeconòmica, els estudiants que utilitzen la xarxa com a font d'informació per a la realització d'activitats escolars obtenen un millor rendiment. Tot i això, si tenim en compte un segon tipus d'ús educatiu, quan la xarxa s'utilitza com a instrument per al treball en xarxa amb altres companys, per a la col·laboració i intercanvi en la resolució de les mateixes activitats escolars, l'efecte sobre el rendiment acadèmic és inapreciable. Així doncs, solament algunes formes d'ús semblen vinculades a una major probabilitat d'èxit escolar i no sembla que siguin les referides a l'enorme potencialitat per a la col·laboració i el treball en xarxa que les tecnologies ens proporcionen. A l'hora d'interpretar aquesta constatació ens preguntem per allò que mesura el currículum convencional i per la mesura en què s'hi incorporen determinades competències especialment vinculades al potencial de les TIC.

10.3.2. Les diferències individuals entre els adolescents es reflecteixen en la manera com s'apropien d'Internet?

- Els i les adolescents que gaudeixen d'un millor rendiment acadèmic accedeixen a Internet amb una probabilitat significativament més elevada que els adolescents que es troben amb més dificultats.
- Els adolescents que tenen poques dificultats per progressar, en termes acadèmics, tenen una probabilitat significativament més elevada de connectar-se a Internet per a finalitats educatives que els que tenen problemes de rendiment.
- Així mateix, els que avancen sense dificultats utilitzen la xarxa amb menor probabilitat per a activitats relacionades amb el seu temps d'oci.

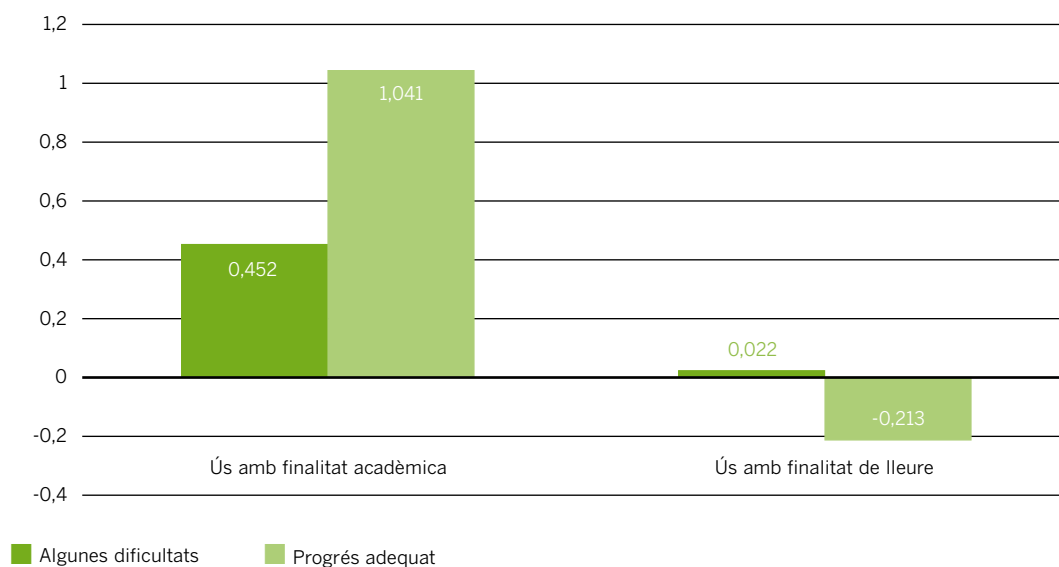
Posant l'atenció, de manera específica, en l'efecte del rendiment acadèmic en el procés que estudiem, aquesta mateixa pregunta podria ser reformulada: disposem d'evidències que ens permetin constatar si el rendiment acadèmic dels alumnes es reflecteix en la manera com cadascun utilitza la xarxa més enllà de l'escola o l'institut? I en aquest mateix sentit, encara cal afegir: de quina manera hi incideixen les condicions que els adolescents troben en el seu context familiar? Per a respondre a aquesta qüestió, considerem que un factor d'influència fonamental es pot trobar en la relació que els mateixos pares mantenen amb Internet. Per a identificar-la, hem observat la freqüència amb què utilitzen la xarxa. Així doncs, amb la intenció d'entendre aquesta aproximació diferenciada a la tecnologia, ens hem fixat en els objectius, interessos i, en darrer terme, en les diferents maneres d'utilitzar-la.

La nostra anàlisi ens permet assegurar que, controlades altres variables (edat, sexe, situació socioeconòmica, disponibilitat de connexió i ús que en fan pares i mares) els que gaudeixen d'un millor rendiment acadèmic accedeixen a Internet amb una probabilitat significativament més elevada que els adolescents que es troben amb més dificultats. Així doncs, avançant en l'anàlisi, podem qüestionar la por de l'impacte negatiu en el rendiment acadèmic que habitualment s'atribueix al simple accés a Internet. En qualsevol cas, això tam-

poc no ens permet situar-nos en el pol contrari per fer èmfasi en els beneficis intrínsecs que s'haurien de derivar de la connexió a la xarxa.

Quan, més enllà de l'accés, examinem els tipus d'ús, podem constatar que, tal i com mostra el gràfic 18, efectivament Internet no és utilitzada per tots de la mateixa manera. Els adolescents que tenen poques dificultats per progressar, en termes acadèmics, tenen una probabilitat significativament més elevada de connectar-s'hi per a finalitats educatives que els que tenen problemes de rendiment. Així mateix, els que avancen sense dificultats utilitzen la xarxa amb menor probabilitat per a activitats relacionades amb el seu temps d'oci, tot i que, en aquest tipus d'ús, les diferències entre uns i altres són menys clares. Així doncs, constatem que la situació desigual en què es troba cada jove, en termes de progrés acadèmic, pot associar-se a determinades formes d'apropiació de la xarxa, principalment quan ens referim als usos vinculats a finalitats educatives.

Gràfic 18. Influència del rendiment acadèmic en l'ús d'Internet per a finalitats acadèmiques i d'oci (increment en la probabilitat)

Font: elaboració pròpia a partir del Projecte Internet Catalunya, 2007.

10.3.3. Pares internautes i rendiment acadèmic

- Els adolescents amb pares internautes habituals tenen gairebé el triple de probabilitats de fer servir la xarxa per dur a terme accions vinculades a la seva activitat escolar que no pas els que tenen pares que en fan poc ús.

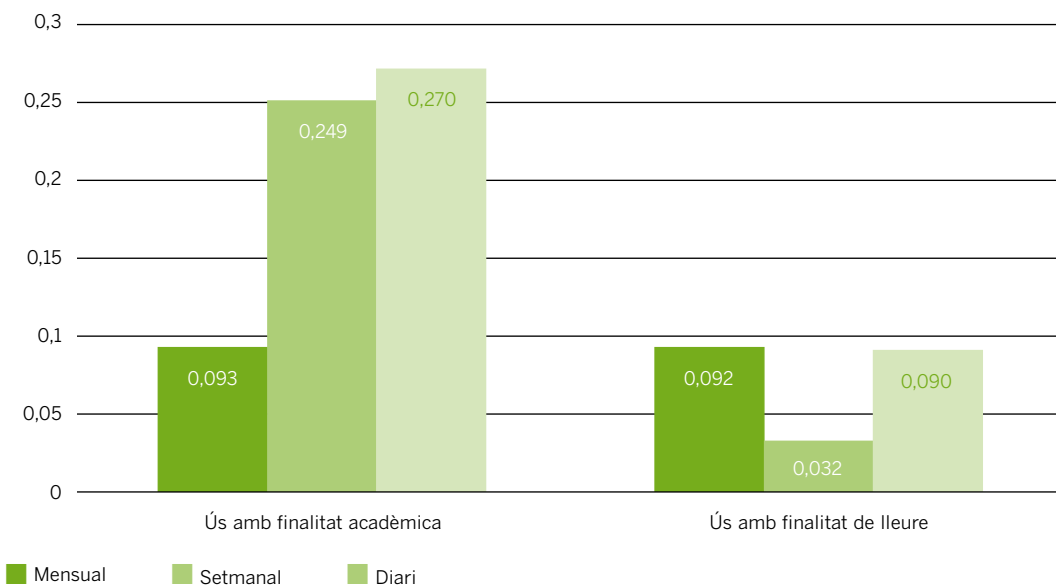
- Els adolescents que disposen de més recursos per a la seva activitat escolar i/o els que perceben un millor suport familiar són els que se serveixen més de la xarxa per a finalitats educatives. En canvi, aquestes associacions no es mantenen quan ens referim a l'ús d'Internet per a l'oci.

Per altra banda, hem volgut observar en quina mesura la posició dels pares i les mares en relació amb Internet i, des d'un punt de vista més ampli, la situació que troben els adolescents a les seves llars en relació amb la seva activitat

escolar, es pot vincular a diferències en el seu ús específic d'Internet. Començant pel primer, hem mostrat quina incidència té en el procés que estem analitzant el factor de proximitat familiar a la xarxa. En aquest sentit, ens hem preguntat: en quina mesura l'actuació dels pares i mares en relació amb Internet incideix en l'ús específic d'Internet que fan els adolescents? Tot i que inicialment hem afirmat que una alta freqüència d'ús dels pares es pot relacionar amb una probabilitat elevada que els seus fills en siguin igualment usuaris, no podem dir exactament el mateix quan fem atenció als dos tipus d'ús a què ens estem referint. Tal i com es pot observar al gràfic 19, d'una banda, no hem pogut identificar una associació significativa en relació amb els usos relacionats amb activitats lúdiques o de lleure, però en canvi hem pogut observar un efecte clar sobre els referits a finalitats educatives. Els adolescents amb pares internautes habituals són també els que tenen una major probabilitat d'utilitzar la xarxa per dur a terme accions vinculades a la seva activitat escolar. En aquest sentit, hem de prendre en consideració en quina mesura aquest factor de proximitat familiar a la xarxa pot contribuir a la reducció de les desigualtats en l'apropiació d'Internet que fan els adolescents.

En segon terme, més enllà de la vinculació dels pares amb la tecnologia, quan hem desplaçat l'atenció, de manera més àmplia, cap a les condicions que troben els adolescents a les seves llars per portar a terme la seva activitat escolar, hem pogut veure que les desigualtats en el suport que reben els adolescents de les seves famílies es relacionen efectivament amb les maneres com els nois i noies s'apropien de les TIC. Els que disposen de més recursos per a la seva activitat escolar són també els que se serveixen més de la xarxa per a finalitats educatives. En canvi, aquesta associació entre els recursos disponi-

Gràfic 19. Influència de l'ús d'Internet que fan els pares en l'ús que en fan els adolescents per a finalitats acadèmiques i d'oci (increment en la probabilitat)

Font: elaboració pròpia a partir del Projecte Internet Catalunya, 2007.

bles i l'ús no es manté quan ens referim a l'ús d'Internet per a l'oci. Així mateix, quan hem parat atenció de manera més específica a la representació que es fan els adolescents sobre el recolzament que obtenen de la seva família per progressar en la seva trajectòria escolar, hem pogut constatar que els que gaudeixen d'una millor percepció pel que fa a aquest tipus de suport familiar són també els que de manera més habitual utilitzen la xarxa per a la resolució de qüestions vinculades a la seva activitat escolar. D'altra banda, aquesta associació no es pot observar quan ens referim als usos no educatius. Així doncs, les desigualtats a què ens estem referint apareixen també vinculades a les diferents condicions que configuren el context familiar.

10.4. Conclusions i recomanacions

Intentant respondre la qüestió fonamental sobre les desigualtats —«desigualtats en què?» (Sen, 1992)— hem dirigit la nostra atenció a les diferències en la manera com els adolescents s'apropien d'Internet com a artefacte construït socialment (Abbate, 1999) que representa el tipus de xarxa d'informació i comunicació característic de la Societat de la Informació (Castells, 2001). Prenent com a punt de partida la naturalesa autònoma i heterogènia del col·lectiu dels adolescents en la seva relació amb la xarxa, hem procurat no solament subratllar les diferències més o menys evidents en l'accés a la tecnologia per efecte de les variables sociodemogràfiques. Més enllà d'això, el nostre propòsit és avançar cap a una anàlisi complexa que permeti anar més enllà de les formulacions pròpies del marc que estableix la concepció de la «divisió digital».

Així, hem pogut observar que **Internet no és més present en la vida quotidiana dels adolescents amb un rendiment acadèmic més deficient**. Més enllà del tòpic, hem pogut identificar allò que en sociologia es coneix com a «efecte Mateu»²⁸ (Merton, 1968) que explica que els que gaudeixen d'una millor posició són també els que troben les oportunitats amb més facilitat i, en canvi, els que disposen d'una situació menys favorable troben menys opcions per tirar endavant. **Els adolescents que gaudeixen d'una millor situació, tant pel que fa al rendiment acadèmic, com per les condicions i el suport que perceben en el context familiar, són també els que orienten la seva activitat a la xarxa de la manera que més pot afavorir el seu rendiment acadèmic.**

No sembla, doncs, que la problemàtica a què ens estem referint pugui ser plantejada en termes estrictament tecnològics. Hem constatat que ni la disponibilitat de connexió a la llar ni únicament la freqüència d'accés permeten predir millors resultats dels adolescents en la seva activitat escolar. Cal prendre en consideració la construcció social d'aquest procés per a una interpretació adequada de la influència recíproca que s'estableix entre la tecnologia i els adolescents. **L'accés a Internet, lluny de poder ser considerat beneficiós o perjudicial per ell mateix, respon probablement a diferents formes d'apropiació. La comprensió de la manera com es produeixen aquestes aproximacions diferenciades és fonamental si volem ser capaços de reduir les situacions de desavantatge en què alguns adolescents es troben davant d'Internet i que en**

28. La denominació d'aquest efecte prové de la cita bíblica de Mateu (XXV, 29): «perquè qui té rebrà i n'hi sobrarà, però a qui no té, fins i tot allò que té li serà pres».

les nostres anàlisis hem vinculat amb el rendiment acadèmic i la situació que ofereix el context familiar.

Atesa la complexitat d'aquesta tasca, la nostra recerca intenta oferir elements per a la reflexió sobre el rol de les escoles i la contribució de les famílies en la inclusió, present i futura, dels infants i els adolescents a la societat xarxa: l'escola aprofita suficientment totes les possibilitats de la xarxa per exercir la seva funció educativa? De quina manera el currículum i l'organització dels nostres sistemes educatius poden adaptar-se a una societat progressivament organitzada entorn de xarxes informacionals? Quines polítiques educatives necessitem per tal que tots els adolescents, no solament els que tenen millors condicions, disposin d'oportunitats per utilitzar la tecnologia en la millora de la seva educació? Quin paper han d'assumir les famílies en aquest procés? Com poden coresponsabilitzar-se d'oferir les millors condicions possibles per tal que els seus fills treguin el major profit possible de les TIC amb finalitats educatives? En quina mesura la mateixa xarxa pot oferir un espai de col·laboració entre les escoles i les famílies per perseguir aquest objectiu?

En darrer terme, amb el propòsit d'apuntar algunes línies d'acció cap on convindria buscar respostes adequades per a aquestes preguntes, procurarem esbossar el tipus d'iniciatives socials, d'estratègies polítiques i educatives que ens calen per tal que tots els adolescents, i no solament els que tenen millors condicions, disposin d'oportunitats a l'hora d'utilitzar la tecnologia per a la millora de la seva educació i, en definitiva, per poder encarar amb garanties els reptes que els planteja la societat xarxa.

La imatge pública sobre el lloc de les TIC en la vida quotidiana dels infants, els adolescents i les famílies

Actualment, ja disposem de prou evidències sobre la presència creixent de les TIC en la vida quotidiana dels infants, adolescents i joves. Així mateix, també sabem que no tots utilitzen la tecnologia amb la mateixa intensitat, ni per als mateixos propòsits i que Internet no s'ha incorporat de la mateixa manera als principals contextos d'activitat dels adolescents. **La xarxa, més enllà de l'increment palpable en la freqüència d'ús, no és utilitzada de manera homogènia en el context familiar, ni des de perspectives pedagògiques coincidents en l'àmbit escolar.** De fet, la capacitat intrínseca de les TIC per promoure canvis, en qualsevol d'aquests contextos, que suposin millores per a les pràctiques educatives dels adolescents no s'ha pogut posar en evidència. Tot i això, els discursos dominants sobre el lloc de les TIC en la vida quotidiana dels adolescents continuen mostrant aquesta relació en termes d'impacte unidireccional, conseqüència inevitable del desenvolupament tecnològic i de les demandes socials que s'hi associen, sobre un col·lectiu que es mostra uniforme i essencialment capacitat per a l'ús d'aquestes tecnologies.

Davant d'aquesta situació, **convé obrir espais de discussió, que incorporin la perspectiva dels diferents actors implicats —adolescents, infants, progenitors, responsables de les polítiques educatives i socials, i dels mitjans de comunicació.** Es tracta de fer l'esforç de mostrar aquest procés a la societat en tota la seva complexitat, sobre la base d'anàlisis empíriques rigoroses i de

poder generar, en conseqüència, respostes necessàriament diverses que permetin adaptar la potencialitat educativa de la tecnologia a les situacions igualment diverses en què els infants i els adolescents les utilitzen.

Les competències digitals dels adolescents

Tot i que, en el nostre context pròxim, l'accés a Internet es produeix de manera cada vegada més universal en els diferents àmbits d'activitat dels adolescents, també sabem que aquests encara obtenen les seves competències digitals, majoritàriament, fora del context escolar i principalment en l'àmbit familiar. Així mateix, hem constatat que **la posició socioeconòmica, el suport que troben a les seves llars i la pròpia progressió en termes escolars s'associen a formes d'ús de les TIC diferenciades que, en termes educatius, ofereixen més oportunitats als que disposen de les millors condicions.** En aquest sentit, podríem dir que la divisió digital amb què ens trobem ja no és definida tant en termes d'accés com per les competències disponibles a l'hora d'extreure'n el potencial.

Així doncs, **sembla prioritari poder definir quines són les competències digitals que necessiten els adolescents per poder desenvolupar-se com a ciutadans actius en la societat xarxa.** Immediatament, convé establir, amb la major claredat possible, quin ha **paper ha de tenir l'escola, les famílies i el sistema educatiu**, en un sentit més ample, **a l'hora de proporcionar l'alfabetització digital que els adolescents haurien de tenir garantida.** En darrer terme, l'obtenció del potencial de les TIC per a la innovació i la millora de l'educació dels adolescents no es pot esperar únicament de les condicions d'accés imprescindibles. **Les polítiques de dotació tecnològica indiscriminada haurien de poder reformular-se com a estratègies que permetin impulsar una incorporació significativa de les tecnologies en el currículum, resolent alguns problemes estructurals dels nostres centres educatius que, en l'actualitat, limiten aquest procés.** No es tracta d'afegir una demanda més a la llarga llista de reptes que la nostra societat planteja a l'escola. Es tracta, més aviat, de buscar en les tecnologies una manera de poder-hi respondre de manera efectiva, a través de projectes específics que donin resposta a necessitats concretes amb solucions tecnològiques diverses que permetin treure el màxim potencial del valor afegit de les TIC i propiciar pràctiques innovadores que transformin la realitat actual de les aules.

El paper de les TIC en la millora del rendiment acadèmic

Ni la recerca feta sobre el nostre sistema educatiu, ni les anàlisis elaborades en el context internacional han proporcionat evidències concloents sobre l'associació entre l'ús de les TIC en els centres educatius i el rendiment acadèmic dels infants i els adolescents. En canvi, hem pogut observar que **els que avancen satisfactòriament en el seu trajecte escolar accedeixen més sovint a Internet i la utilitzen amb major probabilitat per a finalitats educatives.** En qualsevol cas, tampoc no tots els usos amb aquestes finalitats específiques mantenen la mateixa relació amb el rendiment acadèmic, i és principalment **la cerca d'informació**, més que no pas el treball en xarxa per a la col·laboració en

la resolució d'activitats relacionades amb l'escola o institut, allò que, amb **major probabilitat es vincula amb un progrés acadèmic adequat dels adolescents**. La constatació d'aquesta situació posa de manifest que, probablement, allò que els nostres centres educatius exigeixen avui als infants i adolescents no es relaciona necessàriament amb la potencialitat que les TIC i Internet els ofereixen. En un sentit més ample, podríem dir que les nostres escoles i els nostres instituts, en la seva configuració i dinàmica de funcionament tradicionals, sovint no proporcionen els entorns per ensenyar i aprendre que més poden propiciar el desenvolupament del tipus de competències requerides per a una societat i una economia com la nostra.

Per a facilitar l'adquisició d'aquestes competències **convé promoure el disseny i desenvolupament d'escenaris educatius que no reproduïxin els obsolets models tradicionals en què les TIC únicament es posen al servei de la cerca i transmissió de la informació** i, en conseqüència, aporten una part menor del seu potencial al procés educatiu. El rendiment acadèmic dels adolescents s'hauria de poder establir en relació amb la seva capacitat de col·laborar, comunicar-se i desenvolupar projectes en aquests contextos flexibles i interdisciplinaris en què la funció tradicional del qui ensenya i el qui aprèn necessàriament es redefineix. Ja comencem a disposar d'un ventall ample d'experiències d'innovació, tant en el context local com en l'àmbit internacional, en què **les TIC faciliten dinàmiques capaces d'adaptar-se a la diversitat dels adolescents que les impulsen**. En qualsevol cas, convé desenvolupar mecanismes i establir incentius que propiciïn, en primer terme, el **desenvolupament** d'aquestes experiències singulars, però també el seu **seguiment** i la seva **avaluació** i **difusió** en el conjunt del sistema. Així mateix, convé impulsar estratègies que facin aflorar l'expertesa professional mitjançant acords entre les universitats, les administracions, els centres capdavanters i els nuclis de professorat expert. Es tracta, de manera més concreta, d'**impulsar una acció coordinada entre la planificació general d'ordenació i innovació educativa i els programes específics d'integració de les TIC als centres educatius que, en darrer terme, haurien de ser capaços de posar les tecnologies al servei dels plans de formació i millora específics que dissenyi cada centre en funció de la seva singularitat**.

La responsabilitat de les famílies

Tot i que, en termes generals, podríem dir que els adolescents i els infants estan més familiaritzats amb l'ús de les TIC que la majoria dels adults amb qui conviuen quotidianament, això no hauria de fer suposar que disposen de les habilitats i competències per a un ús d'aquestes tecnologies crític, responsable i, en definitiva, que són capaços d'extreure'n el màxim potencial per al propi benefici educatiu. De fet, ja hem vist que, més enllà de l'escola, **l'accés i el tipus d'ús de la xarxa es produeix de tal manera que tendeix a incrementar les diferències entre els adolescents més que no pas a reduir-les**. En aquest sentit, els pares no haurien d'esperar efectes educatius, positius o negatius, del simple fet de proporcionar accés a Internet als seus fills des de la llar. Hem constatat que **una major proximitat dels pares a la tecnologia i una millor**

percepció dels adolescents, en relació amb les condicions i el suport que troben en el seu context familiar, s'associen no solament a una major freqüència d'ús de les tecnologies, sinó principalment a les formes d'ús que més es poden vincular a la millora educativa.

Les famílies haurien de rebre missatges clars en aquest sentit i haurien d'entendre que, tot i que, en alguns casos, els pugui semblar que els seus fills dominen més aquestes eines que no pas ells mateixos, això no els permet adoptar una posició d'indefensió davant d'aquest procés, no els eximeix de la responsabilitat d'acompanyar-los per tal que aprenguin a fer-ne un ús responsable, ni de l'obligació d'orientar-los per tal que puguin desenvolupar les seves competències digitals i treure'n el màxim rendiment educatiu possible. Per a aquest propòsit, **els programes de col·laboració entre les famílies i les escoles són fonamentals i la mateixa xarxa pot proporcionar un potent aliat per a la participació i l'acció conjunta.**

La recerca

En darrer terme, cal subratllar que, tot i que en els darrers anys la investigació sobre el binomi adolescents-TIC ha estat productiva, ens trobem en un terreny que evoluciona molt ràpidament i en què queda molt per explorar. Tot i que els esforços recents d'alguns organismes internacionals (OCDE, 2010) subratllen aquesta prioritat, **la disponibilitat de dades constitueix encara un repte fonamental per a una correcta interpretació d'aquest procés.** Caldrà poder impulsar nous programes de recerca que, amb la participació del conjunt d'actors implicats i especialment dels mateixos infants i adolescents, orientin adequadament els seus objectius i ens proporcionin dades quantitatives i qualitatives per a una interpretació rigorosa de la manera com els adolescents s'estan apropiant de les TIC i dels efectes que això està tenint en la seva vida quotidiana. **És sobre aquest fonament que es podrà facilitar el desenvolupament del polítiques educatives i socials que puguin orientar-se adequadament i anar més enllà dels tòpics** que, mancats de cap base d'anàlisi empírica, enterboleixen la comprensió d'aquesta dinàmica, dificulten la definició de les prioritats i de les línies d'actuació necessàries perquè tots els infants i adolescents, i no solament uns quants, puguin treure el màxim potencial educatiu d'unes eines que ja tenen a les mans.

10.5. Referències bibliogràfiques

ABBATE, J. (1999). *Inventing the internet*. Cambridge (MA): The MIT Press.

ANDERSON, B.; TRACEY, K. (2002). «Digital Living: The impact (or Otherwise) of the Internet on Everyday Life», a B. WELLMAN i C. HAYTHORWAITE (eds.). *The Internet in everyday life*, p. 139. Londres: Blackwell.

ATTEWELL, P.; BATTLE, J. (1999). «Home computers and school performance». *The information society*, núm. 15(1), p. 1-10.

BLOK, H.; OOSTDAM, R.; OTTER, M. E.; OVERMAAT, M. (2002). «Computer-assisted instruction in support of beginning reading instruction». *Review of Educational Research*, núm. 72, p. 101-130.

BOLTER, J. D.; GRUSIN, R. (1999). *Remediation: Understanding new media*. Cambridge, MA: MIT Press.

BUCKINGHAM, D. (1998). «Children of the Electronic age? Digital media and the new generational rhetoric». *European Journal of Communication*, núm. 13(4), p. 557-565.

BUCKINGHAM, D. (2002). «The electronic generation? Children and new media», a L. LIEVROUW i S. LIVINGSTONE (eds.). *The handbook of new media*. Londres: Sage.

CASTELLS, M. (1999). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Barcelona: Alianza Editorial.

CASTELLS, M. (2001). *Internet Galaxy. Reflections on the internet, business, and society*. Oxford: Oxford University Press.

CASTELLS, M.; TUBELLA, I.; SANCHO, T.; DÍAZ DE ISLA, I.; WELMAN, B. (2003). *La Societat Xarxa a Catalunya*. Barcelona: Editorial UOC – Rosa dels Vents.

CAVANAUGH, C. S. (2001). «The effectiveness of interactive distance education technologies in K-12 learning: A meta-analysis». *International Journal of Educational Telecommunications*, núm. 7, p. 73-88.

CHRISTMANN, E. P.; LUCKING, R. A.; BADGETT, J. L. (1997). «The effectiveness of computer assisted instruction on the academic achievement of secondary students: A meta-analytic comparison between urban, suburban, and rural educational settings». *Computers in the Schools*, núm. 13(3/4), p. 31-40.

FURLONG, J.; FURLONG, R.; FACER, K.; SUTHERLAND, R. (2000). «The national Grid for learning: A curriculum without walls?». *Cambridge Journal of Education*, núm. 30(1), p. 91-110.

GULEK, J.C.; DEMIRTAS, H. (2005). «Learning with technology: The impact of laptop use on student achievement». *The Journal of Technology, Learning and Assessment*, núm. 3(2).

HEIMAN, R. (2001). «The ironic contradictions in the discourse on generation X: Or how slackers are saving capitalism». *Childhood*, núm. 8(2), p. 274-292.

HOLLOWAY, S.; VALENTINE, G. (2001). «It's only as stupid as you are: children's and adults' negotiation of ICT competence at home and at school». *Social and cultural geography*, núm. 2(1), p. 25-42.

JAMES, A. ; PROUT, A. (eds.) (1990). *Constructing and reconstructing childhood: new directions in the sociological study of childhood*. Cambridge: Cambridge University Press.

KAISER FOUNDATION (2000). «U.S. Adults and Kids on New Media Technology», a C. VON FEILITZEN i U. CARLSSON (eds.). *Children in the new media landscape*, p. 349-350. Goteborg: UNESCO – Nordicom.

KERAWALLA, L.; CROOK, C. (2002). «Children's computer use at home and at school: context and continuity». *British Education Research Journal*, núm. 22, p. 751-771.

KULIK, C.; KULIK, J. A. (1991). «Effectiveness of computer-based instruction: An updated analysis». *Computers in Human Behavior*, núm. 71, p. 75-94.

LIAO, Y. K.; BRIGHT, G. W. (1991). «Effects of computer programming on cognitive outcomes: A meta-analysis». *Journal of Research on Computing in Education*, núm. 24, p. 367-380.

LIVINGSTONE, S. (2002). *Young people and new media: Children and the changing media environment*. Londres: Sage.

LOU, Y.; ABRAMI, P. C.; D'APOLLONIA, S. (2001). «Small group and individual learning with technology: A meta-analysis». *Review of Educational Research*, núm. 71, p. 449-521.

LOVELESS, A.; ELLIS, V. (eds.) (2001). *ICT, Pedagogy and the Curriculum: Subject to Change*. Londres: Routedge.

MERTON, R. K. (1968). «The Matthew Effect in Science: The reward and communication systems of science are considered». *Science*, núm. 159(3810), p. 56-63.

MOMINÓ, J. M.; SIGALÉS, C.; MENESES, J. (2008). *L'escola a la societat xarxa. Internet a l'educació Primària i Secundària*. Barcelona: Ariel.

MUMTAZ, S. (2001). «Children's enjoyment and perception of computer use in the home and the school». *Computers and Education*, núm. 36, p. 357-372.

OCDE (2010). *Are the new millennium learners making the grade? Technology use and educational performance in PISA*. París: OCDE Publishing.

PAPADAKIS, M. (2003). «Data on family and internet: What do we know and how do we know it ?», a J. TURROW i A. L. KAVANAUGH (eds.). *The wired homestead*. Massachusetts: MIT Press.

PENUEL, W. R. (2006). «Implementation and effects of one-to-one computing

initiatives: A research synthesis». *Journal of research on technology in education*, núm. 38, p. 329-348.

RICE, R. (2002). «Primary issues in internet use: Access, civic and community involvement, and social interaction and expression», a L. LIEVROUW i S. LIVINGSTONE (eds.). *The handbook of new media: Social shaping and consequences of ICTs*, p. 105-129. Londres: Sage.

RYAN, A. W. (1991). «Meta-analysis of achievement effects of microcomputer applications in elementary schools». *Educational Administration Quarterly*, núm. 27, p. 161-184.

SEN, A. K. (1992). *Inequality reexamined*. Nova York: Russell Sage Foundation.

SHARPLEY, K. S.; SHEEHAN, D.; MALONEY, C.; CARANIKAS-WALKER, F. (2010). «Evaluating the implementation fidelity of technology immersion and its relationship with student achievement». *Journal of Technology, Learning and Assessment*, núm. 9(4).

SHAUMBURG, H. (2001). *Fostering girls' computer literacy through laptop learning*. Chicago, IL: National Educational Computing Conference.

SIGALÉS, C.; MOMINÓ, J. M.; MENESES, J. (2007). *Projecte Internet Catalunya (PIC): L'escola a la Societat Xarxa. Internet a l'educació primària i secundària. Informe final de recerca*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

SIGALÉS, C.; MOMINÓ, J. M.; MENESES, J.; BADIA, T. (2009). *La integración de internet en la educación escolar española. Situación actual y perspectivas de futuro*. Barcelona: Ariel – Fundación Telefónica.

TARPLEY, T. (2001). «Children, the internet and other new technologies», a D. SINGER i J. SINGER (eds.). *Handbook of children and the media*, p. 547-556. Thousand Oaks, CA: Sage.

WARTELLA, E. A.; JENNINGS, N. (2000). «Children and Computers: New technology – old concerns». *The future of children*, núm. 10(2), p. 31-43.

WHITLEY, B. E. Jr. (1997). «Gender differences in computer-related attitudes and behavior: A meta-analysis». *Computers in Human Behavior*, núm. 13(1), p. 1-22.

11. Pobresa infantil: conseqüències en les condicions de vida i el rendiment escolar dels i les adolescents

Lluís Flaquer

11.1. Introducció

La pobresa dels adolescents constitueix un factor de risc d'exclusió social de gran transcendència, amb unes conseqüències adverses que afecten les seves activitats en diversos àmbits i marquen indefectiblement el seu destí en l'edat adulta. Aquest capítol pretén oferir una panoràmica de les condicions de vida dels adolescents catalans en situació de risc de pobresa en relació amb el seu rendiment escolar a partir dels resultats del Panel de Famílies i Infància (PFI).

Les anàlisis de les dades del PFI, amb resultats referits al 2006, es focalitzen específicament en la situació i les condicions dels escolars que viuen en llars amb ingressos per sota el llindar de pobresa, cosa que permet establir el contrast entre les seves característiques i les de la resta de l'alumnat. Les dades brinden informacions interessants sobre la composició i l'organització de les llars en què resideixen els adolescents en situació de risc de pobresa, les característiques dels seus habitatges, així com els nivells d'ocupació i d'instrucció dels seus pares, i el nombre i la quantia mitjana de les prestacions que reben.

La pobresa infantil constitueix un element associat al fracàs escolar, tant en el seu vessant de baix rendiment acadèmic com en el de repetició de curs. També representa un factor crític a l'hora de comprendre les aspiracions educatives dels alumnes així com les dels seus pares respecte a ells. Per últim, es relaciona amb les condicions d'estudi i amb les activitats extraescolars dels adolescents. Aquest treball analitza sobretot les dimensions esmentades en relació amb el sexe i l'origen autòcton o immigrant dels alumnes.

11.2. Els nivells de pobresa i els seus determinants

- La dimensió i l'estructura de les llars són factors que exerceixen una gran influència en la determinació dels nivells de pobresa d'un país.
- A Catalunya, les taxes de risc de pobresa depenen sobretot dels escassos nivells salarials en relació amb la feblesa i la poca eficàcia de la xarxa de seguretat pública.
- Les llars en situació de risc de pobresa a Catalunya suposaven el 2006 el 16,1% del total de casos.

Els determinants de la pobresa infantil són altament complexos i els seus resultats obeeixen a la interacció entre processos microsociològics i macroso-

ciològics, per la qual cosa les últimes tendències en la recerca fan servir cada vegada més models multinivell (Lohman, 2009; European Commission, 2010b). Les seves causes es relacionen sobretot amb els desajustos provocats pel doble trànsit de les societats modernes avançades envers una estructura productiva postindustrial, basada en el coneixement i en els serveis, així com envers un model de família de doble sustentador, que parteix del supòsit de la integració al mercat laboral de totes les persones potencialment actives i, en el qual, per tant, en principi, les mares treballen. Una part important d'aquests fenòmens no depèn únicament de factors associats a processos productius, sinó que les seves pautes són producte de les respostes de les administracions públiques davant les situacions de precarietat i de privació en forma de polítiques socials (Flaquer, 2007; Flaquer, 2010). Així doncs, per a la comprensió dels processos de causació de la pobresa de les famílies hem d'atendre la interacció entre el règim productiu i el règim de benestar i, en particular, prendre en consideració fenòmens com l'estructura ocupacional, la regulació del mercat de treball, la legislació sobre salaris mínims, la incidència de l'atur, la participació femenina en l'activitat econòmica, les trajectòries laborals de les mares posteriors a la maternitat i les taxes de divorci, entre altres.

Els factors que incideixen sobre la pobresa infantil poden estudiar-se a escala individual (baixes qualificacions educatives i competències professionals, ocupació de mala qualitat, sexe, edat i origen ètnic), domèstica (grandària, composició i nombre de sustentadors a la llar) i col·lectiva (condicions i regulacions del mercat de treball, disposicions de benestar i polítiques socials i econòmiques) (Peña-Casas i Latta, 2004; Lohman, 2009; European Commission, 2010a). Aquest treball se centrarà especialment en la composició de les llars i en les característiques dels seus membres pel que fa a la integració en el mercat de treball. Cal tenir present que la dimensió i l'estructura de les llars són factors que exerceixen una gran influència en la determinació dels nivells de pobresa d'un país. Alguns autors sostenen que els canvis en les pautes de formació familiar constitueixen factors de primera magnitud en el creixement de la desigualtat dels ingressos (McCall i Percheski, 2010). En aquest context, cal entendre per estructura de les llars la relació existent entre sustentadors potencials i dependents. En principi, resulta decisiva la intensitat del treball, és a dir, la ràtio entre el nombre total de mesos que han treballat tots els membres de la llar en edat laboral durant l'any de referència i el nombre total de mesos que haurien pogut treballar teòricament els membres de la mateixa llar en el mateix període. De tota manera, el nombre de fills dependents pot fer variar força els resultats en termes de nivells de pobresa. Cal tenir present, no obstant això, que al nostre país les taxes de risc de pobresa, més que no pas de la baixa intensitat de treball de les llars, depenen sobretot dels escassos nivells salarials en relació amb la feblesa i la poca eficàcia de la xarxa de seguretat pública.

Per tal de calcular la taxa de pobresa moderada (establint el llindar al 60% de la mediana catalana dels ingressos equivalents després de transferències) s'han fet servir les dades extrems de l'Enquesta de Condicions de Vida 2007 (que recull les dades de l'exercici 2006) publicades a l'*Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008* (Marí-Klose et al., 2008), que situa el llindar esmentat

en 8.276 €. Així doncs, a partir d'aquesta definició, es consideren llars en situació de risc de pobresa les presents a la mostra del PFI amb uns ingressos equivalents inferiors a aquesta quantitat. Els ingressos equivalents després de transferències s'han computat segons l'escala d'equivalència modificada de l'OCDE.²⁹ Seguint aquests criteris les llars en situació de risc de pobresa a Catalunya suposaven el 2006 el 16,1% del total de casos. Com era d'esperar, no s'han observat diferències significatives en els nivells de pobresa en funció del sexe dels adolescents.

11.3. Característiques de les llars situades sota el llindar de pobresa

- Les llars que només disposen d'un sol salari, sobretot en les franges d'ingressos més baixos, tenen una probabilitat molt més elevada de caure en situacions de pobresa.
- Les llars biparentals amb un sol sustentador o les monoparentals sense altres persones, encara més si es tracta de famílies nombroses, presenten uns nivells de renda que s'apropen al llindar de risc de pobresa.
- Les famílies monoparentals encapçalades per una dona són les que presenten un risc més gran de pobresa (37,1%).
- La taxa més baixa de pobresa la trobem en les llars biparentals en què treballen ambdós cònjuges (7,1%), en contrast amb una incidència quatre vegades superior en les llars biparentals en què només treballa un d'ells (28,3%).
- Gairebé una cinquena part de les famílies monoparentals estan encapçalades per una persona que no treballa.

L'anàlisi de les dades del PFI ens permet estudiar un seguit de factors que apareixen associats a la incidència de la pobresa infantil. En particular, es poden entreveure algunes de les condicions de vida sovint relacionades amb la pobresa infantil a partir de l'estructura i les característiques de les llars en què viuen els menors (tipus de llar segons la composició i el nombre de sustentadors), així com a partir del nivell d'instrucció dels pares i de les característiques dels habitatges en què viuen.

Un dels elements que se cita més sovint en relació amb la pobresa infantil és la composició de la llar en funció del nombre de menors i d'adults i, en el cas d'aquests darrers, de la seva participació en el mercat de treball. Quan la família de doble ingrés esdevé el principal referent del nivell de vida mitjà, les llars que només disposen d'un sol salari, sobretot en les franges d'ingressos més baixos, tenen una probabilitat molt més elevada de caure en situacions de pobresa. Així, les llars biparentals amb un sol sustentador o les monoparentals sense altres persones, encara més si es tracta de famílies nombroses, presenten uns nivells de renda que s'apropen al llindar de risc de pobresa. Si hi afegim el fet que, almenys des del punt de vista monetari, les conseqüències del divorci solen ser pitjors per a les mares que per als pares i que una part molt considerable de les famílies monoparentals producte de la ruptura matrimoni-

29. Les unitats de consum equivalents s'han obtingut emprant les ponderacions següents: 1 per al primer adult, 0,5 per a la resta de persones de 14 anys o més i 0,3 per als infants de menys de 14 anys. L'elecció de l'escala d'equivalència emprada pot fer variar de forma significativa els nivells de pobresa (Marí-Klose et al., 2008).

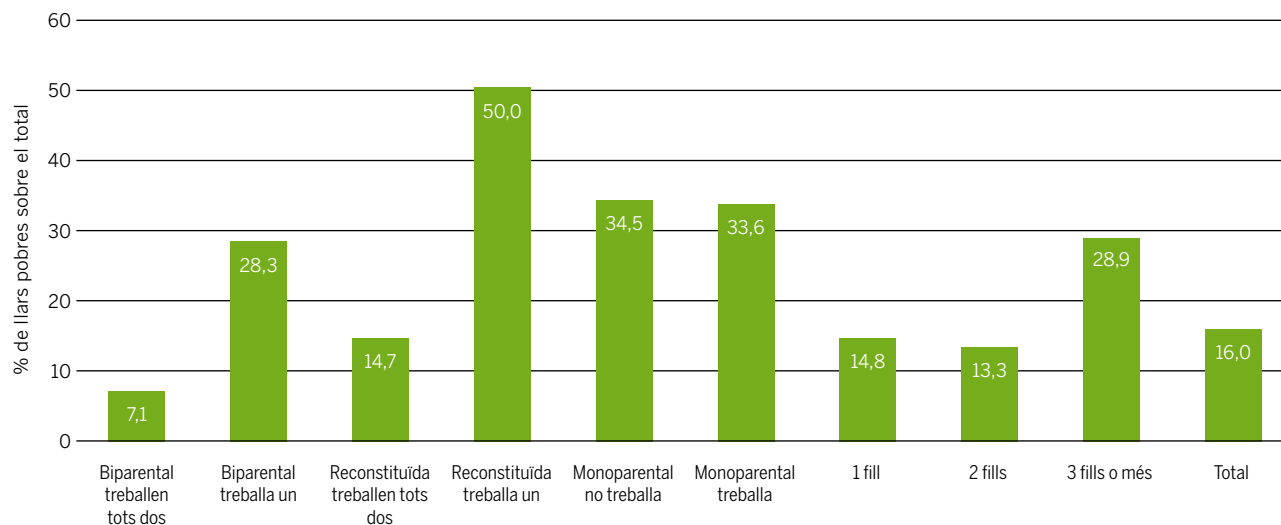
al estan encapçalades per dones, podem entendre que el creixement de la diversitat familiar pot comportar efectes força adversos per a la infància, sobretot en el cas d'aquells estats de benestar que disposen d'una escassa capacitat redistributiva per tal de compensar les mancances de les famílies amb menys recursos (Andreß *et al.*, 2006; Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007).

Les dades del PFI permeten distingir els següents tipus de llar: biparental, monoparental encapçalada per la mare, monoparental encapçalada pel pare, reconstituïda del pare amb parella, reconstituïda de la mare amb parella i altres tipus de llar. De fet, gairebé quatre de cada cinc llars del total de la mostra són biparentals, per la qual cosa la resta de les categories hi tenen una presència força reduïda.

El tipus de llar en què hi ha una incidència de pobresa més gran és el residual (altres tipus de llar: 41,7%), però l'escàs nombre de casos d'aquest tipus no ens permet extreure'n conclusions vàlides. Si exceptuem aquest tipus de llar, les famílies monoparentals encapçalades per una dona són les que presenten un risc més gran de pobresa (37,1%). A continuació apareixen, seguint aquest ordre, les famílies reconstituïdes de mare amb parella (24,1%), les reconstituïdes de pare amb parella (21,1%), les biparentals (12,1%) i, en darrer lloc, les monoparentals encapçalades per un home (6,3%). Sorprèn el baix nivell de pobresa d'aquest darrer tipus de llar (amb una taxa que se situa a la meitat de la de les llars biparentals), però aquest efecte es pot deure a l'escassa representativitat dels casos en la mostra. Agregant categories i fent servir una tipologia més simplificada, enfront de les llars biparentals, amb una taxa de risc de pobresa relativament baixa (12,1%), tenim una taxa del 33,9% per a les llars monoparentals (encapçalades tant per pares com per mares), i una del 23,7% per a les llars de famílies reconstituïdes (formades tant per pares com per mares amb parella).

L'escassa incidència de la pobresa en les llars biparentals amaga el fet que, en ser majoritari aquest tipus de llar en la població, hostatja el 60% de casos del total de les llars en situació de risc de pobresa. Aquesta dada ens incita a aprofundir més en la qüestió tractant de desagregar les llars biparentals en funció del nombre de sustentadors i de fills a càrrec que hi resideixen. El gràfic 20 ens mostra el resultat d'aquestes operacions. Com calia esperar, la taxa més baixa de pobresa la trobem en les llars biparentals en què treballen ambdós cònjuges (7,1%), en contrast amb una incidència quatre vegades superior en les llars biparentals en què només treballa un d'ells (28,3%). En les llars formades per famílies reconstituïdes, que com ja sabem mostren taxes mitjanes de risc de pobresa més altes, també apareixen unes disparitats semblants segons el nombre de sustentadors (un 14,7% i un 50%). Tenint en compte que les famílies biparentals i reconstituïdes no difereixen substancialment entre elles des del punt de vista de l'estructura, i que les d'un sol sustentador representen aproximadament una cinquena part del total en ambdues categories de llars, val la pena de preguntar-se sobre les possibles causes de la relativa prosperitat de les primeres en detriment de les segones. L'explicació d'aquesta disparitat passa probablement pel coneixement de les distintes estratègies de reconstitució familiar no tan sols segons l'estatus socioeconòmic, sinó també segons l'origen de la monoparentalitat. En tot cas, cal pensar que els efectes

Gràfic 20. Incidència del risc de pobresa segons el tipus de llar i el nombre de sustentadors i de fills. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

disruptius del divorci i de la monoparentalitat poden comportar formes de desclassament que requereixin períodes dilatats de recuperació.

Un dels descobriments més remarcables d'aquesta anàlisi és que gairebé una cinquena part de les famílies monoparentals estan encapçalades per una persona que no treballa (en el cas de les famílies biparentals i reconstituïdes aquesta categoria s'ha descartat per manca de casos). Com es pot observar al gràfic 20, pràcticament no hi ha diferències entre les taxes de pobresa de les famílies monoparentals amb cap o un sol sustentador (entorn d'un terç). Aquests resultats segurament s'expliquen per la presència entre les famílies monoparentals d'una proporció considerable de persones vídues o bé separades i divorciades amb pensions de supervivència, compensatòries o d'aliments que representin un fort desincentiu per a la seva participació al mercat laboral. Tanmateix, cal ressaltar l'existència d'una taxa de pobresa molt més alta entre les famílies monoparentals que no reben mantenció (44,7%) que entre les que sí que en reben (27,1%).

Per acabar el comentari del gràfic 20, cal observar que hi ha una diferència escassa entre els nivells de pobresa de les llars amb un o dos fills a càrrec (14,8% i 13,3%). El salt més significatiu es produeix quan passem a les llars amb tres o més fills (28,9%), o sigui les famílies nombroses, que són les que tradicionalment han estat objecte de més protecció social. L'acarament amb dades espanyoles de l'Enquesta de Condicions de Vida facilitades per Eurostat avala aquests resultats, tot i que cal afegir-hi, tot seguit, que les elevades taxes de pobresa de les llars biparentals amb tres fills o més resulta una característica del nostre país en contrast amb la mitjana europea —contrast encara més fort en el cas de les taxes de pobresa extrema trobades fent servir el llinar del 40%. Aquest diferencial probablement s'explica per l'escàs impacte redistributiu de les polítiques familiars al nostre país. Dit això, cal tenir present que els membres de les llars biparentals amb tres fills o més en situació de risc de pobresa amb prou feines representen una desena part del total de pobres que

viuen en llars amb fills dependents, mentre que a l'Europa dels 15 en suposen més del doble.

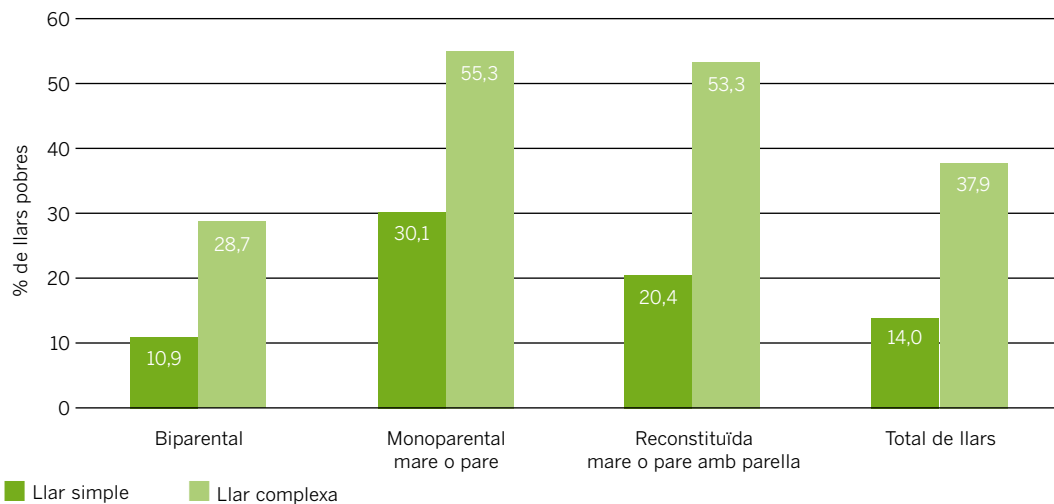
L'anàlisi dels nivells de pobresa de les llars en funció de l'estat civil de les mares —pel que fa als pares, llevat dels casats, n'hi ha molt pocs que tinguin fills a càrrec— mostra un fort contrast entre la situació de les mares casades, amb unes taxes força baixes (12,5%), i la resta, gran part de les quals encapçalava famílies monoparentals: solteres (35,2%), separades (31,0%), divorciades (30,5%) i vídues (29,7%).

En un país com Espanya en què comparativament està molt estès l'habitatge en propietat, les famílies monoparentals tenen una tendència més gran que la resta a viure en habitatges de lloguer (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006). Les dades del PFI avalen aquesta troballa. Les famílies en situació de risc de pobresa tendeixen a viure tres vegades més en habitatges de lloguer que la resta de la població (el 29,5% enfront del 9,1%). Així mateix, s'observen força carències en les condicions dels seus habitatges i els membres de les llars pobres pateixen més privacions que els de la resta: manca d'espai, de llum i de ventilació, humitats, fred, esquerdes, aluminosi, insectes, etc.

L'estudi dels factors que incideixen en la propensió a la pobresa en termes de composició de les llars restaria coix si no es prengués en consideració el seu grau de complexitat. Entenem per complexitat de les llars la mesura en què aquestes incorporen altres persones alienes al nucli o fins i tot altres nuclis. Quan una llar està formada per un sol nucli diem que és simple; quan, a més d'un nucli, està integrada també per altres persones o àdhuc per altres nuclis diem que és complexa. Segons les dades del PFI, en gairebé una de cada deu llars hi viuen altres familiars externs al nucli (8,9%). Si bé aquesta proporció és força baixa en el cas de les llars biparentals (7,1%), resulta superior en el de les reconstituïdes (9,9%) i sobretot de les monoparentals (15,3%).

Al gràfic 21 podem observar les taxes de pobresa dels diversos tipus de llars, en funció de si són simples o complexes. Tant en el conjunt de les llars com en

Gràfic 21 .Taxes de pobresa de les llars segons la composició i el grau de complexitat. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

cadascun dels tipus, les taxes de pobresa de les simples són sempre inferiors a les de les complexes. Destaquen sobretot les taxes de les llars monoparentals i reconstituïdes complexes, que ultrapassen el 50%. Aquests resultats són prou contraintuïtius, ja que l'ampliació del nombre de sustentadors potencials (actius o pensionistes) en principi hauria de comportar un augment d'ingressos, encara que també podria estar relacionat amb el creixement de despeses derivades de la dependència. Si, tanmateix, passa tot al contrari, és perquè aquestes estratègies residencials són molt més freqüents en les classes populars i perquè els efectes desestabilitzadors de la ruptura poden deixar seqüeles econòmiques durant molt de temps, tal com s'ha constatat en altres recerques anteriors (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007; Flaquer, 2009; Flaquer i Garriga, 2009).

De fet, un dels trets més prominents del sistema mediterrani de família és l'alt grau de complexitat de les llars. Tanmateix, aquesta característica té un efecte ambivalent. Per una banda, el fet que al nostre país hi hagi una proporció més gran de llars multigeneracionals que en altres països de la Unió Europea representa un important dic de contenció contra la pobresa. Si nos fos així, els nivells de pobresa infantil serien molt més grans. D'altra banda, aquesta mena de redistribució privada, que tal com mostren les dades té uns resultats molt incerts, resulta un fre poderós de cara a l'assumpció de responsabilitats per les administracions públiques pel que fa a la lluita contra la pobresa.

11.4. Mercat de treball, immigració i transferències públiques

- En les famílies pobres el pare no treballa en una proporció tres vegades superior a la de la resta de famílies (un 35,3% enfront d'un 11,8%).
- Una de cada tretze llars de dos sustentadors i gairebé un terç de llars d'un sol sustentador es troba sota el llindar de pobresa.
- El 40,3% de les llars immigrants són pobres, enfront de només un 13,6% de pobresa en les llars catalanes d'origen autòcton.
- Espanya —amb un escàs 22,6%— apareix com el país de la Unió Europea amb una menor reducció de les taxes de pobresa infantil entre abans i després de transferències públiques, enfront d'una mitjana comunitària d'uns dos terços, i d'uns percentatges que assoleixen el 90% en el cas dels països més avançats.
- En contra de la percepció social generalitzada, les llars autòctones en situació de risc de pobresa són les que reben més prestacions públiques, en detriment de les llars immigrants, que són les que tenen unes taxes de risc de pobresa molt més altes.

Com hem vist més amunt, les famílies amb un sol sustentador tenen una propensió més gran de caure en una situació de risc de pobresa. En les famílies pobres el pare no treballa en una proporció tres vegades superior a la de la resta de famílies (un 35,3% enfront d'un 11,8%). D'altra banda, en un 40,2% de les famílies pobres la mare no treballa, mentre que això només es dona en un 16,6% de la resta de les famílies.

La participació de les dones en el mercat de treball depèn en gran mesura dels seus nivells d'instrucció. La possessió de capital humà constitueix un dels millors antídots per protegir-se contra la pobresa. Així, els pares i les mares de llars situades per sota del llindar de pobresa mostren uns nivells d'instrucció baixos (no disposen de graduat escolar) quatre vegades més que la resta, i nivells d'instrucció alts (estudis universitaris) quatre vegades menys. De la mateixa manera, els nivells d'activitat econòmica dels pares i les mares de les llars situades per sota del llindar de la pobresa són més baixos que els de la resta de progenitors, i a més, experimenten taxes d'atur més elevades.

Si agrupem les llars segons el nombre de sustentadors apareixen dues grans categories: (1) un sol sustentador (monoparentals actives, així com biparentals i reconstituïdes en què només treballa un cònjuge); (2) dos sustentadors (biparentals i reconstituïdes en què treballen tots dos). La taxa de pobresa de la primera categoria de llars (31,5%) contrasta fortament amb la de la segona (7,7%), amb un valor unes quatre vegades més alt. És aleshores quan apareix en tota la seva cruïlla la problemàtica de la pobresa infantil del nostre país. Segons aquestes dades, tenim una de cada tretze llars de dos sustentadors i gairebé un terç de llars d'un sol sustentador per sota del llindar de pobresa. Des de temps immemorials hem associat la pobresa amb persones sense ofici ni benefici, sense béns ni rendes, i no pas amb ciutadans integrats al mercat de treball. És per això que resulta realment paradoxal el fenomen dels anomenats «pobres que treballen» (*working poor*), una nova categoria que representa un repte per a la nostra comprensió de l'exclusió social i que constitueix una de les preocupacions més rellevants de les autoritats europees (Peña-Casas i Latta, 2004; Bardone i Guio, 2005; European Commission, 2010a i 2010b; Flaquer, 2010; Revelli, 2010).

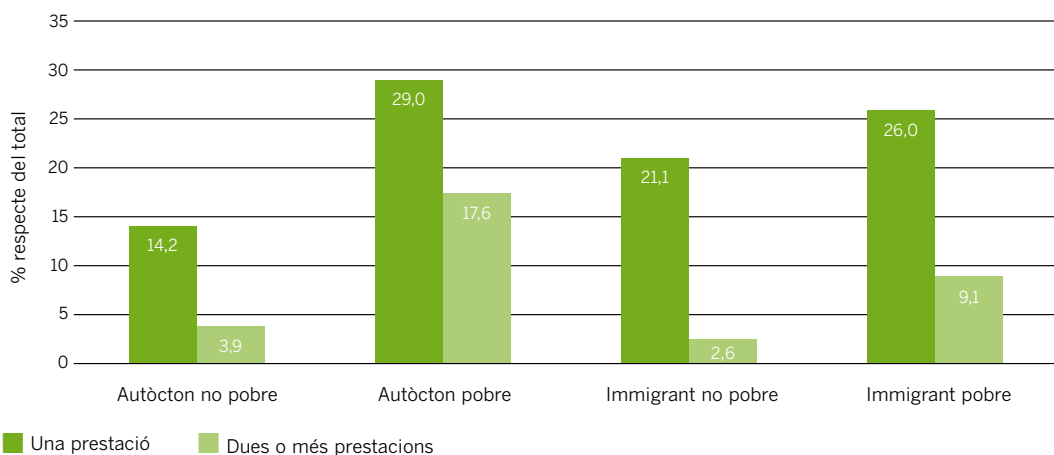
En aquest context, convindria indagar, d'una banda, sobre una de les condicions que més sovint s'associa als baixos ingressos: l'origen immigrant de les llars, i, de l'altra, sobre la contribució de les transferències públiques a la reducció de la pobresa. Sens dubte la condició d'immigrant constitueix també un dels factors associats al risc de pobresa. En aquest context es considera immigrants aquelles llars en les quals el pare o la mare no són originaris d'Espanya i procedeixen de països amb un PIB mitjà o baix (o sigui, inferior a 16.500 \$ per càpita, amb dades del 2006). Els resultats són demolidors. El 40,3% de les llars immigrants són pobres, enfront de només un 13,6% de les llars catalanes d'origen autòcton. Aquesta dada representa un testimoni aclaparador des de la perspectiva de la cohesió social i de la igualtat d'oportunitats. Tanmateix, potser convindria relativitzar aquests resultats, atès que un informe publicat aquest mateix any sobre la situació dels immigrants a la Unió Europea (pare i mare nascuts fora de la Unió Europea) ha constatat també unes elevades taxes de pobresa infantil que no són incompatibles amb la presència de taxes baixes entre els autòctons (Tárki i Applica, 2010). Un cas extrem és el de Finlàndia, on els menors de les famílies autòctones presenten una taxa del 9% enfront d'una taxa del 51% dels fills de les famílies immigrants. De tota manera, l'existència de disparitats més acusades en altres països del nostre entorn no ens hauria de servir de consol.

Recerques anteriors ja han posat de manifest l'impacte escàs de les transferències públiques de cara a la reducció de la pobresa infantil a Catalunya i a Espanya. Segons les darreres dades del 2008, amb un percentatge de reducció del 15%, Espanya és en aquest aspecte el segon país de la cua de la Unió Europea, després de Grècia (Flaquer i Villà, 2008; Flaquer, 2008; Flaquer, 2010). De fet, fent servir dades del 2009 amb un llindar del 40% de la mediana, Espanya —amb un escàs 22,6%— apareix com el país de la Unió Europea amb una menor reducció de les taxes de pobresa infantil entre abans i després de transferències, enfront d'una mitjana comunitària d'uns dos terços i d'uns percentatges que assoleixen un 90% en el cas dels països més avançats.

Les dades del PFI ens ofereixen informacions sobre el nombre de prestacions rebudes i sobre el seu import mitjà. Al gràfic 22 es pot observar clarament que, si bé els immigrants que no són pobres perceben un percentatge més gran de prestacions que els autòctons de la mateixa condició, els autòctons en situació de risc de pobresa són els qui reben més prestacions en detriment dels immigrants, que com sabem tenen unes taxes de risc de pobresa molt més altes. L'anàlisi de les quanties mitjanes confirma aquesta primera aproximació. Mentre que pràcticament no hi ha diferència en els imports mitjans de les prestacions que reben els immigrants pobres i no pobres (747,09 € i 748,62 €), les prestacions que reben els autòctons pobres (1.171,95 €) no tan sols són netament superiors a les dels immigrants, sinó a les dels autòctons no pobres (482,49 €).

Aquests resultats posen en qüestió la percepció àmpliament estesa en certs sectors de la nostra societat que els immigrants tendeixen a acaparar gran part de les prestacions socials i que també perceben transferències amb quanties més elevades en detriment dels drets dels autòctons. Tanmateix, també revelen que les prestacions estan mal repartides, atès que generen greuges comparatius amb la població autòctona en no discriminar prou entre col·lectius immigrants i no anar adreçades a atendre les situacions de necessitat dels immigrants realment pobres.

Gràfic 22. Nombre de prestacions rebudes segons la condició immigrant i situació de risc de pobresa. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

11.5. Pobresa, rendiment escolar i aspiracions acadèmiques

- Els alumnes de famílies pobres no solament treuen notes pitjors que la resta d'alumnes, sinó que tendeixen a abandonar els estudis abans.
- Els nois pobres treuen més del doble de suspensos que la resta de nois (un 17,5% enfront d'un 9,5%), les noies pobres treuen tres vegades més suspensos que la resta de noies (un 17,1% enfront d'un 5%).
- Les condicions d'estudi dels nois i les noies en situació de risc de pobresa són més deficientes que les de la resta de l'alumnat, ja que tendeixen a compartir més que els altres el seu dormitori i a estudiar a la sala d'estar o al menjador.
- Els adolescents de famílies pobres practiquen menys activitats esportives, artístiques i fan menys classes de reforç que la resta.
- Els alumnes de famílies situades sota el llindar de pobresa mostren una propensió a repetir que representa més del doble que la presentada pels provinents de famílies situades per sobre del llindar (un 16,9% enfront d'un 7,1%).
- Els pobres autòctons tendeixen a repetir el doble que els no pobres de la mateixa condició, en canvi els pobres d'origen immigrant tendeixen a repetir 2,3 cops més que els no pobres del mateix origen.
- Només la meitat dels adolescents provinents de famílies situades sota el llindar de la pobresa creu que arribarà a fer una carrera universitària (50,4%), mentre que el 71,7% de la resta dels adolescents manifesta que arribarà a fer-la.

És ben coneguda la relació entre pobresa i fracàs escolar (Esping-Andersen, 2002 i 2004; Flaquer, 2007). L'observació que els infants procedents d'orígens més desfavorits tenen un pitjor rendiment escolar que la resta fou posada de manifest per primera vegada al cèlebre estudi sobre la pobresa a la ciutat de York publicat al tombant del segle xx (Rowntree, 1997 [1901, 1a ed.]). Els resultats de la recerca mostren que una persona que hagi crescut en la pobresa es troba en una posició de desavantatge quan arriba a l'edat adulta. Això succeeix en gran mesura perquè és menys probable que les persones que provenen de llars desfavorides treguin bones qualificacions escolars. També s'observa una correlació entre la pobresa en la infància i l'èxit social a la mitjana edat. Tot controlant les qualificacions, les persones de pels volts de la trentena d'anys que van passar per situacions de precarietat quan eren infants tenen menys probabilitats de sortir-se'n bé al mercat de treball (Blanden i Gibbons, 2006).

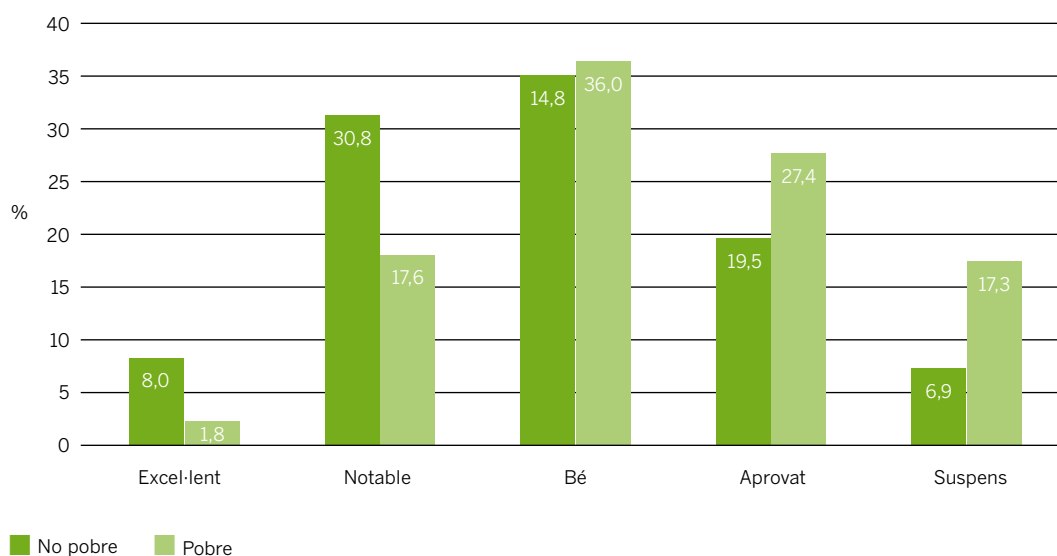
Els alumnes de famílies pobres no solament treuen notes pitjors que la resta (efectes primaris), sinó que tendeixen a abandonar abans els estudis (efectes secundaris). En els darrers anys s'ha desenvolupat un debat animat sobre les causes del fracàs escolar: es deu més aviat a una manca de «capital cultural», o bé és producte d'una estratègia racional en funció de les probabilitats d'èxit percebudes pels mateixos actors? (Breen i Goldthorpe, 1997; Breen i Jonsson, 2005; Esping-Andersen, 2004; Heath, Rethon i Kilpi, 2008; Nash, 2003). En particular, resulta interessant explorar la hipòtesi dels costos d'oportunitat diferencials d'abandonar (i de prosseguir) els estudis en funció dels tipus de capital de les llars i dels incentius (o les penalitzacions) oferts per l'entorn

socioeconòmic. Un dels canvis més espectaculars en les tendències sobre desigualtat de gènere ha estat el capgirament que s'ha produït els darrers anys pel que fa a les qualificacions educatives de nois i noies. Per bé que tradicionalment els nivells d'instrucció de les dones eren inferiors als dels homes, ara succeeix el contrari. Aquesta mutació es deu en gran mesura a l'èxit que avui dia experimenten les noies en el sistema escolar (Buchmann, DiPrete i McDaniel, 2008; Fernández Enguita, Mena Martínez i Riviere Gómez, 2010). Així, a la gran majoria de països europeus els nois es veuen més exposats que les noies al fracàs escolar i aquest contrast és més acusat justament en els països en què les taxes de fracàs escolar són molt elevades.

L'anàlisi de les dades del PFI ens indica que els adolescents procedents de famílies situades sota el llindar de pobresa treuen notes pitjors que els de la resta de llars. Aquesta dada es refereix a la mitjana de les notes de totes les assignatures de la darrera avaluació. Com es pot observar al gràfic 23, els adolescents en situació de risc de pobresa treuen unes quatre vegades menys excel·lents que la resta (un 1,8% enfront d'un 8%), gairebé la meitat de notables (un 17,6% enfront d'un 30,8%), una vegada i mitja més d'aprovats (un 27,4% enfront d'un 19,5%) i més del doble de suspensos (un 17,3% enfront d'un 6,9%).

Si desagreguem les dades anteriors per sexe, observem que si bé els nois pobres treuen més del doble de suspensos que la resta de nois (un 17,5% enfront d'un 9,5%), les noies pobres treuen tres vegades més suspensos que la resta de noies (un 17,1% enfront d'un 5%). En tot cas, tant els nois com les noies pobres obtenen una proporció semblant de suspensos. Aquest resultat podria suggerir que en el cas dels adolescents pobres l'efecte protector de gènere perd eficàcia. Tanmateix, l'examen de la distribució sencera ens mostra que no és així, ja que els nois pobres treuen el doble d'aprovats que les noies pobres i aquestes una vegada i mitja més béns que aquells.

Gràfic 23. Notes mitjanes dels adolescents en la darrera avaluació segons la seva situació de risc de pobresa. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

Els resultats escolars estan associats a determinades condicions d'estudi, pràctiques i activitats dels adolescents. Les condicions d'estudi dels nois i les noies en situació de risc de pobresa són més deficientes que les de la resta de l'alumnat, ja que tendeixen a compartir més que els altres el seu dormitori i a estudiar a la sala d'estar o al menjador. Si bé els adolescents de famílies «pobres» dediquen menys temps a estudiar, en canvi van més de botigues i també ajuden diàriament els seus pares a fer les feines de la llar amb una freqüència més gran que la resta. De la mateixa manera, afirmen que veuen els seus amics cada dia més sovint. Els nois i noies pobres escolten música o miren la televisió cada dia abans de sopar molt més que els no pobres, que en canvi naveguen més per Internet. Aquestes diferències probablement reflecteixen models diferents d'ús de les noves TIC.

Tot i que en ambdós casos es tracta de percentatges relativament baixos, els alumnes procedents de llars situades sota el llindar de la pobresa mostren una menor tendència a llegir llibres cada dia (diferents dels llegits com a deures) (un 7,7% enfront d'un 11,7%). A més, els adolescents de famílies pobres practiquen menys activitats esportives, artístiques o fan menys classes de reforç que la resta. De la mateixa manera, tendeixen menys a practicar activitats esportives o de lleure durant els caps de setmana.

A més, si creuem la condició de pobresa dels alumnes amb el seu origen immigrant, també constatem que els alumnes pobres i d'origen immigrant obtenen més suspensos que aquells que són pobres però no són immigrants (un 19,4% d'immigrants pobres enfront d'un 10,9% d'immigrants no pobres; un 16,2% d'autòctons pobres enfront d'un 6,5% d'autòctons no pobres). Així, doncs, el contrast entre pobres i no pobres és menys acusat entre els adolescents de procedència immigrant que entre els de procedència autòctona (una ràtio d'1,8 enfront d'una de 2,5). En conjunt, els adolescents de procedència estrangera, tant pobres com no pobres, obtenen gairebé el doble de suspensos que els autòctons (un 14,3% enfront d'un 7,8%).

A Espanya la repetició de curs a l'ESO constitueix el preludi de l'abandonament escolar (Fernández Enguita, Mena Martínez i Riviere Gómez, 2010). Un 8,7% dels adolescents entrevistats al PFI ha repetit algun curs de l'ensenyament obligatori. No obstant això, els alumnes de famílies situades sota el llindar de pobresa mostren una propensió a repetir que representa més del doble que la dels alumnes provinents de famílies situades per sobre del llindar (un 16,9% enfront d'un 7,1%). Un cop més, els nois mostren una propensió a repetir curs que gairebé duplica la de les noies (un 11,6% enfront d'un 6,4%). Si creuem el sexe amb la pobresa observem que si bé els nois pobres repeteixen molt més que les noies pobres (un 21,6% enfront d'un 13,2%), en el cas dels no pobres, tot i repetir menys, l'efecte de gènere resulta molt més marcat (un 5,1% enfront d'un 9,8%).

L'origen immigrant o no també incideix en la propensió a la repetició, però aquesta s'incrementa considerablement en el cas dels immigrants pobres. Tan sols repeteix un 7,6% dels adolescents d'origen autòcton, mentre que un 19% dels d'origen immigrant repeteix. A més, al contrari del que succeïa amb les males notes, les disparitats entre pobres i no pobres són una mica més grans

en el cas dels immigrants que en el dels autòctons. Mentre que els pobres autòctons tendeixen a repetir el doble que els no pobres de la mateixa condició, en canvi els pobres d'origen immigrant tendeixen a repetir 2,3 cops més que els «no pobres» del mateix origen. Per últim, el contrast que s'estableix entre la tendència a repetir curs dels adolescents pobres i immigrants, per una part, i dels no pobres i autòctons, per altra, és molt marcat (un 28,6% enfront d'un 6,7%), o sigui, que tendeixen a repetir unes quatre vegades més.

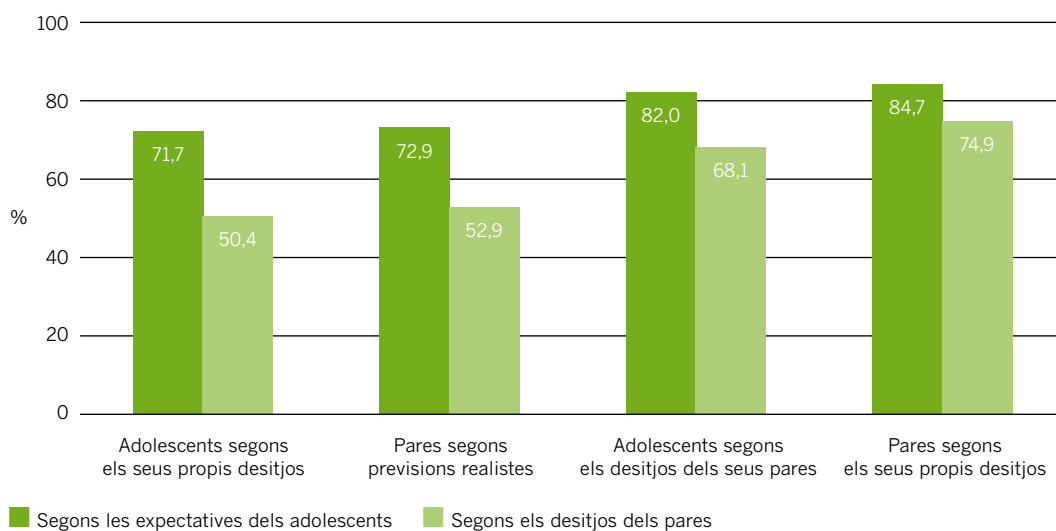
Si analitzem aquestes dades sobre repetició d'algun curs d'ensenyament obligatori segons el sexe dels escolars i segons el seu origen immigrant o no (encara que bona part d'ells hagi nascut a Catalunya), obtenim uns resultats interessants. Tot i que, com era d'esperar, els nois pobres repeteixen més que les noies pobres (un 21,6% enfront d'un 13,2%), el contrast entre repetidors pobres i no pobres és més gran en el cas de les noies (2,6 vegades més) que en el dels nois (2,2 vegades més).

L'estatus social de la família, l'origen ètnic i les aspiracions i expectatives educatives dels adolescents es conjunten per contribuir en gran mesura als assoliments acadèmics (Marjoribanks, 2005). Les aspiracions educatives han estat considerades com la variable més important des del punt de vista dels seus efectes directes sobre l'educació obtinguda, si controlem els efectes dels orígens familiars com ara els nivells d'instrucció dels pares. Als Estats Units, les aspiracions educatives són força altes per a tots els grups racials i ètnics. Si bé l'èxit educatiu és important per als individus de tots els grups ètnics o racials, el capital humà i financer té un impacte més fort sobre les aspiracions educatives dels blancs que de les minories. Quan es prenen en consideració les característiques individuals així com el capital humà, financer i social, les minories racials i ètniques mostren unes aspiracions educatives més elevades que els blancs (Teachman i Paasch, 1998; Qian i Blair, 1999; Kao i Thompson, 2003). Per últim, la literatura sociològica ens informa que el capital social intrafamiliar i interfamiliar alimenta les expectatives educatives tant dels pares com dels fills, i que l'acord entre les expectatives de pares i fills facilita els èxits acadèmics dels fills (Hao i Bonstead-Bruns, 1998).

Vegem fins a quin punt els resultats del PFI confirmen les hipòtesis precedents. Els adolescents de famílies pobres i no pobres tenen expectatives diferents. Solament la meitat dels adolescents provinents de famílies situades sota el llindar de la pobresa creu que arribarà a fer una carrera universitària (50,4%), mentre que el 71,7% de la resta dels adolescents manifesta que arribarà a fer-la (gràfic 24).

Si examinem a fons les dades que apareixen al gràfic 24, observarem aquestes variacions en tota la seva complexitat. En primer lloc, cal distingir entre les expectatives reals dels mateixos adolescents i les dels seus pares, que són força semblants. En segon lloc, els resultats són diferents segons si s'indaga sobre els desitjos (que podrien ser utòpics) o sobre les previsions (que en principi són més realistes). Cal observar que el menor diferencial entre els resultats dels pobres i no pobres apareix quan es pregunta als pares pels seus propis desigs o, en menor mesura, quan es pregunta als alumnes pels desigs dels seus pares. En aquests dos casos les expectatives de pobres i no pobres

Gràfic 24. Expectatives de pares i adolescents de cursar estudis universitaris segons la situació de risc de pobresa. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

són força elevades i això redueix les diferències entre ells. Aquests resultats vénen a avalar la percepció dels pares, en principi correcta, de la importància de cursar estudis universitaris en la societat del coneixement.

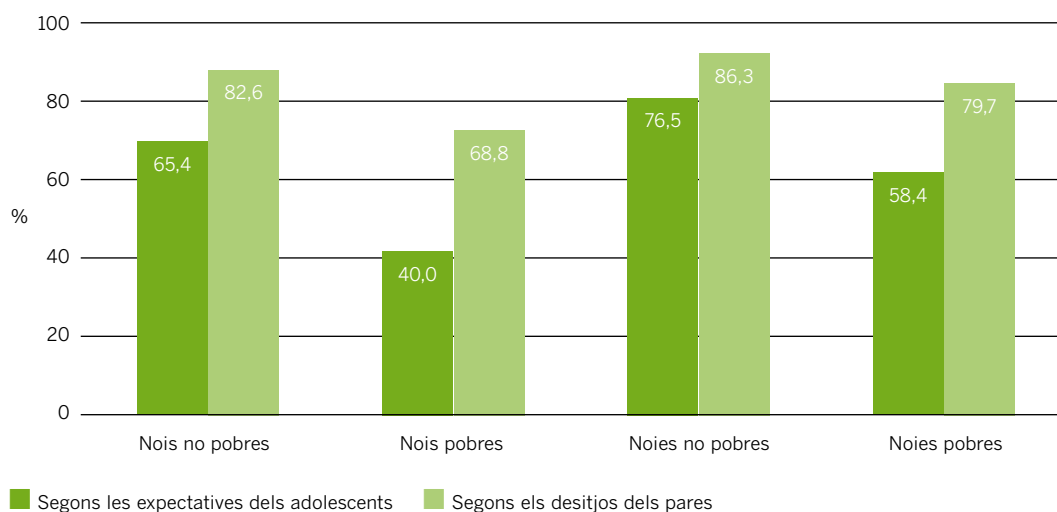
Però el pes de la realitat s'imposa amb força i no sempre els desitjos dels pares poden posar-se en pràctica. Si hom pregunta als adolescents sobre el nivell d'instrucció que creuen que assoliran (o als pares sobre el nivell d'instrucció a què creuen que arribaran els seus fills: previsions realistes) els contrastos existents entre pobres i no pobres s'intensifiquen fins a atènyer un diferencial de més de 20 punts de percentatge.

Els fills són tal vegada més conscients que els seus pares de les dificultats a què s'enfronten, dels esforços que hauran de fer per aconseguir un títol acadèmic i els costos d'oportunitat que comporten les diferents opcions. Així doncs, aquests resultats donarien crèdit a la interpretació de l'abandonament escolar en termes d'estratègia racional (Breen i Goldthorpe, 1997), però també la idea de Bourdieu (1994) que els alumnes de les classes desfavorides ajusten les seves expectatives a allò que poden aconseguir, la qual cosa suposa rebutjar opcions valuoses però inassolibles.

L'anàlisi dels desitjos dels pares i les expectatives dels alumnes que els joves arribin a cursar estudis universitaris segons el sexe i la situació de risc de pobresa ens brinda indicacions interessants (gràfic 25, a la p. següent). Resulta summament significatiu establir el contrast entre els desitjos dels pares i les expectatives reals dels fills, vist a la llum de la situació de risc de pobresa i del sexe dels adolescents. Aquesta discrepància permet constatar la distància existent entre els desitjos dels progenitors de facilitar l'ascens social dels fills i les condicions reals en què es desenvolupen les activitats escolars.

Una primera troballa remarcable és que en l'actualitat les aspiracions que tenen els pares respecte a les noies són superiors a les manifestades respecte

Gràfic 25. Aspiracions de pares i expectatives dels adolescents de cursar estudis universitaris segons el sexe i la situació de risc de pobresa. Catalunya

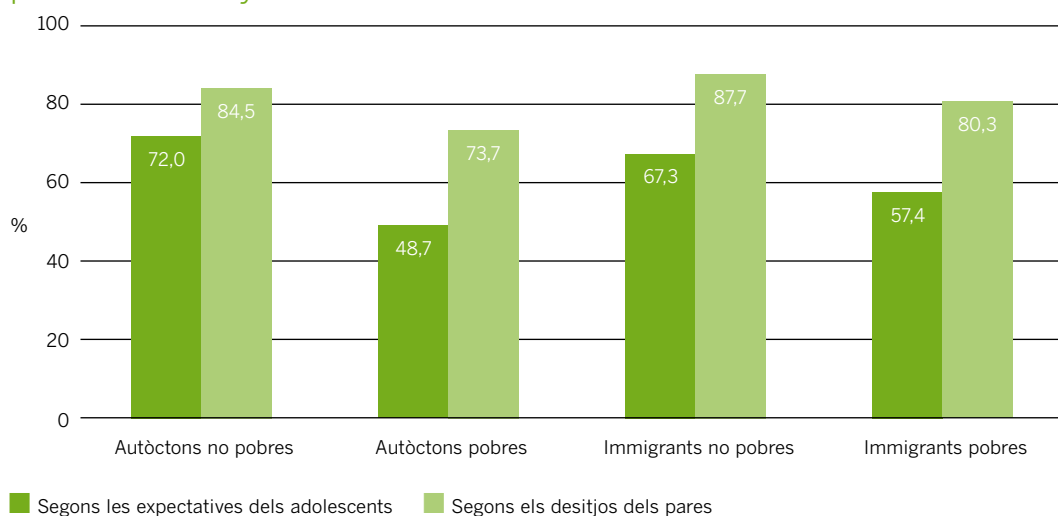

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

als nois, tant en el cas dels adolescents pobres com en la resta. Això segurament succeeix a causa de l'ajustament dels desitjos dels pares al millor rendiment acadèmic de les noies, però en tot cas representa una important ruptura amb la concepció tradicional segons la qual el destí de les noies era el matrimoni i la maternitat, mentre que la vocació dels nois era guanyar-se la vida. El contrast apareix amb força entre nois i noies pobres, atès que els pares desitgen que les noies vagin a la universitat en una proporció que ultrapassa la dels nois en més de deu punts de percentatge (un 79,7% enfront d'un 68,8%). En segon lloc, si bé existeix una considerable oposició entre els desitjos dels pares i les expectatives dels fills en totes les categories, on es dóna amb una intensitat més gran és entre els nois pobres (28,8 punts de percentatge) i, en menor mesura, entre les noies pobres (21,3 punts de percentatge). Per últim, els diferencials entre les expectatives d'estudis dels nois pobres i no pobres, d'una banda, i les de les noies pobres i no pobres, de l'altra, són també força elevats (25,4 punts de percentatge enfront de 18,1).

El gràfic 26 mostra dades sobre les aspiracions dels pares i les expectatives reals dels joves de cursar estudis universitaris segons l'origen (immigrant o no immigrant) i la situació de risc de pobresa dels alumnes. Un dels resultats que més sobresurten en aquesta distribució és que els pares que expressen uns desitjos més vehements a favor de l'educació universitària dels fills són els d'origen immigrant, si els comparem amb els d'origen autòcton. Això es dóna amb independència de la seva situació o no de risc de pobresa, de vegades amb uns resultats molt allunyats de les expectatives reals (nou de cada deu en el cas dels no pobres i vuit de cada deu en el cas dels pobres). Aquests elevats percentatges es poden interpretar a partir de la presa de consciència dels pares immigrants que el millor ascensor social per als seus fills es troba en l'educació. Hom podria pensar que aquest desig intens dels pares immigrants és de realització impossible. No obstant això, els pares autòctons en situació de risc de pobresa són els qui expressen unes aspiracions més baixes, a les

Gràfic 26. Aspiracions de pares i expectatives dels adolescents de cursar estudis universitaris segons l'origen immigrant i la situació de risc de pobresa. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

quals corresponen també unes expectatives molt escasses respecte als seus fills. Tot i així, en aquest col·lectiu de famílies en què es valora poc l'educació universitària és on es produeixen unes discrepàncies més grans entre els desitjos expressats pels pares i la percepció de les expectatives reals dels fills (uns 25 punts de percentatge). La bona notícia és que els adolescents autòctons que viuen en llars pobres són els que manifesten més clarament una expectativa a favor dels estudis de formació professional (un 17,9% enfront d'un 9,2% dels no pobres i de percentatges inferiors dels immigrants pobres o no).

L'actitud més positiva de pares i adolescents immigrants sobre el sistema universitari com a palanca de mobilitat social, sobretot si ho comparem amb el parer dels autòctons pobres, representa una ferma voluntat d'integració que pot augurar un important progrés de la seva mobilitat social, sempre que les condicions estructurals siguin favorables. Tanmateix, en una societat poc meritocràtica com la nostra, en què l'accés als llocs de treball cobejats passa sobretot per la possessió de capital social, pot representar també un motiu de decepció de les seves aspiracions legítimes.

11.6. Conclusions i recomanacions

En aquesta primera aproximació a les condicions de vida i el rendiment educatiu dels adolescents catalans, aportem els fonaments essencials del diagnòstic alhora que assentem les bases de futures recerques sobre el tema. Cal ser conscient del caràcter més descriptiu que explicatiu de les anàlisis i de la necessitat de continuar treballant per tal d'aprofundir millor en els mecanismes causals mitjancers entre pobresa i fracàs escolar, així com en la relació entre les aspiracions i les expectatives acadèmiques de pares i fills i el rendiment escolar dels adolescents.

L'anàlisi de les dades del PFI confirma la idea que **la pobresa dels adolescents constitueix un factor de primera magnitud que influeix considerablement en les seves condicions de vida i d'estudi, afecta el seu rendiment escolar i modula les seves expectatives futures**. Si bé és indubtable que la incidència de la pobresa infantil apareix associada amb determinades formes de llar, com ara les famílies monoparentals i reconstituïdes, no podem oblidar tanmateix que el gruix dels infants pobres resideix en llars biparentals convencionals. **La gènesi de la pobresa està relacionada amb els nivells baixos d'activitat econòmica i d'ocupació, que en gran part depenen d'uns nivells d'instrucció escassos**. D'altra banda, aquests darrers determinen tant els nivells salarials i d'ocupació com el grau de participació de les mares en el mercat de treball, tots ells factors molt rellevants a l'hora d'explicar els nivells de pobresa. Per últim, mereix un comentari a banda l'alta propensió dels infants immigrants a trobar-se en una situació de risc de pobresa. En aquest sentit, si volem equiparar les taxes de pobresa de la població autòctona i la d'origen immigrant, una condició absolutament necessària de cara a la millora de la cohesió social, haurem d'afrontar uns reptes enormes.

Aquests desafiaments són tan o més urgents si considerem que una part important de la pobresa està associada a l'ocupació. Cal recordar que, segons les dades del PFI, **una tretzena part de les llars amb dos sustentadors i gairebé un terç de les llars amb un sol sustentador són pobres. No oblidem que aquests resultats corresponen al 2006, quan la taxa d'atur catalana era només del 6,25% i que actualment és del 19,43%**.³⁰ Tanmateix, aquesta situació extrema no és més que la seqüela d'un greu problema estructural que ha tenallat la nostra economia des de la transició democràtica: l'escassa demanda de treball en relació amb l'oferta. Aquesta és una de les raons per la qual es va desenvolupar la temporalitat laboral i que propicia en part l'existència d'uns nivells salarials baixos i una escassa qualitat de l'ocupació, que incideixen en les elevades taxes de pobresa. En aquest sentit, una de les millors formes de lluitar contra la precarietat laboral són les transformacions de l'estructura productiva i les reformes del mercat de treball que facilitin la creació d'ocupació de qualitat.

Una de les conclusions que s'extreuen de l'anàlisi de les dades és **una forta associació entre les famílies postdivorci i els baixos nivells de renda, que probablement és conseqüència de processos de mobilitat descendent**. De fet, els resultats de la recerca ens indiquen que **tant les estratègies de reconstitució familiar com de formació de llars complexes són insuficients de cara a l'assoliment dels nivells materials previs a la ruptura de l'estabilitat conjugal**. Considerant que al llarg del decenni passat s'ha produït un fort creixement del nombre de ruptures i en uns moments en què està tenint lloc un intens debat públic sobre la conveniència de l'atribució judicial de la custòdia compartida com a mode de guarda preferent, les troballes presents són sens dubte molt benvingudes.

Una de les altres línies de reflexió és la necessitat de trencar el cercle vicios existent entre la pobresa infantil i el fracàs escolar. Les dades del PFI que hem presentat apunten a la connexió causal entre la pobresa dels adolescents i el baix rendiment escolar. Però d'altra banda revelen que existeix igualment

30. Tercer trimestre del 2011.

una forta relació entre les baixes qualificacions escolars dels pares i la pobresa dels fills. Així, **lluitar contra la pobresa dels infants i adolescents d'avui vol dir prevenir l'exclusió social dels de demà.**

L'evidència històrica i la recerca sociològica mostren que determinades polítiques per combatre la pobresa poden contribuir a reduir-ne els nivells d'una manera molt efectiva (Esping-Andersen, 2002; Cancian i Danziger, 2009). Així, doncs, en aquest apartat, com en molts d'altres, la voluntat política resulta crucial. **Les polítiques de lluita contra la privació infantil s'haurien d'adreçar preferentment a l'eliminació de la pobresa extrema (amb un llindar del 40% de la mediana o inferior), que afecta sobretot aquells segments més vulnerables de la població que sofreixen situacions d'exclusió de caire més persistent o estructural.** La recerca comparativa europea ens indica que existeix una forta associació entre les taxes de pobresa infantil persistent i les d'abandonament educatiu precoç i aquesta relació suggereix que un dels fronts importants en la lluita contra el fracàs escolar és justament l'eliminació de la pobresa estructural (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007).

Les dades d'aquest i d'altres estudis revelen que a Catalunya i a Espanya **el nostre sistema de prestacions sota condició de recursos en mans de les comunitats autònomes com a part de l'assistència social resulta ineficient per tal de reduir substancialment la incidència de la pobresa.** En aquest sentit, és imperatiu estendre la cobertura de la xarxa de seguretat pública, focalitzar millor les prestacions i sobretot elevar-ne els nivells d'adequació per tal d'aproximar-les a estàndards europeus. **L'establiment d'un programa de renda universal garantida representaria un pas endavant decisiu que podria marcar un avenç molt significatiu** (Ayala, 2011).

En tot cas, **cal enfortir la capacitat redistributiva de l'Estat de benestar envers la infància i començar a treballar en pro d'un sistema de protecció econòmica dels infants** que sigui capaç de garantir la reducció de la pobresa a la seva mínima expressió. **L'aprovació d'un sistema universal de prestacions per fills a càrrec com a dret social dels infants contribuiria sens dubte a dedicar una atenció preferent a la problemàtica de la pobresa infantil.** Una de les raons per les quals aquesta xacra ocupa un lloc poc rellevant en l'agenda política és per l'escassa significació de les polítiques d'infància.

Pel que fa a les aspiracions i els assoliments escolars, el PFI ens ofereix dades interessants que avalen els avenços significatius aconseguits per les dones en els darrers decennis. Les noies no tan sols treuen millors notes i repeteixen curs menys que els nois, sinó que les seves expectatives acadèmiques resulten superiors a les d'ells, de la mateixa manera que també ho són els desitjos dels seus pares. Aquesta nova percepció suposa una ruptura radical amb la tradició patriarcal ancestral de la vocació matrimonial de les dones. Tanmateix, la pobresa de les llars continua sent un factor fonamental que mediatitza en gran mesura les expectatives dels menors que hi viuen. En tot cas, els nois pobres són els que mostren una percepció més baixa d'expectatives acadèmiques, sobretot pel que fa al seu possible ingrés a la universitat. Les noies, en canvi, poden veure frenada la seva participació al mercat de treball a causa de l'escàs desenvolupament de les polítiques de família.

Sens dubte l'arribada a Catalunya d'importants contingents d'immigrants durant la darrera dècada ha intensificat el cercle viciós entre fracàs escolar i exclusió, ja que no tan sols una part considerable d'ells se situa sota el llindar de la pobresa, sinó que a causa del seu origen forà tenen un domini escàs de la llengua del país o bé posseeixen uns nivells d'instrucció baixos. Aquestes circumstàncies creen unes externalitats que podrien influir negativament en nombrosos àmbits de la nostra societat. Pel que fa al rendiment escolar, els alumnes pobres i immigrants treuen notes pitjors que la resta, però el contrast entre pobres i no pobres és menys acusat entre els alumnes d'origen immigrant que entre els autòctons, encara que els pobres d'origen immigrant tendeixen a repetir més que els no pobres del mateix origen. Tanmateix, **si ens fixem en els desitjos dels pares dels adolescents immigrants més que no pas en el rendiment escolar d'aquests, descobrim que els pares forans valoren més l'educació universitària com a via d'ascens social que no pas els mateixos autòctons, i això ens brinda una esperança reconfortant pel que fa a la voluntat de plena integració a la nostra societat de les futures generacions d'immigrants. Cal esperar que aquest ferm desig de millora no es vegi frustrat per un possible bloqueig de la mobilitat social de la nostra societat en l'horitzó dels propers decennis.**

11.7. Referències bibliogràfiques

AYALA, L. (2011). «Tackling poverty», a A. M. GUILLÉN I M. LEÓN (eds.). *The Spanish Welfare State in European Context*. Farnham: Ashgate, p. 259-284.

ANDRESS, H. J. *et al.* (2006). «The Economic Consequences of Partnership Dissolution A Comparative Analysis of Panel Studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy, and Sweden». *European Sociological Review*, núm. 22 (5), p. 533-560.

BARDONE, L.; GUIO, A. C. (2005). *In-Work Poverty*. Eurostat. *Statistics in Focus (Population and Social Conditions)*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

BLANDEN, J.; GIBBONS, S. (2006). *The persistence of poverty across generations: A view from two British cohorts*. Bristol: Policy Press.

BOURDIEU, P. (1994). *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.

BREEN, R.; GOLDTHORPE, J. H. (1997). «Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory». *Rationality and Society*, núm. 9 (3), p. 275-305.

BREEN, R.; JONSSON, J. O. (2005). «Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent research in educational attainment and social mobility». *Annual Review of Sociology*, núm. 31, p. 223-243.

BUCHMANN, C.; DiPRETE, T. A.; McDANIEL, A. (2008). «Gender Inequalities in Education». *Annual Review of Sociology*, núm. 34, p. 319-337.

CANCIAN, M.; DANZIGER, S. (2009). «Changing Poverty and Changing Antipoverty Policies», a M. CANCIAN i S. DANZIGER. *Changing Poverty, Changing Policies*. Nova York: Russell Sage Foundation, p. 1-31.

ESPING-ANDERSEN, G. (2002). «A Child-Centred Social Investment Strategy», a G. ESPING-ANDERSEN et al. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, p. 26-67.

ESPING-ANDERSEN, G. (2004). «Untying the Gordian Knot of Social Inheritance». *Research in Social Stratification and Mobility*, núm. 21, p. 115-138.

EUROPEAN COMMISSION (2010a). *In-work Poverty in the EU*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

EUROPEAN COMMISSION (2010b). *Macrodeterminants of individual income poverty in 93 regions of Europe*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

FERNÁNDEZ ENGUITA, M.; MENA MARTÍNEZ, L.; RIVIERE GÓMEZ, J. (2010). *Fracàs i abandonament escolar a Espanya*. Barcelona: Fundació La Caixa.

FLAQUER, L. (2007). «Family change and child poverty in comparative perspective». *Wellchi Working Paper Series 1/2007*. Barcelona: Children's Well-being International Documentation Centre.

FLAQUER, L. (2008). «Diversitat familiar, benestar de la infància i cohesió social a Catalunya». Nota d'economia. *Revista d'economia catalana i de sector públic*, núm. 91, p. 71-86. Barcelona: Departament d'Economia i Finances, Generalitat de Catalunya.

FLAQUER, L. (2009). «Coming in from the Cold: Single Parenthood as an Issue of Social Policy in Spain», a U. VON DER LEYEN i V. SPIDLA (eds.). *Voneinander lernen – miteinander handeln: Aufgaben und Perspektiven der Europäischen Allianz für Familien*. Baden-Baden: Nomos, p. 203-214.

FLAQUER, L. (2010). «Pobresa infantil i famílies a Europa». *Educació social: Revista d'intervenció socioeducativa*, núm. 46, p. 11-28.

FLAQUER, L.; GARRIGA, A. (2009). «Marital disruption in Spain: Class selectivity and deterioration of economic conditions», a H. J. ANDRESS i D. HUMMELSHEIM (eds.). *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar, p. 178-210.

FLAQUER, L.; VILLÀ, R. (2008). «La economía no es sólo cosa de adultos. Distribución de la renta y pobreza infantil», a C. BRULLET i C. GÓMEZ-GRANELL (eds.). *Malestares: Infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó, p. 257-280.

FLAQUER, L.; ALMEDA, E.; NAVARRO, L. (2006). *Monoparentalitat i infància*. Barcelona: Fundació La Caixa.

HAO, L.; BONSTEAD-BRUNS, M. (1998). «Parent-child differences in educational expectations and the academic achievement of immigrant and native students». *Sociology of Education*, núm. 71(3), p. 175-198.

HEATH, A. F.; ROTHON, C.; KILPI, E. (2008). «The Second Generation in Western Europe: Education, Unemployment, and Occupational Attainment». *Annual Review of Sociology*, núm. 34, p. 211-235.

KAO, G.; THOMPSON, J. S. (2003). «Racial and Ethnic Stratification in Educational Achievement and Attainment». *Annual Review of Sociology*, núm. 29, p. 417-442.

LOHMAN, H. (2009). «Welfare States, Labour Market Institutions and the Working Poor: A Comparative Analysis of 20 European Countries». *European Sociological Review*, núm. 25 (4), p. 489-504.

MARÍ-KLOSE, P. et al. (2008). *Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008*. Barcelona: Observatori de la Inclusió Social. Obra Social de Caixa Catalunya.

MARJORIBANKS, K. (2005). «Family background, adolescents' educational aspirations, and Australian young adults' educational attainment». *International Education Journal*, núm. 6(1), p. 104-112.

MCCALL, L.; PERCHESKI, C. (2010). «Income Inequality: New Trends and Research Directions». *Annual Review of Sociology*, núm. 36, p. 329-347.

NASH, R. (2003). «Inequality/difference in education: Is a real explanation of primary and secondary effects possible?». *British Journal of Sociology*, núm. 54 (4), p. 433-451.

PEÑA-CASAS, R.; LATTA, M. (2004). *Working poor in the European Union*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

QIAN, Z.; BLAIR, S. L. (1999). «Racial/ethnic differences in educational aspirations of high school seniors». *Sociological Perspectives*, núm. 42(4), p. 605-625.

REVELLI, M. (2010). *Poveri, noi*. Torí: Einaudi.

ROWNTREE, B. S. (1997 [1901]). *Poverty: A Study of Town Life*. Londres: Routledge – Thoemmes.

TÁRKI i APPLICA (2010). *Child poverty and child well-being in the European Union*. Report for the European Commission. Budapest i Brussel·les.

TEACHMAN, J. D.; PAASCH, K. (1998). «The family and educational aspirations». *Journal of Marriage and the Family*, núm. 60(3), p. 704-714.

12. L'exclusió residencial de famílies amb adolescents: radiografia i avaluació d'impactes

Fernando Antón Alonso

12.1. Introducció

Durant la primera dècada del segle XXI, l'habitatge ha estat present de manera constant en la consciència col·lectiva de la societat espanyola. Aquesta presència, en alguns moments angoixant, ha estat canviant, ha adquirit diverses fesomies. Així, en els primers anys, l'habitatge es mostrava com un indicador de bonança econòmica. El bon estat de salut del sector de la construcció, amb un dinamisme propi d'èpoques anteriors, s'entenia a partir d'una ocupació molt important de la població activa, i amb un nivell de transaccions també molt elevat, amb xifres que batien registres en totes dues dimensions.

Aquest bon estat de salut era més fictici que real, en la mesura que la situació del sector de la construcció no es corresponia amb una resolució de les necessitats residencials. Semblava que la realitat residencial tenia diferents cares. D'una banda, l'habitatge es trobava millor que mai. El sector donava ocupació a la població autòctona i a l'estrangera. La immigració trobava en aquest sector un bon començament per iniciar el procés d'integració. D'altra banda, una bona part de la població que residia a Espanya tenia enormes dificultats per satisfer les seves necessitats residencials. Els motius d'aquesta insatisfacció eren diversos, com també els col·lectius afectats. Entre alguns d'aquests factors podríem destacar les greus dificultats de la població jove per emancipar-se, per l'elevat preu dels habitatges; l'augment progressiu de l'esforç econòmic per al pagament dels habitatges, tant en règim de propietat com de lloguer; la població d'edat avançada resident en habitatges en un estat deficient; i l'existència d'una xifra estructural de població resident en barraques (nombre que es va incrementar amb l'arribada de població estrangera).

Va ser cap a la meitat de la dècada quan el bon estat de salut de l'habitatge a Espanya va canviar de color. Començaren a alçar-se veus que alertaven de l'excés d'optimisme. Una inflació constant dels preus dels habitatges, la construcció excessiva d'habitatges (molt per sobre del creixement de les llars), molts destinats a segona residència, la concessió de préstecs per més del 80% del valor de l'immoble i sense totes les garanties de pagament assegurades, constituïen uns elements de risc que no es van considerar. El mercat immobiliari estava a ple rendiment i suposava un factor molt important per al creixement del PIB nacional.

Ja a partir de l'any 2007, la realitat econòmica ens faria arribar a la conclusió que era molt probable que passés allò que algunes institucions havien avisat: l'esclat de la bombolla immobiliària. Les conseqüències van ser pitjors del que es pensava al principi, perquè s'hi va afegir una crisi financera internacional de

repercussions comparables al crac del vint-i-nou. La situació actual, prou coneguda, només ha intensificat la greu situació residencial de moltes famílies, i ha fet augmentar el nombre de persones afectades per processos d'exclusió en aquest àmbit. Tot i que moltes famílies havien aconseguit accedir al mercat residencial, ho havien fet en unes condicions de molta vulnerabilitat, amb hipoteques pendents de l'evolució dels tipus d'interès i amb una solvència molt dubtosa en cas que arribessin èpoques de vaques magres. Així fou, i el gran augment de la població aturada, fins a xifres mai vistes a Espanya, provocà l'empobriment de gran part de la població espanyola. Com a conseqüència d'això moltes famílies no poden pagar els préstecs hipotecaris concedits, i/o el cost de l'habitatge els està suposant situar-se prop del llindar de pobresa.

12.2. L'exclusió residencial en el millor moment del mercat immobiliari

- La simple disposició d'un habitatge on viure no garanteix la satisfacció de les necessitats residencials.
- Els membres d'una família poden disposar d'un habitatge on viure, però el manteniment d'aquest habitatge pot suposar un esforç econòmic excessiu; o que sota el mateix sostre hi visquin massa membres en relació amb la grandària de l'habitatge; o que l'habitatge no reuneixi els criteris mínims estructurals i d'instal·lacions que caldrien per poder qualificar-lo d'habitatge digne.
- L'exclusió residencial no s'ha de veure simplement a partir de l'accés a un habitatge, sinó que aquest ha de reunir els requisits mínims que li permetin complir les funcions socials que en l'actualitat li són assignades en una societat com la catalana.
- La multidimensionalitat de l'exclusió residencial es defineix a partir dels components següents: accessibilitat, adequació, habitabilitat i estabilitat.

Les dificultats per cobrir les necessitats residencials han estat presents a Catalunya durant la primera dècada del segle XXI, tot i el bon estat de salut que presentava el mercat residencial. El sistema de provisió residencial majoritari, el mercat, no ha aconseguit eliminar les situacions d'exclusió en l'habitatge. La simple disposició d'un habitatge on viure no garanteix la satisfacció de les necessitats residencials. Treballar sota el concepte d'exclusió residencial implica treballar amb la idea d'un procés multidimensional que afecta o pot afectar les persones o les famílies en diferents graus. Els membres d'una família poden disposar d'un habitatge on viure, però el manteniment d'aquest habitatge pot suposar un esforç econòmic excessiu. També pot passar que sota el mateix sostre hi visquin massa membres en relació amb la grandària de l'habitatge. Pot donar-se el fet que una família tingui habitatge, però que no reuneixi els criteris mínims estructurals i d'instal·lacions que caldrien per poder qualificar-lo d'habitatge digne.

Així doncs, l'exclusió residencial no s'ha de veure simplement a partir de l'accés a un habitatge, sinó que aquest ha de reunir els requisits mínims que li

permetin complir les funcions socials que en l'actualitat li són assignades en una societat com la catalana. La multidimensionalitat de l'exclusió residencial es defineix a partir dels components següents:

- *Accessibilitat*: es refereix a la relació entre la capacitat econòmica de les persones i les llars, i els preus dels habitatges. Es mesura tenint en compte el cost mensual o anual que suposa l'habitatge en relació amb l'economia de les famílies o dels individus. El cost de l'habitatge depèn en gran mesura d'un sistema de provisió residencial basat, gairebé exclusivament, en l'existència d'un mercat residencial entorn al qual se satisfan les necessitats residencials de la població catalana.

- *Adequació*: els problemes relatius a la desadequació residencial posen en relació les característiques dels habitatges i les de les famílies i les persones que hi viuen. Així, un habitatge pot ser o no adequat segons les famílies i persones que l'habitin.

- *Habitabilitat*: mitjançant aquest element s'analitzen els components estàtics de l'habitatge. El grau de desenvolupament assolit per la societat catalana ens permet parlar d'unes condicions mínimes sense les quals els habitatges no poden ser qualificats com a tals. Els que no compleixen aquestes condicions mínimes deixen de ser habitatges per passar a ser considerats dins la categoria d'infrahabitatges.

- *Estabilitat*: la darrera dimensió de l'exclusió residencial es defineix partint de la consideració de l'habitatge com a element propiciador d'estabilitat i seguretat. La possibilitat de creació d'una llar és l'element essencial per comprendre aquest indicador. Des d'aquest marc és des del qual es poden complir les funcions socials de l'habitatge.

12.3. Exclusió residencial: impacte en les llars amb infants i adolescents

- Les condicions residencials dels adolescents i infants són un àmbit poc estudiat en anteriors anàlisis sobre la situació residencial, però de gran rellevància ja que les condicions residencials dels adolescents catalans influiran en el seu creixement i en les condicions i el desenvolupament de la societat.

- Segons dades del cens del 2001 a Catalunya, el 10,6% de la població d'entre 0 i 15 anys vivia en condicions d'infrahabitatge i el 4,1% en situació d'amuntegament.

El Panel de Famílies i Infància (PFI) ens ofereix l'oportunitat d'analitzar l'exclusió residencial precisament en un dels millors moments del sector immobiliari, l'any 2006. La primera onada que es va realitzar, amb entrevistes a 3.000 adolescents i a un dels seus progenitors, ens permet fer una anàlisi en profunditat de la situació residencial dels i les adolescents (entre 12 i 16 anys). A partir del qüestionari administrat als progenitors es pot conèixer la situació de les llars i dels fills i filles.

La recerca sobre les condicions residencials dels adolescents i infants pren rellevància ja que es tracta de col·lectius generalment poc estudiats en anàlisis anteriors sobre la situació residencial. Els col·lectius vulnerables sobre els quals s'han fet els estudis relatius a la situació residencial han estat altres: persones grans, població estrangera, població gitana, joves emancipats, entre altres. I no pas per l'escassa incidència del fenomen sobre aquest col·lectiu. En analitzar les dades procedents del Cens de Població i Habitatges de l'any 2001, un percentatge important de la població menor d'edat vivia en situacions d'exclusió residencial. Per citar-ne alguns exemples, el 10,6% de la població d'entre 0 i 15 anys vivia en condicions d'infrahabitatge. D'altra banda, el 4,1% dels residents a Catalunya en aquesta edat vivien en situació d'amuntegament.

L'estudi que aquí presentem pretén contribuir al coneixement de la situació residencial dels adolescents catalans, que considerem que és força desconeguda. Les condicions residencials dels adolescents catalans influiran en el seu creixement i en les condicions i el desenvolupament de la societat. Ens centrem en les principals problemàtiques en l'anàlisi de l'exclusió residencial en les llars amb adolescents.

A continuació desenvoluparem cadascuna de les dimensions de l'anàlisi de l'exclusió residencial. Tot seguit es presenta una taula resum amb les dimensions, els indicadors i la seva presència entre les famílies amb adolescents a Catalunya segons les dades del PFI del 2006 (taula 50, a la p. següent).

12.3.1. L'accessibilitat a l'habitatge

- L'any 2006 hi havia un 51,4% de llars amb adolescents que no tenien cap pagament periòdic pels seus habitatges.
- La mitjana del percentatge d'ingressos destinats al pagament de la hipoteca o el lloguer arribava fins a l'11% considerant totes les llars, i al 23,4% només en aquells casos de llars amb pagaments pendents.
- Un 11,3% de les llars pagava pel seu habitatge per sobre del llindar del 30% dels seus ingressos. Cal destacar el 2,7% de famílies que hi destinava el 50% o més dels ingressos.
- Un 3% de les llars amb adolescents s'havien retardat a pagar la hipoteca almenys una vegada l'últim any.
- Les llars que en el darrer any havien tingut dificultats per pagar almenys un cop el rebut del lloguer eren el 14,9%.
- Un 14,5% de les llars on vivien els adolescents presentaven l'any 2006 algun tipus de problemàtica residencial de caire econòmic.
- Com més dificultats econòmiques familiars, més possibilitats de viure en altres règims alternatius a la propietat, que es caracteritzen precisament per la inestabilitat.

Per mesurar la incidència de les problemàtiques relacionades amb l'accessibilitat en les llars amb adolescents, hem mirat de construir una sèrie d'indicadors que s'ajustin a l'anàlisi d'aquesta dimensió. El principal indicador que es fa

Taula 50. Dimensions, indicadors i llars afectades per cada indicador d'exclusió residencial

Dimensions	Indicadors	% de llars afectades pels indicadors	% de llars afectades per la dimensió
Accessibilitat	% de llars amb més del 30% dels ingressos destinats al pagament de l'habitatge (propietat o lloguer)	11% del total de llars	
	% de llars amb retards en el pagament de la hipoteca o altres préstecs relacionats amb la compra de l'habitatge	Un 2,6% sobre el total de llars, i un 3% sobre el total de llars que viuen en règim de propietat i tenen pagaments pendents	14,5% sobre el total de les llars
	% de llars amb retards en el pagament del lloguer del seu habitatge	Un 4,9% sobre el total de llars, i un 14,9% sobre el total de llars que viuen en règim de lloguer	
	% de llars amb retards en el pagament d'algun rebut d'aigua, telèfon, electricitat o gas	4,9% sobre el total de les llars	
Adequació	% de llars amb menys de 20 m ² per persona: amuntegament físic (segons m ² per persona)	20,9% sobre el total de les llars	24% sobre el total de les llars
	% de llars en habitatges amb amuntegament sociològic (relació entre edat dels nens i disposició o no d'habitació pròpia)	6,0% sobre el total de les llars	
Habitabilitat	% de llars en infrahabitats	12,8% sobre el total de les llars	12,8% sobre el total de les llars
Estabilitat	% de llars amb tinença de l'habitatge inestable: lloguer amb contracte a terminis, lloguer sense contracte, relloguer, altres tipus de lloguer i qualsevol tipus de cesió	8,6% sobre el total de les llars	8,6% sobre el total de les llars

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

servir per mesurar l'exclusió residencial des d'aquesta dimensió és l'esforç d'accessibilitat. Hi ha diverses maneres de calcular-lo (Mullor Gómez, 2007; Borrell, Costas i Enríquez, 2007). Aquí es treballarà des de la perspectiva de l'esforç mensual que suposa per a les famílies complir els pagaments referits a la hipoteca o el lloguer per poder viure en un habitatge. Les entitats financeres solen considerar que entre el 35% i el 40% dels ingressos és la xifra límit a partir de la qual les famílies poden veure compromesa la seva economia i poden tenir problemes per respondre als pagaments periòdics que suposa viure amb una hipoteca.³¹ En el nostre cas, allunyant-nos una mica d'aquestes xifres per arribar a llindars menys constrenyedors per a les economies de les famílies, i acostant-nos a les dades amb què s'ha treballat en alguns estudis de caire sociològic (Cortés, Plaza i Fernández, 2003; Cortés *et al.*, 2008; IERMB, 2009), estudiarem l'esforç d'accessibilitat a partir del llindar del 30% dels ingressos familiars.

L'any 2006 hi havia un gran nombre de llars amb adolescents que no tenien cap pagament periòdic pels seus habitatges (el 51,4%). La mitjana del percentatge d'ingressos destinats al pagament de la hipoteca o al lloguer arribava fins a l'11% en considerar totes les llars, i al 23,4% només en aquells casos de llars amb pagaments pendents. Es tracta de xifres no gaire elevades, que es troben per sota el llindar establert. Del total de llars amb adolescents,

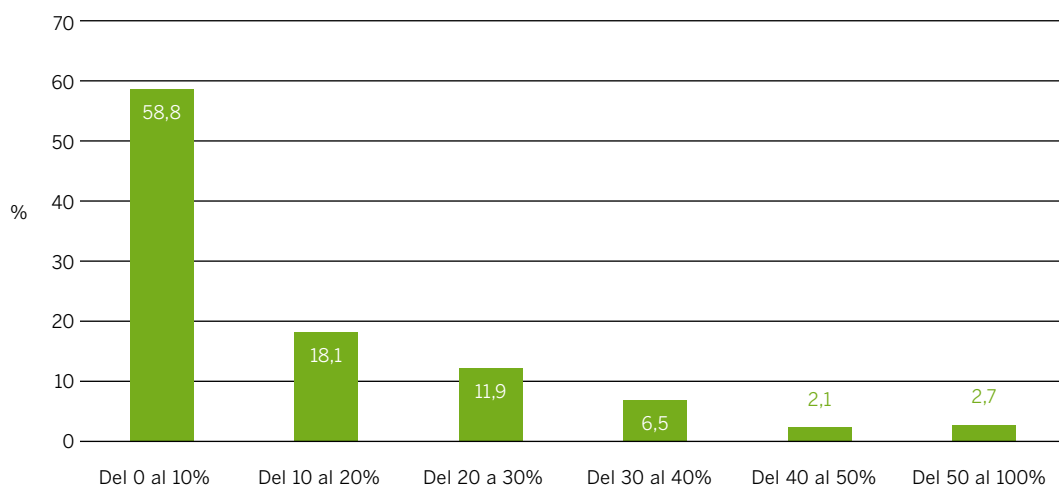
31. Tanmateix, les entitats bancàries solen considerar sota aquest llindar tots els deutes de la família (posseir préstecs personals, quota mensual per al pagament del cotxe o altres tipus de pagaments).

un 11,3% pagava pel seu habitatge per sobre el llindar del 30% (són les llars que corresponen a les tres darreres columnes del gràfic 27). Aquesta xifra puja fins al 24% quan considerem només les llars amb pagaments periòdics pel seu habitatge. Cal destacar el 2,7% de famílies que destinaven el 50% o més dels seus ingressos a pagar l'habitatge. Aquí estaríem fixant-nos en situacions molt greus, en què les llars veurien seriosament malmesos altres aspectes quotidians com l'alimentació, un aspecte de vital importància quan parlem de llars amb nois i noies en fase de creixement.

Si bé l'esforç per pagar l'habitatge constitueix una bona mesura per determinar l'accessibilitat a l'habitatge, hi ha altres indicadors que ens poden apropar al mateix objectiu. D'una banda, els retards en els pagaments dels rebuts de la hipoteca o altres rebuts necessaris relacionats amb el pagament de l'habitatge, o si s'ha produït un retard en el pagament del lloguer. De l'altra, els retards en pagaments referits als serveis mínims amb què han de comptar els membres d'una llar: electricitat, gas, aigua i telèfon.

Pel que fa als retards en el pagament de l'habitatge en propietat, el 2006 ens trobàvem en un moment en què les dificultats econòmiques de les llars no eren excessives, tot i haver-hi xifres de pobresa molt elevades per a un cicle econòmic alcista.³² Les dades del PFI ens diuen que un 3% de les llars amb adolescents s'havia retardat a pagar la hipoteca almenys una vegada l'últim any. Així, la majoria de llars tenien una situació econòmica que els permetia complir el compromís amb l'entitat bancària que els havia concedit el préstec hipotecari. Però això no vol dir que la llar no passés per una situació econòmica difícil. Aquesta situació d'impagament canvia quan ens fixem en les llars que viuen en règim de lloguer. El preu d'un lloguer és més baix que el d'una hipoteca, tot i que l'alça dels preus de lloguer en la segona meitat de la dècada va igualar, en certa manera, l'esforç d'accés en propietat i en lloguer. Les llars que el darrer any havien tingut dificultats per pagar almenys un cop el rebut del lloguer eren el 14,9%. Per tant, sembla que les dificultats de les llars són

Gràfic 27. Llars segons el grau d'esforç d'accessibilitat (% dels ingressos destinats al pagament periòdic de l'habitatge). Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

32. L'any 2006 la xifra de llars que es trobaven en situació de pobresa relativa a Catalunya era del 16%.

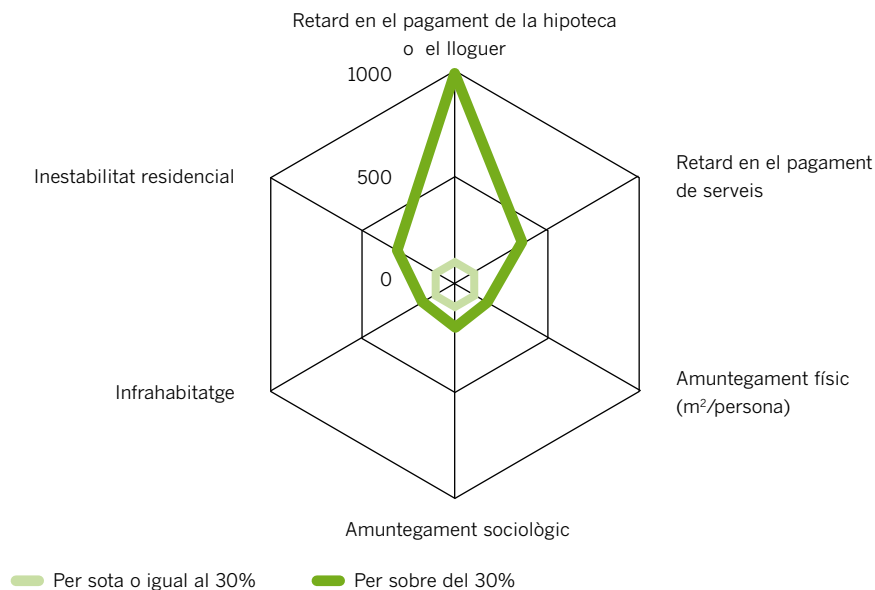
majors en l'àmbit del lloguer. Aquesta xifra és considerablement elevada si tenim en compte la situació de bonança que es declarava sobre l'economia catalana i del mercat immobiliari en aquella època. Si ajuntem tots dos indicadors, el retard en el pagament de la hipoteca i el retard en el pagament del lloguer, la problemàtica afecta el 5,4% de les llars amb pagaments pendents.

D'altra banda, s'ha construït un índex per tenir en compte la incidència general de les problemàtiques d'accessibilitat. Per fer el càlcul de l'índex, en primer lloc, s'han agrupat les llars amb la problemàtica dels retards en el pagament de la hipoteca o del lloguer (2,8% sobre el total de llars). En segon lloc, l'índex s'ha creat a partir de tres indicadors: accessibilitat (esforç), retard en el pagament de la hipoteca o del lloguer i retard en el pagament d'algun dels serveis bàsics. Els resultats obtinguts ens mostren que un 14,5% de les llars on vivien els adolescents presentaven l'any 2006 algun tipus de problemàtica residencial de caire econòmic. Dins d'aquest percentatge, hi havia un 12,2% de llars que presentaven almenys un problema d'accessibilitat, un 1,6% que tenien dos problemes, i tan sols un 0,7% de llars on es donaven tots tres problemes, que constituïrien els casos més extrems.

Juntament amb el problema econòmic n'hi ha d'altres que suposen un empitjorament de les condicions residencials. Per mirar d'analitzar aquestes relacions hem construït un gràfic de tipus radial que ens permeti estudiar el vincle dels problemes econòmics amb la resta.³³ S'hi ha agafat l'indicador «esforç d'accessibilitat», i s'ha relacionat amb la resta d'indicadors, també els econòmics. Com es pot veure al gràfic 28, tots els indicadors d'exclusió estan relacionats positivament amb els problemes d'accessibilitat. El vincle és especialment important amb la resta d'indicadors d'accessibilitat econòmica i amb la precarietat en la tinença, l'indicador d'estabilitat residencial. En primer lloc,

33. La manera d'interpretar aquests tipus de gràfics és considerant unes dades com a referència. En el nostre cas, les dades de referència són el percentatge de famílies que han de pagar per l'habitatge el 30% dels seus ingressos o menys. En aquest cas el valor que tindrà cadascuna de les problemàtiques reflectides al gràfic serà de 100. En canvi, quan es presenten les dades de les famílies que superen el llindar del 30%, la línia quedarà per sota o per sobre dels 100 punts en relació amb la dada concreta de referència. Si queda per sobre, indicarà que aquesta problemàtica té una major incidència en el cas de les llars que superen el llindar. Si queda per sota, per contra, estarem davant una problemàtica que no té relació amb les dificultats per pagar l'habitatge.

Gràfic 28. Relació entre l'esforç d'accessibilitat de les llars i la resta d'indicadors d'exclusió residencial. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

el fet de destinar una part important dels ingressos de la llar al pagament de l'habitatge, ja sigui a través de quotes hipotecàries o bé rebuts de lloguer, suposa un afebliment de l'economia de les llars que, en casos extrems, pot suposar la impossibilitat de fer front a aquests pagaments. En segon lloc, la relació entre la inestabilitat residencial i els problemes econòmics relacionats amb el pagament de l'habitatge es produeix per l'estreta relació entre el règim de tenença i l'economia de les famílies. Com més dificultats econòmiques familiars, més possibilitats de viure en altres règims alternatius a la propietat, règims que es caracteritzen precisament per la inestabilitat.

12.3.2. Els problemes d'adequació: l'amuntegament

- La sobreocupació dels habitatges suposa una de les principals problemàtiques residencials que ha afectat, sobretot, la població estrangera amb dificultats econòmiques que ha arribat a Catalunya els darrers vint anys.
- Les conseqüències de l'amuntegament (físic) van des dels problemes de salut vinculats a la facilitat per a la transmissió de malalties, la manca de privacitat i les dificultats relacionals, fins a les dificultats per al creixement i el desenvolupament adequat dels nens i nenes que viuen sota aquestes condicions.
- Considerant els 20 m² com a llindar mínim de què ha de disposar una persona en un habitatge, tenim que el 21% de les llars a Catalunya on viuen adolescents poden ser qualificades d'amuntegades.
- Un 2,8% dels nois i noies assenyalava que no disposava d'un espai propi i adequat per dormir (amuntegament sociològic greu).
- Un 24% de les llars té algun problema relacionat amb l'amuntegament.

La dimensió de l'adequació residencial fa referència a com les necessitats específiques dels membres que viuen en un habitatge són cobertes per les seves característiques. Aquestes han d'abastar la totalitat de la realitat residencial. Això vol dir que l'habitatge pot estar preparat per cobrir les necessitats dels seus habitants, però l'edifici o el barri on es localitza l'habitatge pot no complir els requisits mínims. A més, l'adequació residencial es pot mesurar tenint en compte diverses dimensions, com ara l'espai disponible i l'existència d'una estructura residencial que afavoreixi la mobilitat.

En aquest cas, només treballarem des de la perspectiva de l'habitatge i de l'espai disponible, ja que les possibilitats del qüestionari es limiten a aquest àmbit. L'indicador clau que fem servir per analitzar l'adequació residencial és l'amuntegament. La sobreocupació dels habitatges suposa una de les principals problemàtiques residencials que ha afectat, sobretot, la població estrangera amb dificultats econòmiques que ha arribat a Catalunya els darrers vint anys. Les conseqüències de l'amuntegament van des dels problemes de salut vinculats a la facilitat per la transmissió de malalties, la manca de privacitat i les dificultats relacionals, fins a les dificultats per al creixement i el desenvolupament adequat dels nens i nenes que viuen sota aquestes condicions.

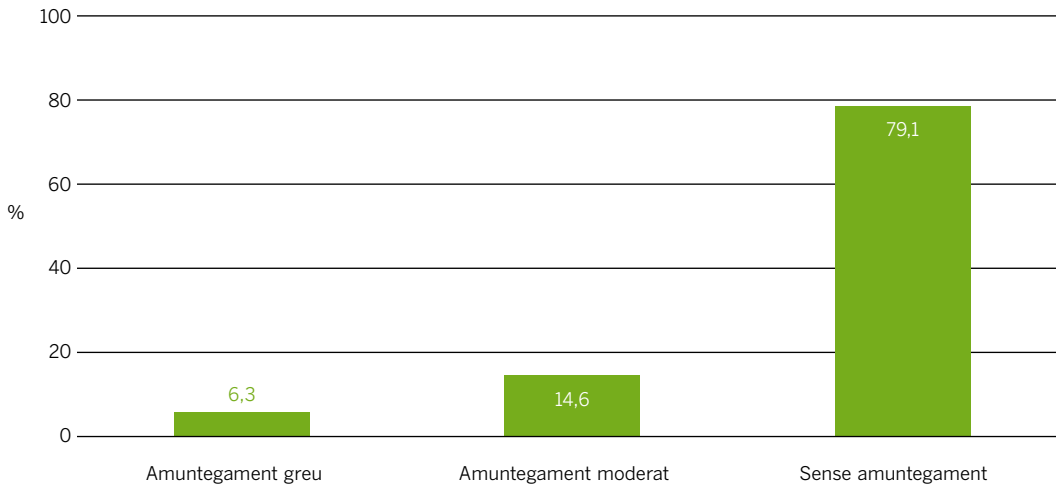
Cal dir en aquest punt que aquesta problemàtica ha estat menystinguda per la manera com s'ha emprat l'indicador d'amuntegament. A Espanya se sol treballar amb l'indicador d'amuntegament a partir dels m² per persona. Aquesta no és l'única manera d'analitzar l'amuntegament, però sí la més comuna en els estudis sobre habitatge a Espanya. Molts dels estudis espanyols sobre exclusió residencial que han abordat aquestes problemàtiques partien d'una consideració molt baixa de les necessitats residencials en matèria d'espai. Així, d'acord amb les necessitats establertes en la major part de la regulació sobre habitabilitat a l'Estat espanyol, els 10 m² per persona són considerats el llindar mínim per sota del qual un habitatge (i les persones que hi viuen) es considera amuntegat (Leal i Cortés, 1998; Cortés, Plaza i Fernández, 2003; Cortés *et al.*, 2008; Colectivo IOÉ, 2005; Subirats, 2005). En el cas concret de Catalunya, la cèdula d'habitabilitat es concedeix als edificis antics sempre que tinguin com a mínim 20 m². En el cas de Catalunya ens hem de remetre al Decret 55/2009 sobre condicions d'habitabilitat dels habitatges i la cèdula d'habitabilitat, que ve a desenvolupar part de la Llei pel dret a l'habitatge aprovada pel Parlament de Catalunya el 18 de desembre de 2007. En aquesta normativa s'estableix que els nous habitatges han de disposar com a mínim de 40 m², i han de ser construïts pensant sempre en què hi puguin viure dues persones. Per tant, en l'actualitat, si més no a Catalunya, la nova realitat residencial no considera admissible viure per sota dels 20 m² per persona.

En primer lloc, l'amuntegament físic amb què s'ha treballat fa referència als m² per persona. Les possibilitats del qüestionari ens guien cap a un indicador d'amuntegament físic en aquesta direcció, en comptes d'utilitzar un indicador que tingui en compte el nombre de dormitoris per persona. Considerant els 20 m² com a llindar mínim de què ha de disposar una persona en un habitatge, tenim que el 21% de les llars a Catalunya on viuen adolescents poden ser qualificades d'amuntegades (gràfic 29). Aquesta xifra està molt per sobre de les dades amb què es treballa quan es parla d'amuntegament. Segons el cens del 2001, amb un llindar de 10 m², el total de llars amuntegades només assolía el 2,8%, i segons les dades del PFI del 2006, la xifra es queda a l'1%. Però la clau és el llindar. No és el mateix considerar 10 m² com a mínim que 20 m². És per això que cal prestar més atenció a aquesta problemàtica ja que afecta una cinquena part de les llars amb adolescents.

Dins de l'amuntegament se'n poden considerar diferents graus, que podrien anar des de les situacions més greus fins a les situacions moderades, arribant finalment a les situacions en què no existeix cap mena de problema pel que fa a la disponibilitat d'espai. Així, hem considerat que quan els membres de la llar disposen de menys de 15 m², l'amuntegament seria greu. Quan els membres de la llar només disposin d'entre 15 i 20 m² estaríem parlant d'amuntegament moderat. En canvi, quan les persones que viuen sota el mateix sostre disposen de 20 m² com a mínim, estaríem davant de situacions sense problemes d'espai. L'amuntegament moderat és més important en nombre en les llars amb adolescents, i és més del doble en punts percentuals.

Una altra manera de mesurar l'amuntegament en particular, i l'adequació dels habitatges en general, té a veure amb el que s'anomena amuntegament

Gràfic 29. Llars dels i les adolescents segons el grau d'amuntegament físic. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

sociològic (Cortés, Plaza i Fernández, 2003). En aquest cas, es treballa amb la perspectiva de la conjunció de les dimensions i organitzacions dels habitatges i els tipus de llars en què viuen, segons els sexes i les edats, fonamentalment. La base de l'estimació d'aquest tipus d'indicador és considerar la privacitat com un element bàsic del desenvolupament dels individus. És a dir, l'habitatge ha de cobrir una sèrie de necessitats bàsiques, entre les quals es troba la privacitat. Aquesta privacitat és més necessària com més edat tenen els individus. Tenint en compte tot això, es presenten dues possibilitats d'indicadors d'amuntegament sociològic: a) fins als 15 anys els fills poden compartir dormitori amb germans també menors d'edat. Per tant, si comparteixen dormitori amb altres persones majors d'aquesta edat, ja sigui germans, pares o avis, entre altres, es considerarà un indicador d'amuntegament; b) a partir dels 16 anys els fills han de tenir un dormitori propi.

Les dades sobre l'amuntegament vist des d'aquesta perspectiva ens mostren que la situació no es tan greu com en el cas de l'amuntegament físic. Així, les llars en què es viu en una situació d'amuntegament assoleixen el 6%, molt lluny del 21% de què parlaven quan ens referíem a l'amuntegament físic. De la mateixa manera que s'ha fet en el cas de l'amuntegament físic, també s'han considerat diferents graus de gravetat per a l'amuntegament sociològic. La taula 51 mostra les classificacions dels graus de gravetat de l'amuntegament sociològic.

Taula 51. Classificació del grau de gravetat de l'amuntegament sociològic segons les variables implicades: edat dels nois i noies i lloc on dormen. Catalunya

Edat	Lloc on dorm el noi o la noia			
	Dormitori per a ell/a sol/a per a ell/a sol/a	Comparteix dormitori amb un/a germà/ana	Comparteix dormitori amb més d'un/a germà/ana o amb un altre familiar adult	Sala d'estar, menjador o un altre espai
De 12 a 15 anys	Sense amuntegament	Sense amuntegament	Amuntegament moderat	Amuntegament greu
De 16 i més anys	Sense amuntegament	Amuntegament moderat	Amuntegament moderat	Amuntegament greu

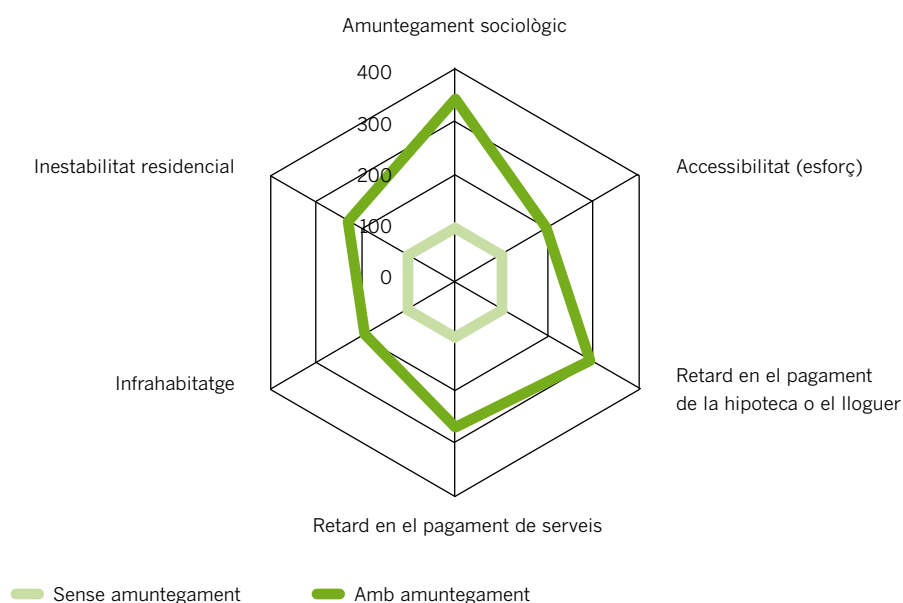
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

En aquest cas es parla de només d'un 0,8% de llars en condicions greus d'amuntegament sociològic, mentre que en el cas de l'amuntegament físic ja trobàvem un 6% només dins dels casos més greus. I només un 5,2% de les llars amb adolescents pateixen amuntegament sociològic moderat. La manca d'espai propi per als nois i noies sembla que no és un problema gaire present. Això ho corrobora també l'elevada disponibilitat de dormitori propi per als nois i noies enquestats. El 82,8% afirmaven tenir-ne. Per contra, les situacions greus estaven representades per un 2,8% dels nois i noies, que assenyalaven que no disposaven d'un espai propi i adequat per dormir (un 0,2% declaraven que dormien a la sala d'estar o al menjador; un 1,2% compartia dormitori amb més d'un germà o germana; un 0,8 compartia dormitori amb una persona adulta; i un 0,6% declarava que dormia en un altre espai diferent dels esmentats).

L'índex d'adequació construït per mesurar la incidència de la dimensió sobre les llars ens ofereix unes xifres molt elevades i preocupants. Un 24% de les llars tenen algun problema relacionat amb l'amuntegament, ja sigui físic o sociològic. Un 21% té un problema i un 3% té les dues problemàtiques de manca d'espai. Sense cap mena de dubte, és una problemàtica important, si tenim en compte que el 2006 el mercat immobiliari ofería una gran quantitat d'habitatges per cobrir una suposada demanda social de la població catalana i espanyola.

Una primera conclusió que se'n pot treure és que el problema de la manca d'espai físic està relacionada amb altres problemàtiques residencials. La relació entre els indicadors de la mateixa dimensió sempre és més elevada que amb la resta (gràfic 30). Així, com ja s'havia assenyalat abans, el vincle entre l'amuntegament mesurat des d'una perspectiva sociològica i física és molt elevat. Pel que fa a la resta d'indicadors, hi ha una alta relació positiva entre l'existència de problemes d'accessibilitat i la manca d'espai físic. S'aprecia

Gràfic 30. Relació entre l'amuntegament físic (m²/persona) de les llars i la resta d'indicadors d'exclusió residencial. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

sobretot en el retard en el pagament de les hipoteques i els lloguers, i els serveis mínims de l'habitatge. Aquests indicadors d'accessibilitat són els més representatius de les situacions més greus. El retard en el pagament dels serveis i, sobretot, de la hipoteca o del lloguer suposa un estat molt avançat de deteriorament de les economies de les llars. D'altra banda, en menor mesura trobem la relació positiva entre l'accessibilitat econòmica mesurada en esforç mensual, l'infrahabitatge i la tinença d'habitatge precari. L'accessibilitat econòmica té una relació menys marcada amb l'amuntegament, ja que no estem davant d'una problemàtica d'accessibilitat extrema, com sí que ho eren els retards en els pagaments periòdics. Si s'incrementa el llindar del percentatge d'ingressos destinats al pagament de l'habitatge fins al 40%, podríem observar com la relació entre l'amuntegament i l'esforç d'accessibilitat assoleix les xifres de la resta d'indicadors d'accessibilitat econòmica.

12.3.3. Les condicions estructurals de l'habitatge: l'habitabilitat

- Considerem infrahabitatges aquells habitatges que no compleixen les condicions mínimes d'habitabilitat.
- Més d'una desena part de les llars presenten problemes bàsics d'estructura. Un 12,8% dels habitatges podrien ser qualificats d'infrahabitatges perquè no reuneixen els requisits mínims per poder ser habitats.
- Un 5% de les llars presenta un major grau d'exclusió, amb la combinació de problemes estructurals greus i moderats o simplement amb problemes greus d'estructura.
- Un 8% de les llars es troba en infrahabitatges moderats, amb problemes d'estructura, o bé únicament amb manca d'instal·lacions bàsiques.

L'habitabilitat d'un habitatge és d'una de les condicions bàsiques per mesurar l'exclusió social des del punt de vista residencial. L'habitatge ha de complir uns requisits mínims d'habitabilitat. Aquestes condicions mínimes estan per sobre de la situació i les condicions particulars de les persones. Tanmateix, aquestes condicions estan relacionades amb el grau de desenvolupament de la societat a què pertany la població analitzada, però també amb les condicions particulars del medi on es localitza l'habitatge. La societat catalana ha assolit un nivell de vida i té una localització concreta que han de servir com a elements d'orientació a l'hora de elaborar indicadors d'habitabilitat.

En aquest cas, es considera oportú avaluar les problemàtiques d'habitabilitat mitjançant la creació d'un únic indicador. Aquest indicador té l'objectiu essencial de mesurar les condicions mínimes que un habitatge ha de tenir per poder ser habitat. Podem fer servir els noms d'habitatge digne, o d'habitatge mínim, però parlarem en aquest apartat d'infrahabitatge per referir-nos als habitatges que no compleixen les condicions mínimes d'habitabilitat. Com s'ha fet en els indicadors anteriors, es treballa des de la perspectiva de diferents graus d'exclusió. Es fa entenenent que s'ha de diferenciar entre aquells habitatges que tenen problemes que afecten de manera més intensa l'estructura, i d'altres que presenten problemàtiques més lleus, tot i que siguin importants pel que fa a l'estructura.

El PFI ens facilita construir un indicador complex d'infrahabitatge, en què es tenen en compte diferents indicadors simples que representen problemàtiques específiques estructurals dels habitatges. Entre aquestes, cal diferenciar les que tenen a veure amb l'estructura i aquelles que es relacionen amb la manca d'instal·lacions. La inexistència o la insuficiència de totes dues impliquen problemes estructurals. La taula 52 mostra les problemàtiques classificades segons si es tracta de deficiències estructurals o d'instal·lacions, així com el nivell de gravetat.

La combinació d'aquests elements ens dona la possibilitat de crear un indicador complex en què els problemes estructurals són considerats més greus que els problemes derivats de la manca d'instal·lacions. Així, les situacions més greus són aquelles en què els habitatges tenen algun problema estructural greu (esquerdes a les parets, aluminosi, corc) i moderat (manca de llum, humitats, fred per mal aïllament, manca de ventilació). Les situacions moderades d'infrahabitatge estarien representades per aquells habitatges amb problemes estructurals moderats o simplement amb mancances en alguna de les instal·lacions (aigua corrent, vàter, bany o dutxa, o connexió al clavegueram). Finalment, hi hauria els habitatges que no tenen cap tipus de problemàtica.

Segons aquesta operacionalització de la dimensió de l'habitabilitat de les llars amb adolescents, veiem que més d'una desena part d'aquestes llars presenten problemes bàsics d'estructura. Un 12,8% dels habitatges podria ser qualificat d'infrahabitatge perquè no reuneix els requisits mínims per poder ser habitat (gràfic 31). Presenten deficiències greus o moderades pel que fa a l'estructura, o bé tenen mancances rellevants en les instal·lacions considerades bàsiques. Gairebé un 5% presenta situacions de major exclusió, amb la combinació de problemes estructurals greus i moderats o simplement amb problemes greus d'estructura. Per altra banda, gairebé un 8% de les llars viu en infrahabitatges moderats, amb problemes d'estructura, o bé únicament amb manca d'instal·lacions bàsiques.

La relació de l'infrahabitatge amb la resta de dimensions i indicadors de l'exclusió residencial és interessant d'observar. Com passa amb els indicadors anteriors, l'infrahabitatge està especialment relacionat amb els indicadors de

Taula 52. Els problemes estructurals i les mancances d'instal·lacions mitjançant els quals s'ha construït l'indicador d'infrahabitatge.^a Catalunya

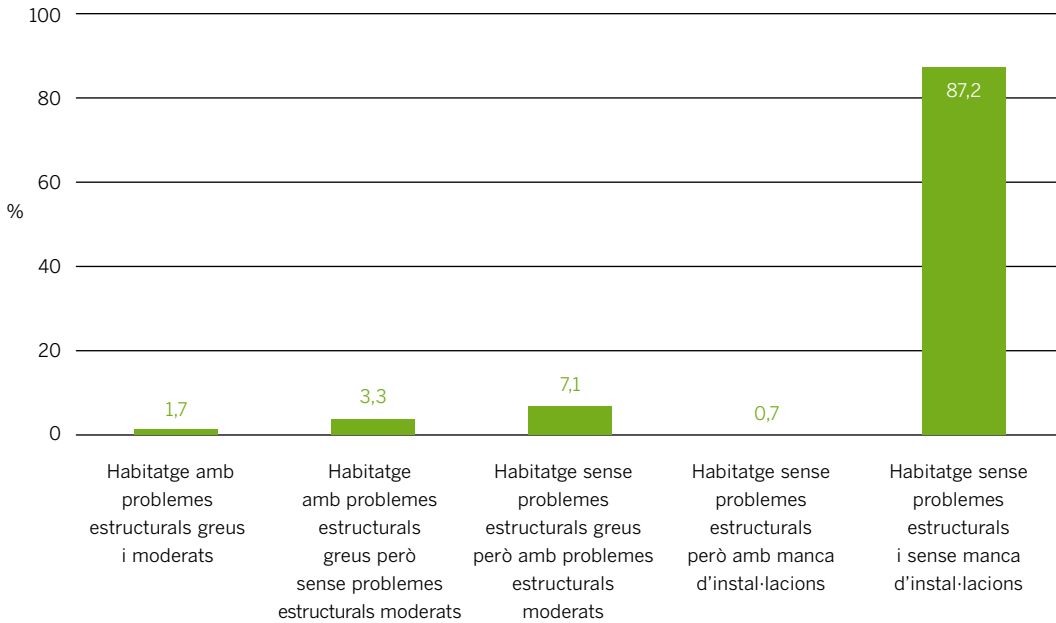
Estructura		Instal·lacions
Problemes estructurals greus	Problemes estructurals moderats	Problemes d'instal·lacions
Esquerdes a les parets de l'habitatge	Manca de llum solar a l'habitatge	Manca d'aigua corrent
Aluminosi, corc o altres problemes d'estructura a l'habitatge	Humitats a l'habitatge	Manca de vàter a l'habitatge
	Fred per mal aïllament a l'habitatge	Manca de bany o dutxa a l'habitatge
	Manca de ventilació a l'habitatge	Manca de connexió de clavegueram a l'habitatge

(a) En considerar aquests indicadors parcials hem mirat de ser agosarats a l'hora de construir un indicador d'infrahabitatge. Així, els indicadors de manca de llum solar, fred per mal aïllament i manca de ventilació suposen una passa endavant per tal de ser exigents amb les condicions mínimes que han de complir els habitatges en una societat desenvolupada com la catalana. Tanmateix, s'ha de dir que una consulta de les normatives sobre construcció i habitabilitat dels habitatges ens informa sobre la necessitat que els nous habitatges, sobretot, però també els antics, compleixin aquests requisits elementals per obtenir la cèdula d'habitabilitat.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

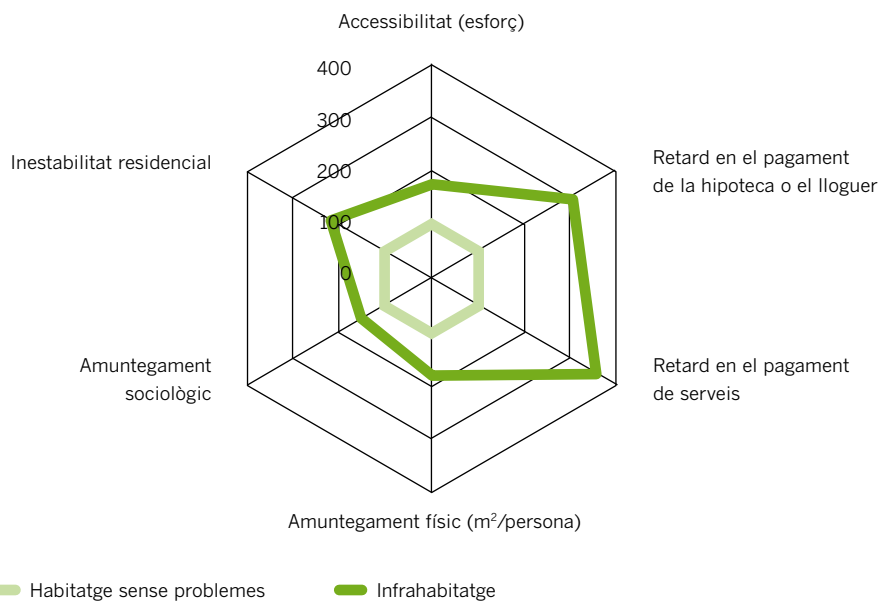
caire econòmic, i fonamentalment amb els indicadors de retards en els pagaments (gràfic 32). Com ja hem comentat anteriorment, el lloguer està relacionat amb pitjors situacions econòmiques de les famílies i, també, amb pitjors condicions residencials. Pel que fa al retard en el pagament dels serveis, no és estrany trobar-nos amb aquesta relació. De la mateixa manera que passava amb l'amuntegament, el deteriorament de l'economia familiar implica, en un

Gràfic 31. Llars segons les condicions estructurals de l'habitatge: infrahabitatge. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

Gràfic 32. Relació entre l'infrahabitatge i la resta d'indicadors d'exclusió residencial. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

primer pas, deixar de pagar els serveis mínims. Després vénen els retards en el pagament de la hipoteca o el lloguer. Les famílies amb les economies més precàries tenen una pitjor resolució de les necessitats residencials, i accedeixen a la part baixa dels habitatges en el mercat residencial, a més de tenir més dificultats per mantenir-los. En conclusió, es pot dir que existeix una relació positiva entre l'infrahabitatge i la resta d'indicadors. Per tant, l'infrahabitatge va acompanyat d'altres problemes residencials en totes les dimensions considerades. No es tracta d'un problema aïllat, com tampoc no és un problema aïllat l'amuntegament, així com les dificultats econòmiques relacionades amb l'habitatge.

12.3.4. L'habitatge sota condicions d'instabilitat

- L'indicador d'estabilitat residencial considera aquells règims de tinença que estiguin marcats per una possible i alta instabilitat (lloguer amb contracte a terminis, lloguer sense contracte, relloguer i altres tipus de lloguer no definits).
- El 8,6% del total de les llars viu en condicions d'instabilitat residencial.

Un altre requisit que han de complir els habitatges perquè siguin considerats elements integradors en la nostra societat té a veure amb la possibilitat de gaudir-ne de forma estable. No parlem en aquest punt, ara per ara, de la mobilitat residencial com una dificultat afegida que pugui posar en perill el compliment de les funcions socials de l'habitatge. Més aviat, es tracta de considerar la possible pèrdua de l'allotjament de les famílies. Hi ha circumstàncies sota les quals l'habitatge pot estar sotmès a vulnerabilitat, ja que les famílies no són capaces de mantenir-lo. En altres casos, ens trobem directament amb la pèrdua total de l'habitatge, com és el cas de les persones sense sostre. En altres, els processos de vulnerabilitat poden estar marcats per la il·legalitat d'assentaments irregulars en zones en què els habitatges i les autoconstruccions no estan permeses.

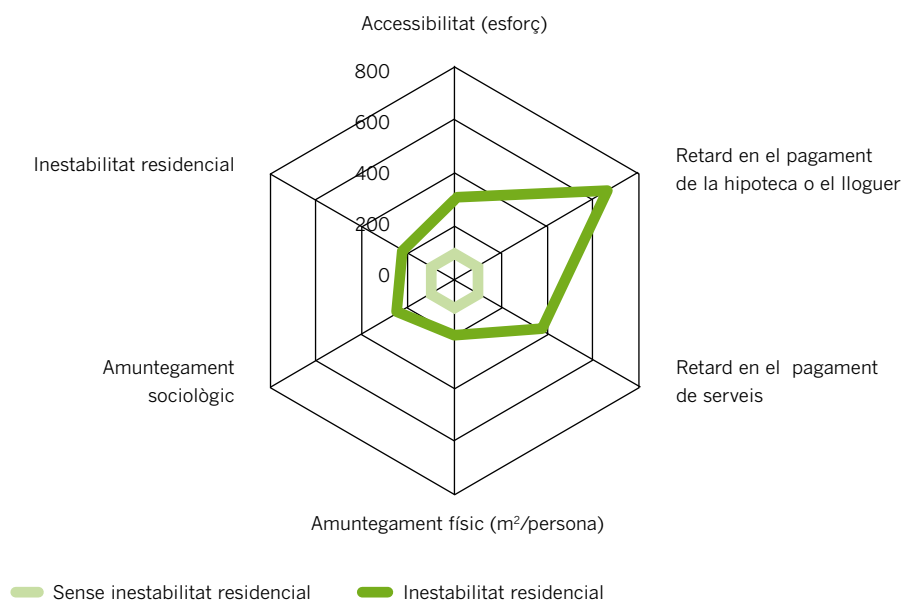
A partir del PFI, s'utilitza com a indicador d'estabilitat residencial aquells règims de tinença que estiguin marcats per una possible i alta instabilitat. Aquest indicador està construït a partir d'algunes formes de lloguer i totes les formes de cessió. En concret, en parlar del lloguer com a forma inestable de tinença ho fem considerant tres factors. En primer lloc, el lloguer constitueix una de les formes de tinença que més precarietat i instabilitat implica, sobretot algunes de les seves formes possibles, com el relloguer. De fet, una part important de la població que recorre a aquesta forma de tinença ho fa per motius d'instabilitat, ja sigui econòmica, del cicle vital o d'altres. A més, les condicions dels habitatges de lloguer en comparació amb els habitatges de propietat són pitjors. Finalment, i pensant en la segona part del capítol, entenem que algunes formes de lloguer tenen una relació important amb la instabilitat residencial, factor rellevant a l'hora de parlar de rendiment acadèmic i desenvolupament personal dels adolescents. Per tant, considerant aquests aspectes és adient incloure el lloguer amb contracte a terminis, el lloguer sense contrac-

te, el relloguer i altres tipus de lloguer no definits. S'ha considerat oportú deixar-ne fora el lloguer amb contracte indefinit, ja que s'entén com una fórmula de tinença amb un grau elevat d'estabilitat.

La situació general de les llars amb adolescents l'any 2006 no era gaire diferent de la que presentava la totalitat de llars en altres anys de la dècada. La propietat continua sent el règim de tinença majoritari, amb un predomini aclaparador. El lloguer, com a règim alternatiu i propi de la incapacitat de les llars per accedir a un habitatge en propietat, era la segona opció residencial. Segons els criteris establerts, les llars que viuen amb inestabilitat residencial són un 8,6% del total. Aquest percentatge és molt elevat. Tanmateix hem de pensar en aquest indicador com un indicador específic d'inestabilitat creat per als objectius d'aquest estudi. És a dir, el nostre interès no només radica en el fet de descriure la situació residencial de les famílies amb adolescents, sinó que també ens interessa analitzar la possible relació entre les condicions residencials i el rendiment educatiu i el desenvolupament personal.

Pel que fa a la relació que té amb la resta d'indicadors d'exclusió residencial, com ja havíem vist en la resta de gràfics radials, el vincle més important s'estableix amb els retards en els pagaments periòdics (gràfic 33). És especialment elevat aquest vincle amb el retard en el pagament del lloguer —no es considera aquí el pagament de la hipoteca perquè no està inclòs en el càlcul de l'indicador d'inestabilitat. Com ja hem comentat anteriorment, el vincle entre altres formes que no siguin la propietat i les problemàtiques residencials, sobretot les que tenen a veure amb l'economia de les llars, és molt important. Els ingressos i els requisits necessaris per formalitzar les hipoteques —tot i trobar-nos en un moment en què la concessió d'hipoteques no topava amb gaires frens (dades del 2006)— no són de fàcil accés per a les llars que tenen

Gràfic 33. Relació entre la inestabilitat residencial i la resta d'indicadors d'exclusió residencial. Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

economies febles. Per tant, la relació entre economies amb problemes i règims de tinença alternatius a la propietat es mostra positiva en les llars amb adolescents. Per altra banda, la resta d'indicadors tenen també una relació positiva amb el problema de la inestabilitat. Hi ha una major presència de les diferents problemàtiques quan existeix també inestabilitat residencial.

12.3.5. L'exclusió residencial a partir de la relació entre les dimensions de l'habitatge i l'índex d'exclusió

- Gairebé el 42% de les llars té almenys una dimensió d'exclusió, ja sigui per l'accessibilitat, l'adequació, l'habitabilitat o l'estabilitat.
- Això suposa una quantitat molt important de població i de nois i noies que no tenen resoltes les necessitats residencials.
- L'adequació mesurada a través de l'amuntegament és la problemàtica principal, ja que és present en gairebé el 56% de les llars amb exclusió. La segona dimensió amb més incidència és l'accessibilitat econòmica (35% de les llars amb exclusió).

En aquest apartat es presenta de manera sintètica, mitjançant un índex d'exclusió, la incidència de les problemàtiques residencials sobre les llars amb adolescents. Fins ara hem vist breument quines són les condicions residencials segons els indicadors, la relació entre ells, i hem fet una anàlisi per separat de les dimensions. L'objectiu és veure les relacions entre les diferents dimensions de l'exclusió residencial, així com fer una jerarquització dels problemes residencials.

Segons la realització d'un índex sumatori simple, en què es pot veure l'existència dels problemes residencials segons si tenen una, dues, tres o quatre dimensions (accessibilitat, adequació, habitabilitat o estabilitat), gairebé tres de cada cinc llars (58%) no es veuen afectades per cap tipus d'exclusió residencial (taula 53). Gairebé el 42% de les llars tenen almenys una dimensió d'exclusió, ja sigui per l'accessibilitat, l'adequació, l'habitabilitat o l'estabilitat. El 65% de les llars en situació d'exclusió residencial presenta problemes en una dimensió. El percentatge de llars en situació d'exclusió que presenta problemes en dues dimensions d'exclusió és del 24%. També és important el salt

Taula 53. Exclusió residencial segons el nombre de dimensions afectades (percentatges). Catalunya

Nombre de dimensions afectades	Totes les llars	Llars excloses
Sense problemes en cap dimensió	58,1	* %
Exclusió en una dimensió	27,4	65,2
Exclusió en dues dimensions	10,0	24,0
Exclusió en tres dimensions	3,7	8,8
Exclusió en quatre dimensions	0,8	2,0
	100	100

*En ser llars excloses, deixen d'estar considerades les llars sense problemes en cap dimensió.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

entre les que tenen dues i tres dimensions, aquestes darreres són gairebé el 9%. Finalment, les llars més excloses, aquelles que acumulen problemàtiques en les quatre dimensions, són el 2%.

Aquestes dades ens mostren unes xifres rellevants que han de ser contextualitzades. L'any 2006 l'exclusió residencial estava present en el 42% de les llars amb adolescents. Això suposa una quantitat molt important de població i de nois i noies que no tenien resoltes les seves necessitats residencials. La construcció d'habitatges, molt important aleshores, no suposava la recepta idònia per resoldre els problemes residencials, si més no, de les llars que estudiem aquí. Per tant, s'hauria de tenir en compte, de cara a moments d'expansió residencial, ara per ara llunyans, el fet que la construcció residencial no és l'opció més adient de cara a la resolució de les necessitats residencials i l'eliminació progressiva de l'exclusió en l'àmbit de l'habitatge. Les polítiques destinades a la rehabilitació del parc residencial i, sobretot l'equiparació dels preus dels habitatges i dels salaris, serien elements bàsics de cara a l'assoliment d'una societat catalana més inclusiva en matèria d'habitatge.

Però quina és l'estructura interna de l'exclusió residencial de les famílies amb adolescents? Hem vist amb detall quines són les principals mancances, amb els indicadors específics. Però dins de l'exclusió, i tot considerant-ne les dimensions, en quin grau es veuen afectades les llars per aquests problemes? El factor més important com a element únic d'exclusió és l'amuntegament (adequació), seguit dels problemes d'accessibilitat econòmica, l'infrahabitatge (habitabilitat), i per últim, l'estabilitat. Amb més detall, també podem veure, en funció d'aquesta operació selectiva, quina és la dimensió que, de manera única o combinada amb la resta de les dimensions, està més present entre les llars amb adolescents. Com veiem a la taula 5, l'adequació mesurada a través de l'amuntegament és la problemàtica principal, ja que està present en gairebé el 56% de les llars amb exclusió. La segona dimensió amb més incidència és l'accessibilitat econòmica. El 35% de les llars amb exclusió sofreix problemes econòmics per fer front als pagaments que implica el fet de viure en un habitatge. Finalment, i amb un grau d'incidència similar trobem l'habitabilitat, mesurada mitjançant l'infrahabitatge, i l'estabilitat, amb l'indicador basat en els règims de tinença més propers a aquesta condició.

Taula 54. Resum de la incidència de cadascuna de les dimensions (per separat, en combinació amb d'altres i en total) en l'exclusió residencial de les llars excloses (percentatges). Catalunya

Dimensió	Única dimensió	Amb una altra dimensió	Amb dues altres dimensions	Amb tres altres dimensions	Total incidència
Accessibilitat	13,5	12,9	6,9	1,9	35,2
Adequació	30,1	16,7	7,1	2,0	55,9
Habitabilitat	12,1	9,4	5,6	2,0	29,1
Estabilitat	9,6	8,9	6,8	2,0	27,3

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

12.3.6. El perfil de les llars amb exclusió

- Els perfils més relacionats amb els problemes residencials de les famílies amb fills i filles adolescents són: l'origen immigrant de les famílies procedents de països amb un PIB mitjà o baix, el fet de ser una llar pobre i un nombre elevat de membres a l'habitatge.

- En el cas de la població d'origen immigrant, el mecanisme que hi ha darrere l'exclusió residencial és la precarietat en l'accés a l'habitatge. La manca de prou poder adquisitiu suposa accedir als habitatges més barats del mercat residencial, que solen ser els que presenten pitjors condicions.

- La precarietat econòmica té implicacions tant des del punt de vista de l'accés a l'habitatge com des de la perspectiva de la reproducció de les problemàtiques d'habitabilitat (no tenir prou diners per rehabilitar el pis i fer petits arranjaments).

- Pel que fa a les llars de famílies nombroses, l'exclusió s'explica a partir de la presència a l'habitatge d'un nombre elevat de membres que, per mitjà de la solidaritat familiar, miren de resoldre les seves necessitats residencials.

Vista l'estructura interna de l'exclusió residencial, es considera adient aprofundir en aquesta qüestió per tractar de veure el perfil de l'exclusió en l'habitatge. Determinar quines són les característiques que ens podrien informar sobre els perfils de les llars amb exclusió residencial és l'objectiu d'aquest apartat. Uns dels factors dels quals depenen les condicions residencials són les característiques socioeconòmiques de les llars. Hi ha una sèrie de característiques que poden ser agrupades sota aquesta denominació. Algunes d'aquestes característiques són: el tipus de llar segons la composició familiar, el nombre de persones a la llar, la capacitat econòmica de les llars i la procedència dels pares. Aquestes variables, considerades com a definidores dels tipus de llars, tenen una relació molt important amb el fet de viure sota condicions d'exclusió. A més, són variables que s'han mostrat rellevants en l'estudi de l'exclusió residencial.

Els perfils més relacionats amb els problemes residencials de les famílies amb fills i filles adolescents són: l'origen immigrant de les famílies procedents de països amb un PIB mitjà o baix, el fet de ser una llar pobre i un nombre elevat de membres a l'habitatge.³⁴ Aquests són elements que cal que tinguin en compte les administracions públiques a l'hora de considerar les polítiques d'actuació. En el cas de la població d'origen immigrant, el mecanisme que hi ha darrere l'exclusió residencial és la precarietat en l'accés a l'habitatge. La manca de prou poder adquisitiu suposa accedir als habitatges més barats del mercat residencial, que solen ser els que presenten pitjors condicions. D'altra banda, viure en una llar pobre està clarament relacionat amb viure en condicions d'exclusió residencial. Un mercat residencial fortament exclouent, amb una presència d'habitatge públic precari, impedeix trencar aquesta relació. Però la relació no només s'ha de veure en aquest cas vinculada a l'accés al mercat residencial. Els problemes residencials poden ser una conseqüència de la manca de manteniment de l'habitatge. La precarietat econòmica pot implicar no

34. Es considera països amb nivell baix i mitjà de PIB aquells que tenen un PIB/PPA (producte interior brut a paritat de poder adquisitiu) inferior a 16.500 \$.

poder mantenir estructuralment un habitatge mitjançant les reformes que calguin per solucionar problemes d'esquerdes i humitats, entre altres, que ja poden ser presents en el moment d'adquirir l'habitatge o aparèixer posteriorment. Per tant, la precarietat econòmica té implicacions tant des del punt de vista de l'accés a l'habitatge com des de la perspectiva de la reproducció de les problemàtiques d'habitabilitat.

Pel que fa a les llars de famílies nombroses, l'exclusió s'explica a partir de la presència a l'habitatge d'un nombre elevat de membres de la llar que, per mitjà de la solidaritat familiar, miren de resoldre les seves necessitats residencials. Per tant, també ens trobem en aquest punt amb el condicionant econòmic. D'altra banda, el cas de la monoparentalitat també s'ha d'esmentar. La relació entre monoparentalitat i exclusió s'ha estudiat en altres dimensions, sobretot l'econòmica i la seva relació amb la pobresa. En aquest cas concret, i per l'estret vincle entre el nivell econòmic de les famílies i l'habitatge en un sistema residencial marcat pels designis del mercat, la relació entre monoparentalitat i exclusió residencial és present. La situació econòmica de les famílies monoparentals es veu malmesa un cop s'enfronta a un procés de separació o divorci. El nivell econòmic assolit per la parella disminueix considerablement arran de la ruptura. Per últim, darrere dels perfils de l'exclusió residencial s'hi solen trobar els problemes econòmics, diversos, que impedeixen que les famílies puguin satisfer les seves necessitats, qualssevol que aquestes siguin.

12.4. L'exclusió residencial i el desenvolupament dels i les adolescents

- El problema de l'exclusió residencial afecta el rendiment acadèmic dels joves. Hi ha una major presència de suspensos entre els nois i les noies de famílies amb problemes d'exclusió.

- L'acumulació de les problemàtiques econòmiques i residencials té una forta incidència sobre el rendiment acadèmic dels adolescents. L'augment de la proporció de suspensos entre els nois i les noies de les famílies no pobres és de més de tres punts percentuals (del 5,6% al 8,9%) quan es passa de tenir una situació d'exclusió també en l'habitatge; aquest increment pràcticament es dobla per als nois i les noies en situació de pobresa (passen del 13,1% al 19,1% els adolescents amb nota mitjana de suspens).

- És per això que els nois i les noies amb aquestes problemàtiques haurien de ser el centre d'atenció quan es busca aconseguir una millora del rendiment acadèmic.

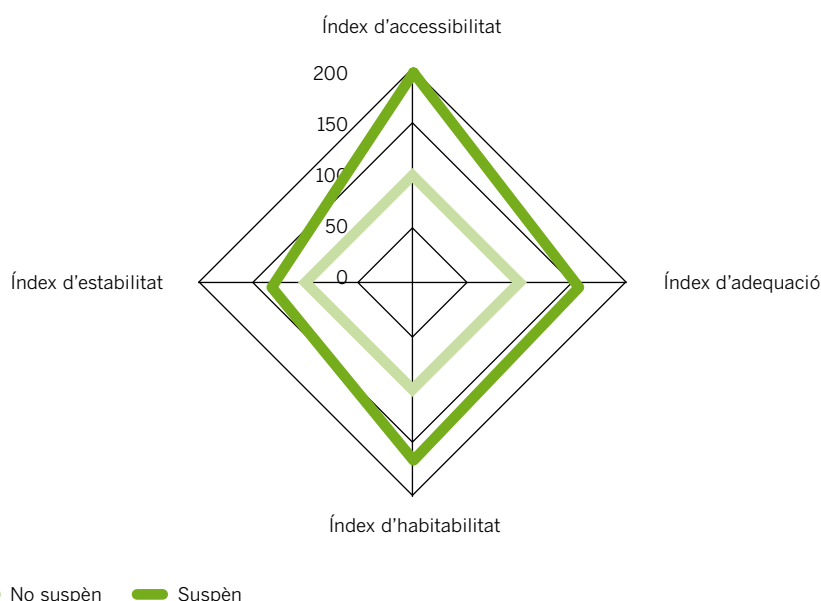
- Hi ha una major presència de depressions, ansietat o altres problemes mentals entre els nois i les noies que viuen en condicions d'exclusió residencial. A més, la probabilitat de patir un d'aquests trastorns és molt més elevada entre els que formen part de famílies pobres.

- La pobresa suposa un factor afegit quan també hi ha problemes residencials.

En aquest apartat es vol fer una breu aproximació a la vinculació entre les problemàtiques residencials i el desenvolupament personal i educatiu dels adolescents. L'objectiu és trobar una possible relació entre l'exclusió en matèria d'habitatge i determinats problemes que poden tenir els nois i les noies en el seu procés de creixement en una etapa tan important de la vida com són les primeres fases de l'adolescència. Aquí, per fer una aproximació a l'estudi de l'impacte de les condicions residencials en el desenvolupament dels adolescents, s'ha considerat treballar amb variables relatives al rendiment acadèmic i a l'existència o no de problemes de salut. Pel que fa a les condicions de salut dels nois i les noies, s'ha centrat l'anàlisi en els problemes de salut mental. I pel que fa al rendiment acadèmic, s'ha escollit com a variable representativa l'obtenció d'un suspens de nota mitjana en la darrera avaluació. Per altra banda, els problemes relacionats amb la salut mental dels nois i noies s'han representat amb la variable sobre haver patit episodis diagnosticats de depressió, ansietat o altres trastorns mentals en el moment de fer l'enquesta o en algun altre moment anterior.

La relació de tots dos elements d'anàlisi del desenvolupament personal dels adolescents amb els problemes residencials queda palesa amb els gràfics següents. En primer lloc, la relació del rendiment acadèmic negatiu és positiva amb tots els índexs d'exclusió (gràfic 34). Destaca per sobre de la resta la vinculació amb els problemes econòmics i d'habitabilitat. En aquest sentit, caldria destacar el desmarcament que es produeix respecte al model general de l'exclusió. Tot recordant l'estructura interna de l'exclusió residencial, es veia com els problemes d'adequació (amuntegament) eren els més patits per les famílies aquí estudiades, seguits dels problemes d'accessibilitat i habitabilitat.

Gràfic 34. Relació entre les dimensions de l'exclusió residencial i el rendiment acadèmic negatiu (suspens com a nota mitjana en la darrera avaluació). Catalunya

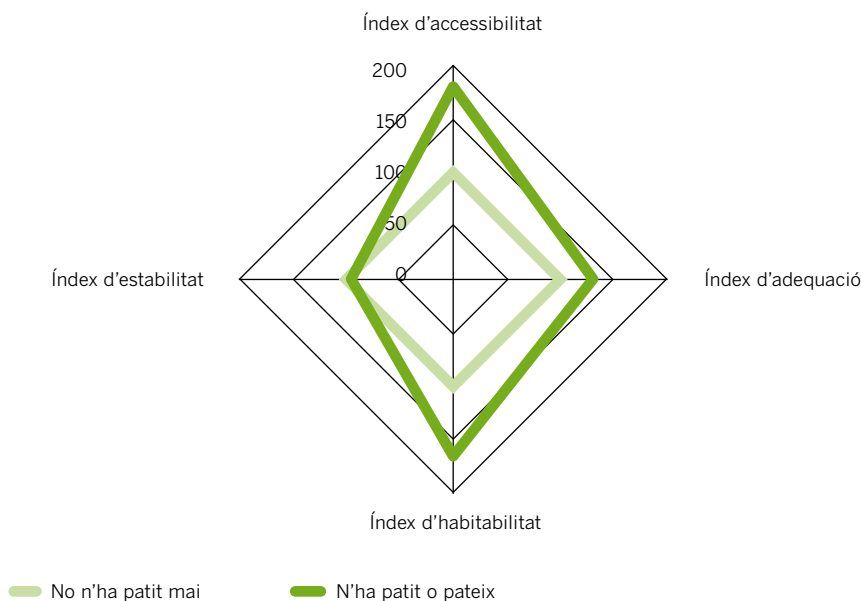
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

Tot i que els problemes d'espai són importants per als joves, sembla que no ho són tant com els problemes econòmics de les seves famílies.

Pel que fa a la relació entre els problemes de salut mental i l'habitatge on viuen els adolescents, sembla que també hi és present; destaca (com passava en la relació entre exclusió residencial i rendiment acadèmic) el vincle entre els problemes d'accessibilitat i habitabilitat per sobre de la resta (gràfic 35). Tanmateix, cal parlar de la inexistència de relació significativa entre els problemes d'inestabilitat en l'habitatge i la salut mental dels noies i les noies. Com podem veure, el fet de tenir o no problemes de salut mental no varia entre els adolescents que pateixen exclusió residencial. Caldria parlar d'una menor presència de problemes de salut mental entre els «exclosos» per motius d'inestabilitat. És a dir, una possible mobilitat residencial excessiva no afectaria, en principi, la salut mental dels nois i noies, mesurada des de la perspectiva que se'n fa aquí. No obstant això, sí que caldria tenir en compte els problemes econòmics de les famílies, l'existència de problemes d'habitabilitat i la falta d'espai per viure.

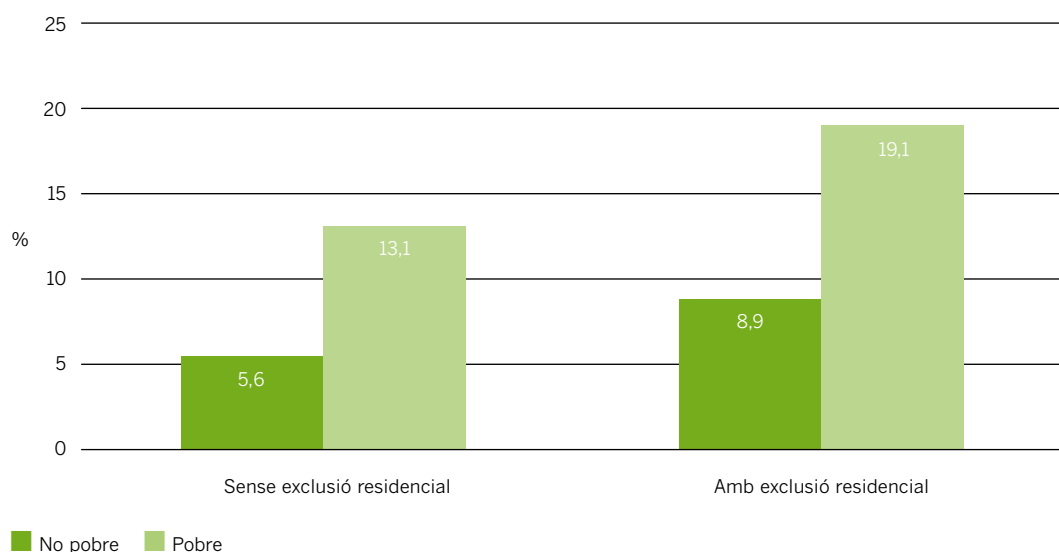
Els problemes econòmics de les famílies suposen uns condicionants bàsics en la relació amb els problemes de desenvolupament dels nois i les noies i les condicions residencials en què viuen. És entre els grups d'ingressos més baixos on pot haver-hi una major incidència. Com es veu al gràfic 36 (a la p. següent), la incidència de l'exclusió residencial en el rendiment acadèmic és clara. El problema de l'exclusió residencial afecta el rendiment acadèmic dels i les joves. Hi ha una major presència de suspensos entre els nois i les noies de famílies amb problemes d'exclusió. Aquest problema s'agreuja quan les famílies també tenen problemes econòmics. L'augment de la proporció de suspensos entre els

Gràfic 35. Relació entre les dimensions de l'exclusió residencial i el patiment de problemes de salut mental (depressió, ansietat o d'altres). Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

Gràfic 36. Adolescents amb una nota mitjana de suspens en la darrera avaluació segons si pateixen exclusió residencial i exclusió econòmica (pobresa). Catalunya

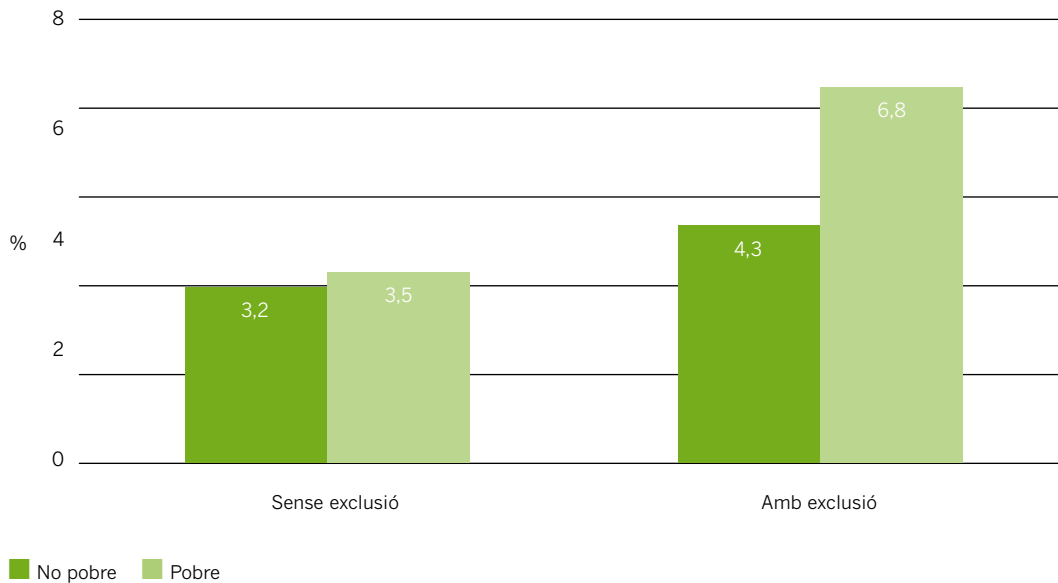
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

nois i les noies de les famílies no pobres és de més de 3 punts percentuals quan es passa a tenir una situació d'exclusió també en l'habitatge; aquest increment pràcticament es dobla per als pobres quan parlem del canvi d'una situació d'integració en l'àmbit residencial a una altra en què existeixen problemes que dificulten la satisfacció de les necessitats en matèria d'habitatge.

Per tant, sembla que l'acumulació de les problemàtiques econòmiques i residencials té una forta incidència sobre el rendiment acadèmic dels i les adolescents. És per això que els nois i les noies amb aquestes problemàtiques haurien de ser el centre d'atenció quan es busca aconseguir una millora del rendiment acadèmic. S'ha de tenir en compte que les millores en l'àmbit residencial poden contribuir a la millora del rendiment acadèmic. És per aquest motiu, a banda d'altres, que la inclusió social mitjançant l'habitatge pot reportar millores acadèmiques entre els adolescents, sobretot en els nois i les noies de famílies amb economies precàries.

La relació entre els problemes de salut mental que han tingut o tenen els adolescents amb els problemes residencials és clara. Hi ha una major presència de depressions, ansietat o altres problemes mentals entre els nois i les noies que viuen amb exclusió residencial. A més, la probabilitat de patir-ne és molt més elevada entre aquells que formen part de famílies pobres. Mentre que les diferències entre els nois i les noies sense exclusió residencial gairebé no s'observen en parlar de pobresa, en el cas dels exclosos residencials la pobresa econòmica sí que fa certa discriminació (gràfic 37). Els adolescents tenen més probabilitats de tenir malalties mentals si estan exclosos residencialment, i encara més si són pobres. A diferència del que passava amb el rendiment acadèmic, pel que fa als problemes de salut mental no hi ha diferències entre estar exclòs econòmicament quan no hi ha problemàtiques re-

Gràfic 37. Adolescents amb una nota mitjana de suspens en la darrera avaluació segons si pateixen exclusió residencial i exclusió econòmica (pobresa). Catalunya

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància 2006, CIIMU.

sidencials. La probabilitat no varia entre ser pobre o no ser-ho en famílies que tenen cobertes les seves necessitats residencials. En canvi, en el cas del rendiment acadèmic sí que hi ha una incidència clara de la pobresa entre els exclosos en matèria d'habitatge.

En conclusió, la pobresa suposa un factor afegit quan també hi ha problemes residencials, cosa que no passa quan no n'hi ha. Per tant, l'habitatge passa a un primer pla en matèria de salut mental quan ens trobem amb economies precàries. La precarietat econòmica i l'exclusió residencial són factors que, en conjunt, fan augmentar entre els i les adolescents la probabilitat de tenir determinades malalties mentals. És per això que la inclusió residencial s'ha d'entendre com un element afavoridor de la salut mental dels joves.

12.5. Conclusions i recomanacions

Hem vist al llarg de l'article com hi havia dues realitats paral·leles que coexistien durant l'any 2006. D'una banda, hi havia un mercat residencial i un sector de la construcció que funcionaven a ple rendiment. De l'altra, en canvi, les famílies amb adolescents tenien problemes per resoldre les seves necessitats residencials. Això passava, amb diferents graus d'intensitat, en cadascuna de les quatre dimensions des de les quals es pot mesurar l'exclusió residencial.

Els problemes residencials vistos des de la perspectiva de les dificultats per poder accedir a l'habitatge, i per poder mantenir-lo un cop s'ha aconseguit comprar-lo o llogar-lo (com a vies principals), són un dels elements essencials d'exclusió de les famílies amb adolescents. Tot i trobar-nos en un moment en què l'oferta residencial era molt elevada, no passava el mateix amb l'oferta

d'habitatge accessible. I, d'altra banda, l'oferta d'habitatge de protecció pública era escassa per cobrir sectors de la població catalana sense possibilitats reals d'accedir al mercat. S'ha de dir que aquesta problemàtica actua com a eix transversal que condiona en gran part l'exclusió en les altres dimensions. És per això que una part important de les actuacions contra l'exclusió residencial s'hauria de focalitzar cap a la millora de l'accessibilitat a l'habitatge.

Les polítiques públiques destinades a millorar l'accessibilitat a l'habitatge, com ara la renda d'emancipació, de caire estatal, han estat una bona mesura que ha permès a molts joves que no podien fer front al pagament dels lloguers l'accés a l'habitatge. No obstant això, el repte és aconseguir que la població no hagi de destinar una part tan elevada dels seus ingressos al pagament de l'habitatge. I com es va veure durant el període de bonança, això no s'aconsegueix només donant les regnes al mercat. L'administració s'ha de posar al capdavant de l'habitatge amb polítiques públiques no cícliques i ha de tenir un pes important durant els períodes d'apogeu econòmic.

Un segon problema que afectava més greument les famílies objecte d'estudi era l'amuntegament. **Molts dels habitatges no s'adequaven a les necessitats d'espai que requerien.** L'amuntegament, vist des de la dimensió física, sobretot, i des de la sociològica, era el principal problema residencial de les famílies amb adolescents. **Prop d'una quarta part de les famílies patia l'amuntegament, en qualsevol de les dues formes aquí tractades.** Sens dubte, un problema molt important que adquireix un major grau de gravetat si es té en compte el «bon context» de l'any 2006. La conclusió és la mateixa. Un nombre massa elevat de famílies i joves amb les necessitats d'espai d'habitatge insatisfetes. Fins i tot es podria parlar d'unes proporcions alarmants, que haurien de ser tingudes en compte per les administracions públiques en l'actualitat i davant futurs bons moments econòmics.

El tercer problema en importància són les males condicions estructurals dels habitatges. **La possibilitat de viure en condicions d'infrahabitatge afecta una proporció considerable de famílies i d'adolescents, i està condicionada pel fet de tenir uns bons ingressos.** El fet de viure en un infrahabitatge té a veure amb l'accés als pitjors elements del parc residencial, i també a la impossibilitat de poder fer front a possibles despeses de millora de les condicions estructurals de l'habitatge, com ara en cas d'aparició d'esquerdes o humitats. Les famílies sense ingressos tampoc no poden fer un canvi residencial que els permetria millorar les condicions dels habitatges on viuen.

El quart problema en importància és el que té a veure amb les formes de tinença que impliquen inestabilitat. Les formes de tinença que es troben fora de la propietat de l'habitatge suposen, com ja s'ha explicat en l'apartat corresponent, una certa inestabilitat per a les famílies que hi viuen. **La cerca de millors condicions residencials, basades no només en un sentit d'estabilitat i en una cultura de la propietat molt arrelada a tot l'Estat espanyol, sinó també en unes condicions residencials reals millors en comparació amb els habitatges en propietat, fa que moltes famílies entenguin el fet de viure sota règims diferents de la propietat com una solució temporal.** L'exclusió, vista sota aquesta perspectiva, afectava una proporció de famílies que s'ajustaven pràcticament a les

xifres generals d'habitatges en règim de lloguer contemplades en els registres generals.

Les administracions públiques tenen com a funció principal assolir un major equilibri entre els dos principals règims de tinença: la propietat i el lloguer. Aquest equilibri permetrà aconseguir la millora de la imatge pública que té el lloguer, així com millorar-ne les característiques. **Viure en règim de propietat ha de deixar d'estar incentivat i s'ha de prioritzar el lloguer.** Anteriors mesures preses pel govern de l'Estat han estat adreçades en aquesta direcció, amb l'eliminació de la desgravació per compra de l'habitatge, només mantinguda per a les rendes inferiors a 24.107 euros anuals. A les administracions autonòmiques i locals els correspon, per la seva part, **prioritzar la construcció d'habitatges protegits en règim de lloguer.** El benefici que s'obté per aquesta via és la disponibilitat d'un parc residencial més divers, amb la consecució final d'una societat més integrada en matèria d'habitatge i, també, en general.

La relació entre totes les dimensions de l'exclusió residencial és un fet que s'ha demostrat en tota l'exposició. I s'ha vist com cadascuna de les dimensions també implicava la seva relació amb una, dues o les altres tres dimensions. Per tant, això és un element de vital importància per actuar sobre l'exclusió residencial. **És possible que l'actuació sobre alguna de les dimensions no impliqui la solució dels problemes residencials, i que siguin necessàries actuacions complexes, vistes des de la perspectiva integral, per tal de resoldre les necessitats residencials de moltes famílies.** Tanmateix, el problema econòmic, tot i que no és el més important en nombre, sí que constitueix i ha de ser considerat la base de les problemàtiques residencials. Es podria dir que **a partir de la precarització de l'economia familiar es pot arribar a viure sota condicions d'exclusió residencial.** A aquesta conclusió s'hi pot arribar a partir del perfil de l'exclusió residencial de les famílies amb adolescents. **La pobresa és un element comú entre els que viuen en condicions d'exclusió residencial.** Relacionat amb aquesta característica, **l'origen immigrant de les famílies procedents de països pobres, així com les famílies monoparentals són denominadors comuns que caracteritzen les llars excloses.** Per tant, **l'acció de les polítiques comentades anteriorment ha de tenir una atenció prioritària cap a les famílies d'aquest tipus.**

Finalment, l'exclusió de l'habitatge i de les seves funcions socials no només repercuteix en els adults, sinó que té conseqüències rellevants entre els i les joves. En aquesta direcció s'ha mirat d'aportar idees sobre la incidència de l'exclusió residencial en els i les adolescents a partir d'una anàlisi exploratòria. D'acord amb els resultats obtinguts considerem que l'exclusió residencial adquireix una nova dimensió fins ara no explorada (si més no ni a Catalunya ni a Espanya en profunditat). I és que com s'ha vist, **l'exclusió afecta el desenvolupament personal i educatiu dels i les adolescents. Els i les adolescents que viuen en condicions d'exclusió residencial tenen un rendiment acadèmic més baix, així com tenen més probabilitats de tenir malalties mentals com ara depressions o ansietat.** I aquesta relació és més palesa en situacions de pobresa familiar. És per aquest motiu que l'exclusió s'ha de combatre no només pels seus efectes nocius sobre les persones adultes, sinó també per les conseqüències negatives que té sobre els fills i les filles. **L'exclusió residencial pot**

provocar o reproduir un baix rendiment acadèmic, que contribueixi a una inserció educativa precària i, amb posterioritat, a una inserció laboral precària.

D'altra banda, els trastorns mentals dels tipus esmentats poden estar provocats o reproduïts per l'exclusió en l'àmbit de l'habitatge. Tot això suposa un nou front i un nou motiu de lluita per a les administracions públiques.

12.6. Referències bibliogràfiques

BORRELL, J.; COSTAS, C.; ENRÍQUEZ, E. (2007). «Preus, rendes i accessibilitat a l'habitatge a Barcelona: una anàlisi per grups socials i zones estadístiques», a G. OLLER (coord.). *El llibre blanc de l'habitatge a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Institut Municipal d'Urbanisme.

COLECTIVO IOÉ (2005). *Inmigración y vivienda en España*. Madrid: Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

CORTÉS, L.; PLAZA, P.; FERNÁNDEZ, C. (2003). «Vivienda y Exclusión Social», a M. AGUILAR, M. LAPARRA i B. PÉREZ (coords.). *Investigaciones de bases para la elaboración del Plan de Lucha contra la Exclusión Social en la Comunidad de Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid – Consejería de Servicios Sociales i Universidad Pública de Navarra.

CORTÉS, L. et al. (2008). «La exclusión residencial en España», a V. RENES (coord.). *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008*. Madrid: Fundación FOESSA.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2009). *Decret 55/2009, de 7 d'abril, sobre condicions d'habitabilitat dels habitatges i la cèdula d'habitabilitat*. Barcelona: Departament de Medi Ambient i Habitatge.

IERMB (2009). *Pobresa i exclusió social a la província de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

LEAL, J.; CORTÉS, L. (1998). *La dimensión de la ciudad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

MULLOR GÓMEZ, L. (2007). *Estudio sobre los diferentes indicadores de accesibilidad a la vivienda*. Madrid: Ministerio de Vivienda.

SUBIRATS (dir.) (2005). *Análisis de los factores de exclusión social*. Madrid: Fundación BBVA.

13. Conclusions: repensant les polítiques familiars

Sintetitzar treballs tan variats i complexos com els que hem presentat en aquest Informe no és fàcil. El que tenen tots els capítols en comú és el propòsit d'apropar-se a diferents dimensions del benestar i les condicions de vida de la infància amb una eina d'anàlisi quantitativa singular, el Panel de Famílies i Infància. L'anàlisi empírica i els apartats de conclusions i recomanacions de cada capítol apunten en diverses direccions que poden orientar la recerca futura sobre les temàtiques abordades, així com el disseny, la implementació i l'avaluació de polítiques públiques. L'objecte d'aquestes conclusions no és tornar a evidenciar els avenços en el coneixement que assoleix la recerca amb un instrument com el Panel, sinó reclamar a partir de l'evidència obtinguda el protagonisme de certs processos i certes institucions socials que configuren de forma decisiva el benestar i les condicions de vida dels i les adolescents catalans, i ens dibuixen àmbits en què cal incidir des de l'acció social, privada i pública. En el magma d'experiències analitzades emergeixen amb traç ferm dinàmiques i configuracions socials que condicionen com es conforma la vida dels infants i adolescents, i com això els exposa a riscos però també a oportunitats de desenvolupament.

El primer que cal esmentar és que les formes de ser i viure l'adolescència no es distribueixen de forma aleatòria en la societat. L'edat i el sexe són factors que configuren poderosament la vida dels adolescents. L'adolescència no és un compartiment estanc on van a parar els individus expulsats de la infantesa a l'espera de ser admesos en la vida adulta. Les identitats dels i les adolescents són el resultat de l'acumulació d'experiències en etapes prèvies, i evolucionen ràpidament, es recreen contínuament. Fins a cert punt, no es poden descriure les diferents adolescències com diferents formes de ser, sinó de canviar. Aquesta constatació —feta en diversos capítols— legitima la necessitat d'aprofundir en la recerca sobre aquestes etapes de la vida mitjançant l'anàlisi longitudinal. També reclama noves aproximacions de política pública i intervenció social. Cal afavorir la integració longitudinal dels serveis d'atenció i acompanyament a la infància vulnerable en *cadena de responsabilitats* que permetin fer un seguiment dels infants i adolescents al llarg del seu desenvolupament, especialment en etapes i episodis crucials del seu desenvolupament (com ara processos de transició educativa, situacions de ruptura familiar, etc.). La integració longitudinal del treball d'intervenció suposa no només establir vincles entre professionals de diferents disciplines o àrees d'actuació (transversalitat) sinó també articular intervencions que contemplin integralment el desenvolupament de l'infant.

El sexe és el segon gran factor de configuració de la forma de ser adolescent. Nois i noies continuen poblant mons diferents en els diversos àmbits en què es construeix l'adolescència. En el curs d'aquest treball hem constatat bretxes importants en les pautes de relació intergeneracional, les seves orientacions i expectatives acadèmiques, la seva percepció del cos, l'expressió de malestars

o la proclivitat a incórrer en conductes de risc. En aquest dibuix de l'adolescència no es pot parlar de guanyadors i perdedors, ni de guanyadores i perdedores. En alguns espais ser dona continua sent un handicap. Per exemple, les noies mostren prevalences significativament més altes en l'expressió de malestars. Tanmateix, alguns dels majors problemes de l'adolescència tenen en els nois els grans protagonistes. En particular, els nois tendeixen a presentar pitjors resultats educatius i una probabilitat més elevada d'incórrer en la majoria de comportaments de risc. Les evidències presentades en aquest llibre conviden a aprofundir en les arrels socials d'aquestes diferències, així com a elaborar polítiques i intervencions socials que no ignorin la importància crucial del gènere com a conformador d'actituds i pràctiques en aquesta etapa de la vida de les persones.

Un segon aspecte que cal emfatitzar per entendre com és i com es viu l'adolescència és la influència dels entorns socioeconòmics. En aquest estudi s'ha pogut constatar el pes específic que adquireixen les variables socioeconòmiques a la llar, als centres educatius i als barris i les comunitats locals per explicar diferents fenòmens. Les situacions de desavantatge social exposen infants i adolescents a experiències d'adversitat que incideixen negativament en el seu desenvolupament. Com hem tingut ocasió de comprovar, el fracàs escolar, moltes formes de malestar i conductes de risc es produeixen de forma més habitual en llars amb baixos nivells de renda, en escoles que presenten composicions socials amb predomini de grups socials desfavorits, o en barris degradats o immersos en processos de desestructuració social. Per això és important recordar que una de les finalitats principals de l'acció pública és actuar com a mecanisme de compensació de l'adversitat. Des d'aquest plantejament, les iniciatives encaminades a corregir els efectes de les situacions de desavantatge en la infància i l'adolescència són no només decisives per assegurar l'equitat, sinó més eficaces que altres iniciatives reparadores per enfortir la cohesió social i, fins i tot, promoure la incorporació de les nostres economies a les noves dinàmiques de competició global. Invertir en infants que es troben en situacions d'adversitat és procurar-los oportunitats d'integració social en el moment del cicle vital en què aquestes oportunitats poden ser més ben aprofitades. La recerca internacional ha acreditat de forma incontestable que les intervencions durant la infància contribueixen decisivament a prevenir problemes socials que es manifesten en la vida adulta en múltiples camps. Com es viu la infància o l'adolescència condiciona els processos de transició a la vida adulta, les carreres laborals, la salut durant la vida adulta i les dinàmiques d'integració social. Els individus adults que han crescut en situacions d'adversitat tenen, per terme mitjà, menys anys d'escolarització i un nivell d'ingressos més baix (i com a conseqüència d'això les seves aportacions econòmiques als sistemes de finançament de les polítiques públiques són també més baixes). Estan, a més, més exposats a patologies físiques (com l'obesitat) i psicològiques (com la depressió), i tenen una probabilitat més elevada d'haver experimentat problemes d'atur o d'haver-se vist immersos en embolics amb el sistema penal. Les inversions en infància són, per tant, inversions que produeixen retorns no només a curt termini (en forma de benestar infantil individual) sinó que resul-

ten especialment rendibles a llarg termini, tant a escala individual com social. Les societats que inverteixen en infància, i ho fan particularment en els infants més vulnerables, creen bases més sòlides per al seu futur social i econòmic: prevenen situacions de fractura social (la gestió de les quals pot ser complexa i costosa) i aprofiten òptimament el talent de tothom, incorporant tot el seu capital humà potencial a les economies del coneixement.

En tercer lloc, l'anàlisi realitzada ha ressaltat la importància de les relacions interpersonals que els i les adolescents mantenen amb altres adolescents i amb persones adultes. Les dades examinades en diferents capítols suggereixen que les característiques del grup d'iguals, les seves conductes i els seus hàbits, i el tipus de pressions que exerceixen són factors que pesen de forma determinant en la vida dels adolescents. En el món dels iguals, els adolescents experimenten formes de ser i actuar, descobreixen el que significa divertir-se i com aconseguir-ho. A diferència del que succeeix en els espais en què els adults fixen les regles, en el grup d'iguals existeix un marge ampli per a la negociació i l'exploració. Existeixen normes, receptes i models, però no són rígides, ni tan sols permanents. La interacció en el cercle d'iguals és un exercici incessant de creació i recreació d'aquestes regles, impulsat per l'ús de l'humor, la burla, la circulació de rumors, la construcció de relats compartits, rutines de confrontació, etc. En el curs d'aquestes activitats, els i les adolescents experimenten sovint estats d'eufòria i confiança, que reafirmen les seves conviccions, però també situacions d'intimidació, vergonya i ridícul, que els empenyen a revisar les seves presumpcions i els seus comportaments.

És en aquests espais on alguns i algunes adolescents arriben al convenciment que per divertir-se cal arriscar i contravenir normes i expectatives de les persones adultes, i altres pensen que l'única forma de ser acceptats és mostrant-se complaents i submisos amb el corrent majoritari. Aquests comportaments poden tensar relacions (fonamentalment amb persones adultes, que rebutgen l'experimentació i preferirien que l'adolescent continués movent-se en un entorn pròxim i conegut, i sota la seva tutela) i són responsables, no poques vegades, d'altres malestars psicològics. Però l'alternativa a arriscar-se es encara més terrible. El rebuig i l'hostilitat del grup d'iguals, la incapacitat d'estar a l'altura, de mostrar una imatge apropiada d'un mateix davant dels altres, que poden provocar aïllament, inseguretat i sentiments de soledat. És important que davant aquestes situacions, les intervencions promogudes des d'instàncies dirigides i controlades per persones adultes (la família o agents comunitaris) no es limitin a situar els joves en una posició subalterna. Ajudar els adolescents a construir-se positivament en la nostra societat comporta estar preparats per escoltar-los i reconèixer-los la condició d'agents actius, que formen part d'entramats socials consolidats, que conformen la seva experiència quotidiana i defineixen les seves identitats. Comporta, per tant, reconèixer les pròpies limitacions, tant de les funcions que corresponen als adults, com a educadors, com de la previsible eficàcia de les nostres actuacions.

Deia Jacques Lacan que un bon pare és sempre un pare frustrat. Ho es també qualsevol bon educador. Els adolescents no és poden *formatar* amb l'objecte de reprogramar-los, com proposen a vegades «tècniques» psicoedu-

catives extremes popularitzades en els mitjans de comunicació. Ni és legítim aspirar a domesticar-los a través de dreceres com la medicalització i psiquiatriçació. Però sí que els podem ajudar a gestionar els canvis que s'estan produint en les seves vides, que visquin com quelcom positiu i propi l'adopció de noves maneres de pensar, nous projectes i definicions col·lectives que contribueixen a allunyar-los de comportaments i estils de vida que predisposen al fracàs educatiu, el risc o el malestar psicològic. A la llum de la investigació realitzada, i d'un volum considerable de literatura acadèmica sobre aquestes qüestions, entenem que les intervencions en aquesta etapa de la vida han de prioritzar lògiques de seguiment i acompanyament social, evitar models verticalistes basats en el diagnòstic i el tractament individualitzat. En aquests processos és important que els mateixos adolescents tinguin l'oportunitat de participar en la definició, posada en pràctica i avaluació d'aquestes intervencions, a fi de propiciar la seva coresponsabilització i evitar que les percebin com a iniciatives «d'adults», que persegueixen tutelar-los i sobreprotegir-los. Els esforços per promoure hàbits productius i saludables s'han mostrat incapaços de vèncer els recels i la desconfiança dels i les adolescents quan no els inclouen plenament com a agents amb veu, criteri i capacitat executiva.

La rellevància de les relacions interpersonals dels adolescents queda també acreditada en aquest treball per la importància indiscutible de les relacions familiars. És habitual considerar l'adolescència com una etapa en què s'obren bretxes entre pares i fills. En el curs de l'adolescència, la naturalesa dels vincles que uneixen progenitors i fills canvien, i se'n reforça la bilateralitat. Els fills continuen dependent econòmicament i legalment dels pares, però comencen a adquirir (i reivindicar) un grau d'autonomia major. A partir dels 16 anys, la llei els confereix nous drets (com el de treballar), i els exigeix noves responsabilitats. La seva participació en l'esfera pública s'intensifica. Surten sols, decideixen autònomament el que gasten, alguns comencen a treballar i es procuren recursos propis. En aquest context, pares i mares sovint pugnen per mantenir certa capacitat de control i influència sobre els fills i filles, en un procés, en moltes ocasions, no exempt de tensions. La llibertat creixent de què gaudeixen els i les adolescents és viscuda amb bastant inquietud per molts pares i mares, que temen que, facin el que facin, no podran impedir que els seus fills i filles entrin en contacte amb realitats que entenen que els poden ser perniciosos.

Tot i que aquests processos són sovint font d'angoixa i fins i tot de conflicte intergeneracional, s'ha de dir a la llum de l'evidència examinada en aquest llibre (i en treballs anteriors que realitzen els investigadors del CIIMU) que la gran majoria d'adolescents són permeables a la influència dels progenitors, i que aquesta influència és, per regla general, molt positiva. Contràriament a una idea massa estesa, que presenta uns infants i adolescents que es relacionen poc amb mare i pare perquè estan més interessats a passar el temps davant diverses pantalles —ordinador, consola de joc o televisió—o en companyia del seu grup d'iguals, la recerca social feta a Catalunya ens demostra que la comunicació entre progenitors i fills és avui dia més fluida i democràtica que mai. Les línies jeràrquiques que presidien les relacions intergeneracionals en el

passat han estat substituïdes per vincles més horitzontals, més fonamentats en l'afecte i la confiança mútua.

L'evidència examinada en diversos capítols del llibre posa de manifest que els estils i les pràctiques educatives de mares i pares continuen sent determinants en el desenvolupament individual i social dels fills. Els i les adolescents surten beneficiats quan els estils de socialització que posen en pràctica els progenitors incorporen un nivell elevat de comunicació amb ells, sense descuidar unes dosis adequades (tot i que no excessives) de control. Hi ha una associació positiva entre les activitats parentals de seguiment i control i els rendiments educatius; hi ha una relació entre estils educatius massa permissius i una major proclivitat dels adolescents als comportaments vandàlics i de risc; o hi ha una influència beneficosa de la implicació del pare o la mare no resident a la llar. Hem vist, a més, que les diverses dinàmiques relacionals dins de la llar poden esmoreir els efectes negatius d'altres influències de l'entorn (del grup d'iguals, del barri) sobre l'adolescent. Les xarxes familiars i els vincles dels infants i adolescents amb els seus progenitors constitueixen una forma de *capital* que aquests tresoregen. Aquest «capital social» intern de les famílies es distribueix de forma desigual dins de la població, generant així mateix oportunitats desiguals de progrés i d'èxit per als infants i adolescents.

Evidències i reflexions com aquestes ens suggereixen la conveniència de dedicar esforços a detectar, afavorir i estendre les bones dinàmiques intergeneracionals a la llar. L'objectiu hauria de ser fomentar relacions intergeneracionals productives i saludables, tant a la llar com en espais socials construïts específicament per afavorir l'exercici de la parentalitat responsable, compensant on sigui necessari els dèficits de capital social en algunes llars. Tot i que cada família és un món que essencialment s'autogestiona, no les hauríem de continuar considerant entitats hermètiques, que no requereixen ajuda, suport ni assessorament. Els programes de suport a la infància i l'adolescència que es promouen als països més avançats en aquest terreny (Finlàndia, Dinamarca, Països Baixos, etc.) col·loquen les famílies en el centre de les seves actuacions. Les línies d'actuació possibles són diverses. En podríem destacar tres:

En primer lloc, les polítiques públiques poden contribuir a crear condicions que afavoreixin que mares i pares comparteixin experiències d'aprenentatge i socialització amb els fills, i disposin tant d'*espais* com de *temps* per fer-ho. D'una banda, l'acció pública (tant de les administracions públiques com d'entitats del tercer sector) pot fomentar les relacions intergeneracionals fent possibles experiències compartides a través de programes dissenyats deliberadament per facilitar la interacció i el desenvolupament d'interessos compartits. Això significa posar a disposició de les famílies instal·lacions, equipaments i serveis d'orientació que fomentin l'aprofitament òptim d'aquestes oportunitats d'interacció. La majoria de programes que desenvolupen aquestes iniciatives promouen intervencions des d'edats primerenques del desenvolupament infantil, per tal d'ajudar les famílies a descobrir «bones pràctiques» d'interacció intergeneracional, que puguin configurar un marc de relacions estables entre progenitors i fills al llarg de la infantesa i posteriorment en l'adolescència.

D'altra banda, les administracions públiques tenen la capacitat de fomentar usos apropiats del temps a través d'iniciatives de regulació pública. El compromís parental resulta inviable quan mares i pares estan desbordats. L'existència de temps intergeneracional compartit no depèn merament de la durada de la jornada laboral, sinó també del fet que els horaris de feina dels pares i mares siguin previsibles i regulars, i que els temps compartits puguin ser viscuts veritablement com a «temps familiar», sense el factor distorsionador de les hores extra o la feina que els progenitors s'enduen a casa. Sopar plegats o altres rituals familiars, com ara mirar la televisió a la sala o les activitats compartides de cap de setmana a l'aire lliure, són nexes importants d'unió intergeneracional que haurien de quedar blindats enfront de les interferències del món laboral. El punt de partida de les polítiques de conciliació hauria de ser promoure que pares i fills disposin de temps en els moments que ho necessiten (en l'expressió anglesa, *having time at the right time*). Això vol dir estendre nous drets i noves pràctiques laborals per afavorir la possibilitat que els treballadors puguin reorganitzar els temps de feina en funció de les necessitats de coordinació dins de les famílies.

En segon lloc, una estratègia òbvia per enfortir el capital social «intern» de les famílies que té beneficis inequívocs per al o la menor és reforçar la implicació dels progenitors menys implicats en la cura i el seguiment dels infants, normalment els pares. Vivim en un context en què la incorporació massiva de les dones al treball remunerat planteja nous reptes de conciliació de la vida laboral i familiar. El camí de tornada cap a un món en què moltes dones dediquen tot el temps a les responsabilitats de cura i educació dels fills, mentre que els pares eren poc més que sustentadors econòmics de la unitat familiar, ha quedat bloquejat, i qualsevol aspiració a desbloquejar-lo (ni tan sols parcialment) resulta improductiva, i possiblement contraproductiva per als i les menors. Per això cal fer conèixer els avantatges de la implicació masculina en aquestes responsabilitats, acreditats per la recerca especialitzada (Marí-Klose *et al.*, 2010). Les iniciatives legislatives s'han d'encaminar a afavorir la coresponsabilització dels pares des del naixement del fill, eliminant la fonamentació de drets en supòsits sexistes sobre quin és el progenitor més facultat per fer-se càrrec del menor en diferents etapes i transicions vitals. Més enllà d'aquestes iniciatives, és important complementar l'extensió dels drets i les oportunitats dels homes fomentant una cultura de coresponsabilització que reforci la seva disposició a implicar-se en la cura i educació dels fills, així com la disposició de les empreses a permetre'ls-ho.

En tercer lloc, és important promoure polítiques per esmorteir les conseqüències de la manca de capital social en situacions en què poden aparèixer dèficits. El paper «compensador» dels serveis socials i d'acompanyament a les famílies pot ser decisiu en moments crítics del desenvolupament personal de l'infant, així com en processos de transició familiar. La recerca internacional ha detectat diversos episodis i etapes de vulnerabilitat al llarg de les trajectòries infantils, en què els dèficits de capital social poden tenir efectes negatius importants i duradors. En resposta a aquestes evidències sorgeixen també noves fórmules d'actuació pública (OCDE, 2007, Marí-Klose *et al.*, 2010). En

aquest sentit, una nova generació de polítiques planteja la necessitat d'impulsar intervencions públiques per, entre altres objectius: 1) garantir una adequada estimulació cognitiva i d'altres capacitats essencials per a l'èxit educatiu a la primera infància, afavorint l'accés dels col·lectius de risc a escoles bressol i altres programes de suport; 2) promoure el manteniment de vincles entre l'infant i el progenitor amb qui no resideix, en una situació de ruptura familiar (per exemple, a través de serveis d'intermediació); o 3) oferir a les famílies novingudes informació sobre els recursos disponibles en el seu entorn i les oportunitats d'integració en l'entramat comunitari.

Les evidències presentades en aquest llibre haurien de servir per encarar amb noves eines i perspectives preocupacions ciutadanes molt esteses, com els malestars a l'adolescència, el consum de substàncies addictives o el fracàs escolar. Per no allargar massa aquesta reflexió ens referirem només a aquest últim fenomen. Són ben conegudes les altes taxes d'abandonament escolar prematur que es produeixen any rere any a Catalunya, sense que aparentment siguem capaços de trobar les fórmules per corregir-les. Dues contribucions a aquest volum s'han centrat en els problemes educatius dels adolescents catalans, i altres també s'hi han referit. Davant les xifres de fracàs escolar, la reflexió sobre els resultats educatius ha estat sovint centrada en alguns aspectes «escolars» (despesa educativa, organització de les escoles, metodologies didàctiques, etc.) que, d'acord amb la recerca internacional, no resulten gaire determinants per afavorir que el gruix dels nostres infants i joves aprenguin més, obtinguin millors notes o prossegueixin els seus estudis fins etapes avançades (Hanushek, 2003). La part del lleó de la variabilitat en els resultats educatius té a veure amb dimensions, qualitats i pràctiques familiars vinculades a la disposició de diferents recursos a la llar: econòmics, educatius, culturals i socials.

L'Informe PISA de l'OCDE (2010, p. 54-62) ha estimat que quan controlem estadísticament l'estatus socioeconòmic de l'alumnat (és a dir, si el fixem en un valor mitjà en els països participants) les puntuacions en proves PISA de lectura dels estudiants de cada país són ben diferents de les que apareixen habitualment i s'utilitzen abusivament en comparacions internacionals. Els estudiants espanyols passarien d'estar situats clarament per sota de la mitjana de l'OCDE (amb 481 punts, 10 punts per sota) a fregar aquesta mitjana (amb 491). Amb aquest ajustament, que estima puntuacions en igualtat de condicions socioeconòmiques, els resultats mitjans dels estudiants espanyols superen, entre altres, els dels danesos, britànics, suecs, islandesos, tots els quals obtenen puntuacions no ajustades molt superiors. Avui per avui, és inimaginable plantejar-se assolir xifres d'èxit escolar anàlogues a les dels països europeus capdavanters mantenint taxes de pobresa infantil que ens situen en el furgó de cua del continent. En un context de restriccions pressupostàries que estem vivint és gairebé inconcebible que l'acció pública estigui en condicions de contribuir a reduir sensiblement les taxes de pobresa infantil insòlitàment elevades del nostre país, que suposen un llast considerable per al progrés educatiu de segments econòmicament vulnerables de la població escolar. També és difícil remuntar posicions quan el nivell educatiu dels progenitors catalans continua sent inferior al dels progenitors de la majoria de països on els joves obtenen els millors

resultats educatius. Els recursos educatius dels pares són un determinant de primer ordre dels resultats educatius dels fills. Tanmateix, el marge de millora del nivell educatiu dels progenitors és, en el curt termini, escàs, i això limita les perspectives de progrés immediat lligades a aquest factor.

Però hi ha, sense dubte, bastant camp a recórrer per desenvolupar polítiques públiques per enfortir el capital social de les famílies, especialment d'aquelles que, en un context de creixent fluctuació de les reserves d'aquest recurs, experimenten dèficits més importants. L'objectiu és tant reforçar vincles intergeneracionals dins de les famílies com fomentar formes d'integració d'aquestes en l'entramat comunitari. Som ben conscients que no és fàcil modificar els estils parentals responsables d'algunes d'aquestes desigualtats o dotar les famílies que no en tenen del capital cultural que ha de facultar els seus fills perquè tinguin èxit en la trajectòria educativa. Tot i així, en els darrers temps la societat catalana ha fet passos decisius en la bona direcció. Avui gairebé ningú no posa en dubte al nostre país el valor social de l'educació. Tenir un fill o una filla que treu males notes o que no progressa adequadament en els estudis és un motiu de preocupació per a la pràctica totalitat dels progenitors, sense que hi hagi gaires diferències entre els diversos grups socioeconòmics. A diferència del que succeïa fa unes dècades, les dades indiquen inequívocament que la immensa majoria dels progenitors anima els seus fills i filles a continuar estudiant després d'haver completat els estudis obligatoris, i estan disposats a promoure l'èxit educatiu dels seus fills i filles en la mesura de les seves possibilitats. El que diferencia unes famílies de les altres són les oportunitats per fer-ho, així com l'eficàcia de les seves iniciatives de promoció. El repte és incidir positivament sobre aquests paràmetres per afavorir l'equitat. Els progenitors han de saber el paper determinant que poden tenir en l'educació dels seus fills i filles, i trobar encoratjament, orientació i suport públic per exercir de manera responsable i efectiva les seves funcions parentals.

Referències bibliogràfiques

HANUSHEK, E. A. (2003). «The Failure of Input-based Schooling Policies». *The Economic Journal*, núm. 113(485), p. F64-F98.

MARÍ-KLOSE, P.; MARÍ-KLOSE, M.; VAQUERA, E.; CUNNINGHAM, S. A. (2010). *Infància i futur: Noves realitats, nous reptes*. Barcelona: Fundació La Caixa.

OCDE (2010). *PISA 2009 Results Overcoming Social Background. Equity in Learning Opportunities and Outcomes*. Vol II. París: OCDE.

14. Currículums dels autors

Miquel Àngel Alegre és doctor en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. És coordinador del GREDEQ, Grup de Recerca en Educació i Equitat (IGOP, UAB), reconegut per la Generalitat de Catalunya. Els seus principals camps de recerca són les polítiques educatives i d'igualtat d'oportunitats, els sistemes educatius comparats, les relacions entre educació i immigració, les vinculacions entre educació i entorn, i les cultures juvenils. Té diverses publicacions en revistes d'impacte com la *Revista de Educación* (MEC), *British Educational Research Journal*, *Educational Policy*, o *Journal of School Choice*. Entre els seus llibres destaquen: *Educación e inmigración. Nuevos retos ante una perspectiva comparada* (amb J. Subirats, Madrid: CIS, 2007); *Immigrants als instituts* (amb R. Benito i S. González, Barcelona: Mediterrània, 2007); *Educació i immigració. L'acollida als centres educatius* (Barcelona: Mediterrània, 2005).

Fernando Antón Alonso és llicenciat en Sociologia i DEA pel Departament de Sociologia II (Ecologia Humana i Població) per la Universidad Complutense de Madrid, amb el treball *El chabolismo horizontal en el municipio de Madrid*. Postgrau d'Especialista en Investigació Social Aplicada i Anàlisi de Dades pel Centro de Investigaciones Sociológicas, i postgrau de Gestió Econòmica i Social de la Ciutat per la Universitat Oberta de Catalunya. Entre els nombrosos projectes en què ha col·laborat com a especialista en l'àmbit de la sociologia de l'habitatge i l'exclusió residencial, i com a especialista quantitatiu, destaca la seva participació en els projectes següents: *Elaboración de una estrategia de intervención integral sobre la exclusión residencial en el municipio de Madrid*, i *Desarrollo de la Acción Estratégica de Vivienda para la Integración Social en el municipio de Madrid*, tots dos per a l'Empresa Municipal de Vivienda y Suelo de Madrid. Entre les seves publicacions sobre sociologia de l'habitatge i exclusió residencial destaca la participació com a coautor en el capítol «La exclusión residencial en España» del *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España* de la Fundación Foessa. Actualment treballa com a professional independent, i destaca la seva participació en l'*Anuari de l'habitatge a la província de Barcelona 2010*, per a l'Oficina i Gestió de l'Habitatge de la Diputació de Barcelona.

Albert F. Arcarons és estudiant de postgrau de Sociologia a la University of Cambridge, al Regne Unit. Ha completat el Màster en Mètodes d'Investigació Social, amb concentració en Política Social, a la London School of Economics (LSE). És llicenciat en Sociologia per la Universitat de Barcelona. Ha format part del CIIMU com a ajudant d'investigació i és coautor, amb Pau Marí-Klose, Marga Marí-Klose i Alba Lanau, del llibre *El règim de benestar juvenil a Catalunya: fonts de benestar i oportunitats transicionals dels joves catalans*. Les seves àrees d'interès són la metodologia i la sociologia econòmica i política. Recentment ha portat a terme una investigació sobre pobresa juvenil en perspectiva europea comparada. Actualment està interessat en les segones generacions d'immigrants a Espanya, amb la intenció d'ampliar el projecte a l'àmbit del sud d'Europa.

Ricard Benito Pérez és llicenciat i doctorand en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona i màster en Tècniques d'Investigació Social Aplicada (UB-UAB). És investigador del GREDEQ (IGOP, UAB) i professor associat del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la UAB. En l'àmbit de la sociologia de l'educació ha fet recerca sobre les desigualtats en l'accés escolar, les desigualtats en les transicions a l'educació postobligatòria i l'escolarització de l'alumnat d'origen immigrant, entre altres temes relacionats amb les polítiques educatives i la igualtat d'oportunitats. Entre les seves publicacions destaquen els llibres següents, dels quals és coautor: *Processos de segregació escolar a Catalunya* (amb I. González, Barcelona: Mediterrània, 2007); *El sorgiment del sisè sentit* (amb I. González, Barcelona: Editorial Claret, 2008); *Immigrants als instituts* (amb M. A. Alegre i S. González, Barcelona: Mediterrània, 2006).

Jordi Caïs és Doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona (1998). Ha realitzat els cursos de doctorat entre la Universitat de Barcelona i el Departament de Sociologia de la University of California a San Diego (UCSD), on va estudiar becat per la Comissió Fulbright i es va especialitzar en l'ús de tècniques avançades de recerca social. També és màster (MSc) en Polítiques Socials Europees per la London School of Economics (LSE), i llicenciat en Ciències Econòmiques per la Universitat de Barcelona. És professor titular d'universitat del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona, on des de l'any 1997 imparteix cursos de Sociologia, Polítiques Socials i Tècniques d'Investigació Social. Expert en política social comparada, fa recerca en les àrees de sanitat, dependència, relacions intergeneracionals i migració.

Jesús M. de Miguel és PhD en Sociologia per la Universitat de Yale, i màster per la London School of Economics. Director del seminari anual d'investigació social al Real Colegio Complutense a la Harvard University. Ha estat diversos anys catedràtic a la University of California Berkeley, i investigador a la Stanford University. Primer catedràtic Príncep d'Astúries a la Georgetown University (Washington DC). Actualment és catedràtic de Sociologia a la Universitat de Barcelona. Autor de més de quaranta llibres i cent cinquanta articles professionals. Ha estat guardonat amb deu premis nacionals i internacionals. Ha treballat diversos anys per a la Comissió Europea com a vicepresident de COST en investigació de ciències socials. És gestor nacional de ciències socials del Plan I+D per a Espanya, consultor a la UNESCO i a l'OCDE a París sobre temes d'educació.

Sandra Escapa Solanas és investigadora de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) i professora associada del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. Llicenciada en Sociologia i postgraduada en Mediació Comunitària per la Universitat de Barcelona. Actualment forma part dels equips d'investigació dels projectes *The Emotional Distress Of Adolescents: Lifestyles, Mental Health, And Lay Strategies Used In Managing Adversity. Part B: Statistical Reserch Of Large Databases* (Fundació La Marató de TV3), i *La*

implicació de les famílies immigrades en els processos educatius dels seus fills i filles: estratègies davant l'èxit i el fracàs escolar (ARAFI, 2010). Ha estat coordinadora de planificació i anàlisi del Panel de Famílies i Infància (CIIMU) i professora de sociologia a la Universitat Superior de Disseny Elisava (UPF). És coautora dels llibres *Infants i famílies a Barcelona* (Ajuntament de Barcelona, 2010) i *Temps de les famílies* (Generalitat de Catalunya, 2008), i dels articles «Consumo diario de tabaco en la adolescencia, estados de ánimo negativos y el rol de la comunicación familiar: resultados de un estudio transversal» (*Gaceta Sanitaria*, en premsa) i «La reorganització dels temps de la vida quotidiana a les llars catalanes amb fills i filles adolescents» (*Barcelona Societat*, núm. 15, 2008). És especialista en metodologia de les ciències socials, tècniques quantitatives, resolució alternativa de conflictes i sociologia de la infància i l'adolescència.

Sergi Fàbregues és professor ajudant de mètodes d'investigació social als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i investigador del grup Education on the Network Society (ENS) de l'IN3 de la mateixa universitat. Llicenciat i diplomad d'estudis avançats en Sociologia per la UAB. La seva tesi doctoral, en curs, explora la manera com investigadors i usuaris de la recerca conceptualitzen l'assessorament de la qualitat en els estudis que combinen les metodologies qualitativa i quantitativa. La resta de la seva investigació actual s'orienta a l'aplicació de les metodologies qualitativa i mixta en ciències socials i, més concretament, en els camps de la sociologia del risc i la intervenció social en contextos de desastre i violència familiar.

Lluís Flaquer és catedràtic de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, on és responsable del grup de recerca Iphigenia sobre «Infància, família i polítiques socials comparades». Els seus principals interessos de recerca són la divorcialitat, la monoparentalitat, la pobresa infantil, el benestar de la infància i els infants com a ciutadans. Ha estat professor visitant en diverses universitats europees i americanes, i ha participat en diversos projectes del Programa Marc de la Unió Europea. Al CIIMU ha estat coordinador de la xarxa europea sobre «El benestar de la infància» (Wellchi Network), finançada pel 6è Programa Marc, en què van participar onze universitats i centres de recerca de nou països (2004-2007), i director científic del Panel de Famílies i Infància.

Carme Gómez-Granell és doctora en Psicologia per la Universitat de Barcelona. És directora de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU). Ha estat directora de Serveis Educatius de l'Ajuntament de Barcelona, directora del Projecte Educatiu de la Ciutat de Barcelona i directora del l'Institut Municipal d'Investigació Aplicada a l'Educació (IMIPAE). Durant alguns anys va ser professora de Psicologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és membre de l'Observatori Català de la Família, i de l'Observatori dels Drets de la Infància de la Generalitat de Catalunya, del Consell Assessor de la Taula del Tercer Sector i d'altres entitats. La seva recerca s'ha focalitzat en l'àmbit de la psicologia evolutiva i de l'educació i més recentment en sociologia i polítiques d'infància i

família, temes sobre els quals ha publicat nombrosos treballs. Entre les seves publicacions més recents cal destacar els llibres següents: *Acompanyament a l'escolaritat. Pautes per a un model local de referència* (2010); *Infants i famílies a Barcelona* (2010); *Informes de la Inclusió Social a Espanya 2008 i 2009. Primer, Segon i Tercer Informe del CIIMU sobre l'Estat de la infància i les famílies a Catalunya i Barcelona* (2002, 2004 i 2008); *Malestares: infancia, adolescencia y familias* (2008); *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància* (2008).

Luciano Maranzana és màster en Sociologia per la Universitat de Barcelona i en Estudis de Desenvolupament Internacional per la Universitat d'Amsterdam. Ha impartit docència en diversos cursos a la Universitat de Barcelona, la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED) i la Universitat d'Amsterdam. És investigador de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) i autor de diversos informes i articles vinculats a la infància i l'adolescència, la construcció de la identitat de gènere i les relacions intrageneracionals. Ha participat com a ponent en diversos congressos nacionals i internacionals, incloent-hi els del Council for European Studies, l'American Sociological Association, l'American Men's Studies Association i la Federació Espanyola de Sociologia.

Marga Marí-Klose és professora lectora del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. Ha estat investigadora postdoctoral del Programa Juan de la Cierva a l'Institut d'Infància i Món Urbà (2008-2010). És doctora en Sociologia per la Universitat de Barcelona (premi extraordinari), màster en Social Policy Research per la London School of Economics, i màster de Gènere i Desenvolupament per la Universitat Complutense de Madrid. Els seus estudis i les seves investigacions han estat finançats pel Ministeri de Ciència i Tecnologia, la Generalitat de Catalunya, el Ministeri d'Educació i Ciència, la Fundació Caja Madrid, el Centre d'Investigacions Sociològiques, la Comissió Fulbright i la Fundació Santa Maria. És especialista en anàlisis de polítiques socials de gènere i família, sociologia del cycle vital, exclusió social i pobresa. Ha publicat com a coautora vuit llibres; entre els més recents destaquen: *Infància i futur: noves realitats i nous reptes* (Colecció d'Estudis Socials de La Caixa), *Acompanyament a l'escolaritat* (Diputació de Barcelona), *Adolescents a Barcelona* (Ajuntament de Barcelona). A més té publicats diversos articles acadèmics entre els quals destaquen «Las nuevas modalidades familiares como contexto de transición a la vida adulta: el logro educativo en hogares monoparentales» (*Revista de Juventud*, núm. 89, 2010) i «Famílies i infància en un context de crisi: riscos d'exclusió, reptes d'inclusió» (*Revista d'Afers Socials*, núm. 4, 2009).

Pau Marí-Klose és investigador JAE de l'Instituto de Políticas y Bienes Públicos del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). És doctor en Sociologia per la Universidad Autónoma de Madrid, Phd candidate per la University of Chicago, i màster en Ciències Socials per l'Instituto Juan March.

Profesor associat de la Universitat de Barcelona (2004-2011) i director d'estudis de l'Institut d'Infància i Món Urbà (2009-2010). Ha fet estades de formació i recerca a les universitats de Berkeley, Harvard, Michigan, Lancaster, Oslo i Chicago. És especialista en sociologia de la infància i la joventut, anàlisi de l'exclusió social i polítiques socials. És actualment investigador principal de projectes competitius del Plan Nacional, l'AGAUR-ARAFI i la Fundación Areces, i participa en projectes de la Fundació Marató de TV3 i la Fundación CSIC. És autor o coautor de deu llibres i diversos articles. Entre els seus treballs publicats els darrers cinc anys destaquen *Infancia y futuro: nuevas realidades, nuevos retos* (2010); *Matrimonios y parejas jóvenes* (2009); els *Informes de la Inclusión Social en España* (2008 y 2009), *Temps de les famílies* (2008) i *Edad del Cambio: Jóvenes en los Circuitos de la Solidaridad Intergeneracional* (2006).

Angel Martínez Hernáez és doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona i màster en Psiquiatria Social per la mateixa universitat. Ha estat professor/investigador en diverses universitats als Estats Units, Mèxic, Itàlia i el Brasil. Actualment és professor titular a la Universitat Rovira i Virgili, on coordina el Màster Oficial en Antropologia Mèdica i Salut Internacional. Les seves àrees d'investigació són l'antropologia mèdica, les polítiques sanitàries a Europa i Amèrica Llatina, la salut mental i les cultures amazòniques. Ha estat assessor/avaluador de diversos organismes públics, entre ells el VI Programa Marc de la Unió Europea. És autor de més de cent publicacions acadèmiques (articles, capítols de llibre i llibres). Entre els seus llibres destaquen *What's behind the symptom?* (Londres – Nova York: Routledge, 2000) i *Antropología médica* (Barcelona: Anthropos Editorial, 2008).

Julio Meneses és professor ajudant de mètodes d'investigació als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC i investigador del grup Education on the Network Society (ENS) de l'Internet Interdisciplinary Institute. Llicenciat en Psicologia Social per la Universitat d'Oviedo, es va graduar en el màster de Societat de la Informació i el Coneixement de la UOC i, actualment, finalitza la seva tesi doctoral entorn de les implicacions socials i comunitàries de la introducció de les TIC en el sistema educatiu de Catalunya. La seva recerca s'orienta, entre altres temes, a l'aplicació dels mètodes d'investigació quantitativa i l'ús de tècniques d'anàlisi multivariant en ciències socials; treballa en les àrees del desenvolupament comunitari i l'activitat social a la xarxa, la desigualtat digital i la relació dels infants i els joves amb la tecnologia.

Josep Maria Mominó és professor dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i director del grup de recerca Education on the Network Society (ENS) de l'Internet Interdisciplinary Institute (IN3) de la mateixa universitat. La seva activitat de recerca s'ha centrat en l'anàlisi del procés d'integració de les TIC en els sistemes educatius i, de manera específica, en la codirecció del Projecte Internet Catalunya en l'àmbit educatiu no universitari i, ampliant l'abast de l'anàlisi, més recentment, en el procés d'integració d'Internet en l'educació escolar espanyola. És autor de di-

verses publicacions (informes de recerca, articles i llibres) que posen de manifest els resultats obtinguts pel seu grup d'investigació en l'anàlisi dels reptes i les oportunitats que tenen plantejats els centres educatius i, en darrer terme, els infants, els joves i les famílies a l'hora d'apropiar-se de les tecnologies de la informació i les comunicacions per donar resposta als requeriments que els planteja l'educació en la societat xarxa.

Sebastià Sarasa Urdiola és doctor en Ciències Econòmiques per la Universitat de Barcelona (especialitat en Sociologia i Ciència Política). És professor de Sociologia a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, vicedegà de la Facultat de Ciències Polítiques i Socials. Anteriorment havia estat professor de Sociologia a la Universitat de Barcelona i a l'Escola Universitària de Treball Social de l'ICESB. Va col·laborar en la Secretaria Tècnica de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona entre els anys 1985 i 1987; i en l'Institut de Estudios Sociales Avanzados del CSIC entre els anys 1992 i 1998. Ha estat president de l'Associació Catalana de Sociologia entre els anys 1995 i 1999 i vicepresident de la Federació Espanyola de Sociologia entre els anys 1998 i 2001. Actualment és membre del Consell d'Avaluació de Necessitats de Serveis Socials de la Generalitat de Catalunya. Bona part de la seva recerca està focalitzada en l'anàlisi dels efectes de les polítiques socials en l'estructura de desigualtats, temes sobre els quals ha publicat nombrosos treballs. Entre les seves publicacions més recents cal destacar: *Itineraris i factors d'exclusió social* (2009) (coautoria amb A. Sales); «Personal and household care giving from adult children to parents and social stratification» (coautoria amb S. Billingsley) (2008); «Do Welfare Benefits Affect Women's Choices of Adult Care Giving?» (a *European Sociological Review*, 2008); «Old-age Pensions in Spain: Recent Reforms and Some of their Consequences for the Risk of Poverty» (a *Social policy & administration*, 2008).

Diego Torrente és professor titular d'universitat al Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. És doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona i màster (MSc) en Criminal Justice Policy per la London School of Economics and Political Science. Ha pres cursos a la Harvard University, University of California Berkeley, i a la University of Michigan (Ann Arbor). Ha estat coordinador dels estudis de Criminologia i actualment és coordinador del Màster en Recerca en Sociologia de la Universitat de Barcelona. Ha fet investigació en les àrees de seguretat ciutadana i organitzacions. Ha estat investigador del programa AGIS de la Unió Europea, CICYT, Plan Nacional de la Ciencia, Institut Català del Consum, i ha fet recerca per a nombrosos ajuntaments. Ha estat becari FPI del Ministerio de Educación y Ciencia. Ha estat representant espanyol a l'Acció COST A10 *Defence Restructuring and Conversion* i, actualment, a l'Acció COST 25 *Small Arms and the perpetuation of violence* de la Unió Europea. Ha participat com a *contact point* espanyol de la European Union Crime Prevention Network. És autor d'una quinzena de llibres o capítols de llibre com ara *Desviación y delito* (Alianza Editorial), *Cultura de la seguridad ciudadana en España* (CIS), *La sociedad policial: Poder, trabajo y*

cultura en una organización local de Policía (CIS), o Encuestas telefónicas y por correo (CIS). També és autor d'articles sobre temes metodològics, organitzatius, criminològics, i de seguretat en revistes com la Revista Española de Investigaciones Sociológicas, la Revista Internacional de Sociología, Sistema o Temas para el Debate, entre altres. Així mateix ha participat en nombrosos congressos nacionals i internacionals sobre aquests temes.

Família i relacions
intergeneracionals:
un espai d'oportunitats
per a l'educació
dels fills i filles

IV Informe sobre la situació de la Infància,
l'Adolescència i la Família a Catalunya i Barcelona

Maig 2012

